

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५९

२०७४ भदौ

अङ्क - ५

ने
का
प

२
०
७
४

भ
दौ

अ
ङ्क

५



प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext.२५११ (सम्पादन), २१११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

सम्पादन तथा प्रकाशन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
मुख्य रजिस्ट्रार श्री नहकुल सुवेदी	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
कायम मुकायम रजिस्ट्रार श्री महेन्द्रनाथ उपाध्याय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री खम्मबहादुर खाती, महासचिव, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
अधिवक्ता श्री शैलेन्द्रकुमार दाहाल, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
प्रा.डा.ताराप्रसाद सापकोटा, डिन, त्रिभूवन विश्वविद्यालय, कानून संकाय	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भद्रकाली पोखरेल, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री रामप्रसाद बस्याल

सम्पादन तथा प्रकाशन शाखामा कार्यरत् कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री निलकण्ठ बराल
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
कम्प्युटर अधिकृत श्री विक्रम प्रधान
ना.सु. श्री विनोदकुमार यादव
ना.सु. श्री पुष्पराज शर्मा
ना.सु. श्री अर्जुनबाबु सापकोटा
सि.कं. श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री विजय खड्का
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमल्सिना

भाषाविद् : सहप्रा. श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखामा कार्यरत् कर्मचारी डि.श्री नरबहादुर खत्री

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सिनियर बुकबाइन्डर श्री रमेश बासुकला
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी

प्रकाशित सङ्ख्या : २५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७४... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७४, भदौ, नि.नं.९८०२, पृष्ठ ७४९

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७४ १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७४, भदौ – १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	१८०२ पूर्ण निर्णय दर्ता बदर हक कायम	हेरादेवी बज्राचार्यसमेत विरुद्ध पूर्णलाल महर्जनसमेत	<ul style="list-style-type: none"> साबिकको नापीमा दर्ता बाँकी रहन गएका जग्गाको हक स्वामित्व निरूपण गर्दा सो नापीमा खडा भएका फिल्डबुकमा लेखिएका व्यहोराहरू महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा लिनुपर्ने देखिन आउँछ । फिल्डबुकमा लेखिने व्यहोरा सो जग्गाको स्वामित्वको सम्बन्धमा कालान्तरसम्ममा विवादको यकिन गर्ने प्रमाण मानिन्छ । त्यसैले फिल्डबुकलाई सो जग्गाको स्वामित्व निर्धारण गर्ने प्रमाणको रूपमा लिनु नै श्रेयष्कर हुने । 	७४९
२.	१८०३ पूर्ण अंश चलनसमेत	लाक्पा खम्बाछे शेर्पा विरुद्ध ओमकुमारी शेर्पा	<ul style="list-style-type: none"> वादी अशियार नाताका होइनन् भनी नातामा विवाद गर्ने प्रत्यर्थी प्रतिवादीले आफ्नो नातातर्फको दाबी वस्तुगत प्रमाणको आधारमा प्रमाणित गर्नुपर्ने । 	७६१
३.	१८०४ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	आदर्श विद्यामन्दिर उच्च मा.वि.को व्यवस्थापन समितिसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षा ऐनबमोजिम शैक्षिक प्रशासन गर्ने अधिकारप्राप्त निकायले गरेको काम असम्बन्धित आयोगको निर्णय वा निर्देशन मानी पूर्व निर्णय बदर गर्न पनि मिल्ने हुँदैन । कुनै विद्यालय शिक्षा ऐनको वर्गीकरण बमोजिम कुन सार्वजनिक गुठी, कुन निजी वा कुन कम्पनीअन्तर्गत पर्ने हो भन्ने कुरा विपक्षी आयोगले छुट्याउने विषय होइन । अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरेको भन्ने आरोप नै नभएको विषयमा दुष्कृति सच्चाउने भनी परमादेश प्रकृतिको आदेश जारी गर्ने अधिकार विपक्षी आयोगलाई कानूनले प्रदान गरेको नदेखिने । 	७७३
४.	१८०५ संयुक्त बन्दीप्रत्यक्षीकरण	आस्ना पराजुली विरुद्ध जिल्ला न्यायाधीश श्रीकृष्ण भट्टराई, भक्तपुर जिल्ला अदालतसमेत	<ul style="list-style-type: none"> न्यायाधीशले सम्पादन गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा नेपालको संविधान एवं न्याय परिषद् ऐन एवं अन्य प्रचलित कानूनअनुसार माथिल्लो तहको अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने एवं न्याय परिषद्ले अनुशासनमा कारवाही गर्नेबाहेक न्यायाधीशउपर निजले गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा कुनै अड्डा अदालतमा उजुरी वा मुद्दा दायर गर्ने कार्य स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सिद्धान्त, अवधारणा, विश्वव्यापी मान्यता एवं मर्मको समेत प्रतिकूल हुने हुँदा न्यायाधीशले गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा निजउपर 	७८७

			विपक्षी बनाई कुनै अड्डा अदालतमा उजुरी, निवेदन वा मुद्दा दायर गर्न मिल्ने देखिन नआउने ।	
५.	१८०६ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	तुलसीप्रसाद न्यौपाने विरुद्ध ऊर्जा मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> प्रशासकीय र न्यायिक निकायबाट गरिने निर्णयबाट कसैको हकाधिकारमा असर वा प्रभाव पार्दछ भने त्यस्तो अवस्थामा न्यायको अनुभूति दिनका लागि निर्णयकर्ताले दुराशयरहित, विना पूर्वाग्रह, स्वच्छ र निष्पक्षरूपले निष्कर्षमा पुगेको हो भनी देखिनका लागि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई अनिवार्यरूपमा पालना गरिएको हुनुपर्ने । 	७९९
६.	१८०७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	लोकराज जोशी विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टंगालसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कसैको हक अधिकारमा असर पुग्ने अधिकारीले निजउपर निर्णय गर्दा सो निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकार छ, छैन भनी प्रारम्भिकरूपमै विचार पुऱ्याउनु पर्दछ । कानूनले क्षेत्राधिकार नै प्रदान नगरेको विषयमा गरिएको निर्णय कानूनसम्मत र वैधानिक निर्णय हुन सक्दैन । त्यस्तो क्षेत्राधिकारविहीन निर्णयले कानूनी मान्यतासमेत प्राप्त गर्न नसक्ने । 	८१४
७.	१८०८ संयुक्त दर्ता फारी गरिपाउँ	जयकुमार राई विरुद्ध पदमकुमारी राई	<ul style="list-style-type: none"> विवादित जग्गा वादी र प्रतिवादी दुई जनाको नाउँमा दर्ता रहेको र निजहरूले नै भोग चलन गरी आएको भन्ने स्थापित तथ्य देखिएको तथा वादी र प्रतिवादी अशियारभित्रको नरहेको अवस्थामा वादी र प्रतिवादीको बराबर हक लाग्ने भई विवादित कि.नं. ७१ को जग्गाबाट वादीले आधी दर्ता फारी लिन पाउने नै देखिने । 	८२४
८.	१८०९ संयुक्त करारबमोजिमको सेयर नामसारी दाखेल खारेज गरिपाउँ	अजेयराज सुमार्गी पराजुलीसमेत विरुद्ध हिमालयन रिप्रिङ्ग वाटर कम्पनी प्रा.लि.समेत	<ul style="list-style-type: none"> कम्पनीको सेयर, डिभेन्चर भन्नु र अन्य सम्पत्ति भन्नु एउटै विषय होइन । सेयर, डिभेन्चर भनेको त्यो होल्ड गर्नेले आफ्नो निजी सम्पत्तिसरह कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी बेचबिखन हकहस्तान्तरण गर्न पाउने विषय हो तर कम्पनीको नाउँमा रहेको अन्य चलअचल सम्पत्ति कम्पनी स्वयम्ले बाहेक सेयरहोल्डरले आफूखुशी बेचबिखन हक हस्तान्तरण गर्न सक्ने अवस्था नै नरहने । 	८२९
९.	१८१० संयुक्त बहुविवाह	नेपाल सरकार विरुद्ध छत्रबहादुर भण्डारीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> लोग्ने र सौतासँगै बसी निजहरूको वैवाहिक सम्बन्धलाई स्वीकार गर्ने र आफ्ना विरुद्धको अपराध स्वीकार गर्ने यी जाहेरवालीले तत्काल कहिकतै उजुर बाजुर नगरी लामो अन्तरालपश्चात् आफूलाई मन लागेको बखत उजुर गर्न पाउने भन्न मिल्दैन । यस्तो स्थितिमा हदम्यादसम्बन्धी कानूनको उद्देश्य र आवश्यकतातर्फ विचार गर्नु पनि जरुरी देखिने । 	८३६

१०.	९८११ संयुक्त जबरजस्ती करणी	सुब्बा गाउँ तीन विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> मिति २०७१।४।३० मा घटेको वारदातको सम्बन्धमा मिति २०७१।५।८ मा पीडितको शारीरिक परीक्षण गराउँदा जबरजस्ती करणीको वारदात स्थापित गर्न आवश्यक पर्ने प्रमाणहरू नष्ट भई जाने अवस्था रहन्छ । यसका साथै पीडितले स्वयम् आफ्नो व्यहोरा लेखाउँदा एवं अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादीले डर धाक देखाई वारदात घटाएको हो भनी लेखाएबाट यस्तो अवस्थामा हुने जबरजस्ती करणीमा पीडक र पीडितबीच संघर्ष नै नभएको हुँदा पीडितको शरीरमा संघर्षको चिह्नहरू नदेखिन सक्ने हुन्छ । तर पीडित स्वयम्ले जबरजस्ती करणी भए हो भनी लेखाएको एवं सोही व्यहोरा वारदातकै दिन अन्य साथीहरूलाई समेत बताएको अवस्थामा निजको शरीरमा संघर्षको चिह्न नभएको र जबरजस्ती करणी भएको कुनै प्रमाण फेला नपरेकोले जबरजस्ती करणी भएको होइन भनी मान्न नमिल्ने । 	८४४
११.	९८१२ संयुक्त जबरजस्ती करणी	कुमार गुरुङ विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> आफ्नै श्रीमतीले पतिउपर र आफ्नै छोरीले बाबुउपर आफूहरूको भविष्यमाथि प्रश्न उठ्ने गरी अनाहकमा मौकामा उजुर गरे होलान भनी अनुमान गर्न मिल्दैन । अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा इन्कारी बयान गरेकै आधारमा अन्य प्रमाण नहेरी कसुरबाट उन्मुक्ती दिनु न्यायसङ्गत पनि नहुने । 	८५९
१२.	९८१३ संयुक्त अंक दिलाई पाउँ	देवीकुमारी कटुवाल विरुद्ध अजयकुमार कटुवाल	<ul style="list-style-type: none"> मुलुकी ऐन, अंश बन्डाको १ नं. अनुसार अशियार कायम भएपछि अशियारहरूका बीचमा जिय जियकै अंश छुट्याउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको अवस्थामा बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति नरहेको भन्ने आधारमा अशियार नै कायम नरहने भन्ने अर्थ गर्न पनि नमिल्ने । 	८६७
१३.	९८१४ संयुक्त क्षतिपूर्ति	प्रा.डा.बुलन्द थापा विरुद्ध सुष्मा थापा	<ul style="list-style-type: none"> चिकित्सकले गलत सेवा प्रदान गरेको वा लापरवाहीपूर्ण कार्य गरेको कारणबाट उपभोक्तालाई असर वा हानि नोक्सानीको पुग्न गएको अवस्थामा क्षतिपूर्ति पाउनु पीडित उपभोक्ताको कानूनी अधिकार पनि हो । केही चिकित्सकको लापरवाही र गलत उपचारको कारणले चिकित्सा सेवाप्रति पर्न गएको नकारात्मक सोचलाई नजरअन्दाज गर्नसमेत सकिँदैन । कुनै चिकित्सकले लापरवाही तथा गलत सेवा प्रदान गरी उपभोक्तालाई क्षति पुग्न गएको अवस्थामा क्षतिपूर्ति भराउने कानूनी व्यवस्थासहित उपभोक्ता संरक्षण ऐन जारी 	८७१

			भएको पाइन्छ । सोही उपभोक्ता संरक्षण ऐनअनुसार क्षतिपूर्तिदर्फ दाबी लिएको अवस्थालाई न्यायोचितरूपबाट हेरिनु पर्ने ।	
१४.	९८१५ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय, शरणामति झापासमेत विरुद्ध तारानाथ रिजाल	<ul style="list-style-type: none"> नियुक्त हुन योग्यता पुग्ने शिक्षकहरूको वृत्ति विकासलाई नै अवरुद्ध हुने गरी लामो अवधिसम्म पद रिक्त राखी अस्थायी शिक्षकलाई निमित्त दिई कार्य सञ्चालन गरी रहनु वाञ्छनीय नहुने । 	८८२
१५.	९८१६ संयुक्त उत्प्रेषण	शिवभक्त प्रधानाङ्ग विरुद्ध शिवेन्द्रभक्त प्रधानाङ्गसमेत	<ul style="list-style-type: none"> अंशबन्डाको ३२ नं. बमोजिम वादीले तारेख गुजारे पनि अंश मुद्दा डिसमिस गर्न नमिल्नेसम्मकै कारणबाट वादीले तारेख गुजारी बसेको अवस्थामा पनि सुरु तहका अदालतले मुद्दामा कारवाही र किनारा गर्नुपर्दछ भन्न मिल्दैन । अंशबन्डाका महलको २२ नं. लाई पनि हेरिनु पर्दछ र सामञ्जस्य पूर्णरूपमा व्याख्या गरिनु पर्दछ । यसरी हेर्दा तामेलीमा रहेको अंशमुद्दा तामेलीबाट जगाई बाँकी कारवाही र किनारा गर्नका लागि वादी पक्षले अदालतमा उपस्थित भई तामेलीबाट मुद्दा जगाई सुनुवाई गर्न अनुरोध गर्नु आवश्यक देखिन्छ । प्रतिवादी पक्ष उपस्थित हुँदा अंश मुद्दालाई तामेलीबाट जगाउने प्रयोजन पूरा नहुने । 	८८९
१६.	९८१७ संयुक्त भ्रष्टाचार (नक्कली प्रमाण पत्र)	नेपाल सरकार विरुद्ध जयनारायण आचार्य	<ul style="list-style-type: none"> प्रतिवादीले पेस गरेको विवादित शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र लोक सेवा आयोगको परीक्षामा सामेल हुन भरिने दरखास्त फाराममा उल्लेख गरेको अवस्था परिस्थितिबाट निजले सो सरहकै वा सो भन्दा माथिल्लो अन्य शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेका छन् भन्ने आधारमा सो प्रमाण पत्र प्रयोगहीन छ भन्ने मानी भइसकेको र गरिसकेको कसुरबाट छुटकारा दिन नमिल्ने । 	८९२
१७.	९८१८ संयुक्त अंश	धनबहादुर भण्डारीसमेत विरुद्ध विष्णुकुमारी पराजुली	<ul style="list-style-type: none"> नागरिकताको प्रमाण पत्र भनेको राज्यले नागरिक भएको आधारमा दिइने पहिचानको दस्तावेज हो । नागरिकताले राज्य र नागरिकको सम्बन्धलाई जोडने कार्य गरी त्यस्तो सम्बन्धको प्रमाणित गर्ने हुँदा केवल नागरिकताको प्रमाण नाता कायम गर्ने दस्तावेज हुन सक्तैन । नागरिकतामा कसैको बाबुको नाम मात्र उल्लेख भएको आधारमा कसैलाई विवाहित वा अविवाहित भनी छुटयाउने आधार हुन नसक्ने । 	९०३

यी सारसङ्क्षेप ने.का.प. प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १८०२

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खड्का
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
फैसला मिति : २०७३।१०।२७
०७२-DF-००१५

मुद्दा: निर्णय दर्ता बदर हक कायम ।

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला ललितपुर, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. १८ बस्ने हेरादेवी
बज्राचार्यसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला ललितपुर, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने पूर्णलाल
महर्जनसमेत

- साबिकको नापीमा दर्ता बाँकी रहन गएका जग्गाको हक स्वामित्व निरूपण गर्दा सो नापीमा खडा भएका फिल्डबुकमा लेखिएका व्यहोराहरू महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा लिनुपर्ने देखिन आउँछ । फिल्डबुकमा लेखिने व्यहोरा सो जग्गाको स्वामित्वको सम्बन्धमा कालान्तरसम्ममा विवादको यकिन गर्ने प्रमाण मानिन्छ । त्यसैले फिल्डबुकलाई सो जग्गाको स्वामित्व निर्धारण गर्ने प्रमाणको रूपमा लिनु नै श्रेयष्कर हुने ।

(प्रकरण नं. ९)

- अवैध दर्ताको आधारमा भएको लिखत

स्वतः अवैध, दुषित र बदरभागी हुन जाने हुन्छ । प्रतिवादीहरूले विवादित जग्गा मिति २०५३।११।१४ मा मोही कृष्णबहादुरको सहयोगमा आफ्नो नाउँमा दर्ता गराई २०५३।११।१९ मा कृष्णबहादुरलाई नै बकसपत्र गरी हक हस्तान्तरण गरेको देखिन्छ । साबिक ३९३ को हाल रैनं. १४ को लगतलाई समेत आफ्नो नाउँमा दर्ता गराई जग्गा हस्तान्तरण गरेको देखिँदा त्यस्तो दर्ताले कानूनी मान्यता पाउने भन्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. १३)

- फिल्डबुकमा उल्लेख भएको उही व्यहोरा विपक्षी जग्गाधनीहरूको हकमा प्रमाणमा ग्राह्य हुने र पुनरावेदक वादीहरूको हकमा भुलवश लेखिएको भनी नजरअन्दाज गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १३)

- सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नु भनेको असर पर्नेको हक त्यसै हनन् नहोस् भन्नेतर्फको सुनिश्चिततासम्म हो तथापि सम्बन्धित पक्षले सार्वजनिक सूचनाको जानकारी पाएको कुरा अन्य प्रमाणबाट पुष्टि हुनु पर्दछ । त्यसरी प्रमाणित नगरेसम्म त्यो सूचनालाई आधार बनाई हक पुग्ने पक्षको हक हनन् गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १३)

- मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको १७ र जग्गा मिच्नेको १८ नं. ले काम कारवाहीको जानकारी पाएको मितिबाट हदम्याद सुरु हुने नभनी दर्ता भएको थाहा पाएको मितिबाट ६ महिनाभित्र नालेस नदिए लाग्न सक्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख

गरेको देखिएबाट समेत फिराद वादी हदम्यादविहीन भन्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. १३)

पुनरावेदक / वादी : विद्वान् अधिवक्ता प्रेमसिंह धामी
प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : विद्वान् अधिवक्ता योगराज सुवेदी,
रक्षबहादुर क्षेत्री
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

मा.न्यायाधीश श्री जनार्दनबहादुर खड्का

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम

माननीय न्यायाधीश श्री माधवप्रसाद चालिसे

सर्वोच्च अदालतमा फैसला गर्ने:-

मा.न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय

मा.न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

फैसला

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ को क्षेत्राधिकारभित्रको भई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (क) बमोजिम पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

हामीहरूका ससुरा तथा बाजे वीरनरसिं गुभाजु (बज्राचार्य) तथा विपक्षीहरूका पितासमेतको नाममा नापनक्सा भई हामीहरूको संयुक्त हक भोगको निर्विवादरूपमा हक रहेको विवादित जग्गाहरूमा विपक्षीहरूले साबिक मोही चनवीरको छोरालाई हातमा लिई निजलाई नै जग्गा दिने सर्तमा लोभमा पारी आफ्नो पिता चनवीरले फिल्डबुकमा उल्लेख गरेको कुरालाई भुलले नाम लेखिन गएको भनी बयान गराई मिति २०५३।११।१४ मा जग्गा दर्ता

गर्ने निर्णय गराई मिति २०५३।११।१९ मा नै निज मोहीको छोरालाई नै हालैदेखिको बक्सपत्रबाट जग्गा हक हस्तान्तरण गरिदिएका छन् । विवादित जग्गाको मोही चनवीर महर्जनले फिल्डबुकमा मात्र नभई मोहीले भने २ नं. अनुसूचीमा समेत जग्गाधनी वीरनरसिं भनी उल्लेख गरिदिएका छन् । यसरी फिल्डबुकमा उल्लिखित कुरालाई २ नं. अनुसूचीसमेतबाट पुष्ट्याई भइरहेको अवस्थामा मालपोत कार्यालय, ललितपुरले सो कुराको कुनै वास्ता नगरी हचुवाको भरमा गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ । यसरी ससुरा तथा बाजे वीरनरसिं गुभाजु (बज्राचार्य) को निर्विवाद हक रहेको ललितपुर जिल्ला, टिकाथली गाउँ विकास समिति वडा नं. १(क) कि.नं. १६५ क्षेत्रफल २-२-३-०, ऐ.ऐ. वडा नं १(क) कि.नं. ४४ क्षेत्रफल ०-२-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं. ४५ क्षेत्रफल १-१५-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं. ४७ क्षेत्रफल ०-३-०-० समेतका जग्गाहरू विपक्षी प्रतिवादीहरूका नाममा मात्र एकलौटीरूपमा दर्ता गर्ने गरी मिति २०५३।११।१६ मा गरेको जग्गा दर्ता समितिको सिफारिस र सोको आधारमा मिति २०५३।११।१४ मा मालपोत कार्यालय, ललितपुरले गरेको निर्णयमा ३ भागको १ भाग हामीहरूको हक जतिको निर्णय र सो निर्णयको आधारमा भएको दर्तासमेत बदर गरी हामीहरूको हक कायम गरी चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने मिति २०६०।५।३१ को फिरादपत्र ।

फिराद दाबीमा सभै नाप नक्सा हुँदा किसानको व्यहोरामा यो जग्गा ललितपुर ओमबहाल बस्ने वीरनरसिं, मंगलाल र किसलालसमेत ३ जनाको हो । ३ मुरी ९ पाथी धान तिरी आएको छु भनी मोही चनवीरले फिल्डबुकमा लेखिदिएका छन् भन्ने उल्लेख गरेको छ । साबिक रसिदमा त्यसरी ३ जना संयुक्त दर्ताको भनी उल्लेख गर्न सकेको छैन । साबिक दर्ता जग्गाभन्दा हाल नापीमा नरघटी नरबढी हुने कुरा स्वभाविकै छ र मोहीले जुनसुकै व्यहोराबाट फिल्डबुकमा लेखिदिए पनि दर्ता रेस्ताबेगर मोहीले

लेखिदिएकै आधारबाट संयुक्त जग्गा दर्ता हुने होइन । विवादित जग्गामा वादीहरूको समेत हक लाग्ने जग्गा हो भने यसै लगाउको लिखत बदर मुद्दामा मोहीले २०५९ सालसम्म बाली बुझाई आएको छ भन्ने उल्लेख छ सो कुरा पत्यारलायक छैन किनभने विवादित जग्गा मसमेतले दर्ता गरी कृष्णबहादुरलाई हालैदेखिको बकसपत्र पारित गरी हक हस्तान्तरण गरी दिई सकेपछि सो विवादित जग्गाको बाली विपक्षीहरूलाई बुझाउने कुरै आउँदैन । विवादित जग्गामै विपक्षीहरूको ३ भागको १ भाग जग्गा पर्छ भन्ने कुरा विना प्रमाण भन्न मिल्दैन । वादीहरूको दाबी झुठ्ठा हो मेरो सबुद प्रमाण बुझी हक इन्साफ गरी वादी दाबीबाट अलग फुर्सद गराई पाउँ भन्ने प्रतिवादी सूर्यमान महर्जनको प्रतिउत्तरपत्र ।

विपक्षी वादीको सम्पूर्ण दाबी झुठ्ठा हो । विवादित जग्गामा विपक्षीहरूको कुनै हक छैन । वादीहरूलाई विवादित जग्गा कहाँ पर्छ, कुन व्यक्तिले भोग चलन गरी राखेको छ, कति मूल्य पर्छ, जग्गाको अवस्था के छ, कुन बाली भन्ने सामान्य जानकारीसमेत नभएका बिलकुलै असम्बन्धित उनाउ व्यक्तिहरू हुन । सो कुरा २०२२ सालमा नापी भएको जग्गा वीरनरसिं भनिएका व्यक्तिका नाउँबाट नाउँसारी दर्ता गर्न निवेदन नदिएबाट र जग्गा पजनीको २(क) नं. बमोजिम नामसारी हुने जग्गा हो भन्नसम्म पनि नसकेबाट स्पष्ट हुन्छ । साबिक क्षेत्रफल २-८-० बाट हालको क्षेत्रफल ४-६-३ दर्ता गरेकोमा विपक्षीले प्रश्न उठाउने कानूनी र नैतिक आधार छैन । विवादित जग्गाहरू साबिकमा भन्दा नरबढी हुन गएकोसम्म हो । नरबढी हुँदैमा विपक्षीको हक लाग्ने होइन । विवादित जग्गाहरू हामीहरूको पिताहरूकै साबिक लगतबाट भिडी दर्ता हुने हाम्रो मात्र पैतृक सम्पत्ति हो । तत्कालीन मोहीको भूलबस उनाउ व्यक्ति वीरनरसिं नाम उल्लेख हुन गएको मात्र हो । हामीले २०५३।११।१४ मा जग्गा दर्ता गरी मिति २०५३।११।१९ मा मोही कृष्णबहादुरलाई

हालैदेखिको बकसपत्र गरी हक हस्तान्तरण गरेको हो । सो सम्बन्धमा आफ्नो सम्पत्ति जसलाई जसरी हक हस्तान्तरण गरे पनि आफ्नो खुशी हुने हुँदा हामीले मोहीलाई बकस दिएका हौं । तसर्थ हामीहरूकासमेत नाउँमा विवादित जग्गा दर्ता गर्ने गरी भएको मालपोत कार्यालय, ललितपुरको मिति २०५३।११।१४ को निर्णय र सो निर्णयको आधारमा भएको दर्ता कानूनबमोजिम नै भएको हुँदा विपक्षीहरूको फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीहरू हरिशंकर महर्जन र पूर्णलाल महर्जनको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

फिराद दाबीको जग्गा वादीहरूकै हकभित्रको जग्गा भए २०२१ सालको नापीमा उपस्थित भई जग्गा दर्ता गर्न सक्नुपर्नेमा गरेको छैन । सोपश्चात् गोरखापत्रमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्दासमेत वादीहरूले दाबी गर्न नसकेको साथै आफ्नो जग्गा भए मोहीबाट बाली बुझेको भरपाई हुनुपर्ने सो पनि छैन । मोही कृष्णबहादुर महर्जनले पिता चन्द्रवीर महर्जनको नाममा मोही कायम भएको उल्लिखित जग्गा पिता २०२९ सालमा परलोक भएपछि मैले नै जग्गा जोतभोग गरी आएको छु । फिल्डबुकमा लेखिएको वीरनरसिं गुभाजु उक्त जग्गाको जग्गाधनी नभई भूलले मात्र लेखिन गएको हो । साबिक जग्गाधनी किसलाल र मंगललाल मात्र हुन् भनी उल्लेख गरेको, सर्जमीनका व्यक्तिहरूले समेत नापीको समयमा भूलले उक्त जग्गाको जग्गाधनी वीरनरसिं लेखन गएको हो । वास्तविक जग्गाधनीहरू मंगललाल महर्जन र किसलाल महर्जन हुन् भनी लेखाएका र सोही आधारमा प्रतिवादीहरूका नाममा दर्ता गर्ने गरी मिति २०५३।११।१६ मा समितिको सिफारिस र सोही आधारमा मिति २०५३।११।१४ मा मालपोत कार्यालय, ललितपुरले गरेको निर्णय कानूनसम्मत रहे भएको देखिएकोले उक्त निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी पुन सक्दैन भन्ने ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६१।११।१९ को फैसला ।

विवादित टिकाथली गा.वि.स. वडा नं.१(क)

कि.नं. १६५, ऐ.वडा नं.१(ग) कि.नं. ४४, ४५ र ४७ का जग्गामा हाम्रो ससुरा तथा बाजे वीरनरसिं गुभाजुको हक मेटिने गरी विपक्षीहरूको नाममा मात्र दर्ता गर्ने गरी मिति २०५३।१।१६ मा गरेको समितिको सिफारिस र सोको आधारमा मिति २०५३।१।१४ मा मालपोत कार्यालय, ललितपुरले निर्णय गरेको छ । सो निर्णय अनुसार भएको जग्गामा हाम्रो ससुरा तथा बाजेको हक हिस्सा ३ भागको १ भाग बदर गरी हामीहरूको हक कायम गरिनुपर्नेमा प्रमाणको मूल्याङ्कन तथा विवेचना नै नगरी वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याई भएको फैसला अ.बं.१८४(क), १८५ नं. र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशसमेत विपरीत हुँदा बदर गरी हाम्रो फिरोद दाबीअनुसार गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वादीहरूको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

दाबीको जग्गा वीरनरसिं गुभाजुसमेतको हकको हो भनी नापीको समयमा नै मोहीले लेखाई दिएको फिल्डबुकबाट देखिन आएको अवस्थामा वादीको स्वेस्ता भिडाई यकिन नगरी वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको सुरु फैसला फरक पर्नसक्ने हुँदा अ.बं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थीहरूलाई झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।२।२५ को आदेश ।

वादीले दाबी लिएका हाल कायम कि.नं.१६५, ४४, ४५ र ४७ का विवादित जग्गाहरू वादी दाबीअनुसार साबिक लगत दथुटोल ३९३ नं. को हाल रै.नं.१४ भित्रको भन्ने कुराको तथ्ययुक्त कागज प्रमाण पेस गर्न सकेको देखिँदैन । नापी हुँदा क्षेत्रीय किताबको कैफियत महलमा साबिक मोही चनवीर ज्यापुले यो जग्गा ललितपुर वँ बहाल बस्ने वीरनरसिंह गुभाजु भन्नेसमेत ३ जनाको हो भनी जनाई दिएकै आधारमा विवादित जग्गा वादीसमेतको संयुक्त दर्ताको हो भनी मान्न मिल्ने देखिँदैन । जग्गा कमाउने साबिक मोहीका छोरा कृष्णबहादुर महर्जनले सम्बन्धित

मालपोत कार्यालयमा गरेको बयानमा नापी हुँदा बाबुको भूलले गर्दा किसानको व्यहोरा वीरनरसिं गुभाजु भनी नामसम्म उल्लेख गरेका हुन् । उक्त जग्गाका जग्गाधनी किसलाल र मंगललाल हुन् । किसलालको हक खाने पूर्णलाल र मंगललालको हक खाने हरिशंकर, सूर्यमान मात्र हुन् भनी मिति २०५२।१।०४ मा द.नं.१४५८० मा लेखिदिएको देखिन्छ । उक्त जग्गाको जग्गाधनी वादीहरूका ससुरा र बाजेसमेत जग्गाधनी भई साबिक मोही चनवीर महर्जन ज्यापु वा कृष्णबहादुर महर्जनका बीचमा कुत कबुलियत भई बाली तिरोभरो भएको भन्ने कुरा पुष्टि हुने आधिकारिक लिखतसमेत वादी पक्षले पेस गर्न सकेको देखिएन ।

२०२१ सालमा नापी भएको जग्गालाई मौकैमा वादी पक्षका ससुरा बाजे तथा पति पितासमेतले आफ्ना नाउँमा दर्ता गराई स्वेस्ता कायम गर्न सकेको अवस्था पनि छैन । विवादित जग्गा २०५३।१।१४ मा नै मालपोत कार्यालय, ललितपुरबाट आधा जग्गा पूर्णलाल महर्जनका नाउँमा र आधा जग्गा सूर्यमान महर्जन र हरिशंकर महर्जनका नाउँमा दर्ता गर्ने निर्णय भई सो जग्गाहरू मिति २०५३।१।१९ मा हालैदेखिको बकसपत्रद्वारा कृष्णबहादुर महर्जनलाई हक हस्तान्तरण भइसकेको भन्ने देखिन आयो । वादी पक्ष मिति २०६०।५।३१ मा मात्र अर्थात् प्रतिवादी पक्षका नाउँमा दर्ता भईसकेको धेरै वर्षपछि विवादित जग्गाको निर्णय बदर गरी हामीहरूको हक कायम गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी तथ्ययुक्त ठोस सबुद प्रमाणहरूको अभावमा पुग्न सक्ने देखिएन । विवादित जग्गाको दर्ता बदर गरी हक कायम गरिपाउँ भन्ने वादीको फिरोद दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६१।१।१९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१।१८ को फैसला ।

ललितपुर जिल्ला, टिकाथली गाउँ विकास समिति वडा नं.१(क) कि.नं.१६५, ऐ. ऐ. वडा

नं. १(ग) कि.नं. ४४, ४५, ४७ समेत जग्गा हामीहरूका ससुरा तथा बाजे वीरनरसिं गुभाजु (बज्राचार्य) तथा विपक्षीहरूका पितासमेतको जग्गा प्रतिवादी र नापीको समयमा जग्गाधनी उपस्थित नभई मोहीले जग्गाधनीका नाममा नाप नक्सा गराई संयुक्त मोठ खेस्ता खडा भएका जग्गाहरू हुन्। वास्तविक जग्गा कमाउन लिने मोहीले नै स्पष्टसँग यी यी व्यक्ति जग्गाधनी हुन् भनेर लेखाई दिइसकेको अवस्थामा मोही चनवीर ज्यापुका छोरा कृष्णबहादुर महर्जनले मंगललाल र किसलाललाई मात्र जग्गाधनी भनेको भरमा जग्गाधनी विपक्षीहरू हुन् भन्न सकिँदैन। साबिकका मोहीले फिल्डबुकको किसानको व्यहोरामा स्पष्टसँग वीरनरसिं गुभाजुको जग्गा हो भनी उल्लेख गरेको कुरालाई ललितपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट फैसला गर्दा सो कुरातर्फ ध्यान दिइएन। को को जग्गाधनी हो भनेर पुष्ट्याई गर्ने प्रमुख आधार प्रमाणलाई विचारै नगरी फैसला गरिएको छ।

मालपोत कार्यालय, ललितपुरबाट वडा नं. १८ मा म्याद जारी हुँदा वडा नं. १८ मा नबहाल भन्ने ठाउँ नभएको भनी म्याद फिर्ता भएको छ भने पुनः वडा नं. २० नबहालमा पर्छ भनी त्यहाँ म्याद जारी गर्दा घर फेला नपरेको भनी फिर्ता भएको छ। म्याद टाँस भएको भन्ने कुरा नै गलत हो त्यही माथि फिल्डबुकमा नबहाल लेखिएको नभई वँबहाल (ओनबहाल) बस्ने वीरनरसिं गुभाजु भनी लेखिएको छ। ओनबहाल वडा नं. १८ मा पर्दछ सो ठेगानामा म्याद जारीसमेत भएको छैन। सार्वजनिक सूचना प्रकाशित हुँदा हक दाबी नगर्दैमा हाम्रो हक जान सक्दैन। सार्वजनिक सूचना प्रकाशित हुँदैमा थाहा पाएको भन्न नमिल्ने भनी ने.का.प. २०५० अंक ११ पृष्ठ ६७१ मा कानूनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ। यी प्रतिवादीहरूले वास्तविक ठेगाना नदेखाई गलत ठेगाना देखाई हाम्रो हक जाने गरी हाम्रो हक लाग्ने जग्गा दुषित दर्ता गराएको हुनाले मालपोत कार्यालयको मिति २०५३।११।१४ को निर्णय बदर

गर्नुपर्नेमा हामीलाई हराई भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ।

हामीले साबिक लगत दथुघोलको ३९३ लगत रै.प. भई हाल रै.नं. १४ को योदे १-१-० को खलासँग भिड्ने भनी स्पष्ट उल्लेख गरी दाबी लिएका छौं भने बरू प्रतिवादीहरूले आफ्नो प्रतिउत्तरपत्रमा आफ्नो यो साबिक लगतअन्तर्गत फलानो खलासँग भिड्ने जग्गा हो भनी कुनै जिकिर गर्न सकेका थिएनन्। हामीले फिरादपत्रमा स्पष्ट साबिक लगत ३९३ नं. को रसिदसँग भिड्ने भनी दाबी लिएपछि हामीले पेस गरेको लगतसँग नभिड्ने हो भने कुन लगतसँग भिड्ने हो त्यो कुरा खुलाउनु पर्नेमा प्रतिवादीहरूले कुनै लगत नै देखाउन नसकेका अवस्थामा हामीले तथ्ययुक्त कागज प्रमाण पेस गर्न नसकेको भन्ने आधार वस्तुनिष्ठ छैन।

वास्तविक जग्गा जोत्ने मोही चनवीरले सभै नापी हुँदा जग्गाधनीहरू उपस्थित नभएकाले आफू मोही र जग्गाधनीहरू वीरनरसिं गुभाजुसमेत ३ जना हुन् भनी लेखाई दिएका छन। साबिकदेखि जग्गा जोत्नेले वास्तविक कुरा लेखाई सकेको अवस्थामा त्यस बखत १२ वर्ष भएका कृष्णबहादुरले २०५३ सालमा जग्गा दर्ता गर्ने क्रममा भूलबाट लेखिन गएको भन्ने भनाई बिलकुल गलत छ। मोही चनवीरले भनेको कुरालाई त्यसको हक खाने व्यक्तिले होइन भन्न प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले विवन्धन लाग्छ। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ को उपदफा ३(ग) अनुसार स्वयम् जग्गा कमाउने साबिक मोहीले भनेको कुरालाई प्रमाणमा नलिई पछि हकप्राप्त भएका मोहीका छोराले अन्य जग्गावालाहरूसँग मिलेमतो गरी व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिई भएको फैसला प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी भएको छ। जहाँसम्म कबुलियतनामा तथा भरपाइको कुरा छ मोहीले २०२१ सालभन्दा अगाडिदेखि कमाएको र २ नं. अनुसूचीसमेत प्रकाशित भएको हुनाले कबुलियतनामा हुने कुरा भएन भने एक अर्काको विश्वासले गर्दा बाली बुझेको दोहोरो भरपाई

लिने गरेका थिएनौं। त्यहि माथि जग्गा कसको हो भन्ने कुराको ठोस प्रमाण भनेको साबिक रसिद पेस गरेका छौं। नापीकै समयमा वीरनरसिं गुभाजुको समेत हक भएको भनी नापी भई फिल्डबुक तथा स्वेस्तासमेत हाम्रो बाजे तथा ससुरा वीरनरसिं गुभाजुको नाममा तयार भएको छ। केवल मोहीको छोराको बनाईको आधारमा जग्गाधनी कायम हुने होइन।

यी प्रतिवादीहरूका हकदारहरूले पनि नापीको समयमा दर्ता गराएका थिएनन् सबैको समानरूपमा स्वेस्ता खडा भएको थियो। यसरी स्वेस्ता कायम भएको जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) तथा मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको २ तथा २(क) बमोजिम जहिलेसुकै दर्ता नामसारी गर्न सकिन्छ। सर्वोच्च अदालतबाट मोठ स्वेस्तालाई प्रमाणमा लिनुपर्ने भनी ने.का.प.२०३० नि.नं.७१९ पृष्ठ १८, ने.का.प.२०४२ नि.नं. २२६४ पृष्ठ १३७ को नजिर सिद्धान्तबाट समेत उक्त मितिमा भएका फैसला सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादन भए गरेका नजिर सिद्धान्तविपरीत छ। हामीहरूले जालसाजी मुद्दा दायर नगरेको अवस्थामा सो कुराको यकिन गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा बहसमा उठाएको कुरालाई आधार लिई हाम्रो दाबी नपुग्ने गरी भएको फैसला मिलेको छैन।

हामीहरूको हक मार्ने नियतले स्वयम् कृष्णबहादुरसमेत समावेश भई दर्ता गराई आफ्नो नाममा कायम गरेका अवस्थामा हक हस्तान्तरण हुँदा हाम्रो हकमा असर पर्न सक्दैन। विपक्षीहरूबीच मिति २०५३।१।१९ मा भएको हालैदेखिको बकसपत्र लिखत बदर मुद्दासमेत परेको थियो सोतर्फ हेरिएन। एकाको जग्गा अर्काले दर्ता गरे गराएमा मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको १७ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. बमोजिम थाहा जानकारी पाएको मितिले ऐनका म्यादभित्र नालेस गरेका छौं। प्रतिवादीहरूले हाम्रो हक जाने गरी मिति २०५३।१।१९ मा दर्ता गराई गुपचुप गरी बसी लिनुदिनुसमेत गरेको कुरा थाहा पाएपछि ऐनका

म्यादभित्र नालेस गरेका हौं। ढिलो नालेस गर्दैमा दाबी नपुग्ने भन्न मिल्ने होइन।

विपक्षीहरूका जग्गाका मोही र हामीहरूका जग्गाका मोही एकै व्यक्ति भएका कारणले मोहीले संयुक्तरूपमा कमाएका हुँदा सोही व्यहोरा फिल्डबुकमा लेखाई दिएका हुन्। यसरी फिल्डबुकमा स्पष्टसँग भएको व्यहोरा उल्लेख भइरहेको अवस्थामा अन्य जग्गाधनीहरूसँग मिली मोहीको छोरोले झुट्टा कुरा लेखिदिएको कुरालाई अदालतबाट प्रमाणमा लिई वादी दाबी नपुग्ने भन्नु गलत हो। विपक्षीहरूले के कसरी गल्ती व्यहोरा लेखिन गएको हो भन्ने कुराको कुनै ठोस प्रमाणले प्रमाणित गर्न सकेका छैनन्। हालका मोही कृष्णबहादुरलाई हातमा लिई यी विपक्षीहरूले झुट्टा बयान गर्न लगाएका छन्। विवादित जग्गाहरू हाम्रो बाजे तथा ससुरा वीरनरसिंह गुभाजु तथा विपक्षीहरूका पिताको नाममा संयुक्त नापी भएको जग्गा हो भन्ने कुरा विपक्षीहरूले जग्गा दर्ता गर्ने क्रममा पेस गरेको साबिक लगतबाट पनि पुष्टि हुन्छ किनभने विपक्षीहरूले छुट जग्गा नामसारी गरिपाउँ भनी मिति २०५२।८।१९ मा दिएको निवेदनमा रैनं.३२५ तर्पना १।।S रैनं.३३२ पौताल १S।। र रैनं.१ बाट १ रोपनी गरी जम्मा साबिक क्षेत्रफल २-१२-२ जग्गाबाट विवादित जग्गा क्षेत्रफल ४-६-३-० जग्गा भिड्ने भनी निवेदन दिएका र रैनं.३३२ को जग्गा अर्केको नाममा दर्ता गरी सकेकोले उक्त जग्गा नभिड्ने भनी रैनं.३२५ र रैनं.१ को साबिक क्षेत्रफल २-१-०-० जग्गासँग क्षेत्रफल ४-६-३-० जग्गा भिडाई दर्ता गराइएको छ। यसरी विपक्षीहरूले भिड्दै नभिड्ने रसिद भिडाउने कोसिस गर्नका साथै साबिकको क्षेत्रफलभन्दा हालको क्षेत्रफल लगभग दोब्बरभन्दा बढी दर्ता गरेका छन्। विपक्षीले झुट्टा कुरा उल्लेख गरी झुट्टा बयान गर्न लगाई हामीहरूको हकमा आघात पुग्ने काम गरेकोले मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर हुने गरी फैसला गर्नुपर्नेमा हाम्रो दाबी नपुग्ने गरी फैसला भएकोले ललितपुर जिल्ला अदालतबाट

मिति २०६१।१।१९ मा भएको फैसलालाई सदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनले मिति २०६३।१।१८ मा गरेको फैसला दोहोर्‍याई हेरी उल्टी गरी वादी दाबीबमोजिम मालपोत कार्यालय, ललितपुरले गरेको निर्णयमा ३ भागको १ भाग हामीहरूको हकको जति निर्णय र सो निर्णयको आधारमा भएको दर्तासमेत बदर गरी हामीहरूको हक कायम गरी चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने वादीको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

यसमा मालपोत कार्यालय, ललितपुरको मिति २०६१।१०।२१ मा प्राप्त हुन आएको वादीले प्रमाण दिएको साबिक लगत रैंकर नं.१४ को पा.द. मा १-४-०-० जग्गा निवेदक वादीका पति पिता वीरनरसिंहका नाउँमा दर्ता लगत कायम भएको देखिन आयो र सभै नापीमा वादी दाबीको कि.नं.१६५, ४४, ४५ र ४७ को जग्गाको फिल्डबुकको कैफियत महलमा यो जग्गा ललितपुर इ.नबहाल बस्ने वीरनरसिंह गुभाजु र ललितपुर बल्खु बस्ने मंगल ज्यापु र ऐ. बस्ने भिरालाल ज्यापुसमेत ३ जना जग्गाधनी जनिएको अवस्थामा वादी दाबी नपुग्ने ठहराएको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।१।१९ मा भएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१।१८ को फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ र अ.बं.१८४क नं. को त्रुटि विद्यमान देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । नियमबमोजिम गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।९।२९ को आदेश ।

ललितपुर जिल्ला, टीकाथली गाउँ विकास समिति वडा नं.१क कि.नं.१६५ क्षेत्रफल २-२-३-०, ऐ.ऐ. वडा नं.१ग कि.नं.४४ क्षेत्रफल ०-२-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं.४५ क्षेत्रफल १-१५-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं.४७ क्षेत्रफल ०-३-०-० समेतका सबै जग्गाहरू नापी गराउने चनविर महर्जन वादी दाबीका जग्गाहरूको जोताहा मोही रहेको निज मोहीले किसानको महलमा

यो जग्गा लपु वँ बहाल बस्ने वीरनरसिं गुभाजुसमेत तीन जनाको हो भनी उल्लेख गरेको, वादीले साबिक दथुघोल ३९३ लगतको जग्गा रैं.प. भई हाल रैं.नं.१४ को योदे १-१-० को खलासँग भिड्ने भनी स्पष्ट उल्लेख गरी सोको प्रमाणसमेत मिसिल सामेल रहेको स्थितमा उपरोक्त जग्गाहरू विपक्षी प्रतिवादीहरूका नाममा मात्र दर्ता हुने ठहराएको मालपोत कार्यालय, ललितपुरको मिति २०५३।१।१९४ को निर्णयसमेतबाट वादीहरूको हकको ३ भागको १ भागमा असर परेको देखिँदा वादी दाबीबमोजिम ३ भागको १ भाग जग्गाको दर्ता बदर गरी हककायम गरी चलनसमेत चलाई दिलाई दिनुपर्नेमा वादी दाबी पुन नसक्ने ठहराएको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१।१८ को फैसला उल्टी भई उल्लिखित जग्गाको वादीहरूको हकको ३ भागको १ भाग दर्ता निर्णय बदर भई वादीहरूको हक कायम हुने र त्यसमा वादीहरूले चलनसमेत पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायको मिति २०७२/९/५ को राय ।

प्रतिवादीहरू पूर्णलाल महर्जन, सूर्यमान महर्जन र हरिशंकर महर्जनको नाममा दर्ता नामसारी गर्ने मालपोत कार्यालयबाट निर्णय भएको लामो समयपछि आई वादीहरूको हक नै कायम हुन नसक्ने जग्गा हुँदा वादी दाबी खारेज गर्ने गरेको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१।१८ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक वादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्दैन । उक्त फैसला उल्टी गरी वादी दाबी पुग्ने ठहराएको माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायको रायसँग सहमत नभएकोले प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त

इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.को मिति २०७२/९/५ को राय ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री प्रेमसिंह धामीले विवादित कि.नं. १६५, ४४, ४५ र ४७ को जग्गाको फिल्डबुकको कैफियत महलमा जग्गाधनी वादीका ससुरा / बाजे वीरनरसिंह गुभाजुसमेतको नाम उल्लेख भएको छ । यो जग्गा ल.पु. दथुल ३९३ को रै.नं. १४ अन्तर्गतको जग्गा हो । सभै नापीमा दर्ता छुट हुन गएकोले छुट जग्गा दर्तामा साबिक लगतलाई पहिलो प्रमाणका रूपमा मानिन्छ । मोठ खेस्तामा वीरनरसिंह गुभाजु, किसलाल र मंगललालको नाउँमा दर्ता बाँकी रहेको भन्ने मिति २०५३/११/१४ को मालपोत कार्यालयको निर्णय पर्चामा समेत उल्लेख भएबाट साबिक जग्गाधनी वीरनरसिंह गुभाजुसमेत भएकोमा विवाद छैन । वादी प्रतिवादीको बाजे / ससुराको संयुक्त नाउँमा रहेको उक्त जग्गा प्रत्यर्थीहरूले एकलौटीरूपमा दर्ता गर्न मिल्ने होइन । २०२१ सालमा नापी भएको जग्गालाई मौकैमा वादी पक्षका ससुरा बाजे तथा पति पितासमेतले आफ्ना नाउँमा दर्ता गराई खेस्ता कायम गर्न नसकेको भन्ने आधारमा वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहराएको ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी हुने ठहर गरी माननीय न्यायाधीश गोविन्दकुमार उपाध्यायबाट व्यक्त राय सदर हुनुपर्ने भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी प्रत्यर्थी प्रतिवादी हरिशंकरका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री योगराज सुवेदीले विवादित जग्गाहरू प्रतिवादीहरूले दुषित दर्ता गराएको होइन । वीरनरसिंहको ठेगाना मिलेको छैन । नबहाल र बबहाल एउटै ठाउँ होइन । उक्त जग्गाहरू प्रतिवादीको भोगको जग्गा हो । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) बमोजिम छुट जग्गा प्रतिवादीहरूको नाउमा

दर्ता हुन आएको हो । विवादित जग्गामा वादीको हक कायम हुने होइन भनी र प्रत्यर्थी प्रतिवादी कृष्णबहादुर महर्जनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रक्षबहादुर क्षेत्रीले मोही कृष्णबहादुरले वास्तविक व्यहोरा लेखाई कानूनबमोजिम प्रतिवादीहरूको नाउँमा नामसारी दर्ता भई निर्विवाद हकभोग भइरहेको जग्गा भएकोले त्यस्तो जग्गा जहिलेसुकै हक हस्तान्तरण गर्न पाउने नै हुँदा यी प्रतिवादी जग्गाधनीले प्रतिवादीमध्येका मोही कृष्णबहादुरलाई हालैदेखिको बकसपत्र लिखत गरी हक हस्तान्तरण गरेका हुन् । विपक्षी वादीहरू अशियाय हकवाला पनि होइनन् । जग्गाधनीले मोहीलाई मिति २०५३/११/१९ मा हालैदेखिको बकसपत्रबाट दिइसकेको जग्गाका सम्बन्धमा २०६० सालमा दायर गरेको मुद्दा हदम्याद नाघी दायर भएको आधारमा वादी दाबी नपुग्ने ठहर्याई सुरु अदालतले गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलालाई सदर गर्ने गरी माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.बाट व्यक्त राय सदर हुनुपर्ने भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्त बहस जिकिर सुनी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजात एवं तथ्यहरूको अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३/११/८ को फैसला उल्टी भई विवादित जग्गामा वादीहरूको हकको ३ भागको १ भाग दर्ता निर्णय बदर भई वादीहरूको हक कायम हुने भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायबाट व्यक्त राय तथा पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई सदर कायम गरी माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा. बाट व्यक्त रायमध्ये कुन राय उपयुक्त हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा हामीहरूको ससुरा तथा बाजेसमेतको ३ भागको १ भाग हक पुग्ने ललितपुर जिल्ला, टीकाथली गाउँ विकास समिति वडा नं. १क कि.नं. १६५ क्षेत्रफल २-२-३-०, ऐ.ऐ. वडा

नं.१ग कि.नं.४४ क्षेत्रफल ०-२-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं.४५ क्षेत्रफल १-१५-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं.४७ क्षेत्रफल ०-३-०-० समेतका सबै जग्गाहरू विपक्षी प्रतिवादीहरूका नाममा दर्ता गर्नका लागि जग्गा दर्ता समितिले मिति २०५३।११।१६ मा गरेको सिफारिसअनुसार मालपोत कार्यालय, ललितपुरले मिति २०५३।११।१४ को निर्णयबाट दर्ता गरेको हुँदा ३ भागको १ भाग हात्रो हक पुग्ने जग्गाको दर्ता बदर गरी हककायम गरी चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने फिराद दाबी रहेको र विवादित जग्गा हामीहरूले दर्ता गरी कृष्णबहादुरलाई हालैदेखिको बकसपत्र पारित गरी हक हस्तान्तरण गरी दिई सकेपछि सो विवादित जग्गाको बाली विपक्षीहरूलाई बुझाउने भन्ने हुँदैन । उक्त जग्गामा विपक्षीहरूको ३ भागको १ भाग जग्गा पर्छ भन्ने कुरा विना प्रमाण भन्न मिल्दैन । उक्त जग्गाको फिल्डबुकमा तत्कालीन मोहीको भूलबस उनाउ व्यक्ति वीरनरसिंको नाम उल्लेख हुन गएको मात्र हो । हामीले २०५३।११।१४ मा जग्गा दर्ता गरी मिति २०५३।११।१९ मा मोही कृष्णबहादुरलाई हालैदेखिको बकसपत्र गरी हक हस्तान्तरण गरेको हो। हामीहरूकासमेत नाउँमा विवादित जग्गा दर्ता गर्ने गरी भएको मालपोत कार्यालय, ललितपुरको मिति २०५३।११।१४ को निर्णय र सो निर्णयको आधारमा भएको दर्ता कानूनबमोजिम नै भएको हुँदा विपक्षीहरूको फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रत्यर्थीहरू पूर्णलाल महर्जन, हरिशंकर महर्जन र पूर्णलाल महर्जनको प्रतिउत्तर जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।११।१९ मा भएको फैसला सदर हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६३।११।१८ मा फैसला भएको देखियो ।

३. उक्त फैसलाउपर वादीले मुद्दा दोहोर्‍याई पाउँ भनी निवेदन दिएकोमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान भई

पुनरावेदनको रोहमा दर्ता भएको देखियो ।

४. मोही कृष्णबहादुर महर्जनले पिता चन्द्रवीर महर्जनको नाममा मोही कायम भएको उल्लिखित जग्गा पिता २०२९ सालमा परलोक भएपछि मैले नै जग्गा जोतभोग गरी आएको छु । फिल्डबुकमा लेखिएको वीरनरसिं गुभाजु उक्त जग्गाको जग्गाधनी नभई भूलले मात्र लेखिन गएको हो । साबिक जग्गाधनी किसलाल र मंगललाल मात्र हुन् भनी उल्लेख गरेको, सर्जमीनका व्यक्तिहरूले समेत नापीको समयमा भूलले उक्त जग्गाको जग्गाधनी वीरनरसिं लेखन गएको हो । वास्तविक जग्गाधनीहरू मंगललाल महर्जन र किसलाल महर्जन हुन् भनी लेखाएका र सोही आधारमा प्रतिवादीहरूका नाममा दर्ता गर्ने गरी मिति २०५३।११।१४ मा मालपोत कार्यालय, ललितपुरले गरेको निर्णय कानूनसम्मत रहे भएको भनी वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याएको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला नमिलेकाले उल्टी भई विवादित जग्गामा वादीहरूको हकको ३ भागको १ भाग दर्ता निर्णय बदर भई हक कायम हुने ठहर्छ भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायबाट राय व्यक्त भएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू पूर्णलाल महर्जन, सूर्यमान महर्जन र हरिशंकर महर्जनको नाममा दर्ता नामसारी गर्ने मालपोत कार्यालयबाट निर्णय भएको लामो समयपछि आई वादीहरूको हक नै कायम हुन नसक्ने जग्गा हुँदा वादी दाबी खारेज गर्ने गरेको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।११।१८ को फैसलालाई सदर कायम गरी माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा. बाट राय व्यक्त भई रायबाझी भएको प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पूर्ण इजलाससमक्ष पेस हुन आएको पाइयो ।

५. यसमा मूलतः विवादित जग्गाको साबिक स्रोतका सन्दर्भमा विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

विवादित जग्गाहरू साबिक लगत दथुघोल ३९३ नं. हाल रै.नं.१४ भित्रको हो भनी पुनरावेदक दाबीको फिराद दाबी रहेको देखियो। विवादित जग्गाको क्षेत्रीय किताबको कैफियत महलमा साबिक मोही चनवीर ज्यापुले यो जग्गा ललितपुर वँ बहाल बस्ने वीरनरसिंह गुभाजुसमेत जना ३ को हो भनी उल्लेख गरेको व्यहोरा उक्त जग्गाको फिल्डबुकबाट देखिन आयो।

६. उक्त जग्गाको मोही कृष्णबहादुर महर्जनले पिता चन्द्रवीर महर्जनको नाममा मोही कायम भएको उल्लिखित जग्गा २०२९ सालमा पिता परलोक भएपछि मैले नै जोत भोग गरी आएको छु। फिल्डबुकमा लेखिएको वीरनरसिंह गुभाजु उक्त जग्गाको जग्गाधनी नभई भूलले मात्र लेखिन गएको हो। साबिक जग्गाधनी किसलाल र मंगललाल मात्र हुन्, किसलालको हक खाने पूर्णलाल र मंगललालको हक खाने हरिशंकर, सूर्यमान हुन् भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ भने उक्त जग्गा नापी हुँदा फिरादीका ससुरा तथा बाजे वीरनरसिंह गुभाजु (बज्राचार्य) तथा विपक्षीहरूका पितासमेत अनुपस्थित रहेकाले जग्गा कमाउने मोहीले वीरनरसिंहसमेतका नाममा नापनक्सा गराई संयुक्त मोठ स्वेस्ता खडा भएको भन्ने देखिन्छ। पुनरावेदक वादी र प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूको जग्गामा साबिकदेखि चनविर ज्यापु मोही रहेको कुरामा विवाद देखिँदैन। विवादित जग्गा साबिक लगत दथुघोलको ३९३ रै.प. भई हाल रै.नं.१४ को योदे १-१-० को खलासँग भिड्ने भन्ने वादी दाबीलाई खण्डन हुने गरी सो जग्गा अन्य कुनै लगतसँग भिड्ने हो भन्ने लिखत प्रमाण प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले देखाउन सकेको पाइँदैन।

७. मिसिल संलग्न मालपोत कार्यालय, ललितपुरको मिति २०७०/६/१५ च.नं. १५०३ को पत्रबाट साबिक दथुघोल मौजा पोता विर्ता ३९३ को लगतबाट परिणत भई रै.नं.१४ कायम भएको र उक्त लगतमा विभिन्न खलाहरू कायम भई विभिन्न व्यक्तिहरूका नाउँमा दर्ता भएको भन्ने लेखिआएको

देखिन्छ। उक्त पत्रसाथ प्राप्त प्रतिलिपि हेर्दा साबिक दथुघोल ३९३ नं.को लगतमा वीरनरसिंहसमेतका नाउँमा दर्ता भएको हुँदा.... भनी उल्लेख भएको र हाल कायम भएको रै.नं. १४ साबिक ३९३ हो भन्ने कुरा उक्त प्रतिलिपिबाट देखिन आउँछ।

८. व्यक्ति विशेषको हक पुगेको निजको साबिक लगतको जग्गा नापी भएपछि दर्ता गर्नको लागि सबभन्दा महत्त्वपूर्ण र पहिलो कुरा जग्गा नापी हुँदा तयार हुने स्वेस्ता फिल्डबुक हो। यी जग्गा दर्ता गराउने चनविर वादी दाबीका जग्गाहरूको २०२९ सालदेखि नै जोताह मोही रहेको र निजको शेषपछि निजको छोराहरू निरन्तररूपमा विवादका जग्गाको मोही कायम भएको तथ्यमा विवाद देखिँदैन। विवादित जग्गा नापी हुँदाका बखत उक्त जग्गा नापी गराउने मोही चनविरले उक्त जग्गाका जग्गाधनी वीरनरसिंहसमेत जना ३ रहेको र उक्त जग्गा आफूले कमाईसो जग्गाको आयस्ता जग्गाधनीलाई बझाउँदै आएको भनी फिल्डबुकमा उल्लेख गरेको पाइन्छ। विवादका जग्गाको स्वामित्व निर्धारणको स्रोतको रूपमा रहेको उक्त जग्गाको फिल्डबुकमा उल्लिखित व्यहोरा मोहीले निःसर्त र सहजरूपमा वास्तविक व्यहोरा खुलाई उल्लेख गरेको तथ्य स्वाभाविक नै देखिन आउँछ। विवादित जग्गाको मोहीले वास्तविक व्यहोरा खुलाई फिल्डबुकमा उद्घोष गरेको तथ्यलाई निजको शेषपछि मोही कायम हुन आएको निजको छोरा कृष्णबहादुरले फिल्डबुकमा बुबाले उल्लेख गरेको जग्गाधनीको व्यहोरा भुलवश उल्लेख भएको भन्ने निजको भनाईलाई प्रमाणिक महत्त्व दिन मिल्ने देखिएन। निजको उक्त भनाईलाई सत्यमानी मोही चनविरको भनाईको प्रतिकूल अवधारणा बनाई विवादित जग्गामा पुनरावेदक वादीहरूको हक नरहने भन्न न्यायको रोहमा मनासिब हुँदैन। जग्गाको विवादको निरूपणमा फिल्डबुकको प्रमाणले सर्वाधिक महत्त्व राख्ने हुन्छ। यसका साथै कतिपय अवस्थामा सो प्रमाण निर्णायक हुने गर्दछ।

९. यसरी साबिकको नापीमा दर्ता बाँकी रहन गएका जग्गाको हक स्वामित्व निरूपण गर्दा सो नापीमा खडा भएका फिल्डबुकमा लेखिएका व्यहोराहरू महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा लिनुपर्ने देखिन आउँछ । फिल्डबुकमा लेखिने व्यहोरा सो जग्गाको स्वामित्वको सम्बन्धमा कालान्तरसम्ममा विवादको यकिन गर्ने प्रमाण मानिन्छ । त्यसैले फिल्डबुकलाई सो जग्गाको स्वामित्व निर्धारण गर्ने प्रमाणको रूपमा लिनु नै श्रेयष्कर हुन्छ । दाबीका जग्गाहरू नापी गराउने चनवीर वादी दाबीका जग्गाहरूका जोताहा मोही रहेकोमा कुनै विवाद छैन । निज चनवीरले फिल्डबुकको किसानको व्यहोरामा यो जग्गा लपु वँ (व न) बहाल बस्ने वीरनसिँ गुभाजु र लपु बल्खु बस्ने मंगललाल ज्यापु, किसलाल ज्यापुसमेत ३ जनाको हो । मैले सगोलमा कमाई ३ मुरी ९ पाथी धान तिरी आएको छु भनी विवादित जग्गाहरूको जग्गाधनी वादीहरूका ससुरा तथा बाजे वीरनरसिँ गुभाजु (बज्राचार्य) समेतका व्यक्तिहरू रहेको र आफूले निजहरूलाई ३ मुरी ९ पाथी धान तिरी आएकोसमेतका कुरा उल्लेख गरेको फिल्डबुकबाट देखिन्छ । यसबाट उक्त विवादित जग्गामा फिल्डबुकमा उल्लेख भएका जग्गाधनी सबैको बराबरी हक रहने कुरामा विवाद रहँदैन । फिल्डबुकमा उल्लेख भएका वीरनरसिँ गुभाजु वादीहरूका ससुरा बाजे होइनन् वा वीरनरसिँ भन्ने व्यक्तिको अस्तित्व थिएन भन्ने कुनै प्रमाण प्रत्यर्थीहरूबाट पेस भएको देखिँदैन । वीरनरसिँसमेत विवादित जग्गाहरूको जग्गाधनी रहेको कुरा नाप जाँचको स्रेस्ता फिल्डबुकबाट देखिन्छ ।

१०. वादीले उल्लेख गरेको साबिक दथुघोल ३९३ नं. को हाल रै.नं. १४ को लगतको योदे १-१-० को खला दाबीका जग्गाहरूको ३ खण्डको १ खण्ड देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले रै.नं. ३२१ तपेना १।।५, रै.नं. ३३२ पौताल ।।। र रै.नं. १ बाट १ रोपनी गरी जम्मा २-१२-२ जग्गाबाट ४-६-३-० जग्गा भिड्ने भनी मिति २०५२।८।१९ मा निवेदन दिएका तर

बेखालालका नामको रै.नं. ३३२ पौताल जग्गा मिति २०३५।३।२८ को निर्णयले बेखालालको नाम खारेज गरी कि.नं. २४०, ३४ र ३५ मा भिडाई जोगलाल, हेराकाजीमा नामसारी दर्ता भएकोले सो नभिड्ने भनी रै.नं. ३२१ र रै.नं. १ को २-८-०-० सँग मात्र भिडाई साबिकभन्दा बढी जग्गा दर्ता गराएको देखिन आउँछ । साबिक ३९३ नं. को हाल रै.नं. १४ को लगत दाबीको जग्गा होइन अरु जग्गासँग भिड्ने भन्ने पुष्टि हुने आधार प्रत्यर्थीहरूबाट पेस भएको देखिँदैन ।

११. यसरी जग्गामा हक पुनका लागि आवश्यक नाप जाँच, लगत जस्ता प्रमाणहरू हेर्दा नाप जाँचबाट विवादित जग्गाहरूमा वीरनरसिँको हक देखिएको, वीरनरसिँको हकको लगत रहेको, सो लगत भिडेको र वादीहरू निज लगतवालाका हकवाला भएकोसमेतका निर्णायक लिखत प्रमाणहरूबाट उक्त जग्गाहरूमा पुनरावेदक वादीसमेतको हक नरहने भन्न मिल्ने देखिँदैन ।

१२. जहाँसम्म २०५३ सालमा भएको दर्ताउपर लामो समयपछि मुद्दा पर्न आएको भन्ने जिकिर रहेको छ सो सन्दर्भमा मुलुकी ऐन जग्गा पजनी र जग्गा मिच्नेको महलको कानूनी व्यवस्था अवलोकन गर्नुपर्ने देखियो । उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा एकाको हकको जग्गा अर्कोले दर्ता गराएकोमा थाहा पाएको मितिले ६ महिनाभित्र नालेस नदिए लाग्न सक्ने भनी मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको १७ नं. मा र अरु जग्गाको कुरामा थाहा पाएको मितिले ६ महिनाभित्र नालेस नदिए लाग्न सक्ने भनी जग्गा मिच्नेको महलको १८ नं. मा हदम्यादको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । मालपोत कार्यालयले प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूको नाउँमा विवादित जग्गा दर्ता गर्ने गरी भएको निर्णय आफूहरूले मिति २०६०।४।१ मा मात्र थाहा पाएको भन्ने वादी दाबी रही मिति २०६०।५।३१ मा फिराद परेको देखिन्छ । विवादित जग्गा प्रतिवादीहरूले दर्ता गराएको जानकारी वादीलाई सो मितिमा नभई यो यस मितिमा भएको

भन्ने कुनै लिखत प्रमाण प्रतिवादीहरूबाट पेस भएको देखिँदैन । वादी दाबी खण्डन हुने प्रत्यक्ष प्रमाणको अभावमा हदम्याद नाघी अर्थात् दर्ता र लिखत भएको धेरै वर्षपछि वादी अदालतमा आएको भन्ने पुनरावेदन जिकिर कानून र न्यायसम्मत देखिँदैन ।

१३. त्यसैगरी विवादित जग्गाहरू मिति २०५३।११।१९ मा प्रतिवादी कृष्णबहादुर महर्जनलाई हालैदेखिको बकसपत्र भइसकेको र त्यसको धेरै वर्षपछि नालेस परेको भन्ने जिकिर देखिन्छ त्यस्तो जिकिर वैध दर्ताअनुसार भएको लिखतको हकमा मात्र आकर्षित हुन्छ । प्रतिवादीहरूको अवैध दर्ताको आधारमा भएको लिखत स्वतः अवैध, दुषित र बदरभागी हुन जाने हुन्छ । प्रतिवादीहरूले विवादित जग्गा मिति २०५३।११।१४ मा मोही कृष्णबहादुरको सहयोगमा आफ्नो नाउँमा दर्ता गराई २०५३।११।१९ मा कृष्णबहादुरलाई नै बकसपत्र गरी हक हस्तान्तरण गरेको देखिन्छ । साबिक ३९३ को हाल रै.नं. १४ को लगतलाई समेत आफ्नो नाउँमा दर्ता गराई जग्गा हस्तान्तरण गरेको देखिँदा त्यस्तो दर्ताले कानूनी मान्यता पाउने भन्न मिल्ने देखिएन । विवादित जग्गा मोहीले २०२१ सालभन्दा अगाडिदेखि कमाएको र २ नं. अनुसूचीसमेत प्रकाशित भएको भन्ने देखिन्छ । चनवीर महर्जन वादी दाबीका जग्गाहरूका जोताहा मोही रहेको र निजले विवादित जग्गाको जग्गाधनी वीरनरसिंसमेत रहेको भनी लेखाएको कुरालाई निजका छोरा कृष्णबहादुर महर्जनले भुलवश वीरनरसिंको नाम लेखिन गएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निज कृष्णबहादुरले प्रतिवादीहरूका नाउँमा जग्गा दर्ता गर्ने कार्यमा सहयोग गर्नुका अतिरिक्त विवादित जग्गा प्रतिवादीको नाउँमा दर्ता भए लगत्तै आफ्नो नाउँमा उक्त जग्गाको हालैदेखिको बकसपत्र गरे गराएको देखिन्छ । फिल्डबुकमा उल्लेख भएको उही व्यहोरा विपक्षी जग्गाधनीहरूको हकमा प्रमाणमा ग्राह्य हुने र पुनरावेदक वादीहरूको हकमा भुलवश लेखिएको भनी नजरअन्दाज गर्न मिल्ने हुँदैन । जग्गा दर्ताका

अवस्थामा उल्लेख भएको ठेगानामा जारी भएको म्याद वादीका ससुरा बाजेको वास्तविक वतन उल्लेख नभएको कारण निजहरूलाई थाहा जानकारी नहुँदा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएकोमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएको मितिलाई सम्बन्धित पक्षले स्वतः थाहा पाएको मिति कायम गर्न मिल्दैन । सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नु भनेको असर पर्नेको हक त्यसै हनन् नहोस् भन्नेतर्फको सुनिश्चिततासम्म हो तथापि सम्बन्धित पक्षले सार्वजनिक सूचनाको जानकारी पाएको कुरा अन्य प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्दछ । त्यसरी प्रमाणित नगरेसम्म त्यो सूचनालाई आधार बनाई हक पुग्ने पक्षको हक हनन् गर्न मिल्दैन । मिसिल संलग्न संकलित कागज प्रमाणबाट विवादित जग्गाको जग्गाधनी वादीको बाजे ससुरासमेत जना ३ भएको तथ्य उजागर भइरहेको स्थितिमा प्रतिवादीहरूले उल्लेख गरेको गलत वतनमा म्याद जारी गरी म्याद तामेल हुन नसकेको भनी सूचना प्रकाशित गरी उपस्थित नभएको भन्ने आधार लिएको देखिन्छ । त्यसमा पनि सो सार्वजनिक सूचना प्रकाशित हुँदा वादी दाबीको जग्गा प्रतिवादीहरूको नाममा दर्ता भइसकेको अवस्था छैन । मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको १७ र जग्गा मिच्नेको १८ नं. ले काम कारवाहीको जानकारी पाएको मितिबाट हदम्याद सुरु हुने नभनी दर्ता भएको थाहा पाएको मितिबाट ६ महिनाभित्र नालेस नदिए लाग्न सक्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिएबाट समेत फिराद वादी हदम्यादविहीन भन्न मिल्ने देखिँदैन ।

१४. अतः माथि उल्लिखित तथ्य कानूनी व्यवस्था र विवेचित आधार र कारणसमेतबाट ललितपुर जिल्ला, टीकाथली गाउँ विकास समिति वडा नं.१क कि.नं.१६५ क्षेत्रफल २-२-३-०, ऐ.ऐ. वडा नं.१ग कि.नं.४४ क्षेत्रफल ०-२-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं.४५ क्षेत्रफल १-१५-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं.४७ क्षेत्रफल ०-३-०-० समेतका सबै जग्गाहरू विपक्षी प्रतिवादीहरूका नाममा मात्र दर्ता हुने

ठहराएको मालपोत कार्यालय, ललितपुरको मिति २०५३।१।१४ को निर्णयसमेतबाट वादीहरूको हकको ३ भागको १ भागमा असर परेको देखिँदा वादी दाबीबमोजिम ३ भागको १ भाग जग्गाको दर्ता बदर गरी हककायम गरी चलनसमेत चलाई दिलाई दिनुपर्नेमा वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहराएको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१।१८ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई उल्लिखित जग्गाको वादीहरूको हकको ३ भागको १ भाग दर्ता निर्णय बदर भई वादीहरूको हक कायम हुने र त्यसमा वादीहरूले चलनसमेत पाउने देखिँदा यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायबाट व्यक्त भएको राय कायम हुने ठहर्छ । अरु तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम ललितपुर जिल्ला, टीकाथली गाउँ विकास समिति वडा नं. १ क कि.नं.१६५ क्षेत्रफल २-२-३-०, ऐ.ऐ. वडा नं.१ ग कि.नं.४४ क्षेत्रफल ०-२-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं.४५ क्षेत्रफल १-१५-०-०, ऐ.ऐ. कि.नं.४७ क्षेत्रफल ०-३-०-० का जग्गाहरूको ३ भागको १ भाग दर्ता बदर भई पुनरावेदक वादी हेरादेवी बज्राचार्यसमेतको हक कायम हुने र सो जग्गामा वादीहरूले चलनसमेत चलाई पाउने ठहरी फैसला भएकोले सो जग्गामा हक कायम गरी चलनसमेत चलाई पाउँ भनी वादीहरूको दरखास्त पर्न आए लाग्ने दस्तुर लिई चलन चलाई दिनु भनी सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाईदिनु १ पुनरावेदक वादीले फिराद गर्दा राखेको कोर्ट फी रु.४४१८।- र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्दा राखेको सोको १५ प्रतिशतले हुने रु.६६२।७० पैसा कोर्ट फी ऐन, २०१७ को दफा १५ बमोजिम वादीले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने हुँदा सोकोर्ट फी रकम भराई पाउँ भनी प्रतिवादीको यसै सरहदको जेथा

देखाई ऐनका म्यादभित्र वादीको दरखास्त पर्न आए केही दस्तुर नलिई प्रतिवादीबाट वादीलाई भराई दिनु भनी सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु २ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ३

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या. मीरा खड्का

न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत : दिलीपराज पन्त

इति संवत् २०७३ साल माघ २७ गते रोज ५ शुभम् ।



निर्णय नं. १८०३

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
फैसला मिति : २०७३।१।२०

०६९-NF-०००८

मुद्दा: अंश चलनसमेत

पुनरावलोकनकर्ता / वादी : ललितपुर जिल्ला,
ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ३
पुल्चोक घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने
लाकपा खम्बाछे शेर्पा

विरुद्ध
प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ३ पुलचोक बस्ने ओमकुमारी शेर्पा

- वादी अंशियार नाताका होइनन् भनी नातामा विवाद गर्ने प्रत्यर्थी प्रतिवादीले आफ्नो नातातर्फको दाबी वस्तुगत प्रमाणको आधारमा प्रमाणित गर्नुपर्ने।
(प्रकरण नं. ९)
- अंशियार छोरा नातामा नै इन्कार गरेको अवस्थामा पुनरावेदक वादीले पाउने अंश पाएको भन्ने अवस्था नरहने।
(प्रकरण नं. १०)

पुनरावलोकनकर्ता / वादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू योगराज सुवेदी, बच्चु सिंह खड्का तथा प्रकाश थापा

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू शंकर लिम्बु, भीम राई, रामहरि श्रेष्ठ तथा दिनेशकुमार घले

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०४९, नि.नं.४४६७, पृ.१२७ सम्बद्ध कानून :
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(२)

सुरू फैसला गर्ने न्यायाधीश:

मा.जिल्ला न्या.श्री कुमारप्रसाद पोखरेल
पुनरावेदन तहबाट फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मणमणि रिसाल
माननीय न्यायाधीश श्री माधवप्रसाद चालिसे
यस अदालतको संयुक्त इजसालमा फैसला गर्ने:
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

फैसला

न्या. केदारप्रसाद चालिसे : सर्वोच्च अदालतको मिति २०६६।११।१३ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

स्व. पिता पासाङ खम्बाछे शेर्पाका दुई श्रीमतीहरूमध्ये जेठी किन्जी, कान्छी ओमकुमारी भएकोमा जेठी किन्जी तर्फबाट जायजन्म भएकामा म फिरादी र लाकपा खम्बाछे गरी दुई एवं कान्छीतर्फबाट जायजन्म भएका जेठा वाङ्गदी र कान्छो लाकपा शेर्पा हुन्। म फिरादीकी आमा किन्जी शेर्पेकीको मिति २०५०।६।२५ मा र पिता पासाङ खम्बाछे शेर्पाको मिति २०५३।१।३१ मा परलोक भयो। पिताको जन्मस्थान सोलुखुम्बु भए तापनि नेपाल सरकार कृषि मन्त्रालयअन्तर्गत प्राविधिक पदमा रही नोकरी गर्दाको सिलसिलामा विभिन्न ठाउँहरू जस्तै ललितपुर, पोखरा र मुस्ताङमा गई सेवा गर्दै आइरहेकोमा अंशबन्डा नहुँदै पिताको परलोक भयो। पिताको परलोकपछि हामी वादी प्रतिवादीहरू एकासगोलमा ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ३ को घरमा बस्दै आएका थियौं। पिताको जागिरको समयमा मपनि साथमा रहँदै आएकोमा आजभन्दा पाँच वर्षअघि म ट्रेकिङ्गको काममा विभिन्न ठाउँमा जाने गरेको र मेरा बालबच्चा कान्छी आमा विपक्षीसँग बस्दै आएका, पिताजीको परलोकपछि मेरो परिवारलाई घृणा गरेका हुँदा सगोलमा बस्ने अवस्था नभएको र पिताको सम्पूर्ण सम्पत्ति विपक्षीको कब्जामा रहेकोले आफ्नो अंश भाग माग गर्दा बाबुको वर्षदिनको काम नसकेसम्म अंशको कुरा नगर अहिले अन्यत्र कोठा लिएर बस भनेकाले विपक्षीको कुरामा विश्वास गरी कोठा बहालमा लिएर बस्दै आएको थिएँ। पिताको वर्षदिनको काम सकिएपछि विपक्षीसँग आफ्नो भाग अंश माग गर्दा विपक्षीले तिमी

मेरो अंशियार होइनों म अंश दिन सक्दिन भनी अंश नदिएपछि अन्यायमा परी अदालतसमक्ष उपस्थित भएको छु । पिता जागिरको सिलसिलामा जहाँ जहाँ जानुभयो त्यहाँ सम्पत्ति जोड्नुभएकाले केही सम्पत्ति सोलुखुम्बुमा, केही सम्पत्ति ललितपुरमा, केही सम्पत्ति पोखरामा, केही सम्पत्ति मुस्ताङमा समेत रहेको छ । पिताको शेषपछि निजको अंश हक खाने हकदारमा जेठी आमातर्फबाट म फिरादी र लाकपा खम्बाछे शेर्पा दुई जना र कान्छी आमातर्फ विपक्षी कान्छी आमा एक, निजका दुई जना नाबालक छोराहरू वाङ्गदी शेर्पा र लाकपा शेर्पा गरी ३ जना गरी जम्मा ५ अंशियार रहेका छौं । स्व. पिता पासाङ खम्बाछे शेर्पाका नाउँमा रहेको चल अचल सम्पत्तिका हकदार पाँचजना अंशियार रहेकाले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी स्व. पिताको नाममा रहेका र पिताका नामबाट नामसारी गरी कुनै सम्पत्ति विपक्षीका नाममा गएको भए सोसमेतका चल अचल सम्पत्तिको विपक्षीबाट तायदाती माग गरी अंशबन्डाको १७ नं. बमोजिम विवाह खर्चसमेत छुट्याई सम्पूर्ण सम्पत्तिको पाँच भाग लगाई सो पाँच भागको एक भाग म फिरादीलाई अंश दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको लाकपा खम्बाछे शेर्पाको फिरादपत्र ।

पति पासाङकी जेठी श्रीमती मेरी सौता किन्जी शेर्पाबाट कुनै सन्तान जायजन्म नभई निःसन्तान रहेकी हुँदा लाकपा खम्बाछे शेर्पा मेरा पति तथा सौताको छोरो होइन । निजका पिता छिम्बी शेर्पा र आमा पोसी शेर्पिनी हो । विपक्षीले आफ्नो भाइ भनी स्वीकार गरेको लाकपा खम्बाछे शेर्पा पनि मेरो पतिको छोरा नभई निजको बाबु पेम्बा गोर्जा शेर्पा र आमा लाकु शेर्पिनी हो । निजबाट जेठो छोरा लाकपा शेर्पा, माइला काजी शेर्पा, साइला आम्बाबु शेर्पा, कान्छा पासाङ ग्लाल्चाङ्ग शेर्पा गरी चार छोरा र निमा शेर्पिनी, कामी डोमा शेर्पिनी, माया शेर्पिनी गरी तीन छोरीको जायजन्म भई जीवितै रही सोलुखुम्बु निमार गाउँ विकास समितिमा नै बसोबास गरी आएका

छन् । फिरादी लाकपा खम्बाछे शेर्पा, छिम्बी शेर्पा तथा पोसी शेर्पिनीको कोखबाट जायजन्म भएकोमा मेरो सम्पत्ति खाने कुनियत चिताई आफ्नो पिताको नाम ढाँटी मेरो पति तथा सौताको छोरा हुँ भनी झुठ्ठा विवरण दिई कीर्ते जालसाजीबाट नागरिकता बनाई सोका आधारमा अंश माग गर्न खोजेका छन् । कीर्ते नागरिकता बनाएउपर कीर्ते जालसाजीमा छुट्टै फिराद गर्ने नै छु । लाकपा खम्बाछे शेर्पाले सरकारी जागिर खाँदा आफ्नो पिताको नाम छिम्बी शेर्पा उल्लेख गरी जागिर खाएका र कीर्ते जालसाजी नागरिकताको आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सोलुखुम्बुमा गई झुठ्ठो नाता प्रमाण पत्र लिएको देखिएकाले सो नाता प्रमाण पत्र बदर भइसकेको छ । विपक्षीका पिता छिम्बी शेर्पा सौता किन्जीको भाइ नाताका व्यक्ति हुन् । निजले भाइ भनी स्वीकारेका लाकपा खम्बाछेसमेतले आफ्नो स्थायी ठेगाना सोलुखुम्बु जिल्ला निमार गाउँ विकास समिति भन्ने नखुलाई अन्यत्रको ठेगाना देखाई ललितपुर जिल्लाबाट नागरिकता प्रमाण पत्र नं. ४६२१७ मिति २०४६।७।६ मा झुठ्ठा नागरिकता बनाएका हुन् । निजका बाबुको पेम्बा गोर्जा शेर्पा र आमा लाकु शेर्पिनी मेरा पति पासाङ खम्बाछे शेर्पाका ठूलो बाबुको नाति वा भतिज नाताका व्यक्ति हुन् । यसरी नाता ठेगानासमेत नमिलेकोबाट फिरादी म प्रतिवादीको छोरा नाताको व्यक्ति नभएको प्रस्टै हुन्छ । मेरा पति तथा सौताको छोरा हुँ भनी दाबी लिने विपक्षी निजहरूको मृत्यु हुँदा देखासम्म नपरेका र काजकिरियासमेत नगरेका एवं पति जीवित हुँदा छोरा हुँ भन्ने दाबी नगरी बसेका र मेरा पतिको मृत्यु भएपछि जालसाजीपूर्ण तवरबाट नागरिकता बनाई सोका आधारमा अंशमा दाबी गरेको प्रस्टै छ । अंश मुद्दामा नाता सम्बन्धकै विवाद भएको हुँदा नाता सम्बन्धमा यकिन नै नगरी विपक्षीको अंशमा दाबी लाग्न नसक्ने हुँदा हकदैयाविहीन फिराद खारेज गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाको प्रतिउत्तर पत्र ।

मेरा पतिको बाबुको नाम जिकु हो । जिकुको बाबुको नाम डोल्बु हो । डोल्बुको छोरा जिकु हो । जिकुको तीनवटा छोरा जेठो र माहिलोको नाम थाहा छैन । निजहरूको पहिला नै मृत्यु भइसकेको छ । कान्छा मेरो पति पासाङ खम्बाछे शेर्पा हो । पासाङका दुई श्रीमतीमा जेठी किन्जी र कान्छी म ओमकुमारी शेर्पा भएकोमा जेठी श्रीमती निःसन्तान भई २०५० सालमा मृत्यु भएको, पति पासाङको २०५३ सालमा मृत्यु भएको हो । हाल तीनवटा छोरा वाङ्गदी, लाक्पा र दावा तथा एक छोरी रसी रहेका छन् । लाक्पा खम्बाछे शेर्पा मेरा पतिको जेठी श्रीमती किन्जीको भाइको छोरा हुन्, मेरो भदा नाता पर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ओमकुमारीको ललितपुर जिल्ला अदालतसमक्षको बयान ।

मेरा बाबुको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा, बाजेको जिकु खम्बाछे शेर्पा हो । मेरा बाबुका दुई श्रीमतीमा जेठी किन्जी शेर्पा र कान्छी ओमकुमारी शेर्पा हो । जेठी तर्फका दुईवटा छोराहरूमा जेठो म लाक्पा खम्बाछे शेर्पा र कान्छा लाक्पा खम्बाछे शेर्पा हौं । हामीहरू दुवैको नाम एउटै हुन आएको हो । कान्छी आमा ओमकुमारीतर्फका छोरा जेठो वाङ्गदी र कान्छो लाक्पा हो छोरी छैनन् । पासाङ शेर्पाको मिति २०६३।१।३१ मा मृत्यु भएको हो । ओमकुमारी मेरी कान्छी आमा हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको फिरादी लाक्पा खम्बाछे शेर्पाको ललितपुर जिल्ला अदालतसमक्षको बयान ।

लाक्पा खम्बाछे शेर्पालाई २०२९।०३।०३ सालदेखि एउटै स्कुल काठमाडौं विजय मेमोरियल हाईस्कुलमा सँगै पढ्दादेखि चिनजान छ । कहिलेकाहीं उनको घरमा जाँदा मेरो बुबा हो भनेर लाक्पा शेर्पाले चिनाएको हो । मैले सुनेअनुसार लाक्पा शेर्पाको आमा सोलु सल्लेरीमा बस्नु हुन्थ्यो । मैले वादीकी आमालाई देखेको र चिनेको छैन । पुर्ख्यौली घर सोलु सल्लेरी हो पछि ललितपुर पुल्चोक हो भन्नेसमेत व्यहोराको

वादीका साक्षी प्रेमबहादुर लामाको बकपत्र ।

म छिमेकी हुँ । आमा छोराको झगडा थाहा छैन । वादीका पिताका दुईवटी श्रीमती हुन् । पहिलो मरिसकेकी छन् । जेठीका सन्तान भएको मैले देखिन । नागरिकता प्रमाण पत्र बनाएको विषयमा मलाई थाहा छैन । लाक्पा भन्ने एउटा भतिजा र अर्को भदा छ । उस बखतमा श्रीमती कोही थिएनन् । हामी छिमेकी भए पनि यसबारेमा थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी श्रीप्रसाद बुढाथोकीको बकपत्र ।

स्व. पासाङ खम्बाछे शेर्पाको जेठी श्रीमती किन्जी शेर्पाको तर्फबाट छोरा म फिरादी जेठो लाक्पा खम्बाछे शेर्पा र कान्छो लाक्पा शेर्पा पनि छ । प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पा मेरी सौतेनी आमा हुनुहुन्छ भनी फिरादी जेठो लाक्पा खम्बाछे शेर्पाले निजका पिताबाट अंश नपाएको भन्ने अंश दाबी गरेको, प्रतिवादीतर्फबाट नातामा विवाद देखाई निज लाक्पा खम्बाछे पासाङ खम्बाछे शेर्पाको छोरो होइन भनी जिकिर लिएको, फिरादीले पासाङ खम्बाछे शेर्पा मेरा पिता हुन् भनी बयान गरी निज विजय मेमोरियल स्कुलमा ६ कक्षा पास भई ७ कक्षामा जाँदा २०२९ सालमा दिएको चारित्रिक प्रमाण पत्रमा निजका पिता पासाङ खम्बाछे शेर्पा भनी उल्लेख भएको र निज फिरादीले बाली विज्ञान महाशाखामा निम्नस्तर प्राविधिक एल.टी. २ मा नोकरी गर्दा पिताको नाम पासाङ खम्बाछे उल्लेख भएको देखिन्छ । पिताको नामबाट नागरिकता लिएको र २०५३ सालमा पासाङ खम्बाछे शेर्पाको परलोक भएपछि जिल्ला प्रशासन कार्यालय सोलुखुम्बुबाट मिति २०५३।२।२८ मा नाता प्रमाणित गरिएको पत्र देखिएकाले यसरी पासाङ खम्बाछे शेर्पा जीवित हुँदाको अवस्थामा फिरादीलाई पटक पटक छोरा स्वीकार गरेको कागज प्रमाणहरू देखिएको, यी फिरादीका पिता पासाङ खम्बाछे शेर्पा भन्ने देखिएकाले वादी प्रतिवादीहरू नाता तथा अंशियार भन्ने देखिएको र पितासमेतबाट वादीले कानूनबमोजिम अंश पाएको

नदेखिएकोले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी दुवैतर्फबाट तायदाती फाँटवारी माग गर्ने भन्नेसमेत व्यहोराको ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६१।८।१४ को आदेश।

वादी सानो छँदादेखि नै आफ्नो बाबुको नाम पासाङ खम्बाछे भनी उल्लेख गर्नु र स्वयम् पासाङका आफ्नो जीवनकालका क्रियाले पनि यी वादीलाई आफ्नो छोरा हुन् भनी स्वीकारी फाराम प्रमाणित गर्ने, नागरिकता प्रमाण पत्रको लागि सिफारिस गराउने, नागरिकता प्रमाण पत्रसमेतका क्रियाकलाप एवं व्यवहारबाट समेत वादी लाकपा खम्बाछे शेर्पा प्रतिवादी पासाङ खम्बाछे शेर्पाका छोरा देखिएको हुँदा वादी र प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पासमेत अंशियार नाताका व्यक्ति ठहरेकाले वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने ठहर्छ। प्रतिवादीले आफ्नो फाँटवारीमा ऋणसमेत देखाएकोमा साहुले पक्रेका बखत कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा सो ऋण सम्बन्धमा बोली रहन परेन। वादी प्रतिवादीका फाँटवारीबाट देखिएको घर जग्गासमेतका अचल सम्पत्तिबाट ५ खण्डको १ खण्ड अंश वादीले प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पासमेतबाट पाउने र चलन चलाई पाउनेसमेत ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६३।७।२० को फैसला।

विपक्षी वादीको नागरिकतामा भएको ठेगाना र मिति २०५१।६।१० मा कर्मचारीको वैयक्तिक विवरण मार्फा मुस्ताङमा भरेको सिटरोलको ठेगानासमेतले विपक्षी अन्यायी मेरा पति पासाङ खम्बाछे शेर्पाको छोरा होइन भन्ने प्रस्टै छ। फिरादी लाकपा खम्बाछे शेर्पा र अर्का लाकपा खम्बाछे शेर्पा पिता पासाङ खम्बाछे र आमा किन्जी शेर्पाबाट जायजन्म भएको भन्ने उल्लेख गरे पनि कुन लाकपा खम्बाछे शेर्पा पहिले र कुन लाकपा खम्बाछे शेर्पा पछि जन्मियो भन्ने कुरा पुष्टि गर्न सकेको छैन। म पुनरावेदिकाको विवाह हुनुभन्दा पहिला नै वादीको जन्म भएको देखिएकोले मेरो छोरा होइन भन्ने

कुरा पति पासाङ खम्बाछेले २०३७।१।१९ मा भरेको सिटरोलमा छोरा छोरी छैन भनी भनेबाट प्रस्टै हुन्छ। विपक्षी अन्यायीले झुट्टा विवरण दिई नेपाली नागरिकता लिएको मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट आरोपित कसुर ठहर हुने गरी नागरिकता बदर हुने ठहरी मिति २०५६।६।३ मा फैसला भएको छ। बदर भएका प्रमाणको आधारमा डि.एन.ए. परीक्षण नगरी विपक्षी अन्यायीलाई गैरकानूनी तवरबाट छोरा कायम गरी अंश पाउने गरी भएको मिति २०६३।७।२० को ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ३४, ५४, मुलुकी ऐन अ.बं. १८४, १८५(क) र १८६ नं. विपरीत भएकाले उक्त फैसला बदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा यिने वादीले प्रतिवादीको लोम्ने पासाङलाई बाबु बनाई लिएको नागरिकता नै झुट्टा विवरण दिई लिएको कारण बदर हुने ठहरी यसै अदालतबाट मिति २०६५।६।३ मा फैसला भएको अवस्थामा त्यसतर्फ प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी नाता कायम गरी अंश पाउने ठहराएको सुरुको इन्साफ फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट २०६४।७।२७ मा भएको आदेश।

झुट्टा विवरण दिई नेपाली नागरिकता लिएको मुद्दामा भएको फैसलाउपर पुनरावेदन परी सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन रहेको अवस्थासमेत छ। अंश दिलाउन लिएको आधार नै नागरिकतासम्बन्धी मुद्दामा खण्डित गरी यसै अदालतबाट पहिले नै फैसला भएको स्थितिमा प्रस्तुत मुद्दामा सुरुले दाबीबमोजिम अंश पाउने गरेको फैसला कायम राख्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिएकाले सो फैसला उल्टी भई वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन

अदालत, पाटनको मिति २०६४।११।१४ को फैसला।

वादी एवं प्रतिवादीबीच नातामा कुनै विवाद नभएको अवस्थामा वादी दाबीबमोजिम अंश दिलाई दिनुपर्नेमा झुठ्ठा विवरण दिई नागरिकता लिएको भनिएको मुद्दा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परी विचाराधीन रहेको भनी वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी लाक्पा खम्बाछे शेर्पाको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा यसै लगाउको झुठ्ठा विवरण दिई नागरिकता लिएको भन्ने मुद्दामा विभिन्न आधार र कारणहरू खुलाई मिति २०५८।३।१४ मा मुलुकी ऐन अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाउने आदेश यस अदालतबाट भएकोले सो मुद्दाका आधार र कारणहरूले प्रस्तुत मुद्दामा प्रभाव पार्ने भएको हुँदा यस मुद्दामा पनि छलफलको लागि मुलुकी ऐन अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई लगाउका मुद्दासमेत साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।१०।२२ को आदेश।

पुनरावेदक वादी प्रत्यर्थी प्रतिवादीका अंशियार कायम हुने नदेखिएकाले पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट अंशमा वादीको दाबी नपुग्ने ठहर गरी भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।११।१३ को फैसला।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीका पति स्व. पासाङ खम्बाछे शेर्पा मेरा पिता रहेको भनी म निवेदकले पेस गरेका प्रमाणहरूको विवेचनासम्म नगरी अंश मुद्दामा म निवेदकले अंश नपाउने ठहर गरी सम्मानित अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ। झुठ्ठा विवरण दिई नेपाली नागरिकता लिएको मुद्दामा यस

सम्मानित अदालतबाट म निवेदकले सफाइ पाउने ठहर गरी फैसला भएको तथ्यसमेतबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादी र निवेदकबीच सौतेनी आमा र छोराको नाता रही म निवेदक प्रत्यर्थी प्रतिवादीको अंशियार नाताको भन्ने पुष्टि भएको अवस्थामा स्व. पिता पासाङ खम्बाछे शेर्पाले भरेको सिटरोलमा छोरा छोरीको महलमा कट्टी चिह्न (x) लगाई भतिजी निसा शेर्पालाई इच्छाएको देखिएको, प्रतिवादी ओमकुमारीका पति पासाङ खम्बाछे शेर्पाको स्थायी ठेगाना सोलुखुम्बु जिल्ला गार्मा गा.वि.स. वडा नं. ३ भएकोमा निवेदक वादीको ठेगाना ऐ. गार्मा गा.वि.स. वडा नं. ७ उल्लेख गरेको देखिएको भनी मलाई अंश हकबाट वञ्चित गर्ने गरी सम्मानित अदालतबाट भएको फैसला ने.का.प. २०४९ नि.नं. ४४६७ पृष्ठ १२७, ने.का.प. २०४५ नि.नं. ३३५१ पृष्ठ ९२, ने.का.प. २०४५ नि.नं. ३३६ पृष्ठ १३३समेतमा सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल रहेकाले प्रस्तुत मुद्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेरी यस अदालतबाट मिति २०६५।११।१३ मा भएको फैसला उल्टी गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।७।२० मा भएको फैसला सदर गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी लाक्पा खम्बाछे शेर्पाको यस अदालतमा पुनरावलोकनका लागि परेको निवेदन।

प्रस्तुत मुद्दा पर्नु अगावै निवेदक वादीले मिति २०२९।२।२० मा विजय मेमोरियल हाईस्कूल डिल्लीबजारबाट प्राप्त गरेको चारित्रिक प्रमाण पत्रमा निजका पिताको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। यसैगरी मिसिल संलग्न लोक सेवा आयोगद्वारा प्रकाशित बगैँचे पदको लागि मिति २०४६।७।११ मा निवेदकले दर्ता गराएको दरखास्त फाराममा समेत पिताको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा उल्लेख भई मिति २०४८।१।५ मा भरेको निजामती कर्मचारीको नोकरी तथा वैयक्तिक विवरण सिटरोलमा

समेत सोही व्यहोरा उल्लेख भएको र कार्यालय प्रमुखको हैसियतमा पासाङ खम्बाछे शेर्पाले नै निवेदकको फोटोसमेत प्रमाणित गरेको भन्ने देखिन आउँछ। यसका साथै निवेदकले मिति २०४६।३।१८ मा पासाङ खम्बाछे शेर्पाको छोरा भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँबाट नागरिकता लिएको र मिति २०५३।३।२८ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय सोलुखुम्बुबाट निजै पासाङ खम्बाछेलाई पिता देखाई नाता प्रमाणित गराई लिएको देखिएको छ। उपरोक्त नाता प्रमाणित प्रमाण पत्रउपर प्रत्यर्थी ओमकुमारी शेर्पानीसमेतको उजुर परी जिल्ला प्रशासन कार्यालय सोलुखुम्बुबाट मिति २०५३।१।१९ मा बदर भएकोमा सोउपर निवेदकको यस अदालतमा उत्प्रेषणको रिट परी मिति २०५५।१।१२५ को आदेशबाट नाता प्रमाण पत्र बदर गर्ने गरेको निर्णय बदर भएको देखिन्छ। साथै यिनै प्रत्यर्थी ओमकुमारीको जाहेरीबाट चलेको लगाउको फौ.पु.नं. ०६५-CR-०१४८ को झुट्टा विवरण दिई नागरिकता लिएको भन्ने मुद्दामा वादी पक्षको दाबी नठहरी निवेदक प्रतिवादीले सफाइ पाउने ठहरी एकै दिन फैसला भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा यी निवेदक वादी लाक्पा खम्बाछे शेर्पा पासाङ खम्बाछे शेर्पाकै छोरा हुन् भन्ने देखिइरहेको अवस्थामा मिसिल संलग्न उपरोक्त प्रमाण र लगाउको नागरिकता मुद्दामा भएको फैसला प्रतिकूल प्रस्तुत अंश मुद्दामा नाता सम्बन्ध नै विवादित भएको भनी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याई भएको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६६।१।१३ को फैसला ने.का.प. २०४९ नि.नं. ४४६७ पृष्ठ १२७, ने.का.प. २०४५ नि.नं. ३३५१ पृष्ठ ९२, ने.का.प. २०४५ नि.नं. ३३६९ पृष्ठ १३३ र ने.का.प. २०५२ नि.नं. ५०२९ पृष्ठ ६९ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल देखिएकाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको

मिति २०६९।८।८ को आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक लाक्पा खम्बाछे शेर्पाको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री योगराज सुवेदी, श्री बच्चु सिंह खड्का तथा श्री प्रकाश थापाले पुनरावेदक लाक्पा खम्बाछे शेर्पा प्रत्यर्थी प्रतिवादीका पति पासाङ खम्बाछे शेर्पाका छोरा रहेको भन्ने मिति २०२९।२।२० मा पुनरावेदकका नाममा विजय मेमेरियल हाईस्कूलबाट दिइएको चारित्रिक प्रमाण पत्र, मिति २०४६।७।१९ मा बगैँचे पदको लागि भरेको लोक सेवा आयोगको दरखास्त फाराम, नागरिकता प्रमाण पत्रका लागि मिति २०४६।३।८ मा गरिएको सिफारिसको आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट लिइएको नागरिकता, झुट्टा नागरिकतासम्बन्धी मुद्दामा मिति २०६६।१।१३ मा पुनरावेदकलाई सफाइ दिने गरी भएको सम्मानित अदालतको फैसला, पुनरावेदकले मिति २०४८।१।५ मा भरेको सिटरोलको फोटोमा प्रमुख कृषि अधिकृत रहेका पुनरावेदकका बाबु पासाङ खम्बाछे शेर्पा स्वयम्ले प्रमाणित गरिदिएको तथ्य, अदालतबाट परीक्षण भई कायम रहेको मिति २०५३।३।२८ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय सोलुखुम्बुबाट तयार गरेको नाता प्रमाण पत्रसमेतका तथ्यबाट देखिँदा पुनरावेदक वादी प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाका सौतेनी छोरा हुन् भन्ने पुष्टि भइरहेको छ। प्रत्यर्थी प्रतिवादी स्वयम्ले पासाङ खम्बाछेकी जेठी पत्नी पुनरावेदककी आमाबाट जायजन्म भएको र छोराको मृत्यु भएको भनी खुलाए पनि सो पुष्टि गर्न नसकेको एवं पुनरावेदकका पिता पासाङ खम्बाछे शेर्पा नभई अन्य भएको भन्ने कहींकतैबाट पुष्टि हुन सकेको छैन। वंशजको आधारमा पुनरावेदकले प्राप्त गरेको नागरिकतासम्बन्धी मुद्दामा पुनरावेदकले सफाइ पाएको अवस्थामा अंश मुद्दामा नातामा विवाद रहेको भनी अंश जस्तो नैसर्गिक अधिकारबाट पुनरावेदकलाई वञ्चित गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको

फैसलालाई सदर गरी भएको सम्मानित अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला आत्मनिष्ठ भई सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी वादी दाबी पुग्ने गरी भएको ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुनुपर्ने भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेरपाको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री शंकर लिम्बु, श्री भीम राई, श्री रामहरि श्रेष्ठ तथा श्री दिनेशकुमार घलेले पुनरावलोकनका लागि परेको निवेदन नै हदम्यादविहीन रहेको छ । पटक पटक एउटै प्रमाणको विश्लेषण गर्दा फैसला अन्तिमताको सिद्धान्तविपरीत हुन जाने र पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएका नजिरहरू प्रस्तुत मुद्दामा सान्दर्भिक नै नभएका हुँदा निस्साकै आधारमा प्रथमतः विचार गरी पुनरावलोकनका लागि प्रदान गरिएको निस्सामा मात्रै सीमित भई हेरिनु पर्छ । मिति २०२९।२।२० को चारित्रिकप्रमाणपत्रमा पुनरावेदकका बाबुको नाम पासाङ् खम्बाछे शेर्पा उल्लेख गरेको भए पनि ठेगाना उल्लेख नगरिएको, सो प्रमाण पत्रका आधारमा पुनरावेदकको जन्ममिति २०१६।७।२ हुने देखिए पनि नागरिकतामा २०१६।९।१९ उल्लेख भई पुनरावेदकको जन्म मिति नै एक आपसमा मिलेको छैन । नागरिकतासम्बन्धी मुद्दामा फैसला हुँदा पुनरावेदक वादी प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारीका पति पासाङ् खम्बाछेका छोरा नभई अर्कै व्यक्तिका छोरा भएको भन्ने देखिएको छ । पुनरावेदक वादीले जागिर खाँदा भरेको सिटरोल फाराममा बाजेको नाम छिमी शेर्पा उल्लेख गरी बाबुको पेसा कृषि भनी खुलाएको, पासाङ् खम्बाछे शेर्पाले २०३७ सालमा भरेको सिटरोलको छोराछोरीको महलमा क्रस गरी छोराछोरी नभएको भन्ने पुष्टि भएकोसमेतबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादीका पति पासाङ् खम्बाछेकी पहिली पत्नी निःसन्तान भएको भन्ने कुरालाई पुष्टि गरेको छ । पुनरावेदकले नागरिकतासम्बन्धी मुद्दामा अधिकारप्राप्त

अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा बाजेको नाम किपा शेर्पा हो, किन्जी शेर्पा दिदी र पासाङ् खम्बाछे शेर्पा भिनाजु भएकाले निजहरूले नै धर्मपुत्रसरह पालेका भन्दै स्थायी ठेगाना सोलुखुम्बु जिल्ला गार्मा गा.वि.स. वडानं. ७ भनी खुलाएका र पासाङ् खम्बाछेको मृत्युपछि मात्रै प्रस्तुत अंश मुद्दा दायर गरेबाट पुनरावेदक वादीले बदनियत चिताई प्रस्तुत अंश मुद्दा दिएको पुष्टि हुन्छ । पुनरावेदक र प्रत्यर्थीको पुस्तैवारी नै नमिलेको अवस्थामा विद्यालयबाट प्राप्त चारित्रिक प्रमाण पत्रमा बाबुको नामसम्म मिलेको भन्ने आधारमा किपाको नातिलाई जिकुको नाती भनी अंश दिन मिल्दैन । २०५४।७।२५ को कृषिको पत्रबाट पुनरावेदकको सिटरोलमा रहेको बाबुको नाम सच्याएको भन्ने खुलेबाट पासाङ्को मृत्यु नभएसम्म पुनरावेदकले भरेको सिटरोलमा बाबुको नाम अर्कै भएकोमा पासाङ्को मृत्यु भएपछि बाबुको नाम सच्याइएको भन्ने तथ्यलाई जिल्ला अदालतबाट समेत विश्लेषण गरिएको छ । विपक्षी लाक्पा खम्बाछे र निजका भाइ भनिएका लाक्पा खम्बाछेले ३ महिनाको फरकमा दुई जिल्लाबाट नागरिकता लिएकोबाट पनि पुनरावेदकको दुषित मनसाय प्रस्टै हुन्छ । त्यस्तै नागरिकताको लागि सिफारिस गर्दा पुनरावेदक पासाङ् खम्बाछेका छोरा हुन् भनी प्रस्टै खुलाउन सकेको देखिँदैन । प्रत्यर्थी प्रतिवादीका साक्षीको बकपत्रबाट पासाङ् खम्बाछेकी जेठी श्रीमती निःसन्तान रहेको र पुनरावेदक लाक्पा खम्बाछे प्रत्यर्थीका पति पासाङ् खम्बाछेका छोरा होइनन् भनी खुलाएको समेतका समग्र प्रमाणहरूको विवेचना गरी भएको सम्मानित अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला सदर हुनुपर्ने भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहस सुनी मिसिल संलग्न तथ्य एवं प्रमाणको अध्ययन गरी हेर्दा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा स्व. पासाङ खम्बाछे शेर्पाका दुई श्रीमतीमा जेठी स्व. किन्जीबाट फिरादीसहित दुई छोरा र कान्छी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाबाट दुई छोरासमेत हाल ५ अंशियार रहेका हुँदा स्व. पिता पासाङ खम्बाछेका नामको तथा पासाङ खम्बाछेका नामबाट प्रतिवादी ओमकुमारीका नाममा आएका चल अचल सम्पत्तिबाट पाँच भागको एक भाग फिरादीको अंश छुट्याई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने फिराद दाबी रहेकोमा स्व. पासाङ खम्बाछेकी जेठी श्रीमती किन्जी निःसन्तान रहेकी हुँदा वादी दाबी झुट्टा हो र वादी अंशियार नाताका व्यक्ति नभएकाले अंश दिनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर रहेको पाइन्छ । ललितपुर जिल्ला अदालतबाट वादी दाबीबमोजिम वादीले पाँच भागको एक भाग अंश पाउने र चलनसमेत चलाई पाउने ठहर गरी भएको फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट सुरु फैसलालाई उल्टी गरी वादी दाबी नपुग्ने ठहर गरी फैसला भएको रहेछ । उक्त फैसलाउपर वादीको यस अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट फैसला हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलालाई सदर गरी भएको फैसलाउपर वादीको पुनरावलोकनका लागि परेको निवेदनमा निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा पेस हुन आएको पाइयो ।

३. झुट्टा विवरण दिई नेपाली नागरिकता लिएको मुद्दामा सम्मानित अदालतबाट निवेदकले सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएको तथ्यसमेतबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादी र निवेदकबीच सौतेनी आमा र छोराको नाता रही निवेदक प्रत्यर्थी प्रतिवादीको अंशियार नाताको भन्ने पुष्टि भएको अवस्थामा स्व. पिता पासाङ खम्बाछे शेर्पाले भरेको सिटरोलमा छोरा छोरीको महलमा कट्टी चिह्न (x) लगाई भतिजी निसा शेर्पालाई इच्छाएको देखिएको र पासाङ खम्बाछे शेर्पाको स्थायी ठेगाना सोलुखुम्बु जिल्ला गार्मा गा.वि.स. वडा

नं. ३ भएकोमा निवेदक वादीको ठेगाना ऐ. गा.वि.स. वडा नं. ७ उल्लेख गरेको देखिएको भनी अंश हकबाट वञ्चित गर्ने गरी सम्मानित अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा पुनरावलोकन गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।०।२० मा भएको फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने वादीको पुनरावलोकनका लागि परेको निवेदनमा यस अदालतबाट निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रोहमा दायर भएको देखियो ।

४. नागरिकतासम्बन्धी मुद्दामा पासाङ खम्बाछे शेर्पा पुनरावेदकका पिता भएको तथ्यलाई स्वीकार गरी सफाइ दिने गरी सम्मानित अदालतबाट फैसला भई नातामा विवाद नभएको अवस्थामा अंश मुद्दामा नातामा विवाद देखाई अंश हकबाट वञ्चित गर्ने गरी भएको फैसला सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत रहेको भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकिरका सम्बन्धमा हेर्दा पुनरावेदक पासाङ खम्बाछे शेर्पा प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाका अंशियार नाताका व्यक्ति हुन् होइनन् भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

५. पुनरावेदक वादीले विजय मेमोरियल हाईस्कूल, काठमाडौँबाट प्राप्त गरेको मिति २०२९।२।२० को चारित्रिक प्रमाण पत्रमा स्कूलको रेकर्डअनुसार पुनरावेदक लाक्या खम्बाछे शेर्पाका बाबुको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा भनी उल्लेख भएको उक्त प्रमाण पत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । मिति २०४६।०।१९ मा पुनरावेदक वादी लाक्या खम्बाछे शेर्पाले बगैँचे पदको लागि भरेको लोक सेवा आयोगको फाराममा बाबुको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा भनी खुलाएको मिसिल संलग्न उक्त दरखास्त फारामको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । त्यस्तै निजामती कर्मचारीको नोकरी तथा व्यक्तिगत विवरण फाराममा बाबुको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा भनी खुलाइएको र सो फाराममा टाँस गरेको फोटोमा पासाङ खम्बाछे शेर्पा आफैँले कार्यालय प्रमुखको हैसियतले फोटो प्रमाणित गरेको

भन्ने मिसिल संलग्न उक्त फारामको प्रतिलिपिबाट देखिन आउँछ । पुनरावेदक वादीको नोकरी तथा व्यक्तिगत विवरण र सिटरोल फाराममा बाबुको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा उल्लेख भएको भन्ने नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् बाली विज्ञान महाशाखाको मिति २०५४।७।११ को पत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ ।

६. प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाले ललितपुर जिल्ला अदालतमा बयान गर्दा पुनरावेदक वादी लाक्पा खम्बाछे पासाङ खम्बाछेकी जेठी श्रीमती किन्जीको भाइको छोरा हो भनी लेखाएको देखिन्छ । प्रत्यर्थी प्रतिवादीका साक्षी श्रीप्रसाद बुढाथोकीले बकपत्र गर्दा आमा छोराको झगडामा मलाई थाहा छैन भनी खुलाएको पाइयो । सौता किन्जी शेर्पाबाट कुनै जायजन्म नभई निज निःसन्तान रहेकी भनी प्रत्यर्थी प्रतिवादीले जिकिर लिए पनि प्रत्यर्थी प्रतिवादीका साक्षी नरेन्द्रबहादुर थापाले ललितपुर जिल्ला अदालतमा बकपत्र गर्दा किन्जी शेर्पाबाट जन्मिएका सन्तानको मृत्यु भएको भनी खुलाएका, प्रत्यर्थी प्रतिवादीले झुठ्ठा विवरण दिई नागरिकता लिएको भनी यिनै पुनरावेदक वादीउपर चलाएको नागरिकता मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा बकपत्र गर्दा जेठी सौता किन्जीबाट २ छोरा भएकोमा दुवैको मृत्यु भएको भनी खुलाएबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादीको भनाइमा एकरूपता देखिँदैन । सौता किन्जी शेर्पाबाट जायजन्म भएका भनिएका सन्तानको मृत्यु भइसकेको भनी जिकिर लिने प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारीले सो जिकिर पुष्टि गर्ने तथ्ययुक्त प्रमाण पेस गर्न सकेकोसमेत देखिएन ।

७. त्यस्तै पुनरावेदक वादीका पिता छिम्बी शेर्पा र आमा पोसी शेर्पेनी हो भनी प्रत्यर्थी प्रतिवादीले जिकिर लिए पनि प्रत्यर्थीको तर्फबाट सो कुरालाई पुष्टि गर्ने तथ्ययुक्त प्रमाण पेस हुन आएको पाइँदैन । पुनरावेदक वादीले मिति २०४६।३।१८ मा जिल्ला कार्यालय काठमाडौंबाट लिएको नागरिकतामा बाबुको

नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा भनी उल्लेख गरेको, सो नागरिकता लिँदा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको अधिकारी रहेका पुनरावेदक वादीका पिता पासाङ खम्बाछे शेर्पाले पुनरावेदक वादीलाई साथमा लिएर आई मेरो छोरो हो नागरिकताको लागि सिफारिस गरिदिनु भनी आग्रह गरेको हुँदा नागरिकताको लागि सिफारिस गरेको हुँ भनी नागरिकतासम्बन्धी मुद्दामा ललितपुर जिल्ला अदालतसमक्ष ताम्ला उक्यावले बयान गरेको देखिन्छ ।

८. पुनरावेदक वादीको नागरिकतामा पिताको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा भनी उल्लेख गरेका र पुनरावेदक वादी लाक्पा खम्बाछे शेर्पा विरुद्ध परेको झुठ्ठा विवरण पेस गरी नागरिकता लिएको भन्ने फौ. पु.नं. ०६५-CR-०१४८ को मुद्दामा वादीका बाबुको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा रहेको कुरालाई अदालतले स्वीकार गरी सो मुद्दामा नेपाल सरकारको वादी दाबी नपुग्ने र यी पुनरावेदक वादीले सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएको नागरिकतासम्बन्धी मुद्दाको प्रमाण मिसिलबाट देखिन्छ । त्यस्तै मिति २०५३।३।२८ मा पुनरावेदक वादीले जिल्ला प्रशासन कार्यालय सोलुखुम्बुबाट पासाङ खम्बाछे शेर्पालाई पिता देखाई नाता प्रमाण पत्र लिएकोमा सो प्रमाण पत्र बदरका लागि प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पेनीसमेतको उजुरी परी भएको कारवाहीमा कारवाही गर्दा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सोलुखुम्बुले उक्त नाता प्रमाण पत्र बदर गरेउपर पुनरावेदक वादीबाट परेको रिट निवेदनमा मिति २०५५।१।२५ मा यस अदालतबाट फैसला हुँदा उक्त मिति २०५३।३।२८ को नाता प्रमाण पत्र बदर गर्ने गरेको जिल्ला प्रशासन कार्यालय सोलुखुम्बुको मिति २०५३।१।१९ को निर्णयलाई बदर गरी फैसला भएको मिसिल संलग्न उक्त फैसलाको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । उल्लिखित नागरिकता प्रमाण पत्र र नाता प्रमाण पत्र सम्बन्धमा चलेको मुद्दाबाट पुनरावेदक वादी लाक्पा खम्बाछे शेर्पा प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारीका

पति पासाङ खम्बाछे शेर्पाका छोरा होइन भन्ने प्रत्यर्थी प्रतिवादीको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

९. पुनरावेदक वादी पासाङ खम्बाछे शेर्पाका छोरा हुन् होइनन् भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्नेमा बाजेको नाममा विवाद गरी वादी दाबीभन्दा बाहिर गई अदालत स्वयम्ले विवाद सिर्जना गर्न मिल्दैन भन्ने पुनरावेदक वादी लाकपा खम्बाछे शेर्पाको पुनरावेदन जिकिर रहेतर्फ विचार गर्दा कानूनले सुनिश्चित गरेको अधिकारअनुसार पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी प्रतिवादीबाट आफ्नो भाग अंश पाउँ भनी अदालतमा मुद्दा परेपछि पुनरावेदक वादी प्रत्यर्थी प्रतिवादीका पति पासाङ खम्बाछेका छोरा नाताका नभएको भनी नातामा विवाद उत्पन्न भएको देखिन्छ । प्रत्यर्थी प्रतिवादीका पति जीवित छँदा नै विद्यालयको रेकर्डमा पुनरावेदक वादीका पिताको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा लेखाएको, पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी प्रतिवादीका पति पासाङ खम्बाछे शेर्पाको छोरो भनी २०४६ सालमा नै नागरिकता लिएका र नोकरी विवरण फाराममा समेत बाबुको नाम पासाङ खम्बाछे शेर्पा भनी खुलाएको तथ्यलाई आफ्नो पति जीवित रहेकै अवस्थामा प्रत्यर्थी प्रतिवादीले पुनरावेदक वादी लाकपालाई आफ्नो पति तथा सौताको छोरो होइन भन्न नसकी पुनरावेदक वादीसँगको आफ्नो नातालाई स्वीकार गरी बसेको र पतिको मृत्युपश्चात् मात्र नातामा विवाद देखाएको पाइन्छ । प्रत्यर्थी प्रतिवादीले पुनरावेदक वादीका बाजे को हुन् भन्ने सम्बन्धमा विवाद उठाएको भन्ने देखिएन । वादी अंशियार नाताका होइनन् भनी नातामा विवाद गर्ने प्रत्यर्थी प्रतिवादीले आफ्नो नातातर्फको दाबी वस्तुगत प्रमाणको आधारमा प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ । तर प्रत्यर्थी प्रतिवादीले प्रतिउत्तरपत्रमा जिकिर लिएअनुसार वादीका बाबु छिम्बी र आमा पोसी हो भन्ने प्रमाणित गर्न सकेको देखिँदैन । यसरी उल्लिखत यो वादीउपर चलाएको झुट्टा विवरण दिई नागरिकताको प्रमाण पत्र लिएको भन्ने मुद्दा तथा नाता प्रमाण पत्र बदरसम्बन्धी

कारवाहीको मुद्दासमेतको उल्लिखित प्रमाणहरूबाट पुनरावेदक वादी पासाङ खम्बाछे शेर्पा र पुनरावेदक वादी लाकपा खम्बाछे शेर्पा बाबु छोरा रहेको पुष्टि हुन आएको देखिँदा पुनरावेदक वादी लाकपा खम्बाछे शेर्पा र प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी सौतेनी आमा छोरा अंशियार नाताभित्रका व्यक्ति नै रहेको भन्ने पुष्टि हुन आयो ।

१०. अब नातामा रहेको विवाद निरूपण भई प्रत्यर्थी प्रतिवादी र पुनरावेदक वादीबीच सौतेनी आमा छोराको नाता कायम हुन आएको अवस्थामा पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी प्रतिवादीबाट अंश पाउने हुन् होइनन् भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखियो । सम्पत्तिको अधिकार व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार हो । आफ्ना अंशियारहरूबाट कानूनबमोजिम अंश पाउने अधिकारलाई कानूले संरक्षण गरेको छ । कानूनबमोजिम बाहेक कसैले पनि अंश हकबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन । पुनरावेदक वादीलाई अंशियार छोरा नातामा नै इन्कार गरेको अवस्थामा पुनरावेदक वादीले पाउने अंश पाएको भन्ने अवस्था रहँदैन । “वादीलाई दिनु वा बुझाउनु पर्ने कुरा सो कानूनबमोजिम दिए वा बुझाएको छ भनी प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीको हुनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७ (२) ले गरेको छ । सो व्यवस्थाअनुसार पुनरावेदक वादी पासाङ खम्बाछे शेर्पाले पाउने अंश लिए पाएको भन्ने नदेखिएको र पुनरावेदक वादी प्रत्यर्थी प्रतिवादीका सौतेनी छोरा भई अंशियार रहेकाले निजले कानूनबमोजिम आफ्नो अंश लिन पाउने नै देखियो ।

११. यसै सन्दर्भमा “जन्मको नाताबाट छोराले अंश पाउने कुरा हो, जन्म जीवित छोरालाई लोप गर्दैमा अंश हक लोप हुँदैन” भनी तुलसीरत्नको मु.स. गर्ने त्रिरत्न विरुद्ध लोकसाङ्ग नामग्यालको मुद्दा (ने.का.प. २०४९ नि.नं. ४४६७ पृष्ठ १२७) मा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको देखिन्छ । उल्लिखित सिद्धान्त एवं कानूनी व्यवस्थाअनुसार प्रस्तुत मुद्दामा

पुनरावेदक वादी लाकपा खम्बाछे शेर्पा प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारीका पति पासाङ खम्बाछे शेर्पाका छोरा भन्ने देखिएको एवं निज पुनरावेदक वादीले अंश लिएको भन्ने नदेखिएको अवस्थामा निज पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी प्रतिवादीबाट अंश पाउने नै देखिन्छ।

१२. अब पुनरावेदक वादीले के कति अंश पाउने हुन् भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा पासाङ खम्बाछे शेर्पाको तथा निजकी जेठी पत्नी किन्जी शेर्पाको पहिले नै मृत्यु भइसकेकाले जीवित अंशियारमा किन्जीतर्फका २ छोराहरू पुनरावेदक वादी लाकपा खम्बाछे शेर्पा-१ र निजका भाइ प्रस्तुत मुद्दाको लगाउमा रही आज यसै इजलासबाट फैसला भएको ०७२-NF-०००८ को अंश चलन मुद्दाका पुनरावेदक वादी लाकपा खम्बाछे शेर्पा-१, प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पातर्फबाट जन्मिएका वाङ्गदी शेर्पा-१ र लाकपा शेर्पा-१ तथा प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पा-१समेत जम्मा ५ अंशियार रहेको देखियो। वादीले पनि पासाङ खम्बाछे शेर्पाका नाममा रहेको तथा पासाङ खम्बाछे शेर्पाका नामबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाका नाममा नामसारी भएको अचल सम्पत्तिबाट ५ भागको १ भाग अंश पाउँ भन्ने वादी दाबी लिएको देखिन्छ।

१३. मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १ नं. मा “अंशबन्डा गर्दा यस महलका अन्य नम्बरहरूको अधीनमा रही बाबु, आमा, लोम्ने, स्वास्नी, छोरा, छोरीहरूको जियजियैको अंश गर्नुपर्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको र ऐ. २ नं. मा “यस महलमा अन्यथा लेखिएकोमा बाहेक यसै महलको १ नम्बरबमोजिम अंशबन्डा गर्दा अंश पाउने सबैको बराबर अंश गर्नुपर्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी लाकपा खम्बाछे शेर्पाले आफ्नो भाग अंश लिई छुट्टी भिन्न भएको भन्ने नदेखिएको अवस्थामा उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार पासाङ खम्बाछे शेर्पाका नाममा रहेको एवं निजका नामबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाका नाममा नामसारी भएको तायदाती फाँटवारीमा

उल्लिखित अचल सम्पत्तिको पाँच खण्डको एक खण्ड अंश प्रत्यर्थी ओमकुमारी शेर्पाबाट पुनरावेदक वादीले पाउने नै देखियो।

१४. अतः उल्लिखित तथ्य, कानूनी व्यवस्था, सिद्धान्त एवं प्रमाणसमेतबाट पुनरावेदक वादी प्रत्यर्थी प्रतिवादीका अंशियार रहेको पुष्टि भएको हुँदा ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसलालाई उल्टी गरी पुनरावेदक वादीको अंशमा दाबी नपुग्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।११।१४ को फैसलालाई सदर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६६।११।१३ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई ऋणको सम्बन्धमा साहुले पक्रिएको बखत कानूनबमोजिम हुने र वादी तथा प्रतिवादीले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीमा देखाएका घर जग्गासमेतका अचल सम्पत्तिबाट पाँच खण्डको एक खण्ड अंश पुनरावेदक वादीले प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पासमेतबाट छुट्याई लिई सोको चलन चलाई पाउनेसमेत ठहर गरी सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।७।२० मा भएको फैसला सदर हुने ठहर्छ। अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएअनुसार पुनरावेदक वादी लाकपा खम्बाछे शेर्पाले प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पासमेतबाट अंश नपाउने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।११।१४ को फैसलालाई सदर गर्ने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।११।१३ मा भएको फैसला उल्टी भई पुनरावेदक वादी लाकपा खम्बाछे शेर्पाले प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाबाट तायदाती फाँटवारीमा पेस भएको अचल सम्पत्तिबाट पाँच खण्डको एक खण्ड अंश पाउने र चलनसमेत चलाई पाउने ठहर गरी भएको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएको हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाको तपसिल

खण्डमा राखिएको लगत कट्टा गरी सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको तपसिल खण्डमा राखिएको लगत कायम गर्नु भनी सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ----- १ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ---- १

उपरोक्त रायमा हाम्रो सहमति छ ।
न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे
न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत : इन्दिरा शर्मा
इति संवत् २०७३ साल माघ २० गते रोज ५ शुभम् ।



निर्णय नं. १८०४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
आदेश मिति : २०७२।१।१०।४
०६९-WO-१०१८

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : जिल्ला ललितपुर, ल.पु.उ.म.न.पा. वडा नं.
५ मानभवनस्थित आदर्श विद्यामन्दिर उच्च
मा.वि.को व्यवस्थापन समितिसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ११(२क) मा कुनै व्यक्ति वा संस्थाले निजी गुठीको रूपमा विद्यालय सञ्चालन गर्ने गरी कुनै विद्यालयलाई भवन वा जग्गा दान दातव्य दिएमा त्यस्तो विद्यालय निजी गुठीको रूपमा सञ्चालन गर्न सकिने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा उक्त विद्यालयको हाताभित्रको शिलापत्रमा विद्यालय निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने चन्दादाताको नाम नामाङ्कित हुँदा निजी शैक्षिक गुठी नरहेको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम अनुचित कार्य गर्ने व्यक्तिले गरेको कार्यको औचित्यमा प्रवेश नगरी वा अनुचित कार्य सम्बन्धमा निर्णय नगरी सो दफाबमोजिम दुष्परिणाम सम्बन्धमा निर्णय गर्नसक्ने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं ९)

- विवादमा भ्रष्टाचार वा अनुचित कार्य गरेको भनी कसैलाई भन्न नसकी स्वतन्त्ररूपमा कुनै निकायले कानूनबमोजिम गरेको निर्णय वा काम ठिक वा बेठिक भनी अवशिष्टरूपमा अधिकार ग्रहण गरेको देखिन्छ । तर त्यसरी अधिकारै नभएको विषयमा अधिकार ग्रहण गर्न नमिल्ने ।
- शिक्षा ऐनबमोजिम शैक्षिक प्रशासन गर्ने अधिकारप्राप्त निकायले गरेको

काम असम्बन्धित आयोगको निर्णय वा निर्देशन मानी पूर्व निर्णय बदर गर्न पनि मिल्ने हुँदैन । कुनै विद्यालय शिक्षा ऐनको वर्गीकरणबमोजिम कुन सार्वजनिक गुठी, कुन निजी वा कुन कम्पनीअन्तर्गत पर्ने हो भन्ने कुरा विपक्षी आयोगले छुट्याउने विषय होइन । अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरेको भन्ने आरोप नै नभएको विषयमा दुष्कृति सच्चाउने भनी परमादेश प्रकृतिको आदेश जारी गर्ने अधिकार विपक्षी आयोगलाई कानूनले प्रदान गरेको नदेखिने ।

(प्रकरण नं. १०)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू बट्टीबहादुर कार्की, चण्डेश्वर श्रेष्ठ तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू सतिशकृष्ण खरेल र सुरेन्द्र थापा विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता बालकृष्ण वाग्ले

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०७० अंक ३, नि.नं. ८९८१ पृष्ठ ४०८

सम्बद्ध कानून :

- शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ३(१)
- शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ११(२क)

आदेश

स.प्र.न्या.कल्याण श्रेष्ठ : तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

हामी निवेदकहरू मध्ये १ नं. र २ नं. को निवेदक संस्था २०२२ सालदेखि विद्यालय सञ्चालन

गर्न र २०६३।१०।१० मा निजी शैक्षिक गुठीको विधान दर्ता गर्ने सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त गर्न उक्त संस्थागत विद्यालय सञ्चालन गरी आएका छौं । हामीहरूका पति एवं पिता स्व. सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठले २०२२ सालदेखि निजी लगानी तथा व्यवस्थापनमा स्थापना गरी सञ्चालन भई आएको आदर्श विद्या मन्दिर उ.मा. वि. शिक्षा ऐन, २०२८ मा भएको सातौं संशोधनपश्चात् निज संस्थापक स्व. सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठका हामी हकवाला सन्ततिहरूले शैक्षिक निजी गुठीको विधान दर्ता गरी गुठीयारको हैसियतले सञ्चालक समितिको विभिन्न पदाधिकारी तथा सदस्य भई विद्यालयको व्यवस्थापन समितिमा समेत रही सोही शैक्षिक निजी गुठीअन्तर्गत आदर्श विद्या मन्दिर उ.मा.वि. सञ्चालन गरी आएका छौं । सो आदर्श विद्या मन्दिर उ.मा.वि. को प्रिन्सिपल पदमा हामी निवेदकहरू मध्येको म सुजिता मानन्धर कार्यरत छु ।

२०१९।४।१० मा जारी भएको शिक्षा ऐन, २०१९ को दफा ३ को उपदफा (१) ले श्री ५ को सरकारले बाहेक अरूले शिक्षालय खोल्न चाहेमा तोकिएको अधिकारीको अनुमति लिनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको थियो । शिक्षा ऐन, २०१९ जारी भएपछि नेपालमा दुई प्रकारका विद्यालयहरूलाई स्पष्टरूपमा मान्यता दिइयो, पहिलो सरकारी विद्यालय थिए भने अरू सरकारीबाहेक निजी स्तरमा स्थापित विद्यालय थिए । २०२२ सालमा सोही ऐनको दफा ३(१) बमोजिम स्वीकृति प्राप्त गरी निवेदकहरू मध्येका ३ नं. देखि ६ नं. सम्मका निवेदकहरूका पति तथा पिता शिक्षा प्रेमी एवं समाजसेवी सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठले आदर्श विद्या मन्दिर नामको विद्यालयको स्थापना ललितपुरमा गर्नुभयो । तत्काल प्रचलित शिक्षा ऐनको दफा ३(१) बमोजिम स्वीकृति लिई स्थापना गरेको विद्यालय रहेको कुरामा कसैले कुनै प्रकारको विवाद गर्न सक्दैन । आदर्श विद्या मन्दिर कहिले कुनै प्रकारले नेपाल सरकारको नियन्त्रणमा रहेन ।

सदैव निजी क्षेत्रबाट स्थापित विद्यालयको रूपमा नै सञ्चालित भई आएको थियो र छ । स्थापना कालदेखि अनवरतरूपमा निजी क्षेत्रको स्थापित विद्यालयको रूपमा रही गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरी आएको छ ।

२०२८ सालको शिक्षा ऐनको दफा १६ ले विद्यालयको सम्पत्तिमा सरकारको स्वामित्व हुने कुरा उल्लेख गरिएको कारणले त्यसले कुनै निजी क्षेत्रको विद्यालयको सम्पत्तिमा समेत बन्देज लगाउन त खोजिएको होइन भन्ने प्रश्न बारम्बार उठ्ने गरेकोमा २०४७ सालको राजनीतिक तथा सामाजिक परिवर्तनपश्चात् शिक्षा ऐनमा भएको पाँचौं संशोधनमा स्पष्टरूपमा विद्यालयको वर्गीकरणमा निजी विद्यालय र सार्वजनिक विद्यालयको वर्गीकरण गरेको थियो । सो वर्गीकरणपश्चात् आदर्श विद्या मन्दिर आवासीय माध्यामिक विद्यालयसमेत निजी क्षेत्रको विद्यालयको वर्गीकरणभित्र परेको हुनाले सोबमोजिम सञ्चालन भई आएको थियो र छ । सो कुरामा कसैले कुनै प्रकारले विवाद गर्न सक्ने अवस्था छैन ।

२०४९ सालमा निर्मित शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम १२० को (१) मा निजी विद्यालयको सम्पत्तिमा संस्थापकहरूको हक समाप्त हुने व्यवस्था गरेकोमा सो प्रावधानलाई असंवैधानिक रहेको भनी सम्मानित सर्वोच्च अदालतको विशेष इजलासबाट वसन्तबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत भएको रिट निवेदनमा उक्त नियम संविधानप्रतिकूल भएको ठहर गरेको थियो । सो फैसलामा स्पष्टरूपमा शिक्षा ऐनमा विद्यालय भन्ने शब्दको परिभाषाभित्र निजी विद्यालय पनि पर्छ भनिएको छैन । निजी विद्यालयको परिभाषा बेग्लै भएको परिप्रेक्ष्यमा दफा २ को (ठ) भित्र पर्ने निजी विद्यालय पनि विद्यालय शब्दभित्र समावेश गर्न खोजिएको भए दफा २ को खण्ड (ख)(घ) बमोजिमको शिक्षा दिइने विद्यालय भनिए जस्तो खण्ड (ठ) पनि पर्दछ भनी सो विद्यालयको परिभाषाभित्र पर्नुपर्ने, सार्वजनिक

विद्यालय र निजी क्षेत्रको विद्यालयमा मुख्य भिन्नता स्वामित्वमा हुन्छ । सार्वजनिक विद्यालय भन्नासाथ विद्यालयको स्वामित्वको रूपमा सार्वजनिक हुन्छ भन्ने अर्थ स्वतः आउँछ भने निजी विद्यालय भन्नाले निजी स्वामित्वको आधारमा खोलिने र सञ्चालन हुने विद्यालयको परिकल्पना विधायिकाले गरी विद्यालय निजी प्रोत्साहनबाट चलाउन निजी स्वामित्वको हकलाई स्वीकार गरेको मान्नु पर्छ । निजी क्षेत्रको विद्यालयको सम्पत्ति सार्वजनिक हो भन्ने परिकल्पना श्री ५ को सरकारले पनि गरेको छैन भन्ने कुरा नियम १२०(१) मा नै विद्यालय सुचारु रूपले सञ्चालन भएसम्म निजी नै रहने प्रावधानबाट पनि प्रस्टै हुन्छ । तर विद्यालय सुचारु रूपले सञ्चालन भएसम्म एक प्रकारको स्वामित्व र चलन नसकेबाट बन्द भएमा अर्को प्रकारको स्वामित्व हुने विवादित नियम १२०(१) को प्रावधानबाट सम्पत्तिको स्वरूप नै परिवर्तन हुने महत्त्वपूर्ण सारवान् व्यवस्था यति सजिलोसँग नियममा व्यवस्थित गरिएकोलाई संविधान वा ऐनले दिएको अधिकार सीमाभित्र रही गरिएको मान्न मिल्छ भन्न सकिने स्थिति नदेखिने भनी सिद्धान्तहरू स्थापित गरेको छ ।

आदर्श विद्या मन्दिर सरकारी वा सार्वजनिक भवनमा सञ्चालन भएको विद्यालय होइन । यो सरकारी वा सार्वजनिक जग्गामा भवन बनाई सञ्चालन भएको विद्यालय पनि होइन । विद्यालयका संस्थापक स्वयम्ले आफ्नो निजी श्रम सिप र लगानीबाट खरिद गरेको घर जग्गाबाहेक कुनै व्यक्ति वा संस्थाले विद्यालयको नाममा भवन वा जग्गा दान दातव्यमा दिएको, भवन वा त्यस्तो जग्गामा भवन बनाई सञ्चालन भएको विद्यालय पनि होइन । विद्यालयलाई अन्य कसैले दान दातव्य दिएको नभई विद्यालयक संस्थापकको श्रम सिप र लगानीमा विद्यालयको आफ्नो नाउँमा जग्गा खरिद गरिएको हो । खरिद गरिएका सबै घर जग्गाहरू मुल्य तिरी राजीनामा लिखत पारित गरी लिइएको छ । शिक्षा ऐनको दफा

३ को (६) बमोजिम कसैबाट दान दातव्यका रूपमा प्राप्त गरेको होइन । अचल सम्पत्ति दातव्यको रूपमा कसैले विद्यालयलाई हस्तान्तरण गरी दिएको अवस्था छैन । न त सरकारले यसमा लगानी वा दायित्व बेहोरेको छ । कानूनबमोजिम सरकारले यो विद्यालयलाई अनुमति दिएको छ । पूर्णरूपमा मान्यता दिएको छ र विद्यालय सञ्चालनको स्वीकृति दिएको छ ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आदर्श विद्या मन्दिरलाई निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता गरेको भन्ने विषयमा अनुसन्धान सुरु गरेको रहेछ जसको स्पष्ट जानकारी विद्यालयलाई थिएन । समय समयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विद्यालयलाई पत्राचार गरी केही विवरणहरूको माग गर्ने र म निवेदकमध्येकी सुजिता मानन्धरलाई बोलाएर बयानमा प्रश्नहरू सोध्ने गरेको भए तापनि सो अनुसन्धानको विषय विद्यालयको निजी शैक्षिक गुठीको दर्ता हो भन्ने कुराको जानकारी कहिले दिइएन । अन्यथा निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता गर्नुको कानूनसम्मत विपक्षी आयोगलाई स्पष्टरूपमा गराउने मौका निवेदकहरूले पाउने नै थियो ।

यसैबीच अचानक विद्यालय संस्थागत निजी आवासीय विद्यालय भएको र सोहीअनुसार प्रचलित शिक्षा ऐन नियमबमोजिम निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता भएको यो विद्यालयको दर्ता शिक्षा निर्देशनालयको मिति २०६९।९।१८ को निर्णयानुसार खारेज गरिएको भन्ने व्यहोराको पत्र क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयबाट जिल्ला शिक्षा कार्यालय ललितपुरलाई दिएको त्यसको बोधार्थसम्म यस विद्यालयको नाउँमा पठाएको रहेछ । आश्चर्य परी सो सम्बन्धमा कानूनी उपचारको लागि आवश्यक जानकारी प्राप्त गर्नका बुझ्दै जाँदा जिल्ला शिक्षा कार्यालयले क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, मध्यमाञ्चललाई देखाई सो विपक्षी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयमा मिति २०६९।१०।१५ मा सम्पर्क राखी सोसम्बन्धी निर्णय कागजात माग गर्दा कुनै

निर्णयको प्रतिलिपि उपलब्ध नगराई मौखिकरूपमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशनको आधारमा त्यसो गरेको भनी भनेकोले सोसम्बन्धी निर्णयको प्रतिलिपि प्राप्त गर्नका लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा द.नं. १३७४७ मिति २०६९।१।१९ मा दरखास्त दिएकोमा हालसम्म सो प्रतिलिपि उपलब्ध नगराई आलटाल गरी रहेको हुनाले सो सम्बन्धमा कुनै उपाय नभई राष्ट्रिय सूचना आयोगमा उजुरी गर्ने निर्णयमा पुगेका छौं । यसरी असर पर्ने पक्षले निर्णय माग गर्दा सोसम्म पनि उपलब्ध नगराउने विपक्षी आयोगको अधिकारीहरूको पूर्वाग्रह र कुटिलता निजहरूको काम कारवाहीबाट नै स्पष्ट छ । यस सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयको प्रतिलिपि प्राप्त भएपछि कानूनबमोजिम थप कुनै उपचारको आवश्यकता भएको अवस्थामा सो सम्बन्धमा उपयुक्त उपचारको बाटो खोज्ने हाम्रो अधिकार सुरक्षित नै रहेको भए तापनि यस विद्यालयको नाममा विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालय र सो कार्यालयलाई विपक्षी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयले जारी गरेको पत्रबाट जानकारी भएसम्मको तथ्यहरूको आधारमा यो निवेदन गर्न आएका छौं ।

विपक्षी निर्देशनालयको मिति २०६९।९।१८ को निर्णय, सो निर्णयको जानकारी गराएको मिति २०६९।९।१९ को बोधार्थपत्र मिति २०६९।९।२७ मा प्राप्त गरेकोमा सो निर्णय र पत्रको आधारको रूपमा रहेको विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय, पत्र र जे जो कारवाहीबाट निवेदकलाई नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२(३)(घ)(च) ले प्रदान गरेको पेसा रोजगारको स्वतन्त्रता, धारा १३ ले प्रत्याभूत गरेको कानूनको समान संरक्षण हक, शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ३(४) ले प्रदान गरेको विद्यालयको स्वरूप चयन गर्ने हक र शिक्षा नियमावलीको नियम ११ बमोजिम निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता गर्न पाउने हकमा प्रत्यक्ष आघात पुग्न गएको व्यहोरा अनुरोध

गर्दछौं । विपक्षीहरूको उपरोक्तबमोजिमका निर्णय, पत्रलगायतको काम कारवाहीलाई बढेर गरी पाउनका लागि अन्य कुनै प्रभावकारी उपचारको व्यवस्था नभएको हुनाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०२(२) बमोजिम यो निवेदन गर्न आएका छौं ।

नेपालमा सञ्चालमा रहेको निजी क्षेत्रका विद्यालयहरूमा कुनै विद्यालय सञ्चालनका लागि विद्यार्थी वा अभिभावकहरूको प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष सानातिना आर्थिक र अन्य सहयोग नरहेको कुनै विद्यालय अपवादको रूपमा मात्र हुनसक्छ । तर यस्तो आर्थिक र अन्य सहयोग प्राप्त गरेको कारणले कुनै पनि विद्यालय निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता हुन नसक्ने भन्ने कुरा कानूनको आशय होइन । त्यसैले ऐनको दफा (३) को उपदफा (६) ले कुनै प्रकारको नगदी जिन्सी सहयोगलाई उल्लेख नगरी स्पष्टरूपमा या त कुनै व्यक्ति वा संस्थाले विद्यालयको नाममा भवन वा जग्गा दान दातव्य दिएको हुनुपर्ने र त्यस्तो भवनमा वा त्यस्तो जग्गामा भवन बनाई विद्यालय सञ्चालन गरेको हुनुपर्ने स्पष्ट मापदण्ड राखेको छ ।

आदर्श विद्या मन्दिर सो मापदण्डभित्र कुनै प्रकारले पर्दैन भन्ने कुराको यथोचित छानबिनपश्चात् निष्कर्ष निकाली विपक्षी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयले निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता गरेको हो । नियमावलीको नियम ११ मा थप गरिएको उपनियम (२क) को व्यवस्थाले ऐनको दफा ३(६) को प्रावधानलाई अझ खुकुलो पारी दिएको छ । उक्त उपनियम (२क) मा उपनियम (२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै व्यक्ति वा संस्थाले निजी शैक्षिक गुठीको रूपमा विद्यालय सञ्चालन गर्ने गरी कुनै विद्यालयलाई भवन वा जग्गा दानदातव्य दिएमा त्यस्तो विद्यालय निजी शैक्षिक गुठीको रूपमा सञ्चालन गर्न सकिनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । सो व्यवस्थाले दान दातव्यमा घर जग्गा प्राप्त गरेको अवस्थामा पनि

त्यस्तो दातव्य दिनेको आसय निजी शैक्षिक गुठीमा सञ्चालनमा गर्ने भएको अवस्थामा निजी शैक्षिक गुठीमा सञ्चालन गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तो कुनै दान दातव्यमा सम्पत्ति प्राप्त गरेको नभई संस्थापकले राजीनामा गरी खरिद गरेको अचल सम्पत्ति मात्र भएको विद्यालयलाई निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता गरेको खारेज गरी सार्वजनिक शैक्षिक गुठीमा जबरजस्ती दर्ता गराउने विपक्षीहरूको निर्णय र काम कारवाही कानूनविपरीत रहेको छ ।

विपक्षी शिक्षा कार्यालय र निर्देशनालयबाट उल्लिखित गैरकानूनी निर्णय सो निकायहरूको स्वतन्त्र निर्णय नभई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशनमा आधारित भई गरिएको हो । विपक्षी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयले दिएको बोधार्थ पत्रमा तहाँको मिति २०६९।९।१ को पत्रको सम्बन्धमा भनी उल्लेख गरिएको व्यहोराबाट समेत विपक्षी आयोगको संलग्नता स्पष्ट भएको छ । यस विद्यालयको दर्ता निजी शैक्षिक गुठीमा गरेको विषयमा विपक्षी आयोगले कुनै भ्रष्टाचारको मुद्दा चलाएको जानकारी निवेदकलाई छैन सो भएको भए निश्चित पनि निवेदकहरूका नाममा समेत म्याद प्राप्त हुने थियो । त्यसैगरी कसैका विरुद्ध अनुचित कार्य गरेको भनी कारवाही गरेको अवस्थासमेत कतैबाट देखिएको छैन । कानूनले प्रदान नै नगरेको अधिकारको प्रयोग विपक्षी आयोगले गर्न पाउने होइन भनी यस सम्मानित अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । विपक्षी आयोगको कथित निर्णय निर्देशन, पत्राचार र सोको आधारमा विपक्षी निर्देशनालयले गरेको दर्ता बढेर खारेज गर्ने निर्णय र जारी गरेको पत्र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भएको हुनाले उत्प्रेषणको आदेशबाट बढेरभागी छ ।

विपक्षीहरूको कार्यले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२)(३)(घ)(च), १३(१) र १९ एवं शिक्षा ऐन / नियमद्वारा प्रदत्त निवेदकहरूको मौलिक हक र कानूनी हकमा समेत आघात पर्न गएको

हुँदा उक्त मिति २०६९।८।२५ मा भएको भनिएको विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धानको निर्णय, मिति २०६९।९।१८ को क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, मध्यमाञ्चलको निर्णय र सोको आधारमा भए गरेका पत्राचार, परिपत्र लगायतका विपक्षीहरूको सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकहरूको व्यवस्थापनमा संचालित विद्यालयको पूर्व स्वीकृत विधान एवं दर्ता प्रमाण पत्र यथावत् वहाल गरी निर्वादरूपमा सञ्चालन गर्न दिनु भनी परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ । साथै यो निवेदनको किनारा नलागेसम्म विपक्षीहरूको निजी विद्यालयको दर्ता खारेज गर्नेलगायतका काम कारवाही कार्यान्वयन गर्ने गराउनेलगायतका कुनै पनि काम नगर्नु नगराउनु भनी सुविधा सन्तुलनको सिद्धान्तको आधारमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९ बमोजिम विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसमेत साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एकप्रति नक्कलसमेत साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा सोको अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशसमेतको मागका सम्बन्धमा विचार गर्दा विद्यालयको स्वीकृति दिने र नियमन गर्ने निकाय क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, मध्यमाञ्चलबाट निवेदक विद्यालयलाई निजी शैक्षिक गुठीको रूपमा विधान दर्ता गरी सञ्चालन गर्न स्वीकृति प्रदान गरेअनुरूप विद्यालय सञ्चालन भई आएकोमा निवेदक विद्यालयलाई बुझ्दै नबुझी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट सार्वजनिक शैक्षिक

गुठीअन्तर्गत दर्ता गर्न लेखी पठाउने भनी गरेको निर्णयअनुसार आफ्नै पूर्व निर्णयविपरीत निजी शैक्षिक गुठीको विधान दर्ता खारेज गरेको मिति २०६९।९।१८ को निर्णय प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।१२।२५ को आदेश ।

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ११ २(क) मा कुनै व्यक्ति वा संस्थाले निजी शैक्षिक गुठीको रूपमा विद्यालय सञ्चालन गर्ने गरी कुनै विद्यालयलाई भवन वा जग्गा दानदातव्य दिएमा त्यस्तो विद्यालय निजी गुठीको रूपमा सञ्चालन गर्न सक्नेछ भन्ने उल्लेख भएकोमा आदर्श विद्या मन्दिर मा.वि. लाई कुनै व्यक्ति वा संस्थाले निजी शैक्षिक गुठीको रूपमा विद्यालय सञ्चालन गर्नको लागि भनी किटानीका साथ जग्गा दान दातव्य आदि दिएको देखिँदैन । विद्यालयका संस्थापक स्व. नारायणबहादुर श्रेष्ठ भए तापनि उक्त विद्यालयमा निजी लगानी रहेको कतै अभिलेख नदेखिएको, भवन निर्माण आदि कार्यमा चन्दादाता एवं स्थानीय समुदायको सहयोग रहेको अभिलेख विद्यालय हातामा रहेको शिलापत्रमा देखिँदा त्यस विद्यालय निजी शैक्षिक गुठीको रूपमा सञ्चालन हुनसक्ने अवस्था नरहेको रिट निवेदन खारेज भागी छ ।

आदर्श विद्यामन्दिर हाइस्कूलमा विभिन्न समयमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट स्थायी शिक्षकहरू पठाएको देखिँदा उक्त विद्यालय निजी लगानीको मात्र हो भन्ने आधार देखिँदैन । अत उक्त रिट निवेदन खारेज भागी छ । विद्यालयको नाममा भएको जग्गाहरू स्व. सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठको नाममा रहेको नभई विभिन्न समयमा विभिन्न संस्थाहरू तथा व्यक्तिबाट आदर्श विद्यामन्दिर माध्यमिक विद्यालयको नाममा राजीनामा पास भएको देखिन्छ । यसरी एउटा संस्थाको

नाममा रहेको सम्पत्ति कसैको निजी सम्पत्ति नै हो भन्न सकिने अवस्था छैन । स्व. सत्य नारायणबहादुर श्रेष्ठको पहलकदमीमा स्थापना भई संचालित यसै जिल्लास्थित श्री महेन्द्र आदर्श विद्याश्रम सातदोबाटो सार्वजनिक शैक्षिक गुठीअन्तर्गत सञ्चालन भएको अवस्था छ । उपरोक्त विभिन्न तथ्यहरूको आधारमा निज रिट निवेदकको कुनै मौलिक र कानूनी अधिकार हनन् नभएकोले रिट निवेदन खारेज भागी छ भन्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालय ललितपुरको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक आदर्श विद्या मन्दिर विद्यालय व्यवस्थापन समितिसमेतले आफूले प्रचलित ऐन, नियमावलीबमोजिम निजी शैक्षिक गुठी खारेज गरी सार्वजनिक शैक्षिक गुठीअन्तर्गत विद्यालय सञ्चालन गर्ने गरी भएको निर्णयउपर चित्त नबुझी सम्मानित अदालतसमक्ष निवेदन दिनु भएको रहेछ । उक्त निजी शैक्षिक गुठीले तत्कालीन विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य सचिव तथा प्रिन्सिपल सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठसमेतको उपस्थितिमा मिति २०५३।७।१ मा सो विद्यालयको विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठकले विद्यालय, विद्यार्थी, अभिभावक र अन्य शिक्षाप्रेमीसमेतका जनताको सहयोगमा जग्गा जमिन खरिद भएकोले विद्यालयको चल अचल सम्पत्ति जनताको सम्पत्ति हो भनी गरेको निर्णयसमेतलाई गुमराहमा राखी तत्कालीन निर्देशकबाट विधान प्रमाणित गराई निर्देशनालयमा विधान दर्ता गराउनु भएको रहेछ । अतः यस्तो सार्वजनिक प्रकृतिको विद्यालयको सम्पत्तिलाई निजी शैक्षिक गुठीअन्तर्गत सञ्चालन गर्ने गरी भएको निर्णयलाई कानूनबमोजिम अख्तियार प्राप्त अधिकारीलाई तत्कालीन अवस्थामा भएको त्रुटिपूर्ण निर्णय सच्चाउन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमेतबाट उक्त निजी शैक्षिक गुठीको सम्बन्धमा आवश्यक छानबिन भई तत्कालीन अवस्थामा गरिएको निर्णय सच्चाउन निर्णय भएको र सोही मुताबिक शिक्षा मन्त्रालयको च.नं. ४२७ मिति

२०६९।९।६ को पत्रबाट निर्णय कार्यान्वयनका लागि लेखी आएको हुँदा तत्कालीन अवस्थामा गरिएको निर्णयलाई खारेज गरी पुनः उक्त निजी शैक्षिक गुठीलाई सार्वजनिक शैक्षिक गुठीअन्तर्गत रहने गरी साबिकको विद्यालय सञ्चालन गर्नुपर्ने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत रहेको हुँदा विद्यालय व्यवस्थापन समितिसमेतले दिनु भएको रिट निवेदन खारेजयोग्य छ खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय मध्यमाञ्चलको लिखित जवाफ ।

तत्कालीन शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयबाट च.नं. ३४९ मिति २०५९।६।२ मा जारी भएको निर्देशनको खण्ड(घ) मा संस्था वा व्यक्ति विशेषले अनुदान, दान, दातव्य दिएर चलाएको गुठी वा विद्यालयलाई सार्वजनिक शैक्षिक गुठीमा दर्ता गर्नु गराउनु पर्ने भनी निर्देशन जारी भएको र उक्त आदर्श विद्या मन्दिर विद्यालयको नाममा भएको जग्गाहरू स्व. सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठको र निजको परिवारको नाममा नभई विभिन्न समयमा विभिन्न संस्था तथा व्यक्तिबाट आदर्श विद्या मन्दिरको नाममा राजीनामा पास एवं लालपुर्जा भएको देखिन्छ । विद्यालयका संस्थापक स्व. सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठ भए तापनि उक्त विद्यालयमा सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठको निजी सम्पत्ति भएको अभिलेख नदेखिएको, भवन निर्माण आदिमा चन्दादाता एवं स्थानीय समुदायको सहयोग रहेको अभिलेख विद्यालय हातामा रहेको शिलापत्रमा देखिँदा त्यस विद्यालय निजी शैक्षिक गुठीको रूपमा सञ्चालन हुने अवस्था शिक्षा ऐन तथा नियमअनुसार नदेखिएबाट निवेदकहरूको माग दाबी पुग्न सक्ने अवस्था नरहेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ । स्व.सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठको पहलकदमीमा सोही समयमा स्थापित सोही प्रकृतिको महेन्द्र आदर्श विद्याश्रम सातदोबाटो सार्वजनिक शैक्षिक गुठीअन्तर्गत सञ्चालनमा रहेको छ भन्ने शिक्षा मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

सामुदायिक विद्यालयको रूपमा रहेको आदर्श विद्या मन्दिर ललितपुरलाई क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयका तत्कालीन निर्देशक सुशील पाण्डेसमेतको मिलेमतोमा मिति २०६३।१०।१० मा निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता गरेको हुँदा उक्त दर्ता खारेज गरी सार्वजनिक विद्यालयलाई निजी गुठीमा परिणत गर्ने व्यक्तिउपर कारवाहीसमेत गरिपाउँ भनी यस आयोगमा पर्न आएको उजुरीउपर छानबिन हुँदा आदर्श विद्या मन्दिर विद्यालय स्थापना गर्ने प्रिन्सिपल सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठसमेतको उपस्थितिमा मिति २०५३।७।१ मा भएको विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठकको निर्णयमा यो विद्या मन्दिर विद्यार्थी अभिभावक र अन्य शिक्षाप्रेमीसमेतका जनताको सहयोगमा जग्गा जमिन खरिद भएको र भवनहरू बनेका हुनाले यो विद्या मन्दिरको चल अचल सम्पत्ति जनताद्वारा प्राप्त विद्यालयको सम्पत्ति हो। यसमा सरकारको वा कुनै व्यक्ति विशेषको हक अधिकार छैन भनी प्रस्टै गरिन्छ भनी उल्लेख भएको देखिएको र संस्था वा व्यक्ति विशेषले अनुदान दान दातव्य दिएर चलाएको विद्यालयलाई सार्वजनिक शैक्षिक गुठीमा दर्ता गर्नु गराउनु भन्ने शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयबाट मिति २०५९।५।३१ मा निर्णय भई परिपत्रसमेत गरेको देखिन आएको साथै हालको निजी गुठी दर्ताको विधानमा उल्लेख भएअनुसार सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठको निजी लगानी एवं स्वामित्व विद्यालयको चल अचल भौतिक सम्पत्ति एवं संरचनामा रहे भएको भन्ने आधार प्रमाणसमेतको अभावमा तत्कालीन मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशक सुशील पाण्डेले मिति २०६३।१०।१० को निर्णयनुसार आदर्श विद्या मन्दिरलाई शैक्षिक निजी गुठीमा दर्ता गरी सञ्चालन गर्न स्वीकृति दिएको कार्य प्रचलित नेपाल कानूनविपरीत भएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम उक्त निर्णय बदर गरी दुष्परिणाम सच्चाई उक्त विद्यालयलाई सार्वजनिक

शैक्षिक गुठीअन्तर्गत दर्ता गर्न क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय मध्यमाञ्चललाई लेखी पठाउने साथै उक्त गलत निर्णय गर्ने कार्यमा सघाउ पुग्ने गरी प्रतिवेदन दिने जिल्ला शिक्षा कार्यालय, ललितपुरका तत्कालीन विद्यालय निरीक्षक हरिहर धिताल र निजी गुठीमा दर्ता गर्ने निर्णयकर्ता तत्कालीन निर्देशक सुशील पाण्डेसमेत २ जनाको हकमा निजहरूलाई सचेत गराउन नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयलाई लेखी पठाउने गरी यस आयोगबाट मिति २०६९।८।२५ मा निर्णय भएको देखिन्छ।

ललितपुर मानभवनमा रहेको आदर्श विद्या मन्दिर उच्च मा.वि. २०२२ सालमा सत्यनारायण श्रेष्ठले ७ कक्षासम्मको स्वीकृति लिई २०२५ सालमा मा.वि. को स्वीकृति लिएकोमा उक्त विद्यालयका लागि जिल्ला शिक्षा कार्यालय ललितपुरबाट मिति २०३४।४।३ मा नि.मा.वि. शिक्षक र २०३३।३।११ मा मा.वि. शिक्षक नियुक्ति गरिएको साथै विद्यालयको नाममा रहेको जग्गा व्यक्ति विशेषले खरिद नगरेको र मिति २०५३।७।१ को विद्यालय व्यवस्थापन समितिको निर्णयबाट पनि यो विद्या मन्दिर विद्यार्थी अभिभावक र अन्य शिक्षाप्रेमी जनताको सम्पत्ति हो भनी स्वीकार गरिएको देखिँदा यो विद्यालय निजी शैक्षिक गुठी नभई सार्वजनिक शैक्षिक गुठी नै रहेको प्रस्टै छ। सार्वजनिक शैक्षिक गुठीको रूपमा रहेको विद्यालयलाई निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता गर्ने गरी निर्णय गर्ने तत्कालीन निर्देशक सुशील पाण्डे र विद्यालय निरीक्षक हरिहर धिताललाई विभागीय कारवाही स्वरूप सचेत गराई उक्त विद्यालयलाई सार्वजनिक शैक्षिक गुठीमा दर्ता गर्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउने गरी यस आयोगबाट भएको निर्णयबाट रिट निवेदकको कुनै पनि हक अधिकारमा आघात नपरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ। जहाँसम्म निर्णयको प्रतिलिपि दिएन भन्ने रिट निवेदन

जिकिरका सम्बन्धमा उक्त विद्यालयबाट निर्णय प्रतिलिपि पाउँ भनी मिति २०६९।११।१० मा पत्र प्राप्त हुन आएको तर प्रतिलिपि लिन खटाइएको विद्यालयकी प्रिन्सिपल सुजिता मानन्धरलाई आयोगमा बोलाई यस विषयमा सोधपुछसमेत गरिएको हुँदा सुनुवाईको मौका नपाएको भन्ने रिट निवेदन जिकिरसमेत निराधार हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ । आयोगबाट भएको निर्णयउपर सम्बन्धित अदालतमा पुनरावेदन गर्न सकिने कानूनी व्यवस्था अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) मा रहेको हुँदा वैकल्पिक कानूनी मार्गको अवलम्बन नगरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेकोसमेत हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बद्रीबहादुर कार्की, श्री चण्डेश्वर श्रेष्ठ, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री सतिशकृष्ण खरेल र श्री सुरेन्द्र थापाले निवेदक विद्यालय शिक्षा, २०१९ को दफा ३(१) अनुसार सरकारबाहेक पनि निजी व्यक्तिले विद्यालय खोल्न पाउने व्यवस्थाबमोजिम २०२२ सालमा सरकारको स्वीकृति लिई निजी क्षेत्रको स्रोतबाट खोलिएको हो । २०४७ सालमा शिक्षा ऐनमा भएको ५ औं संशोधनले विद्यालयलाई निजी र सरकारी विद्यालय भनी वर्गीकरण गरिएको थियो । शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम १२०(१) ले निजी विद्यालयको सम्पत्तिमा संस्थापकहरूको हक समाप्त हुने व्यवस्था गरेकोमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट उक्त व्यवस्था असंवैधानिक ठहर भई सकेको छ । शिक्षा ऐन सातौं संशोधनको दफा ३(४) बमोजिम निजी स्रोतबाट स्थापना भएको विद्यालय भए सार्वजनिक शैक्षिक गुठी, निजी शैक्षिक गुठी र कम्पनीमध्ये कुनै एकमा विकल्प छान्ने व्यवस्था भएबमोजिम निवेदक

विद्यालय निजी शैक्षिक गुठीअन्तर्गत विधानसहित दर्ता भई दर्ता प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको हो । कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी निजी शैक्षिक गुठीअन्तर्गत सञ्चालन भएको विद्यालयको दर्ता खारेज गर्दा निवेदकलाई बुझिएको छैन । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको आधारमा प्रतिवाद गर्ने मौका दिइएको छैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निर्णय गर्दा उल्लेख गरेको २०५३।७।१ मा विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाट भएको भनिएको बैठकको माइन्टको अस्तित्व छैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई निजीरूपमा दर्ता भएको शैक्षिक गुठीउपरको उजुरी हेर्ने अधिकार कुनै कानूनले प्रदान गरेको छैन । कुन सार्वजनिक गुठी, कुन निजी वा कुन कम्पनी हो भन्ने कुरा आयोगले छुट्याउने विषय होइन । अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार भएको हो होइन भन्ने सिलसिलामा कुनै निर्णयको परिणाम सच्चाउनु पर्ने भए निर्देशन दिन सक्ने हो । प्रस्तुत विवादमा आयोगले पुनरावेदन सुने सरह निर्णय गरेको छ जुन स्पष्टतः कानूनविपरीत छ । संस्था वा व्यक्ति विशेषले दान दातव्य दिएर चलाएको विद्यालय सार्वजनिक गुठीको रूपमा दर्ता गर्नुपर्ने हो तर निवेदक विद्यालय कसैले दान दिएको सम्पत्ति होइन सरकारी अनुदानबाट चलेको पनि होइन । यस अवस्थामा निवेदक विद्यालयको दर्ता खारेज गर्ने भनी आयोगबाट भएको निर्णय र सो निर्णयको आधारमा क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयबाट भएको निर्णयलगायतका काम कारवाही त्रुटिपूर्ण भएकोले उत्प्रेषण जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् उप-न्यायाधिवक्ता श्री बालकृष्ण वाग्लेले आदर्श विद्या मन्दिरका संस्थापक सत्य नारायणले आफ्नो जीवनकालभरी सो विद्यालय निजी गुठीको रूपमा दर्ता गरी पाउन माग गर्नु भएको छैन । उक्त विद्यालय निजी स्रोतबाट बनेको वा चलेको नभई सार्वजनिक प्रकृतिको भएको भन्ने कुरा विद्यालयको हाताभित्र राखिएको

शिलालेखमा चन्दादाताहरूको सहयोगबाट विद्यालय निर्माण गरिएको भन्ने उल्लेख गरी चन्दादाताहरूको नामावली राखिएकोबाट स्पष्ट छ । त्यसका अतिरिक्त विद्यालयको जग्गा जमिन संस्थापकको नाममा खरिद गरेको नभई विद्यालयको नाममा खरिद गरिएको राजीनामाबाट देखिन्छ । विद्यालयका संस्थापकले नै उक्त विद्यालयको चल अचल सम्पत्ति जनताको हो भनी २०५३।७।१ मा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठकमा स्वीकार गरी सोहीबमोजिम निर्णय भएको छ । यस्तो अवस्थाको विद्यालय निजी शैक्षिक गुठीको रूपमा दर्ता हुनै सक्दैन । यस्तो विद्यालयको निजी गुठीको दर्ता बदर भएको कार्य कानूनसम्मत छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयले दुष्कृति सच्चाउनेसम्म कार्य भएको हो । सो निर्णय गर्नुपूर्व विद्यालय प्रिन्सिपलको बयानसमेत लिइएकोले सनुवाईको मौका नदिइएको भन्न मिल्दैन । सार्वजनिक विद्यालयलाई निजी शैक्षिक गुठीअन्तर्गत दर्ता गरिएको कार्य त्रुटिपूर्ण भएको आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले दुष्कृति सच्चाउने भनी निर्णय भएको एवं क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयबाट उक्त विद्यालयको निजी शैक्षिक गुठी खारेज गरी सार्वजनिक शैक्षिक गुठी दर्तासम्बन्धी प्रक्रिया अघि बढाउने भनी गरिएको निर्णयबाट निवेदकहरूको संविधान र कानून प्रदत्त हक अधिकार हनन भएको छैन । उक्त प्रक्रिया कानूनसम्मत भएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

उक्त बहससमेत सुनी प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा आदर्श विद्या मन्दिर उच्च मा.वि. २०२२ सालदेखि सञ्चालन भई मिति २०६३।१०।१० मा निजी शैक्षिक गुठीको विधान दर्ता गर्न सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त भएको हो । यसरी कानूनबमोजिम दर्ता भएको संस्थालाई मध्यमाञ्चल

क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयको मिति २०६९।९।१८ को निर्णयानुसार भनी निजी शैक्षिक गुठीको विधान दर्ता खारेज गरी सार्वजनिक गुठीअन्तर्गत सञ्चालनका लागि जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई पत्राचार गरी त्यसको बोधार्थ निवेदक संस्थालाई दिइयो । यो सम्बन्धमा बुझ्दै जाँदा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६९।८।२५ को निर्णयको आधारमा उक्त निर्णय र पत्राचारहरू भएको जानकारीमा आयो । निवेदक संस्थाले शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ४ र शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ११ बमोजिम निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ताको आवेदन गरेपछि आवश्यक छानबिन गरी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयले नियम ११ को उप नियम (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको कुनै अवस्था नरहेको कुरामा विश्वस्त भई निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता गरी प्रमाण पत्रसमेत दिएको हो । यस्तो अवस्थामा निवेदक संस्थालाई बुझ्दै नबुझी, सुनुवाईको मौका प्रदान नगरी स्थापनाकालदेखि निजीरूपमा सञ्चालन गरिएको विद्यालयलाई सार्वजनिक शैक्षिक गुठी कायम गर्ने गरेको उक्त निर्णय एवं पत्राचारहरू त्रुटिपूर्ण भएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी विद्यालयको पूर्व विधान एवं दर्ता प्रमाण पत्र यथावत् बहाल गरी सञ्चालन गर्न दिनु भन्ने परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य दाबी रहेको पाइन्छ ।

३. विपक्षी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयको लिखित जवाफमा सार्वजनिक प्रकृतिको विद्यालयको सम्पत्तिलाई निजी शैक्षिक गुठीअन्तर्गत सञ्चालन गर्ने निर्णय त्रुटिपूर्ण भएको भनी उक्त निर्णय सच्चाउन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्णय भई सोसम्बन्धी प्रक्रिया अघि बढाउन लेखी आएकोले निवेदक संस्थाको निजी शैक्षिक गुठीको विधान खारेज गरी सार्वजनिक शैक्षिक गुठी दर्ताको लागि आवश्यक प्रक्रिया अघि बढाइएको भन्ने जिकिर रहेको पाइन्छ ।

४. त्यस्तै विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग

अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफमा आदर्श विद्या मन्दिरका संस्थापक सत्यनारायण बहादुर श्रेष्ठसमेतको उपस्थितिमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको मिति २०५३।७।१ को बैठकबाट उक्त विद्यालय विद्यार्थी अभिभावक र अन्य जनताको सहयोगबाट जग्गा जमिन खरिद र विद्यालय भवन बनेको भन्ने उल्लेख भएको, निजी गुठी दर्ता विधानमा उल्लेख भएबमोजिम निजी लगानी र स्वामित्वको विद्यालय नभई सार्वजनिक शैक्षिक गुठी रहेको देखिएकोले मिति २०६३।१०।१० को निजी गुठीमा दर्ता गर्ने निर्णय कानूनविपरीत भएकोले बदर गरी दुष्परिणाम सच्चाई उक्त विद्यालयलाई सार्वजनिक शैक्षिक गुठीअन्तर्गत दर्ता गर्न क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयलाई लेखी पठाउने भनी निर्णय भएको भन्नेसमेत जिकिर रहेको पाइन्छ ।

५. यस सम्बन्धमा मिसिल संलग्न कागजात अवलोकन गर्दा निवेदक आदर्श विद्या मन्दिरलाई क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, मध्यमाञ्चलबाट मिति २०६३।१०।१० को निर्णयबमोजिम निजी शैक्षिक गुठीको रूपमा विधान दर्ता गरी विधानअनुसार सञ्चालन गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएको भन्ने कुरा सो निर्देशनालयको मिति २०६३।१०।१० को पत्रबाट देखिएको छ । उक्त विद्यालय सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा वा भवनमा सञ्चालन नभई विद्यालयका संस्थापकले आफ्नो निजी श्रम सिप र लगानीबाट घर जग्गा खरिद गरेको र कुनै व्यक्ति वा संस्थाले विद्यालयको नाममा भवन जग्गा दान दातव्यमा नदिएको अवस्थामा शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ३(४) र शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ११ बमोजिम निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ताको लागि आवेदन परेपछि क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयले आवश्यक छानबिन गरी निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता गरेको हुँदा त्यस्तो कानूनबमोजिम भएको दर्ता बदर हुन नसक्ने भन्ने निवेदकको कथन रहेको छ ।

६. यस सम्बन्धमा शिक्षा ऐन, २०२८ को

दफा ३(१) को व्यवस्था हेर्दा नेपाल सरकारबाहेक कसैले विद्यालय खोल्न चाहेमा तोकिएको विवरण खुलाई सम्बन्धित जिल्ला शिक्षा समितिको सिफारिससहित नेपाल सरकार वा तोकिएको अधिकारीसमक्ष अनुमतिको लागि निवेदन दिनुपर्ने र त्यसरी निवेदन दिँदा संस्थागत विद्यालय खोल्न चाहनेले सो विद्यालय कम्पनी वा शैक्षिक गुठी कुनरूपमा सञ्चालन गर्ने हो सोसमेत खुलाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । सोही ऐनको दफा ३(२) मा उपदफा (१) बमोजिम निवेदन परेमा नेपाल सरकार वा तोकिएको अधिकारीले सो निवेदनउपर आवश्यक जाँचबुझ गरी विद्यालय खोल्न अनुमति दिन मनासिब देखिएमा तोकिएको सर्त बन्देज पालना गरी अनुमति दिनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । उक्त ऐनको दफा ३(४) मा संवत् २०५८ साल माघ २५ गतेभन्दा अघि संस्थागत विद्यालयको रूपमा सञ्चालन भई आएका तर कम्पनी वा शैक्षिक गुठीअन्तर्गत दर्ता नभएका वा त्यसरी दर्ता गर्न निवेदन नदिएको विद्यालयले त्यस्तो विद्यालय कम्पनी वा शैक्षिक गुठी कुन अन्तर्गत सञ्चालन गर्ने हो सो सम्बन्धमा तोकिएको विवरण खुलाई यो उपदफा प्रारम्भ भएको मितिले एक वर्षभित्र निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । त्यस्तै दफा ३(६) मा देहायका विद्यालयलाई कम्पनीको रूपमा सञ्चालन गर्न अनुमति पाउने गरी स्वीकृति नदिइने भन्ने उल्लेख भई सरकारी वा सार्वजनिक भवनमा सञ्चालन भएको विद्यालय, सरकारी वा सार्वजनिक जग्गामा भवन बनाई सञ्चालन भएको विद्यालय, कुनै व्यक्ति वा संस्थाले विद्यालयको नाममा भवन वा जग्गा दान दातव्य दिएकोमा सो भवनमा वा त्यस्तो जग्गामा भवन बनाई सञ्चालन भएको विद्यालयलाई अनुमति नदिइने भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

७. रिट निवेदकले आफूले २०२२ सालदेखि निजी सीप र स्रोतबाट स्थापना एवं सञ्चालन गरेको विद्यालय उल्लिखित ऐनको दफा ३(४) बमोजिम

निजी शैक्षिक गुठीको रूपमा दर्ता गरेको भन्ने प्रस्तुत रिट निवेदनमा दाबी भएको सन्दर्भमा विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा सो तथ्यलाई अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन । विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफमा उक्त विद्यालयका संस्थापकको उपस्थितिमा सो विद्यालयको सम्पत्ति सार्वजनिक सम्पत्ति भएको भनी मिति २०५३।७।१ मा विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाट निर्णय भएको भन्ने जिकिर रहेको देखिए पनि त्यसरी निर्णय गरिएको माइज्युटको सक्कल वा प्रमाणित प्रतिलिपिसमेत प्रस्तुत हुन सकेको देखिँदैन । त्यस्तै क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयको लिखित जवाफमा सो विद्यालयलाई भवन निर्माण आदिमा चन्दादाताको सहयोग रहेको भन्ने शिलापत्र विद्यालयको हाताभित्र रहेकोले उक्त विद्यालय निजी शैक्षिक गुठी नरहेको भन्ने जिकिरका सम्बन्धमा हेर्दा शैक्षिक गुठी सार्वजनिक हुनका लागि सोही आधार पर्याप्त हुने भनी शिक्षा ऐन तथा नियमावलीमा कर्हिकतै उल्लेख भएको देखिँदैन । त्यसका अतिरिक्त शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ११(२क) मा कुनै व्यक्ति वा संस्थाले निजी गुठीको रूपमा विद्यालय सञ्चालन गर्ने गरी कुनै विद्यालयलाई भवन वा जग्गा दान दातव्य दिएमा त्यस्तो विद्यालय निजी गुठीको रूपमा सञ्चालन गर्न सकिने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा उक्त विद्यालयको हाताभित्रको शिलापत्रमा विद्यालय निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने चन्दादाताको नाम नामाङ्कित हुँदैन भनी निजी शैक्षिक गुठी नरहेको भनी अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन । सोही नियमावलीको नियम ११(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा ऐनको दफा ३(६) मा विद्यालय सञ्चालन गर्न निजी गुठी दर्ता गर्न नसकिने आधारहरू उल्लेख भएकोमा निवेदक विद्यालय उक्त दफा ३(६) मा वर्णित सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा वा भवनमा उक्त विद्यालय सञ्चालन भएको नदेखिएको एवं कुनै व्यक्ति वा संस्थाले सो विद्यालयको नाममा भवन वा जग्गा दान दातव्य दिएको तथा त्यसरी दान

दातव्य दिएको भवन वा जग्गामा सो विद्यालय सञ्चालन भएको भन्ने नदेखिएको अवस्थामा विपक्षी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयको उक्त जिकिर मनासिब देखिँदैन ।

८. वस्तुतः प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय मध्यमाञ्चलको लिखित जवाफसाथ पेस भएको २०६९।९।१८ को टिप्पणी र आदेशको व्यहोरा हेर्दा सो निर्देशनालयले विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६९।८।२५ निर्णय र सो आयोगको मिति २०६९।९।५ को पत्रअनुसार सो निर्णय कार्यान्वयनका लागि शिक्षा मन्त्रालयको मिति २०६९।९।६ को पत्रबाट लेखी आएअनुसार निजी शैक्षिक गुठीअन्तर्गत सञ्चालन गर्ने गरिएको विधान दर्ता खारेज गरी सार्वजनिक शैक्षिक गुठीअन्तर्गत विद्यालय सञ्चालनका लागि लेखी पठाउने भनी सो निर्देशनालयबाट निर्णय भएको देखिन्छ । त्यस्तै मिति २०६३।१०।१० को निर्णयानुसार आदर्श विद्या मन्दिरलाई शैक्षिक निजी गुठीमा दर्ता गरी सञ्चालन गर्न स्वीकृत दिएको कार्य प्रचलित कानूनविपरीत भएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख. बमोजिम उक्त निर्णय बदर गरी दुष्परिणाम सच्चाई उक्त विद्यालयलाई सार्वजनिक शैक्षिक गुठीअन्तर्गत दर्ता गर्न क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय मध्यमाञ्चललाई लेखी पठाउने भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६९।८।२५ मा निर्णय भएको भन्ने कुरा लिखित जवाफसाथ प्राप्त उक्त निर्णय उतारबाट देखिएको छ ।

९. मूलतः विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको मिति २०६९।८।२५ को निर्णय हेर्दा सो आयोगले अनुचित कार्यको निर्णय नगरी दुष्परिणाम सच्चाउने आदेश गरेको देखिन्छ । तर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम अनुचित कार्य गर्ने व्यक्तिले गरेको कार्यको औचित्यमा प्रवेश नगरी वा अनुचित

कार्य सम्बन्धमा निर्णय नगरी सो दफाबमोजिम दुष्परिणाम सम्बन्धमा निर्णय गर्न सक्ने अवस्था रहँदैन। प्रस्तुत विवादमा शैक्षिक निजी गुठी दर्ता गर्ने कार्यउपर भ्रष्टाचार वा अनुचित कार्यको उजुरी परेको, त्यसमा कारवाही भएको र त्यसको सम्बन्धमा निर्णय भएको भन्ने नै देखिँदैन। उक्त ऐनको पूर्वावस्थाको रूपमा मुख्य तत्वहरूको अभावमा खास कानून जस्तै शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ बमोजिम कम्पनी, गुठी आदि के मा दर्ता गर्नुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी निजी शैक्षिक गुठीमा दर्ता गरेको अवस्थामा सोको वैधता र औचित्यतामा कानूनबमोजिम बाहेक प्रवेश गर्न सकिँदैन। प्रस्तुत विवादमा भई सकेको निजी गुठीको दर्ता बदर गर्न अमुक कानूनको आधार लिई निर्णय भएको देखिँदैन। विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले उक्त विद्यालय निजी गुठी वा कम्पनी के मा दर्ता हुनुपर्ने हो भन्ने कुराको निर्णय गर्न सक्ने आधार र कानून लिखित जवाफसमेतबाट प्रस्टै हुन सकेको छैन। आफूमा अधिकारक्षेत्र रहेको स्पष्ट आधार लिई कारवाही नगरेको र निर्णय नगरेको अवस्थामा त्यस्तो निकायको निर्णय वा निर्देशन विधिवत् अधिकारप्राप्त निकायलाई ग्राह्य, सह्य वा बन्धनकारी हुँदैन। शैक्षिक प्रशासन गर्ने निकायले कानूनले गर्ने कार्य स्वयम् अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गर्न सक्दैन। आयोगको त्यस्तो निर्देशन पनि शैक्षिक प्रशासन गर्ने निकायले पालन गर्नु गराउनु पर्ने अवस्था हुन सक्दैन।

१०. यसै प्रसङ्गमा ने.का.प. २०७० अंक ३, नि.नं. ८९८१ पृष्ठ ४०८ मा प्रकाशित "अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क बमोजिमको अनुचित कार्यको ठहर गरेपछि मात्र दफा १२ख बमोजिम अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम सच्चाउन आदेश गर्नसक्ने" भन्ने नजिर प्रस्तुत विवादमा समेत आकर्षित हुने देखिन्छ।

मूलतः निवेदकको विद्यालयलाई निजी गुठीमा दर्ता गर्ने प्रक्रियामा सरोकारवाला वा हकवालाको दाबी नै पेस भएको छैन। सो नभएको अवस्थामा अनाधिकार निकायबाट हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन। प्रस्तुत विवादमा भ्रष्टाचार वा अनुचित कार्य गरेको भनी कसैलाई भन्न नसकी स्वतन्त्ररूपमा कुनै निकायले कानूनबमोजिम गरेको निर्णय वा काम ठिक वा बेठिक भनी अवशिष्टरूपमा अधिकार ग्रहण गरेको देखिन्छ। तर त्यसरी अधिकारै नभएको विषयमा अधिकार ग्रहण गर्न मिल्दैन। शिक्षा ऐनबमोजिम शैक्षिक प्रशासन गर्ने अधिकारप्राप्त निकायले गरेको काम असम्बन्धित आयोगको निर्णय वा निर्देशन मानी पूर्व निर्णय बदर गर्न पनि मिल्ने हुँदैन। कुनै विद्यालय शिक्षा ऐनको वर्गीकरणबमोजिम कुन सार्वजनिक गुठी, कुन निजी वा कुन कम्पनीअन्तर्गत पर्ने हो भन्ने कुरा विपक्षी आयोगले छुट्याउने विषय होइन। अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरेको भन्ने आरोप नै नभएको विषयमा दुष्कृति सच्चाउने भनी परमादेश प्रकृतिको आदेश जारी गर्ने अधिकार विपक्षी आयोगलाई कानूनले प्रदान गरेको देखिँदैन। आयोगले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार भएको हो होइन, सो सिलसिलामा कुनै निर्णयको परिणाम सच्चाउनु पर्ने भए मात्र निर्देशन दिनसक्ने हो। तर प्रस्तुत विवादमा त्यस्तो भएको देखिएको छैन।

११. वस्तुतः कानूनअन्तर्गत कुनै संस्था दर्ता भएकोमा सोउपर उजुर वा गुनासो भए त्यसको लागि के कस्तो कानूनी व्यवस्था छ भन्ने सम्बन्धमा शिक्षा ऐन २०२८ को दफा ३(६) एवं दफा १६ख मा खास व्यवस्था भएकोले सोको अधीनमा रही हेर्नुपर्ने हुन आउँछ। उक्त दफा ३(६) को व्यवस्थाअनुसार विद्यालय सञ्चालन भएको भन्ने विपक्षीहरूको जिकिर रहेको छैन। दफा १६ख अन्तर्गत संस्थागत विद्यालयले दफा ३ को उपदफा ४ बमोजिमको म्यादभित्र विवरण नदिएमा वा यो ऐन वा ऐनअन्तर्गत बनेको नियमविपरीत अन्य कुनै काम गरेमा तोकिएको अधिकारीले त्यस्तो

विद्यालयलाई प्रदत्त गरिएको अनुमति वा स्वीकृति रद्द गर्ने भन्ने व्यवस्था रहेकोमा उल्लिखित कारण परी निजी गुठीको रूपमा सञ्चालन गर्ने गरी विधानमा स्वीकृति जनाएको विद्यालयको अनुमति वा स्वीकृति रद्द गरेको भन्ने पनि विपक्षीहरूको निर्णय वा पत्रबाट देखिँदैन।

१२. त्यसका अतिरिक्त निवेदकहरूको निजी गुठी दर्ता गरी सोहीबमोजिम सञ्चालन गरी त्यसबाट हक, हैसियत दायित्व हासिल गरी सकेको अवस्थामा त्यस्तो हक, हैसियत, दायित्व नै समाप्त हुने गरी निर्णय गर्नुपूर्व अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निवेदकलाई आफ्नो निजी गुठी दर्ता खारेज गर्नु नपर्ने कुराको कानूनसहितको प्रतिवाद गर्ने मौका दिएको देखिँदैन। शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६ख को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा विद्यालयलाई प्रदान भएको अनुमति वा स्वीकृति रद्द गर्नुअघि सम्बन्धित विद्यालयलाई आफ्नो सफाई पेस गर्ने मौकाबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था भएकोमा सो व्यवस्थाको पालना गरिएको नदेखिँदा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत निवेदकको निजी शैक्षिक गुठीको दर्ता खारेज गर्ने गरेको स्पष्टरूपमा देखिन आएको छ। उल्लिखित अवस्थामा विपक्षीहरूबाट भए गरेका काम कारवाही एवं निर्णय र पत्राचारहरू कानूनसम्मत रहेको भन्न मिल्ने देखिन आएन।

१३. तसर्थ शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ३(४) बमोजिम निजी शैक्षिक गुठीमा कानूनबमोजिम अख्तियारप्राप्त निकायबाट दर्ता भएको निवेदक आदर्श विद्या मन्दिरको निजी शैक्षिक गुठीको दर्ता खारेज गर्ने गरेको विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६९।८।२५ को निर्णय एवं सोही निर्णयको आधारमा विपक्षी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय मध्यमाञ्चलबाट भएको मिति २०६९।९।१८ को निर्णय एवं सो सम्बन्धमा भएका सम्पूर्ण कारवाही एवं पत्राचारहरू शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ३(४),

दफा १६ख, शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ११ एवं अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख समेतको त्रुटिपूर्ण भएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ। अब रिट निवेदक विद्यालयलाई क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय मध्यमाञ्चलबाट मिति २०६३।१०।१० मा प्रदान गरिएको निजी शैक्षिक गुठीको स्वीकृत विधानबमोजिमको स्वीकृति एवं प्रमाण पत्र यथावत् वहाल गरी सञ्चालन गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशसमेत जारी गरिदिएको छ। यो आदेशको कार्यान्वयनको लागि आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृत: विश्वनाथ भट्टराई

इति संवत् २०७२ साल फागुन ४ गते रोज ३ शुभम्।



निर्णय नं. १८०५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
आदेश मिति: २०७३।३।५
०७२-WH-००५८

विषय:- बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : मोरङ विराटनगर उपमहानगरपालिका
वडा नं. ९ आदर्श टोल घर भई हाल केन्द्रिय
कारागार कार्यालय, जगन्नाथदेवल (महिला
कारागार) काठमाडौंमा थुनामा रहेकी प्रति
भान्जली पराजुलीको हकमा निजकी छोरी
का.जि. बुढानिलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. ५
पासिकोट बस्ने आस्ना पराजुली

विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला न्यायाधीश श्रीकृष्ण भट्टराई, भक्तपुर
जिल्ला अदालतसमेत

- नागरिक अधिकार एवं मानव अधिकारको संरक्षण गर्न न्यायपालिका सक्षम र स्वतन्त्र हुनुपर्छ भन्ने विश्वव्यापी मान्यता रहेको छ । स्वतन्त्र न्यायपालिकालाई कानूनी शासन र लोकतन्त्रको आधारशीलाको रूपमा लिइन्छ । समग्र न्यायप्रणाली मानव अधिकार, कानूनी शासन, न्यायका विश्वव्यापी मूल्य र मान्यतामा आधारित रहेको हुन्छ । निष्पक्ष, सहज, प्रभावकारी र छिटो छरितो, गुणस्तरीय न्याय जस्ता पक्षहरू न्यायालयप्रतिको जनविश्वास अभिवृद्धि गर्ने एवं न्यायिक स्वतन्त्रता

तथा स्वतन्त्र र सक्षम न्याय प्रणालीका आधारभूत तत्त्व हुन् । न्यायपालिकाको प्रमुख कार्य नागरिक एवं मानव अधिकारको रक्षा गर्दै विवादित विषयमा संविधान, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तबमोजिम निष्पक्षरूपमा न्याय निरूपण गर्नु र कानूनको शासनको प्रत्याभूति गर्नु नै हुने ।
(प्रकरण नं. ४)

- अदालतमा दर्ता भई पेस हुन आएका मुद्दा एवं निवेदनमा सुनुवाई गरी संविधान, कानून एवं न्यायका मान्य सिद्धान्तबमोजिम आदेश वा फैसला गर्नु न्यायाधीशको न्यायिक कार्य एवं जिम्मेवारी हो । मुद्दाको कुनै पक्षले आफूले चाहेबमोजिम आदेश वा फैसला इजलासबाट नभएकै आधारमा अदालत र न्यायाधीशलगाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दिने र अदालतले पनि त्यस्तो निवेदनलाई दर्ता गरी इजलासमा पेस गरी न्यायाधीशलगाई मुद्दाको पक्षको रूपमा प्रतिउत्तर वा लिखित जवाफ दिनुपर्ने वा मुद्दा खेप्नुपर्ने अवस्था आउनु न्यायिक स्वतन्त्रताको मर्म र मान्यताविपरीत हुने ।
(प्रकरण नं. ९)

- न्यायाधीशले सम्पादन गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा नेपालको संविधान एवं न्याय परिषद् ऐन एवं अन्य प्रचलित कानूनअनुसार माथिल्लो तहको अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने एवं न्याय परिषद्ले अनुशासनमा कारवाही गर्नेबाहेक न्यायाधीशउपर निजले गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा कुनै अड्डा अदालतमा उजुरी वा मुद्दा दायर गर्ने कार्य स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सिद्धान्त, अवधारणा, विश्वव्यापी मान्यता एवं मर्मको समेत

प्रतिकूल हुने हुँदा न्यायाधीशले गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा निजउपर विपक्षी बनाई कुनै अड्डा अदालतमा उजुरी, निवेदन वा मुद्दा दायर गर्न मिल्ने देखिन नआउने।

(प्रकरण नं. ११)

- अदालतमा अभियोगपत्र दायर भई थुनछेकको प्रयोजनको लागि भएको आदेशमा चित्त नबुझेको अवस्थामा वैकल्पिक उपचारको रूपमा रहेको मुलुकी ऐन अ.बं. १७ नं. को कानूनी मार्ग अवलम्बन गरी माथिल्लो अदालतमा निवेदन दिनसक्ने उपचारको मार्ग निवेदकसँग रहेकोमा सो उपचारको अवलम्बन नगरी आदेश गर्ने न्यायाधीश एवं अदालतसमेतलाई विपक्षी बनाई यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत अदालत प्रवेश गर्नु र रिट दर्ता गर्ने अधिकारीले समेत यस्तो गम्भीर विषयमा उदासिन रही निवेदन दर्ता गर्नु रिट विधिशास्त्रीय मान्यता, स्वतन्त्र न्यायपालिकाको मर्म एवं नेपालको संविधानको धारा १३३(२) एवं मुलुकी ऐन अ.बं. १७ नं.समेतको प्रतिकूल रहेको देखिने।

(प्रकरण नं. १३)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता बद्रीबहादुर कार्की, विद्वान् अधिवक्ताद्वय उद्धव के.सी., रामबहादुर खड्का

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता बालकृष्ण वाग्ले

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

स.प्र.न्या.सुशीला कार्की : नेपालको संविधानको धारा ४६, १३३ बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनसहितको सम्पूर्ण कागजातहरूको संक्षिप्त व्यहोरा र ठहर यसप्रकार छ:-

मिति २०२९ साल पौष २५ गते नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम भक्तपुर जिल्ला साबिक दिव्यश्वरी गा.वि.स. वडा नं. ८(क) कि.नं. ४४२ जग्गाको क्षेत्रफलबाट क्षेत्रफल १-८-०-० जग्गा तत्कालीन श्री ५ को सरकार हाल नेपाल सरकार निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय हवाई विभागको निमित्त सानो ठिमी रिसिभिड्ग स्टेशनका निमित्त अधिग्रहण गर्ने निर्णयबमोजिम राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भएको उक्त उल्लिखित कित्ता नं. को जग्गासमेतमा निकट भविष्यमा कार्य प्रारम्भ गर्ने भनी कुनै किसिमको बाली लगाउन नदिने भनी मिति २०३२/८/८ मा तत्कालीन श्री ५ को सरकार निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय, हवाई विभागले जिल्ला कार्यालय भक्तपुरलाई पत्राचार गरेको, अधिग्रहण गरिएका जग्गाको कित्ता नं. र क्षेत्रफल जोताहाको नामसमेतका मुआब्जा बुझेको तालिका हेरी लगत कट्टा गरी अधिग्रहण गरिएका जग्गाहरू यस विभागका नाउँमा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा पठाइदिनु हुन भनी मिति २०४०/७/१० को हवाई विभागको पत्र रहेछ।

भक्तपुर साबिक दिव्यश्वरी गा.वि.स. वडा नं. ८(क) को कि. नं. ४४२ को जग्गा क्षे.फ. मध्येबाट कित्ताकाट भई कि.नं. १३८१, १३८२, १३८३ कायम भएकोमा कि. नं. १३८३ कित्ताकाट भई कि.नं. १३८४ मा क्षे.फ. ०-४-०-० र कि.नं. १३८५ मा क्षे.फ. ०-१२-०-० मिति २०६७/२/२४ र मिति २०६७/३/१ मा कित्ताकाट भएको मिति २०७३/१/३० गते प्रमाणित कित्ताकाट (प्लट रजिष्टरको अभिलेख) बाट देखिएको जो मिसिल संलग्न रहेको छ।

नेपाल नागरिक उड्ययन प्राधिकरणले मिति २०७१/२/११ मा हालसम्म ज.ध. प्रमाणपुर्जा प्राप्त हुन नसकेकोले ज.ध. प्रमाणपुर्जा उपलब्ध गराई दिने पत्र व्यहोरा उक्त पत्रमा साबिक कि. नं. ४४२ नं. उल्लेख भएको साथै मैले खरिद गरी बैकमा धितोसमेत राखेको जग्गा कच्चा भयो भनी कैलास विकास बैकले मिति २०७१/४/१४ मा खबर गरेपश्चात् उक्त जग्गा खरिद गर्दा आफूलाई झुक्यानमा पारी ठगी गरेको सम्बन्धमा केन्द्रिय अपराध अनुन्धान ब्युरो काठमाडौंमा उजुर गरेकोमा उक्त ब्युरोले मिति २०७१/५/१० गते च.नं. ५१३ बाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाएको र उक्त आयोगले पत्रमा प्रहरी परिसर भक्तपुरलाई लेखी पठाएपछि उक्त ठगी मुद्दा सुरु भएको हो।

भक्तपुर जिल्ला साबिक दिव्यश्वरी गा.वि.स. वडा नं. ८(क) कि.नं. ४४२ जग्गा क्षेत्रफल १-८-०-० जग्गा रोक्कासमेत नभएको अवस्थामा मिति २०६७/१/२९ गतेको मा.पो.का. भक्तपुरको निर्णयले हरिबहादुर बकाजीको नामबाट हरिबहादुर श्रेष्ठको नाउँमा नामसारी भई आएको उक्त कित्ताबाट कित्ताकाट भई कित्ता नं. १३८१, १३८२ क्रमशः जयराम श्रेष्ठ र कालीमाया श्रेष्ठलाई मिति २०६७/२/२४ मा बिक्री गरी कि.नं. १३८३ बाँकी रहेकोमा कि.नं. १३८३ कित्ताकाट भई ०६७/३/१ मा कि.नं. १३८४ ०-४-० जग्गा बिक्री गरी रामकुमार खत्रीलाई दिई कि.नं. १३८५ को ०-१२-० बाँकी रहेकोमा सो जग्गा मिति २०६७/११/९ को मा.पो.का. भक्तपुरको निर्णयबमोजिम रामचन्द्र श्रेष्ठका नाउँमा नामसारी भई उक्त कि.नं. १३८५ नं. को जग्गा मिति २०६८/२/१३ को राजीनामाबमोजिम हाल बन्दी अवस्थामा रहेकी प्रतिभान्जली पोखरेलका नाउँमा राजीनामा पारित भई आएकोमा मैले सी.आइ.वी. काठमाडौंमा गरेको उजुरी अनुसार नै अ.दु.अ.आ. को प्रत्रानुसार आफ्नो हकभोगमा नरहेको सरकारी जग्गा जानी जानी अन्य

व्यक्तिलाई बिक्री गरेको देखिएकोले उक्त कारोबार नितान्त ठगीको महलअन्तर्गत पर्ने भएकोले कारवाही गर्नु भनी मिति २०७१/९/१३ गतेको पत्रानुसार नेपाल सरकार वादी तथा रामचन्द्र श्रेष्ठसमेत प्रतिवादी भएको मिति २०७१/११/१७ मा ठगी मुद्दा भक्तपुर जिल्ला अदालतमा दायर भएको छ।

उक्त मुद्दामा उल्लिखित कि.नं. ४४२ को जग्गासमेत अधिग्रहणमा परेको भन्ने सुनेको उक्त जग्गा रोक्का पनि नरहेको र मैले मुआब्जा पनि नपाएकोले बुबाको मृत्युपश्चात् मेरो नाउँमा नामसारी गरी खरिद गर्ने मानिस आएकोले अधिग्रहणमा परेको जानकारी नदिई प्रतिभान्जली पोखरेललाई बिक्री गरेको हुँ भनी प्र. रामचन्द्र श्रेष्ठले अनुसन्धानमा बयान गरेको र अदालतमा पनि आफ्ना नाउँमा नामसारी दर्ता भएको कर्हिँकतैबाट रोक्कासमेत नरहेको जग्गा बिक्री गरेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको बयान गरेको अवस्थामा प्रतिवादी रामचन्द्रले उक्त जग्गा अधिग्रहणमा परेको भनी जानकारी भएकोमा उक्त जग्गामा आफूले भोग चलनसमेत नगरी हवाई विभागले अन्यलाई ठेक्कामा दिएको अवस्थामा आफ्ना नाउँमा नामसारी गराई बिक्री गरेकोले अ.बं. ११८(५)(१०) बमोजिम प्र.रामचन्द्र श्रेष्ठको हकमा रु.५०,०००/- (अक्षरूपी पचास हजार रुपैयाँ) धरौटी लिई मुद्दा पुर्षक गराएको अवस्था रहेको र मिति २०७१/११/१७ मा दर्ता भएको उक्त मूल अभियोगमा पत्रबाट खुल्न आएका जग्गा खरिद गरी लिने प्रतिभान्जली पोखरेलसमेतका व्यक्तिहरूको हकमा ठगीमा संलग्नता रहेको देखिन आएमा प्रतिवादी कायम गरी अ.बं.८८ नं. बमोजिम पूरक अभियोग दायर गरिने व्यहोरा उल्लेख गरी अभियोगपत्र दायर भई सोमा बयान कार्य सम्पन्न गरी मिति २०७१/११/१९ गते थुनछेक कार्य सम्पन्न हुँदा निवेदिका जग्गा खरिद गरी लिने व्यक्तिका नाउँमा अ.बं. १३९ नं. बमोजिम ७ दिने म्याद जारी गर्ने आदेश भएको हो।

सोबमोजिम सम्मानित भक्तपुर जिल्ला

अदालतमा मिति २०७१/१२/९ मा उपस्थित भई अ.बं. १३९ नं. बमोजिम आफ्नो बयान गरी निवेदिकालाई उक्त ठगी अपराध कसुरमा संलग्न रहेको देखिन नआएको कारणले सो बयान कार्य सम्पन्न भएपश्चात् उक्त अदालतबाट कारणीसरह नदेखिएको भन्दै सोही दिन साधारण तारिखमा समेत नराखी उक्त मुद्दाबाट निवेदकलाई उन्मुक्ति दिएको अवस्था रहेको छ । आफू ठगिएको व्यहोरा उल्लेख गरी महानगरीय प्रहरी परिसर भक्तपुरमा उजुरी दर्ता गराएकोमा हाल सोमा कुनै कारवाही भएको छैन र तत्पश्चात् जिल्ला प्रशासन कार्यालय भक्तपुरमार्फत उक्त व्यहोराको जाहेरी द.न. १८६०/२०७२/१२/२८ मा दर्ता गरी सोही मितिमा सो जाहेरीसमेत उक्त परिसरमा पठाई दर्ता भएकोमा सोसमेत हाल विचाराधीन रहेको अवस्था छ ।

यसरी मिति २०७१/११/१७ मा दर्ता भएको मूल अभियोग पत्रबमोजिम अदालतको कारवाहीको सिलसिलामा अ.बं. १३९ नं. बमोजिम म निवेदिकालाई बुझी बयान लिई कारणीसरह नदेखी तारेखमा समेत राख्न इन्कार गरी उक्त कसुर अपराधबाट भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१/१२/१९ मा उन्मुक्ति दिइसकेपछि मलाई मिति २०७३/१/१२ मा पक्राउ गरी ०७३/१/१३ गते अनुसन्धानको बयान लिई पुनः मसमेतलाई प्रतिवादी बनाई भक्तपुर जिल्ला अदालतमा मिति २०७३/२/६ गते पूरक अभियोग दर्ता भई उक्त अदालतमा मेरो बयान कार्यसमेत सम्पन्न भई उक्त अदालतबाट मिति २०७३/२/११ गते थुनछेक आदेश हुँदा अघि मूल मुद्दामा मलाई अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएकोमा बयान कार्यसमेत भई तारेखमा कारणीसरह राख्ने इन्कार गरिएको तथ्यलाई न्यायिक जानकारीमा लिई उक्त अ.बं. १३९ नं. बमोजिमको बयानमा उल्लेख भएको तथ्यसमेतलाई थुनछेक आदेशको आधार बनाई मलाई पुर्पक्षका निमित्त थुनामा राख्ने आदेश गरिएकोले फौजदारी न्यायको

सर्वमान्य सिद्धान्त, समान तथ्यको असमान विवेचना एवं नेपालको संविधान २०७२ को धारा १७, १८ र २० बमोजिम फौजदारी न्यायसम्बन्धी हकको संरक्षक नपाई प्रचलन संकटमा रहेको र स्वच्छ पुर्पक्षको सिद्धान्त एवं कानूनी शासनको प्रत्याभूतिसम्बन्धी हकसमेतमा आघात पर्नुका साथै दोहोरो खतराको सिद्धान्तविपरीत मुद्दा चलाइएकोले विपक्षीहरूको न्यायिक कारवाहीको आवरणमा गैरकानूनी कारवाही गरी थुनामा राखिएकोले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट जारी गरी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने मनासिब आधार कारण र प्रमाण भए सोसमेत खुलाई सूचना म्याद प्राप्त भएका मितिले ३ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफसहित उपस्थित हुनु भनी निवेदन पत्र र यो आदेशको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूको नाममा सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नेपाल सरकारले तत्कालीन हवाई विभागको लागि अधिग्रहण गरेको भक्तपुर जिल्ला, साबिक दिव्यश्वरी ८(क) कि.नं. ४४२ बाट किन्ताकाट भई कायम हुन आएको किन नं. १३८५ को जग्गा बिक्री गरी ठगी गरेको मुद्दाको अनुसन्धानबाट खुल्न आएका मध्युपर ठिमी नगरपालिका वडा नं. ८ का सचिव पूर्णज्योति बज्राचार्य, सेतो कपडामा देखिएका श्यामबहादुर, रेष्टुरेण्टमा आएका मालपोत कार्यालय पियन, फाँटवाला, वडा कार्यालयको सिफारिस ल्याई जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जाका प्रतिलिपि दिन मिल्छ भन्ने कर्मचारी, रजिस्ट्रेशन लिखतमा साक्षी बस्नेहरू, उक्त जग्गा खरिदकर्ता प्रतिभाञ्जली पोखरेललागायतका व्यक्तिहरूको हकमा ठगीमा संलग्नता रहेको देखिन आएमा निजहरूसमेतलाई प्रतिवादी कायम गरी निजहरू

उपर अ.बं. ८८ नं. बमोजिम पूरक अभियोगपत्र दायर गरिने भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र दायर भएकोमा विपक्षी निवेदिकासमेतलाई रु. ४९,००,०००।- बिगो कायम गरी सोही ऐनको सोही महलको ४ नं. बमोजिम कैद र जरिवाना हुन मागदाबी लिई पूरक अभियोग पेस भएको रहेछ ।

मैले जानी जानी अधिग्रहणमा परेको जग्गा हो भनी खरिद गरेको होइन । मैले यो जग्गाका बारेमा सबै कुरा सबैसँग र मालपोत कार्यालयका र नापी कार्यालय, भक्तपुरका कर्मचारीहरूबाट समेत बुझी मात्र खरिद गरेकी हुँ । साबिक जग्गाधनीले के कसो गरेका थिए मलाई निजहरूले भनेका थिएनन् र उक्त खरिद गरेको अवस्थामा मलाई कहींकतैबाट कुनै जानकारी एवं सूचनासमेत थाहा थिएन । मैले जग्गा पास गरी मेरा नाउँमा आएपछि मैले जग्गा लिएको ऋण लिएको रकमहरू लिएको तिर्न बुझाउनको लागि मैले उक्त जग्गालाई साबिकमा अन्नपूर्ण फाइनेन्स हाल कैलास विकास बैंकमा धितो राखी रु ४८ लाख ऋण लिएको थिएँ । बैंकले पनि मेरो कागजपत्र बुझी मालपोतमा उक्त जग्गालाई रोक्काको लागि पत्राचार गरी रोक्का राखी मात्र मलाई बैंकले धितो दिएको हो ।

त्यही धितो बैंकले पछि मलाई तपाईंले बैंकलाई धितो दिएको जग्गा हवाई विभागको अधिग्रहणको रहेछ । उसले अधिग्रहण गरिएको हुँदा धितोबापत अर्को जग्गा घर जे छ ल्याउनु भनेपछि मैले उक्त बैंकको धितोबापत अर्को जग्गा दाजुभाइ पर्नेको जग्गा मन्जुरीनामा लिई बैंकलाई दिएको हुँ । त्यसपछि उक्त जग्गा कच्चा भएको जानकारी आएपछि मैले भक्तपुर प्रहरी कार्यालयमा उजुरी लिखित लिई आएकोमा प्रहरी कार्यालयअन्तर्गत पर्देन ठिमी प्रहरीले हेर्छ भन्नु भएकाले ठिमीले पनि मलाई तपाईं ठगिएको प्रमाण के हो भनी सो प्रमाण लिई आउनु भनेकाले म फेरी मालपोत कार्यालय आएँ र भरखर सुरूवा भई आएका हाकिमलाई मैले खरिद गरेको जग्गाका बारे सबैकुरा

जानकारी गराएको हुँदा निज हाकिमले मेरो स्वेस्तासमेत हेरी तपाईं ठगिनु भएको छैन भन्ने जवाफ आएपछि केही दिनपछि खोजतलास गर्दै जाँदा मलाई चित्त नबुझी मैले पुलिसको केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरोबाट पत्ता लाग्छ भनी त्यहाँ गई उजुर गर्न जाँदा मैले खरिद गरेको जग्गाको प्रमाण पत्रसहितको उजुरीपत्र दर्ता गरें । त्यहाँबाट जवाफ नआएपछि केही समयपछि अख्तियारमा उजुरी पत्र दिएकी थिएँ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझ्ने क्रममा मिति २०७१।१२।१९ मा यस अदालतमा गरेको बयानमा "मैले खरिद गरेको जग्गा कहीं मैले हाल धितो राखी हस्तान्तरण गरेको छैन, मेरै नाममा छ" भनी तथ्य ढाँटेको अदालतलाई गुमराहमा पार्न खोजेको देखियो । सोही बयानको स.ज. ४ मा "जग्गा बिक्रीको लागि कान्तिपुर दैनिकमा बिक्रीकर्ताको नामसहित निस्केको देखी फोन गर्दा श्याम भन्ने व्यक्तिले फोन उठाएर जग्गाको सम्बन्धमा थाहा पाएको" उल्लेख गरेकी प्रतिवादीले अदालतको मिति २०७३।२।१९ को बयानको स.ज. ३ मा "यो जग्गा बिक्रीमा रहेछ भन्ने कुरा मेरो काठमाडौं पासिकोट बस्ने छिमेकी मोहन खड्का भन्नेले जानकारी दिएको" भनी तथ्यमा फरक पारी विरोधाभाषपूर्ण व्यहोरा लेखाएको देखिन्छ भने मिति २०६८।२।१६ मा धितो बन्धक लिएको जग्गा अधिग्रहणमा परी कच्चा ठहरेकाले पुनः अर्को धितो माग भई मिति २०६८।१२।१६ मा धितो परिवर्तन गर्दा मात्र थाहा भएको जिकिर लिएकै भनाई विश्वास गर्ने हो भनेपनि यदि आफू ठगिएको भए तत्कालै ठग्ने व्यक्तिहरूउपर जाहेरी दिई कारवाहीको दायरामा ल्याउनुपर्नेमा नदिई चुप लागी बसेकोले पनि प्रतिवादीको भनाई विश्वासयोग्य देखिएन ।

तसर्थ अ.बं. १३९ नं. को बयान, अनुसन्धानको क्रममा एवं अदालतमा बयान गर्दा निज प्रतिभाञ्जली पोखरेलले लेखाएका तथ्यहरू

फरक पर्न गएको, जग्गा पारित हुनुभन्दा ४।५ दिन अगावै योजनावद्धरूपमा जग्गा किन्ने कर्जाको लागि संयुक्त निवेदन हाली रकम निकाली उक्त रकममध्ये जम्मा रु.२,५०,०००।- रकम मात्र जग्गा बिक्री गर्ने भनिएका रामचन्द्र श्रेष्ठलाई दिई उक्त रकममध्ये पनि रु. १,७५,०००।- फिर्ता लगेको भनी रामचन्द्र श्रेष्ठ र श्यामसुन्दर श्रेष्ठले लेखाइदिएको व्यहोरा समर्थित हुन आएकोले अभियोजन पक्षले लगाएको अभियोग मिसिल संलग्न तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट खण्डित हुन नसकेको एवं यसै मुद्दाका अर्का प्रतिवादी सनराइज बैंकमा कार्यरत अरुण पराजुली प्रतिभाञ्जली पोखरेलका एकाघरका पति रहे भएका र निज प्रतिभाञ्जली पोखरेलका हरेक कार्यमा निजको उपस्थिति बराबरको सहयोग देखिन आएकोमा निजले अनुसन्धान कार्यमा सहयोग नगरी हाल फरार रहेको अवस्थासमेतलाई विचार गर्दा प्रतिवादी प्रतिभाञ्जली पोखरेललाई अभियोग दाबीबमोजिम कसुरदार होइनन् भन विश्वास गर्ने मनासिब आधार विद्यमान नदेखिएकोले निजलाई हाल धरौट वा जमानत लिई वा तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्न सकिने अवस्था विद्यमान नदेखिएकोले पछि थप प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई मुलुकी ऐन अ.बं. ११८ को देहाय (२) नं. बमोजिम विपक्षी निवेदिका प्रतिभाञ्जली पोखरेललाई मुद्दा पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्न पठाएको कार्य कानूनसम्मत नै हुँदा विपक्षी निवेदिकाको निवेदन खारेजभागी छ भन्ने जिल्ला न्यायाधीश श्री कृष्ण भट्टराई र भक्तपुर जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ।

तत्कालीन हवाई विभागको लागि रिपिटिसन टावर तथा ट्रान्समिटिङ स्टेशन निर्माण गर्ने प्रयोजनको लागि नेपाल सरकारले २०२९ सालमा अधिग्रहण गरेको भक्तपुर जिल्ला, साबिक दिव्यश्वरी गा.वि.स. ८(क) अन्तर्गत पर्ने कि.नं. ४४२ बाट किताकाट भई हाल कायम हुन आएको कि.नं. १३८५ को जग्गा व्यक्तिले बिक्री गरी ठगी गरेको भन्ने विषयमा

श्री महानगरीय प्रहरी परिसर, भक्तपुरबाट सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ बमोजिम अनुसन्धान गरी ठगीको कसुरमा मुद्दा चलाउन भनी सोही ऐनको दफा १८ बमोजिम श्री जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, भक्तपुरमा रायसहितको प्रतिवेदन पेस गरेकोले श्री जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, भक्तपुरले उक्त कसुरमा संलग्न देखिएका रामचन्द्र श्रेष्ठसमेत उपर प्रतिवादी कायम गरी मिति २०७१।११।१७ मा श्री भक्तपुर जिल्ला अदालतमा ठगी मुद्दामा अभियोग पत्र दायर गरेको हो। तर विषयवस्तुको जटिलताको कारणले सो कसुरमा अन्य व्यक्तिहरूको हकमा पनि अनुसन्धान जारी राख्नुपर्ने देखिई अनुसन्धान जारी राख्नु भनी यस कार्यालयले श्री महानगरीय प्रहरी परिसर, भक्तपुरलाई सोही समयमा निर्देशन दिँदै सो कसुरमा अन्य व्यक्तिको संलग्नता देखिन आएमा निजहरू उपर मुलुकी ऐन, अ.व. ८८ नं. बमोजिम पूरक अभियोगपत्र पेस गरिने व्यहोरासमेत उल्लेख गरी श्री भक्तपुर जिल्ला अदालतमा उक्त अभियोगपत्र पेस भएको हो।

पुनः अनुसन्धानबाट सो कसुरमा रिट निवेदक प्रतिभाञ्जली पोखरेललगायत अन्य व्यक्तिहरूको समेत संलग्नता रहेको देखिएको भनी श्री महानगरीय प्रहरी परिसर, भक्तपुरले श्री जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, भक्तपुरमा मिति २०७३।२।१४ मा रायसहितको प्रतिवेदन पेस गरेकोले प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदन प्रतिभाञ्जली पोखरेलसमेत उपर जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, भक्तपुरबाट श्री भक्तपुर जिल्ला अदालतमा ठगी मुद्दामा पूरक अभियोग पत्र पेस गरिएको हो। यसरी पेस भएको उक्त ठगी मुद्दामा श्री भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७३।२।१६ मा थुनछेकमा आदेश भई निज रिट निवेदक सोही आदेशबमोजिम थुनामा रहेकोले प्रस्तुत रिट निवेदनमा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै आधार नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने

जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, भक्तपुरको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका के कस्तो काम, कारवाही वा निर्णयबाट निवेदकको के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारको हनन् भएको हो ? त्यसको स्पष्टरूपमा रिट निवेदनमा उल्लेखसम्म गर्न सकेको अवस्था छैन । प्रचलित कानूनबमोजिम कार्य गर्ने अख्तियार प्राप्त अन्य निकाय एवं पदाधिकारीबाट भए गरेका काम कारवाही एवं निर्णयउपरसमेत यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दायर गर्न मिल्ने पनि हुँदैन । जहाँसम्म निवेदकलाई पक्राउ गरी भक्तपुर जिल्ला अदालतको आदेशले पुर्पक्षको सिलसिलामा केन्द्रीय कारागार, कार्यालय जगन्नाथ देवल काठमाडौंमा थुनामा राखिएको कुरा निवेदनमा नै उल्लेख भएको र सक्षम अदालतबाट भएको आदेशले कारवाहीको सिलसिलामा न्यायिक हिरासतमा रहेको कार्यलाई गैरकानूनीरूपमा थुनामा रहेको मान्न मिल्ने पनि हुँदैन । तसर्थ रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रीबहादुर कार्की, विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री उद्धव के.सी., श्री रामबहादुर खड्काले समान तथ्यका बीचमा उही अदालतमा निराकरण भएको विवादको विषयमा पुनः फरक कोणबाट प्रवेश गरी समान तथ्यको असमान विवेचना गरी निवेदकालाई पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने गरी भएको आदेश प्राडन्यायको सिद्धान्तको बर्खिलाफ रहेको छ । एकै कसुरमा एक व्यक्तिलाई पटक-पटक कानूनी कारवाही गर्ने गरी दोहोरो खतराको सिद्धान्तबमोजिम प्राप्त संवैधानिक एवं कानूनी संरक्षणसमेतबाट वञ्चित हुने गरी थुनामा राख्ने आदेश भएको छ । निवेदकालाई थुनामा राख्न पठाउने आदेश

कानूनबमोजिमको वस्तुनिष्ठ नभई नितान्तरूपमा आत्मनिष्ठ रहेको छ । उक्त आदेशले कानूनबमोजिम बाहेक कुनै व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण गरिने छैन भनी नेपालको संविधानको धारा १७ द्वारा प्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक अपहरण हुन गएको छ । मूल अभियोगमा मूल प्रतिवादीलाई धरोटी तारेखमा राखिएकोमा अनधिकृत एवं हदम्यादसमेत नाघी दर्ता भएको पूरक अभियोगबाट न्यायिक हिरासतको नाउँमा गैरकानूनीरूपमा निवेदकालाई थुनामा राखी कारवाही गर्नु कानूनको समान संरक्षणको सिद्धान्तविपरीत हुन्छ । उक्त आदेश नेपालको संविधानको धारा १७ एवं २०(६)(९) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रतिकूल रहेको प्रस्टै छ । उक्त निराधार आदेश बदर घोषित गरी संविधानद्वारा निवेदकको संविधान प्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकको संरक्षण गरी निवेदकालाई तत्काल विपक्षीको गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्नु भन्ने बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी होस भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षीतर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री बालकृष्ण वाग्लेले रिट निवेदक प्रतिभाञ्जली पोखरेललगायत अन्य व्यक्तिहरूको समेत संलग्नता रहेको ठगी मुद्दामा अनुसन्धान कार्य जारी रहेको र निजहरूको हकमा पछि पूरक अभियोगपत्र दायर हुने भनी उल्लेख भएकै थियो । अनुसन्धानबाट महानगरीय प्रहरी परिसर, भक्तपुरले जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, भक्तपुरमा रायसहितको प्रतिवेदन पेस गरेअनुरूप रिट निवेदक प्रतिभाञ्जली पोखरेलसमेत उपर भक्तपुर जिल्ला अदालतमा ठगी मुद्दामा पूरक अभियोगपत्र पेस गरिएको हो । यसरी पेस भएको उक्त ठगी मुद्दामा भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७३।२।६ मा थुनछेक आदेश भई उक्त आदेशबमोजिम निजलाई थुनामा राखिएको हो । अदालतको आदेशबमोजिम मुद्दा पुर्पक्षका लागि थुनामा रहेको अवस्थामा मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं.

बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा जानुपर्नेमा वैकल्पिक उपचारको बाटो हुँदाहुँदै बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन दायर गरेको मिलेको नहुँदा उक्त झुठ्ठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो।

उक्त बहस जिकिरसमेत सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरूसमेत अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदन दाबीअनुसारको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा भक्तपुर जिल्ला, साबिक दिव्यश्वरी गा.वि.स. ८क कि.नं. ४४२ जग्गा क्षेत्रफल १-८-०-० जग्गा रोक्कासमेत नभएको अवस्थामा मिति २०६७।१।२९ गतेको मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको निर्णयले हरिबहादुर बकाजीको नाउँमा नामसारी भई आएको उक्त जग्गा कित्ताकाट भई कित्ता नं. १३८१, १३८२, १३८३ जयराम श्रेष्ठलगायतका व्यक्तिको नाममा र कि.नं. १३८५ को जग्गा मिति २०६८।२।१३ मा हाल बन्दी अवस्थामा रहेको प्रतिभाञ्जली पोखरेलका नाउँमा राजीनामा पारित भई आएकोमा म निवेदकले केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो काठमाडौंमा गरेको ठगीको उजुरीअनुसार नै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफ्नो हक भोगमा नरहेको सरकारी जग्गा जानी जानी अन्य व्यक्तिलाई बिक्री गरेको देखिएकोले उक्त कारोबार नितान्त ठगीको महलअन्तर्गत पर्ने भएकोले कारवाही गर्नु भनी मिति २०७१।९।१३ को पत्रअनुसार नेपाल सरकार वादी तथा रामचन्द्र श्रेष्ठसमेत प्रतिवादी भएको मिति २०७१।९।१७ मा ठगी मुद्दा भक्तपुर जिल्ला अदालतमा दायर भएकोमा खरिद गर्ने प्रतिभाञ्जली पोखरेल ठगीमा संलग्नता नदेखिएको भनी निवेदकलाई उन्मुक्ति दिएको अवस्थामा मिति २०७३।१।१२ मा पक्राउ गरी मिति २०७३।१।१३ मा बयान लिई पुनः मसमेतलाई प्रतिवादी बनाई भक्तपुर जिल्ला

अदालतमा मिति २०७३।२।१६ मा पूरक अभियोग दर्ता भई उक्त अदालतबाट निवेदकलाई थुनामा राख्ने आदेश गरिएको कार्य नेपालको संविधानको धारा १७, २०(६)(९) एवं दोहोरो खतरा सिद्धान्तको विपरीत रहेको हुँदा मिति २०७३।२।१६ मा दायर भएको पूरक अभियोग गैरकानूनी आदेशलगायतको सम्पूर्ण कार्य बदर गरी निवेदकलाई तत्काल थुनाबाट मुक्त गर्नु भनी बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदनमा विपक्षीहरू इन्कार रहेको पाइन्छ।

३. यस सन्दर्भमा न्यायिक कार्य सम्पादन गरेको सम्बन्धमा न्यायाधीशसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर हुन आएको निवेदनको सन्दर्भमा न्यायपालिका कस्तो संस्था हो र न्यायिक कार्य सम्पादन गर्ने न्यायाधीशलाई निजले सम्पादन गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा निजउपर कुनै अड्डा अदालतमा उजुरी वा निवेदन वा मुद्दा दायर गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा प्रस्टै हुनु सान्दर्भिक देखिन आएकोले सोसम्बन्धी उल्लेख गर्नु उपयुक्त देखिन आयो।

४. नागरिक अधिकार एवं मानव अधिकारको संरक्षण गर्न न्यायपालिका सक्षम र स्वतन्त्र हुनपर्छ भन्ने विश्वव्यापी मान्यता रहेको छ। स्वतन्त्र न्यायपालिकालाई कानूनी शासन र लोकतन्त्रको आधारशीलाको रूपमा लिइन्छ। समग्र न्यायप्रणाली मानव अधिकार, कानूनी शासन, न्यायका विश्वव्यापी मूल्य र मान्यतामा आधारित रहेको हुन्छ। निष्पक्ष, सहज, प्रभावकारी र छिटो छरितो, गुणस्तरीय न्याय जस्ता पक्षहरू न्यायालयप्रतिको जनविश्वास अभिवृद्धि गर्ने एवं न्यायिक स्वतन्त्रता तथा स्वतन्त्र र सक्षम न्याय प्रणालीका आधारभूत तत्त्व हुन्। न्यायपालिकाको प्रमुख कार्य नागरिक एवं मानव अधिकारको रक्षा गर्दै विवादित विषयमा संविधान, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तबमोजिम निष्पक्षरूपमा न्याय निरूपण गर्नु र कानूनको शासनको प्रत्याभूति गर्नु नै हो।

५. न्यायिक स्वतन्त्रता स्वच्छ सुनुवाई र कानूनको शासनको लागि अपरिहार्य हुन्छ । कानूनको शासन र स्वच्छ सुनुवाईको आधारभूत प्रत्याभूति नै न्यायिक स्वतन्त्रताको पूर्व सर्त हो । त्यसैले न्यायाधीशले व्यक्तिगत एवं संस्थागतरूपमा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता सुदृढ गर्न उदाहरणीयरूपमा क्रियाशील हुनु पर्दछ। न्यायिक स्वतन्त्रता अदालतले निष्पक्षरूपमा कार्य सम्पादन गर्न आवश्यक सर्त हो । यस्तो स्वतन्त्रता संस्थागत (Institutional), कार्यगत (Functional) तथा परिस्थितिजन्य (Circumstantial) गरी तीन कोणबाट सुनिश्चित गरिनु पर्दछ । न्याय सम्पादनको जिम्मेवारी पाएको न्यायाधीशले कसैको दवाव र प्रभावमा नपरी निष्पक्ष न्याय प्रदान गर्न सक्ने वातावरणको सिर्जना गर्न न्यायपालिकाको संस्थागत, कार्यगत र परिस्थितिजन्य स्वतन्त्रता अपरिहार्य ठानिन्छ । यस्तो स्वतन्त्रता न्यायकर्मीको रूपमा कार्य गर्ने न्यायाधीशले न्यायिक कार्य सम्पादन गरेको विषयमा निजउपर कुनै अड्डा अदालतमा उजुरी वा मुद्दा नगरिने, खासगरी उनीहरूको सेवाका सर्तहरू र पाउने सुविधा छुट्टै कानूनद्वारा व्यवस्थित हुनुपर्ने र त्यसका लागि कार्यपालिकाको मुख ताक्नु नपर्ने अवस्थाको सुनिश्चिततासमेत हो । साथै न्यायिक स्वतन्त्रता न्यायाधीशले न्याय सम्पादनको क्रममा उपयोग गर्ने संस्थागत स्वतन्त्रता र स्वायत्तताको व्यवहारिक प्रयोगबाट सुनिश्चित हुन्छ । यस्तो अवस्थामा मात्र न्यायाधीशले कानून र विवेकको प्रयोग गरी निष्पक्ष र निर्भिकरूपमा न्याय निरूपण गर्न सक्दछन् ।

६. प्रस्तुत सन्दर्भमा न्यायिक स्वतन्त्रताको सम्बन्धमा United Nations Basic Principles on the Independence of the Judiciary, १९८५ को समेत अवलोकन हुनु उपयुक्त देखिन्छ। उक्त दस्तावेजमा न्यायिक स्वतन्त्रताको बारेमा “The independence of the judiciary shall be guaranteed by the State and enshrined in

the Constitution or the law of the country. It is the duty of all governmental and other institutions to respect and observe the independence of the judiciary. The judiciary shall decide matters before them impartially, on the basis of facts and in accordance with the law, without any restrictions, improper influences, inducements, pressures, threats or interferences, direct or indirect, from any quarter or for any reason” भन्ने उल्लेख भएको छ। त्यसैगरी न्यायिक कार्य सम्पादनको सिलसिलामा गरेको कार्यबाट सिर्जना हुनसक्ने दायित्वबाट न्यायाधीशले उन्मुक्ति पाउने भन्नेसमेत उक्त दस्तावेजमा उल्लेख छ। सो दस्तावेजमा “Without prejudice to any disciplinary procedure or to any right of appeal or to compensation from the State, in accordance with national law, judges should enjoy personal immunity from civil suits for monetary damages for improper acts or omissions in the exercise of their judicial functions” भन्ने उल्लेख छ । न्यायाधीशले गरेको न्यायिक कार्यबाट न्यायाधीशले उन्मुक्ति पाउने भन्ने सम्बन्धमा Singhvi Declaration ले न्यायाधीशलाई न्यायिक कार्य सम्पादन गरेबापत व्यक्तिगतरूपमा मुद्दा लगाई निरुत्साहित गर्ने कार्यबाट उन्मुक्ति हुन्छ भन्ने उल्लेख गरेको छ । त्यसैगरी ICJ को International Commission of Jurists को सन् २००७ को एक प्रतिवेदनमा “Judges shall be protected from the harassment of personal litigation against them in respect of their judicial functions and shall not be sued or prosecuted except under an authorization of an appropriate judicial authority” भन्ने उल्लेख छ । तसर्थ United Nations Basic Principles on

the Independence of the Judiciary, १९८५ समेतको उक्त व्यवस्थाअनुसार न्यायाधीशले सम्पादन गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा पुनरावेदन गर्ने वा अनुशासनको कारवाही गर्ने बाहेक निजउपर कुनै अड्डा अदालतमा मुद्दा दायर गर्न मिल्ने देखिन आएन्।

७. अमेरिकी सर्वोच्च अदालतले न्यायिक कार्यमा न्यायाधीशले पाउने उन्मुक्तिको सम्बन्धमा Bradley v. Fisher को मुद्दामा "Judges of courts of record of superior or general jurisdiction are not liable to civil actions for their judicial acts, even when such acts are in excess of their jurisdiction, and are alleged to have been done maliciously or corruptly. A distinction as to their liability made between acts done by them in excess of their jurisdiction and acts done by them in the clear absence of all jurisdiction over the subject matter" भनी एवं Pierson v. Ray को मुद्दामा "The judges are protected by absolute immunity when they act in a judicial capacity, even if they act unconstitutionally. If the threat of civil action lies in the background of litigation, so the argument goes, judges will be reluctant to exercise the discretion and judgment inherent in their position and vital to the effective operation of the judiciary" भनी व्याख्या गरेको छ। तसर्थ न्यायाधीशहरूले न्यायिक कार्य सम्पादन गर्ने सिलसिलामा भए गरेको कार्यमा न्यायाधीशले पूर्ण उन्मुक्ति पाउने भन्ने स्थापित मान्यता रही आएको देखिन्छ।

८. स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणालाई मूर्तरूप दिन न्यायाधीशको नियुक्ति, सरुवा, बर्खासी तथा सेवाका अन्य सर्तहरू स्वतन्त्र संवैधानिक

निकायद्वारा हुनुपर्ने विश्वव्यापी मान्यता रही आएको छ। स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज एवं सन्धिहरूले समेत न्यायाधीशको नियुक्ति, सरुवा, कारवाही, बर्खासी, तथा सेवाका सर्तहरूको सम्बन्धमा छुट्टै स्वतन्त्र र सक्षम निकायबाट गर्ने प्रत्याभूति सदस्य राष्ट्रहरूको संविधान तथा कानूनमा नै गरिनुपर्ने उल्लेख गरेका छन्। यिनै विश्वव्यापी मान्यताहरूको अनुशरण गर्दै विभिन्न मुलुकमा विभिन्न तरिकाबाट न्यायाधीश नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, अनुशासनको कारवाही तथा बर्खासीको अभ्यास गरिआएको पाइन्छ। Common Law System अपनाउने केही मुलुकहरूमा राष्ट्रप्रमुखबाट यो अभ्यास हुँदै आएको पाइन्छ भने Civil Law System का अनुयायी युरोपियन मुलुकहरू स्पेन तथा फ्रान्सको न्यायप्रणालीमा परिषदीय अवधारणा स्थापित छ। दक्षिण एशियाली मुलुकहरू पाकिस्तान तथा श्रीलंकाले समेत यस अवधारणाको अनुशरण गरेका छन्। न्यायपालिकाको यही अवधारणालाई मूर्तरूप दिन नेपालको संविधानमा एउटा छुट्टै स्वतन्त्र निकायको रूपमा न्याय परिषद्को व्यवस्था गरिएको छ।

९. अदालतमा दर्ता भई पेस हुन आएका मुद्दा एवं निवेदनमा सुनुवाई गरी संविधान, कानून एवं न्यायका मान्य सिद्धान्तबमोजिम आदेश वा फैसला गर्नु न्यायाधीशको न्यायिक कार्य एवं जिम्मेवारी हो। मुद्दाको कुनै पक्षले आफूले चाहेबमोजिम आदेश वा फैसला इजलासबाट नभएकै आधारमा अदालत र न्यायाधीशलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दिने र अदालतले पनि त्यस्तो निवेदनलाई दर्ता गरी इजलासमा पेस गरी न्यायाधीशलाई मुद्दाको पक्षको रूपमा प्रतिउत्तर वा लिखित जवाफ दिनुपर्ने वा मुद्दा खेप्नुपर्ने अवस्था आउनु न्यायिक स्वतन्त्रताको मर्म र मान्यताविपरीत हुन्छ। न्यायाधीशले न्यायिक कार्य सम्पादनको रोहमा गरेको फैसला वा आदेशलाई

लिएर असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी त्यस्तो न्यायाधीशलाई विपक्षी बनाई मुद्दा गर्दै जाने हो भने न्यायाधीशले स्वतन्त्र र निष्पक्ष भएर काम गर्ने वातावरणको सिर्जना नहुने भई सम्पूर्ण न्यायिक प्रक्रियामा नकारात्मक असर पर्ने हुँदा मुद्दा वा निवेदन दर्ता हुँदाको बखत दर्ता गर्ने अधिकारीले राम्रोसँग जाँच गर्नु निजको प्रमुख जिम्मेवारी हो । साथै इजलासबाट प्रारम्भिक आदेश हुँदासमेत कस्ता विपक्षीका नाउँमा कारण देखाउ आदेश गर्नुपर्ने हो र कसका नाउँमा कारण देखाउ आदेश जारी गर्न नपर्ने हो सोसमेतमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ तर प्रस्तुत निवेदनमा सो विषयमा इजलासले विचार पुऱ्याएको देखिन आएन । यस्ता खालका कामकारवाही दोहोरिन नदिन मुद्दा एवं रिट दर्ता शाखाका दर्ता गर्ने अधिकारीले अदालतमा दर्ता गर्न ल्याएका उजुरी वा निवेदनमा विपक्षी बनाइएका व्यक्तिहरूको बारेमा अनिवार्यरूपमा थप ध्यान पुऱ्याउनुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

१०. नेपालको संविधानले न्यायाधीशको नियुक्ति, सरुवा, अनुशासनसम्बन्धी कारवाही, बर्खासी र न्याय प्रशासनसम्बन्धी अन्य कुराको सिफारिस गर्न वा परामर्श दिन न्याय परिषद्को स्थापना गरेको छ । न्याय प्रशासनको काममा न्याय परिषद्को भूमिकालाई विशेष जिम्मेवारी रहने गरी नेपालको संविधानमा न्याय परिषद्को कार्य क्षेत्र तोकिएको छ । नेपालको सन्दर्भमा न्यायाधीशले सम्पादन गरेको न्यायिक कार्यमा कुनै गल्ती वा त्रुटि भएको रहेछ भने सो कार्यउपर माथिल्लो अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्था रहेको एवं न्यायाधीशलाई कारवाही गर्नुपर्ने भएमा कारवाही गर्न नेपालको संविधानले न्याय परिषद्को व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ न्यायाधीशले सम्पादन गरेको न्यायिक कार्यको विषयमा माथिल्लो अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने र न्याय परिषद्ले आवश्यक कारवाही गरी सजाय गर्न सक्ने तर अड्डा अदालतमा न्यायाधीशउपर उजुरी वा मुद्दा दायर हुन

सक्ने संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्था रहेको देखिँदैन ।

११. उल्लिखित तथ्य, संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्था, न्यायिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी विश्वव्यापी मान्यतासमेतको आधारमा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको एउटा महत्त्वपूर्ण अवयवको रूपमा न्यायाधीशको पद रहने भई न्यायिक कार्य गर्न स्वतन्त्र रहने एवं न्यायाधीशले गरेको न्यायिक कार्य माथिल्लो अदालतबाट पुनरावेदनको रोहमा परीक्षण हुन र अनुशासनमा कारवाही हुन सक्ने तर सोसम्बन्धमा न्यायाधीशउपर कुनै अड्डा अदालतमा उजुरी वा मुद्दा दायर गर्न मिल्ने देखिँदैन । तसर्थ न्यायाधीशले सम्पादन गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा नेपालको संविधान एवं न्याय परिषद् ऐन एवं अन्य प्रचलित कानूनअनुसार माथिल्लो तहको अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने एवं न्याय परिषद्ले अनुशासनमा कारवाही गर्नेबाहेक न्यायाधीशउपर निजले गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा कुनै अड्डा अदालतमा उजुरी वा मुद्दा दायर गर्ने कार्य स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सिद्धान्त, अवधारणा, विश्वव्यापी मान्यता एवं मर्मको समेत प्रतिकूल हुने हुँदा न्यायाधीशले गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा निजउपर विपक्षी बनाई कुनै अड्डा अदालतमा उजुरी, निवेदन वा मुद्दा दायर गर्न मिल्ने देखिन आएन ।

१२. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने वा नहुने भन्नेसम्बन्धमा विचार गर्दा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्दा थुनाको कारण कानूनसङ्गत छ छैन, थुनामा राख्ने अधिकारीको कानूनी अख्तियारी छ छैन, अख्तियारवालाको आदेशले थुनामा राखिएको हो होइन, थुनामा राख्दा कानूनी कार्यविधि पूरा गरेको छ छैन, जुन कानूनको आधारमा थुनामा राखिएको हो सो कानूनको संवैधानिकता छ छैन भन्ने जस्ता विषयमा गहनरूपमा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत निवेदनमा नेपालको संविधानको धारा २०(१) बमोजिम निवेदिकालाई पक्राउ भएको कारणसहितको

सूचनासहितको पक्राउ पुर्जी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १४(१)(४) बमोजिम दिई ऐ. को १५(२) बमोजिम म्याद थपको अनुमतिको प्रयोजनार्थ अदालतमा उपस्थित गराउँदाका बखतसमेत निवेदकतर्फबाट कानून व्यवसायी उपस्थित भई म्याद थपको औचित्यताको सम्बन्धमा इजलासमा पटक-पटक बहस भई अदालतबाट अनुसन्धानको क्रममा ऐ. ऐनको दफा १५(४) बमोजिम सन्तोषजनकरूपमा तहकिकात भएको देखिएकोले पटक-पटक म्याद थपको अनुमति पाई अनुसन्धान कार्य समाप्त भएपश्चात अभियोगपत्रसाथ थुनछेकको प्रयोजनको लागि अदालतमा पेस भएको देखिन्छ । तसर्थ प्रस्तुत निवेदनमा अदालतबाट कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी पटक-पटक म्याद थप गरी थुनछेकको क्रममा रिट निवेदकलाई थुनामा राख्ने आदेश जारी भएको र सोही आदेशको आधारमा निवेदकलाई थुनामा राखेको देखिन आएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता रहेको देखिन आएन ।

१३. साथै निवेदकले अनुसन्धानको क्रममा हिरासतमा रहँदाकै बखत संविधानको धारा २०(२) ले प्रत्याभूत गरेको आफूले रोजेको कानून व्यवसायीद्वारा पुर्पक्ष गर्ने हक पूर्णरूपमा उपभोग गरेको अवस्था छ । यदि गैरकानूनीरूपमा थुनामा राखेको अवस्था भए उसै बखत अदालतमा निवेदन दिन सक्ने र गैरकानूनी देखिएमा अदालतबाट म्याद नै थप नहुने अवस्था हुन सक्थ्यो तर निवेदकले सोसम्बन्धमा अदालतमा चुनौति दिने कानूनी बाटो अवलम्बन नगरी चित्त बुझाई बसेको देखिन्छ । त्यसैगरी अदालतमा अभियोगपत्र दायर भई थुनछेकको प्रयोजनको लागि भएको आदेशमा चित्त नबुझेको अवस्थामा वैकल्पिक उपचारको रूपमा रहेको मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं. को कानूनी मार्ग अवलम्बन गरी माथिल्लो अदालतमा निवेदन दिन सक्ने उपचारको मार्ग निवेदकसँग रहेकोमा सो उपचारको अवलम्बन नगरी आदेश गर्ने न्यायाधीश

एवं अदालतसमेतलाई विपक्षी बनाई यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत अदालत प्रवेश गर्नु र रिट दर्ता गर्ने अधिकारीले समेत यस्तो गम्भीर विषयमा उदासिन रही निवेदन दर्ता गर्नु रिट विधिशास्त्रीय मान्यता, स्वतन्त्र न्यायपालिकाको मर्म एवं नेपालको संविधानको धारा १३३(२) एवं मुलुकी ऐन अ.बं. १७ नं.समेतको प्रतिकूल रहेको देखियो । तसर्थ पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारको वैकल्पिक उपचारको बाटो अवलम्बन नगरी असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत बन्दीप्रत्यक्षीकरण निवेदन लिई अदालत प्रवेश गर्नु संविधान, कानून एवं विधिशास्त्रीय मान्यतासमेतको प्रतिकूल हुने देखिन आएकोले निवेदन मागबमोजिमको बन्दीप्रत्यक्षीकरण आदेश जारी हुने अवस्था देखिन आएन ।

१४. अतः उल्लिखित तथ्य एवं विवेचनासमेतबाट रिट निवेदकलाई प्राप्त बैकल्पिक उपचारको मार्ग अवलम्बन नगरी यस अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारअन्तर्गत प्रवेश गरेको कार्य रिटको सैद्धान्तिक अवधारणासमेतको विपरीत रहेको र निवेदकलाई अदालतको आदेशानुसार कानूनबमोजिम थुनामा राखेको देखिन आएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता रहेको देखिएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । तथापि न्यायाधीशले गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा न्यायाधीशलाई व्यक्तिगतरूपमा विपक्षी बनाई कुनै अड्डा अदालतमा उजुरी वा मुद्दा दर्ता गर्नु न्यायिक स्वतन्त्रताको अवधारणा एवं मर्मविपरीत हुने भएकोले अबउप्राप्त न्यायाधीशले गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा न्यायाधीशलाई विपक्षी बनाई कुनै अड्डा अदालतमा निवेदन, उजुरी वा मुद्दा दर्ता नगर्नु, नगराउनु र सोहीबमोजिमको परिपत्र मातहतका न्यायिक तथा अर्धन्यायिक निकायका अधिकारीहरूलाई समेत गर्नु भनी यस अदालतका रजिस्ट्रारका नाममा निर्देशनात्मक आदेशसमेत जारी

हुने ठहर्छ । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी
मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद बस्याल
इति संवत् २०७३ साल असार ५ गते रोज १ शुभम् ।



निर्णय नं. १८०६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
आदेश मिति : २०७३।०७।०८
०७०-WO-०९७७

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : जिल्ला नवलपरासी गैंडाकोट गा.वि.स.
वडा नं. ५ स्थित मौलाकालिका हाइड्रोपावर
कम्पनी प्रा.लि. को अख्तियारप्राप्त गरी आफ्नो
हकमा समेत ऐ. सञ्चालक समितिका प्रबन्ध
सञ्चालक ललितपुर जिल्ला ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. ३ झम्सीखेल
बस्ने तुलसीप्रसाद न्यौपाने

विरुद्ध

विपक्षी : ऊर्जा मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- प्राकृतिक न्यायको आत्मा भनेको अधिकारप्राप्त अधिकारीको काम कारवाहीमा स्वच्छता कायम गर्नु, न्यायका निमित्त अन्याय हुनुबाट रोक्नु हो । कानूनको उचित प्रक्रिया (Due process of law) र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको परिपालना नगरी गरिएका निर्णय उचित नभई मनोगतरूपमा भएको मानिने ।
- कुनै व्यक्तिको हकाधिकारमा असर र प्रभाव पर्नेगरी निर्णय गरिन्छ भने त्यस्तो अधिकारीले स्वच्छ किसिमले कारवाही गरी निर्णयमा पुगेको देखिनु पर्दछ भन्ने मान्यता प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त हो । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त निष्पक्षता र स्वच्छता कायम गर्ने प्रयोजनका लागि जसका विरुद्ध अभियोग वा दाबी पेस गरी निर्णय गरिन्छ उसलाई आफ्नो दाबी र भनाइ राख्ने र प्रमाण पेस गर्ने मौका प्रदान गरिनुपर्दछ भन्ने कुरासँग सम्बन्धित छ । यसले निर्णय प्रक्रियालाई स्वच्छ (Fair) न्यायिक (Just) र निष्पक्ष (Impartial) बनाउन मद्दत गर्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- प्रशासकीय र न्यायिक निकायबाट गरिने निर्णयबाट कसैको हकाधिकारमा असर वा प्रभाव पर्दछ भने त्यस्तो अवस्थामा न्यायको अनुभूति दिनका लागि निर्णयकर्ताले दुराशयरहित, विना पूर्वाग्रह, स्वच्छ र निष्पक्षरूपले निष्कर्षमा पुगेको हो भनी देखिनका लागि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई अनिवार्यरूपमा पालना गरिएको हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

- आधुनिक सभ्य विधिशास्त्र (Civilized Jurisprudence) ले स्वीकार गरेको कानूनी शासन, कानूनको उचित प्रक्रिया, कानूनद्वारा निर्धारित कार्यविधि, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त, मनासिब र विवेकपूर्ण कारवाही जस्ता न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूको उद्देश्य भनेको उचित र निष्पक्ष न्याय प्राप्तिका लागि नै हो। आधुनिक सभ्य समाजले विकसित गरेका प्रशासकीय विधिशास्त्रका मान्य सिद्धान्तहरूको उद्देश्य राज्यशक्ति प्रयोग गर्ने अंग र पदाधिकारीहरूको स्वच्छ व्यवहार (Fair dealing) र असल शासन (Good Governance) को माध्यमद्वारा न्याय प्रदान गर्नका लागि नै हो भन्ने देखिने।
(प्रकरण नं. ८)
- संविधान, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूले स्थापित गरेका सारवान् र कार्यविधिगत न्यायको अवधारणालाई आत्मसात गरी कार्य गर्नु कुनै पनि कानूनी अख्तियारप्राप्त अधिकारीको प्राथमिक र आधारभूत दायित्व हो। संविधान र कानूनबमोजिम कसैका विरुद्ध निर्णय गर्दा अवैधानिक (Illegality), अविवेकी (Irrationality), कार्यविधिगत असङ्गति (Procedural impropriety) हुने गरी गर्न नहुने गरी कानूनी संरक्षण प्रदान गरेको हुन्छ। कुनैपनि व्यक्तिको हकाधिकारमा असर पुग्ने गरी निर्णय गर्दा त्यस्तो निर्णयकर्ताको काम कारवाही कानूनी (Lawfulness), मनासिब (Reasonableness), स्वच्छतापूर्ण (Fairness) र निष्पक्ष (Impartial) हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा विवाद छैन। यही नै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको मूल मर्म र अभीष्ट हुने।
(प्रकरण नं. ९)
- लोककल्याणकारी शासन व्यवस्थाको अवधारणाले राज्यको शासन सञ्चालनको एक मात्र पात्र सरकारलाई मान्दै आएकोमा नागरिकका अपेक्षा पूरा गर्न सरकारबाट मात्र सम्भव नहुने हुँदा सरकारी, निजी साझेदारी (Public Private Partnership) को मान्यता विकास भएको हो। शासन सञ्चालनको आधुनिक र नविनतम अवधारणा अनुसार भयशक्ति (Threat power) राज्यसँग रहने, आर्थिक शक्ति (Economic power) निजी क्षेत्रसँग रहने र सामाजिक शक्ति (Social power) नागरिक समाजसँग रहने हुन्छ। शासन व्यवस्थाका त्रिपक्षीय आयामहरू सरकार, निजी क्षेत्र र नागरिक समाजको सहकार्य र समन्वयबाट शासन सञ्चालन गरिएमा त्यस्तो शासन लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित सुशासनका अवयवहरूको पूर्ण परिपालनासहितको शासन व्यवस्था स्थापित हुने।
(प्रकरण नं. १३)
- वैध अपेक्षाको सिद्धान्त सरकारको स्वेच्छाचारितालाई नियन्त्रण गर्ने र नागरिकप्रति स्वच्छ व्यवहार (Fair Treatment) गर्ने कार्यसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ। वैध अपेक्षाको सिद्धान्त विरुद्ध गई सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले सरकारी नीति कार्यान्वयन गरेको अवस्थामा रिट क्षेत्राधिकारबाट त्यस्ता काम कारवाहीको परीक्षण गरी अदालतबाट उपयुक्त आदेश

जारी गर्न सकिने नै हुन्छ ।

- सरकारका निकायले लामो समयदेखि काम कारवाहीलाई अगाडि बढाइरहेको र उक्त काम कारवाहीबाट सकारात्मक परिणाम आउने कुरामा निवेदक विश्वस्त रहिरहेको अवस्थामा काम कारवाही माग गर्ने पक्षलाई उक्त काम कारवाहीप्रति वैध अपेक्षा उत्पन्न हुने गर्दछ । वैध अपेक्षाको सिद्धान्तले सरकारी निकायका काम कारवाहीप्रति जनताको विश्वसनीयता सिर्जना हुने र जनताको सरकारप्रति भरोसासमेत रहने गर्दछ । सरकारी निकायमा कार्यरत सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले विकाससँग सम्बन्धित विषय र विकास कानूनका सन्दर्भमा निर्णय गर्दा त झन् वैध अपेक्षाको सिद्धान्तलाई संवेदनशीलरूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसले सरकारको काम कारवाहीमा भरयोग्यता र विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न मद्दत पुऱ्याउने ।

(प्रकरण नं. १५)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू शरदप्रसाद कोइराला र भोलानाथ नेपाल

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता सञ्जिवराज रेग्मीले

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४(१)
- विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ४

आदेश

न्या.गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र

आदेश यस प्रकार छ:-

निवेदकमध्ये मौलाकालिका हाइड्रोपावर कम्पनी प्रा.लि. (यसपछि "कम्पनी" मात्र भनिएको) विद्युत् सर्वेक्षण उत्पादन, प्रसारण र वितरणसमेत गर्ने उद्देश्यले दर्ता भएको कानूनी व्यक्ति हो । निवेदक मध्येको म तुलसीप्रसाद न्यौपाने संस्थापक सेयरधनी भई कम्पनीको काम कारवाहीमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने नेपाली नागरिक हुँ । कम्पनीले नवलपरासी जिल्लाको रतनपुर र गैँडाकोट गा.वि.स. (Latitude २७°४६'००" देखि २७°४९'३०" (उत्तर), Longitude ८५°२९'३०" देखि ८४°१९'००" भित्र) कालीगण्डकी नदीबाट जलविद्युत् उत्पादन गरी बिक्री गर्न छनौट गरी सोको प्रथम चरणमा विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण गर्न विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४ र विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ४ बमोजिम मिति २०६५।११।१५ मा दरखास्त गरेको थियो । यस सम्बन्धमा कारवाही गर्ने विद्युत् विकास विभाग (यसपछि विभाग भनिएको) बाट पटकपटक पत्राचार भई आवश्यक कागजात एवं आर्थिक स्रोतको व्यवस्था गरेको विवरण पेस गरेको छ । विधिवत सर्वेक्षण अनुमति प्राप्त भएपछि सर्वेक्षण गर्न, सर्वेक्षणबाट पत्ता लाग्ने अवसर सुनिश्चित हुने भएकोले विदेशी लगानीकर्ताले लगानी गर्ने सहमति एवं प्रतिवद्धता व्यक्त गरिसकेको अवस्था छ ।

कम्पनीले सर्वेक्षण अनुमतिको निवेदनमा प्रत्यर्थी विभागबाट विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ७ बमोजिम प्रारम्भिक जाँचबुझ गर्दा विभिन्न ४ वटा विवरणहरू केही पहिले नै पेस भएको र पेस हुन बाँकी विवरणहरू मिति २०६७।१०।२ को पत्रसहित पेस गरिएको थियो । तत् पश्चात विभागबाट मिति २०६९।६।७ को च.नं. ०६९/०७०-५९५ को पत्रबाट कम्पनीको जलविद्युत् आयोजना अनुमति पत्रसम्बन्धी निर्देशिका, २०६८ बमोजिम कम्पनीको Net Worth कायम गरी Audit Report पेस गर्न-१, Desk Study Report- update गर्न जडित क्षमता यकिन गर्न-१,

देवघाट क्षेत्र विकास समितिको सिफारिस पेस गर्न-१, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको Buffer Zone मा पर्ने नपर्ने सम्बन्धमा प्रतिक्रिया पेस र राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र पर्ने भए वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको सहमति-१ पेस गर्न लेखी आएको थियो ।

उल्लिखित पत्राचार भएपछि एकाएक जलविद्युत् आयोजना अनुमति पत्रसम्बन्धी निर्देशिका मिति २०६८।५।५ मा जारी गरी १० मेगावाटभन्दा बढी क्षमताका विद्युत् उत्पादनसम्बन्धी सर्वेक्षणको अनुमति एवं कारवाही रद्द गरी पुनः कारवाही गर्ने प्रबन्ध गर्‍यो । त्यसउपर सरोकारवाला संस्थाबाट सम्मानित अदालतमा रिट निवेदन दायर गर्नु परेको थियो । पछि प्रत्यर्थाबाट उक्त निर्देशिका विस्थापित गरेको थियो । तत्पश्चात सर्वेक्षण अनुमतिको कारवाही अगाडि बढ्ने अवस्थामा मिति २०६९।६।१५ मा सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको शुल्क वृद्धि गरियो । उक्त वृद्धि भएको शुल्कलाई पश्चातदर्शी अस्तर दिई लागू गरिएउपर निवेदक कम्पनीले सम्मानित अदालतमा दायर गरेको रिट नं. ०६९-WO-०६४१ उत्प्रेषण मुद्दामा सम्मानित अदालतबाट मिति २०७०।७।२५ मा २०६९।६।१५ को संशोधित शुल्कको राजपत्रको सूचना आउन अगाडिको नवीकरण निवेदन गरिसकेकाको हकमा संशोधित दस्तुर लागू नहुने अन्तिम आदेश भएपछि कम्पनीको सर्वेक्षण अनुमतिको निवेदनमा अगाडिको कारवाही हुनसक्ने वातावरण कायम भयो ।

यस पृष्ठभूमिमा मिति २०७१।२।१७ मा देवघाट क्षेत्र विकास समितिको सिफारिससहित ९ वटा कागजात पेस गरी सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि ऊर्जा मन्त्रालयमा मिति २०७१।२।७ द.नं. ५५७ मा निवेदन गरिएको थियो । यस सम्बन्धमा प्रत्यर्थाहरूबाट पटक पटक मौखिकरूपमा निर्देशन भएका कागजात विवरण पेस गरी निरन्तर सम्पर्कमा रही सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि अनुरोध गरी आएका थियौं । विपक्षीको जिम्मेवार पदाधिकारीबाट सकारात्मक

आश्वासन दिएको हुँदा सर्वेक्षण अनुमतिपत्र प्राप्त हुनेमा विश्वस्त भएको अवस्थामा अचानक मिति २०७१।३।१५ मा विभागको च.नं. ३४०९ को पत्रद्वारा सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनालाई प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भएकोले प्रस्तावित आयोजनाको सर्वेक्षण अनुमति खारेज गर्ने र धरौटीबापतको रकम फिर्ता गर्ने जानकारी दिइयो ।

के कुन आधारमा उपरोक्त निर्णय भएछ भनी निर्णयको नक्कल माग गर्दा निवेदन दर्ता गर्न इन्कार गरियो र हुलाकमार्फत निवेदन प्रेषित गरियो । विपक्षीको उपरोक्त कार्यबाट निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१), विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४(१)(२)(५)(१) र विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ८ र कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(१) द्वारा प्रदत्त कानूनी र मौलिक हकमा आघात पुऱ्याएको हुँदा अन्य वैकल्पिक र प्रभावकारी उपचारको अभावमा ऐ. संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम निवेदन पत्र लिई सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भएका छौं ।

निवेदकहरूले विद्युत् उत्पादन अनुमतिपत्रको लागि विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४ र विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ४ बमोजिम पेस गरेको दरखास्तमा विपक्षीबाट सर्वेक्षण अनुमति प्रदान गर्न आवश्यक पर्ने कागजात विवरण पेस गराउने, अध्ययन गराउने, सहमति लिन लगाउने कार्य भएका छन् । तदनुसार सम्पूर्ण कार्य पूरा भएपछि निवेदकलाई सुनुवाईको मौका नदिई एकतर्फीरूपमा लगभग ६ वर्षपछि दरखास्तपत्र रद्द गर्ने निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छ ।

विपक्षीद्वारा निवेदकलाई पठाइएको पत्रमा सप्तगण्डकी वेशिनको गुरुयोजना पहिचान भएको सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनालाई प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भएकोले प्रस्तावित आयोजनाको सर्वेक्षण

अनुमतिमा कारवाही नगरी दरखास्तपत्र रद्द गर्ने निर्णय भएको व्यहोरा उल्लेख छ। विद्युत् उत्पादन गर्ने आयोजनाले निश्चित स्थानमा आंशिक पानीको बहाव परिवर्तन गरी ऊर्जा उत्पादन घरबाट पुनः नदीमा नै फर्काउँछन्। तत्पश्चात पुनः अर्को आयोजनाले उपयोग गर्न सक्दछ। तसर्थ सप्तगण्डकी आयोजनाको प्रभाव सम्बन्धमा पर्याप्त जानकारी, असर पर्न सक्ने वा नसक्ने जस्ता विषयमा निवेदकलाई आफ्नो भनाई राखी प्रतिवाद गर्ने अवसर नदिई भएको एकतर्फी निर्णय कानून प्रतिकूल रहेको छ।

सप्तगण्डकी आयोजना र निवेदकको आयोजनाबीच धेरै दूरी भएमा सोबीचका पानीका स्रोतहरूले निवेदकको आयोजना सञ्चालन हुन सम्भव हुन सक्दछ। निवेदकको मागबमोजिम ४९.५ मेगावाटको लागि सम्भव नभए त्यसको क्षमता घटाई सोभन्दा कम मेगावाटको लागि सम्भव हुन सक्दछ। प्राकृतिक साधन स्रोत वातावरणले जे जति सम्भव हुनसक्दछ त्यसमा निवेदकको सहमति लिई आयोजना सञ्चालन गर्न सक्दछ। उपरोक्तबमोजिम व्यवसाय सञ्चालन गर्ने अवसरबाट वञ्चित गर्ने विपक्षीको निर्णय एवं तत्सम्बन्धी कार्यबाट निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) बमोजिमको पेसा व्यवसाय गर्न पाउने मौलिक हक एवं कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३ द्वारा प्रदत्त हकबाट वञ्चित गर्ने कार्य भएको छ।

प्रत्यर्थीले विद्युत् सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि जम्मा गरिएको धरौटी फिर्ता दिने निर्णय भएकोले निवेदकको हकमा कुनै असर नपरेको जिकिर गरेपनि त्यो कदापि न्यायोचित र मान्य हुन सक्दैन। जलविद्युत् सर्वेक्षण, उत्पादन र वितरणसमेतको उद्देश्य भएको निवेदकले सर्वेक्षणको लागि दरखास्त गर्ने र अनुमतिपत्रको धरौटी जम्मा गर्ने कार्य मात्र गरेको होइन। यसको निमित्त विभिन्न अध्ययन, विवरण प्राप्त गर्ने, सहमति लिने, वैदेशिक लगानीको लागि वातावरण

बनाउने कार्य गरेको छ। अनुमतिपत्रको धरौटीको रकम भविष्यको अवसरको लागि हालसम्म निष्क्रिय रहेको हो। हाल धरौटी रकमको मूलधन फिर्ता दिएको कारणले सोभन्दा धेरै लगानी भएको पृष्ठभूमिमा उपरोक्त निर्णय न्यायोचित छैन। सो आधारमा निवेदकको कानूनी एवं मौलिक हकमा असर नपर्ने जिकिर मान्य हुन सक्दैन।

विद्युत् सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि दरखास्त गरी सोको लागि तोकिएको दस्तुर दाखिला भएपछि दरखास्तवालाको निश्चित अधिकार सृजना हुन्छ। विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ११ मा दोहोरो पर्ने गरी अनुमतिपत्र प्रदान नगरिने प्रावधान छ। तसर्थ उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिको लागि निश्चित स्थानमा दोहोरो नपर्ने गरी दरखास्त गरेपछि त्यसमा विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४(२), विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ६,७ तथा निर्देशिका बमोजिमको प्रक्रिया पुरा गरी स्वभाविकरूपमा अनुमतिपत्र प्राप्त गर्ने हकाधिकार रहन्छ। त्यसले राज्य संयन्त्रमा व्यसायिक कार्य प्रक्रियामा सहभागी हुनुसमेत सोको न्यायोचित, कानून सम्मत, औचित्यपूर्ण अधिकार र निर्णयको हकाधिकार प्राप्त हुन्छ। सम्मानित अदालतबाट प्रक्रियारम्भ भएकोमा सोको प्रक्रिया पुरा नगरी करोडौं लगानी गरिसकेको अवस्थामा सोको न्यायोचित अधिकार र प्रतिफल प्राप्त गर्ने निवेदकको हकाधिकार हो। प्रक्रिया मार्गमा प्रवेश भएपछि निश्चित अधिकार प्राप्त हुने निवेदकले यस अघि दायर गरेको निवेदनमा सम्मानित अदालतबाट मिति २०७०।७।२५ मा भएको आदेशले नै पुष्टि गर्दछ।

विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिको दरखास्त स्वयम्मा कानूनी कार्य भएको कुरा विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४(१) र विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ४ ले प्रस्टै गर्दछ। यो कानूनी कार्य विपक्षीको इच्छामा निर्भर नभई कानूनले तोकेको विधि र आधिकारिक निकायको न्यायिक निर्णयमा अगाडि बढ्ने हो। विपक्षीबाट अन्य आयोजना प्रभावित

हुने भनी एकतर्फी निर्णय भएको छ । विपक्षीको निर्णयानुसार कसरी प्रभावित हुने हो यकिन गरी आंशिक प्रभावित भएमा सो हदसम्मको व्यावसायिक कार्य अगाडि बढाउने वा नबढाउने निर्णय गर्न पाउने निवेदकको मौलिक र कानूनी हक हो । त्यसमा पनि कथित आयोजना निवेदकको प्राविधिकसमेत संलग्न गरी अर्को आयोजनाबाट निवेदकको आयोजनामा पर्ने प्रभाव अध्ययन गरी गराई निवेदकलाई व्यावसायिक विकल्प खोजी गर्ने अवसर दिनु भनी निवेदकको मागबमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदकले सर्वेक्षण अनुमतिमार्फत विद्युत् उत्पादन र वितरण गर्न राखेको क्षेत्र यातायातको सहज पहुँच, राष्ट्रिय प्रसारणमा सहज पहुँच बजारलगायत दृष्टिकोणले अति सम्भाव्य स्थानमा रहेको छ । यस आयोजनामा अन्य प्रतिस्पर्धीले चासो राख्ने आँखा लगाउने कार्य गरी आएको पृष्ठभूमिमा विपक्षीबाट एकाएक दरखास्त रद्द गर्ने र धरौटी फिर्ता गर्ने उदारता देखाइएको भए तापनि अन्य जलमाफिया र प्रतिस्पर्धीको प्रभावमा निवेदकलाई सुनुवाइको मौका नदिई, पर्ने प्रभावको अध्ययन गर्न नदिई निवेदकलाई व्यावसायिक अवसरबाट वञ्चित गरी भएको निर्णयबाट निवेदकलाई विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४(१)(२) (६), विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ४,६,७,८ र ११ द्वारा प्रदत्त कानूनी हकमा असर पर्ने कार्य भएको छ ।

अन्य नेपाली नागरिक तथा व्यक्तिहरूले दर्ता गरेको सर्वेक्षण अनुमतिपत्रमा स्वाभाविक र प्राकृतिकरूपमा कानूनी कारवाही अगाडि बढाई प्राकृतिक साधन (पानी) वातावरणले सम्भाव्य हुने हदसम्मको अनुमतिपत्र दिनेगरी आएकोमा निवेदकको दरखास्त पत्र एकतर्फीरूपमा अन्य आयोजनाको कारणले रद्द गर्ने निर्णयले निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२(३) र १३(१) द्वारा प्रदत्त पेसा व्यवसाय र समानताको मौलिक हक

एवं कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३ द्वारा प्रदत्त व्यवसायिक हक अपहरण गर्ने कार्य भएको छ। त्यसमा पनि सोको नक्कल उपलब्ध नगराई संविधानको धारा २७ द्वारा प्रदत्त सूचनाको हकबाट वञ्चित गरिएको छ। निर्णयको नक्कल सम्मानित अदालतबाट झिकी बुझी पाउँ ।

अतः माथि प्रकरणहरूमा वर्णित कानून, कानूनी सिद्धान्त एवं तथ्यहरूको आधारमा निवेदकको जलविद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको दरखास्त रद्द गर्ने प्रत्यर्थीको मिति २०७१।३।१० को निर्णय तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण कारवाही र पत्रहरू गैरकानूनी, अनधिकृत भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी यस आयोजनालाई अन्य निवेदकभन्दा अधिका आयोजनाबाट प्रभाव पर्ने भएमा निवेदकको प्राविधिकसमेत सहभागी गराई प्रभाव अध्ययन गर्न दिई प्राकृतिक साधन स्रोत, वातावरण र तोकिएको मापदण्डले जलविद्युत् उत्पादन गर्न सम्भव भएसम्मको सर्वेक्षण अनुमतिको इजाजत दिनु दिलाउनु भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म निवेदकले सर्वेक्षणको अनुमतिको दरखास्त गरेको क्षेत्रमा अन्यको सर्वेक्षण अनुमतिलगायतको थप कार्यको दरखास्त लिने कारवाही गर्ने र अनुमति दिने कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदाबी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी गर्नु नपर्ने भए सोको कारण र आधार खोली यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी यो

आदेश तथा रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना जारी गरी म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको मागका सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदकलाई अपूरणीय क्षति हुन सक्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा र निवेदनको पूर्ण सुनुवाई हुँदाका बखत निकास हुने नै देखिँदा हाल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

विपक्षी कम्पनीले कालिका कालीगण्डकी जलविद्युत् आयोजनाको सर्वेक्षण अनुमति पत्र प्राप्तिको लागि मिति २०६५।१।१५ मा दरखास्त दिई मिति २०६९।५।३ (र.नं. ३५३७) मा धरौटी सम्म जम्मा गरेका थिए । उक्त दरखास्तउपर कारवाही हुने क्रममा गण्डकी गाईघाट तथा प्रस्तुत मौलाकालिका कालीगण्डकी जलविद्युत् आयोजनाहरूको सर्वेक्षण, अध्ययन एवं विकास अधि बढाउन उपयुक्त हुने वा नहुने सम्बन्धमा जल तथा ऊर्जा आयोगको सचिवालयमा राय परामर्श माग गर्दा सचिवालयको मिति २०७०।१।१२६ को पत्रमार्फत दुवै जलविद्युत् आयोजनाहरूको कार्यान्वयनबाट गण्डकी वेशिनको गुरुयोजनामा पहिचान भएको सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजना प्रभावित हुने नै देखिएकोले "जलविद्युत् आयोजना अनुमति पत्रसम्बन्धी निर्देशिका, २०६८" को दफा ४(३) एवं स्वीकृत गुरुयोजनाको पालना हुन उपयुक्त देखिएको राय प्राप्त भएको छ ।

प्रस्तावित कालीगण्डकी आयोजना पहिले नै पहिचान भएको सप्तगण्डकी आयोजनासँग सिधै बाझिने (conflict हुने) गरी प्रस्ताव गरिएको छ । राष्ट्रिय महत्त्वको जलाशययुक्त आयोजनाको विकासलाई प्रभावित हुने गरी रिट निवेदकको नदी प्रभावित आयोजनालाई प्राथमिकता दिनु युक्तिसङ्गत हुँदैन । तसर्थ, जलविद्युत् आयोजना अनुमित पत्रसम्बन्धी

निर्देशिका, २०६८ को दफा ४(३) मा "कोशी, गण्डकी, कर्णाली र महाकाली गुरुयोजना अन्तर्गत पहिचान भएका आयोजनाहरूलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी दिएको दरखास्तउपर विभागले कुनै कारवाही गर्ने छैन" भन्ने व्यवस्थाबमोजिम प्रस्तावित आयोजनाले सप्तगण्डकी वेशिनको गुरुयोजनामा पहिचान भएको सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनालाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने भएकाले प्रस्तावित कालिका कालीगण्डकी आयोजनाको सर्वेक्षण अनुमतिपत्र सम्बन्धमा कुनै कारवाही नगरी दरखास्तसाथ अनुमतिपत्रको दस्तुरको लागि प्राप्त धरौटी रकम फिर्ता गर्ने नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयले मिति २०७१।३।१० मा निर्णय गरेको हो । प्रचलित कानूनअनुसार नेपाल सरकारबाट भएको कानूनसम्मत निर्णयले विपक्षी रिट निवेदकको संविधान प्रदत्त कुनै पनि मौलिक तथा कानूनी हक हनन भएको छैन । प्रचलित कानूनको अधीनमा रही अनुमति प्रदान गर्ने वा नगर्ने निर्णय गर्ने अधिकार मन्त्रालयलाई रहेको हुँदा रिट निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी हुने अवस्था रहेको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विद्युत् विकास विभागको लिखित जवाफ ।

विद्युत् ऐन, २०४९ तथा विद्युत् नियमावली, २०५० बमोजिम कुनै प्रवर्द्धकले दरखास्त दिँदैमा त्यस्तो आयोजनालाई अनुमति दिनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था छैन । विद्युत् ऐन, २०५० को दफा ४ को उपदफा (२) मा "आवश्यक जाँच गरी गराई" भन्ने वाक्यांश रहनुको तात्पर्य आवश्यक जाँच गरी अनुमतिपत्र दिन मिल्ने अवस्थामा मात्र अनुमतिपत्र दिनु भन्ने हो । विपक्षीले दरखास्त दिई माग गर्नु भएको क्षेत्र गण्डकी वेशिनको गुरुयोजनामा पहिचान भएको सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनासँग सिधै बाझिने देखिएको छ । यदि विपक्षीको मागबमोजिम अनुमतिपत्र दिने हो भने नेपाल सरकारले प्राथमिकतामा राखेको सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजना बन्न सक्ने अवस्था रहँदैन । गण्डकी वेशिनको गुरुयोजना विपक्षीले

दरखास्त दिनुअगावै पहिचान भइसकेको आयोजना हो। सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजना कसरी अगाडि बढाउने सम्बन्धमा नेपाल सरकारले काम कारवाही गरी नै रहेको एवं आवश्यक समयमा निर्णय गरिने नै हुँदा सो आयोजनासँग बाझिने गरी दरखास्त परेको हुँदा विपक्षीको दरखास्तउपर कुनै कारवाही नगरिएको विषय कानूनबमोजिम नै भएकोले रिट निवेदन खारेज भागी छ।

विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ९४क बमोजिम मन्त्रालयले बनाएको जलविद्युत् आयोजना अनुमति पत्रसम्बन्धी निर्देशिका, २०६८ को दफा ४ को उपदफा (३) मा "कोशी, गण्डकी, कर्णाली र महाकाली गुरुयोजना अन्तर्गत पहिचान भएका आयोजनाहरूलाई प्रतिकूल प्रभाव पर्ने गरी दिएको दरखास्तउपर विभागले कुनै कारवाही गर्ने छैन" भन्ने व्यवस्थासमेत रहेको कारणबाट रिट निवेदन खारेज भागी छ।

प्रचलित कानून अनुसार नेपाल सरकारबाट भएको कानूनसम्मत निर्णयले विपक्षी रिट निवेदकको संविधान प्रदत्त कुनै पनि मौलिक तथा कानूनी हक हनन भएको छैन। प्रचलित कानूनको अधीनमा रही अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने वा नगर्ने निर्णय गर्ने अधिकार मन्त्रालयलाई रहेको हुँदा रिट निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी हुने अवस्था नुहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने ऊर्जा मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी सुनुवाईको लागि पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री शरदप्रसाद कोइराला र श्री भोलानाथ नेपालले मौलाकालिका हाइड्रोपावर विद्युत् सर्वेक्षण, प्रशासन र वितरणसमेत गर्ने उद्देश्यले दर्ता भएको कम्पनी हो। यस कम्पनीले कालीगण्डकी नदीबाट विद्युत् उत्पादन गरी बिक्रीसमेत गर्ने उद्देश्यले विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण गर्न विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४ र विद्युत् नियमावली, २०५० को

नियम ४ बमोजिम मिति २०६५।११।१५ मा विद्युत् विकास विभागमा निवेदन दर्ता गरेको थियो। विद्युत् विकास विभागबाट निवेदक कम्पनीबाट आवश्यक कागजात माग गर्ने पत्राचार भएबमोजिमका कागजात एवं आर्थिक स्रोतको व्यवस्था गरेको विवरणसमेत निवेदक कम्पनीले पेस गरिसकेको छ। यसरी निवेदक कम्पनीले दिएको निवेदनबमोजिम विपक्षीहरूबाट सर्वेक्षण अनुमति प्रदान गर्न आवश्यक पर्ने कागजात विवरण पेस गराउने, अध्ययन गराउने, सहमति लिन लगाउनेसमेतका कार्य सम्पन्न भएपछि निवेदक कम्पनीलाई सुनुवाईको मौकासमेत प्रदान नगरी एकतर्फीरूपमा निवेदन दिएको ६ वर्षपछि निर्णयमा आधार र कारणसमेत उल्लेख नगरी दरखास्तपत्र नै रद्द गर्नेगरी गरिएको ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०७१।३।१० को निर्णय र विद्युत् विकास विभागको मिति २०७१।३।१५ को पत्रसमेत प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत रहेको हुँदा खारेजभागी छ। निवेदकले विद्युत् उत्पादनको लागि सर्वेक्षण अनुमति माग गरेको आयोजनाले सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनालाई प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भएकोले विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र सम्बन्धमा कुनै कारवाही नगरी दरखास्त रद्द गरी अनुमतिपत्र दस्तुरका लागि प्राप्त धरौटी रकमसमेत फिर्ता दिनु भन्ने व्यहोरा विद्युत् विभागको पत्रमा उल्लेख भएकोमा सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनाभित्र निवेदक कम्पनीले सञ्चालन गर्न लागेको आयोजना पर्ने नपर्ने सम्बन्धमा कहिकतै अध्ययन, सर्वेक्षण नगरी मनोगत आधारमा निर्णय गरिएको तथ्य स्पष्ट देखिन्छ। असर पर्ने पक्षलाई थाहा जानकारी नै नदिई एकलौटीरूपमा गरिएको ऊर्जा मन्त्रालयको निर्णय गैरकानूनी र त्रुटिपूर्ण हुँदा सो निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदक कम्पनीलाई विद्युत् उत्पादन गर्ने सर्वेक्षण अनुमतिपत्र दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षीहरूका तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री सञ्जिवराज रेग्मीले निवेदकहरूले विद्युत् उत्पादनका लागि सर्वेक्षण अनुमतिपत्र माग गरेको आयोजना सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनाभित्र पर्ने भई निवेदक कम्पनीले विद्युत् उत्पादन गर्न माग गरेको आयोजनालाई विद्युत् उत्पादनको लागि सर्वेक्षण अनुमति दिँदा सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजना सञ्चालन गर्न प्रतिकूल प्रभाव पर्नसक्ने हुँदा ऊर्जा मन्त्रालयले निवेदकको दरखास्त पत्र उपर कुनै कारवाही अगाडि नबढाई दरखास्तपत्र नै रद्द गर्ने गरेको मिति २०७१।३।१० को निर्णय कानूनसम्मत नै हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

निवेदकको निवेदन दाबी, विपक्षीहरूबाट प्रस्तुत लिखित जवाफसमेतको अध्ययन गरी दुवैतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो। अब नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयले निवेदकको विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी दिएको दरखास्त पत्र नै रद्द गर्ने गरेको मिति २०७१।३।१० को निर्णय बदर हुने हो वा होइन र निवेदक कम्पनीलाई विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी हुन सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक मौलाकालिका हाइड्रोपावर कम्पनी विद्युत् सर्वेक्षण, उत्पादन, प्रशासन र वितरणसमेत गर्ने उद्देश्यले कानूनबमोजिम दर्ता भएको कम्पनी हो। यस कम्पनीले नवलपरासी जिल्लाको रतनपुर र गैडाकोट गा.वि.स. अन्तर्गत कालीगण्डकी नदीबाट जलविद्युत् उत्पादन गरी बिक्री गर्ने उद्देश्यले विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण गर्नका लागि ४९.५ मेगावाटको कालिका कालीगण्डकी जलविद्युत् आयोजनाको सञ्चालनको लागि विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी मिति २०६५।१।१५(द.नं. ३२११) मा

विद्युत् विकास विभागमा दरखास्तपत्र दर्ता गराएको थियो। नियमबमोजिम लागू धरौटी दाखिला गरी विद्युत् विकास विभागबाट २०६५।५।१४, २०६७।१।१५ र २०६९।६।७ मा पटकपटक पत्राचार गरी आयोजनासम्बन्धी आवश्यक कागज प्रमाण र कम्पनीको आर्थिक हैसियतसमेत माग भएको थियो। विभागबाट माग भएका सम्पूर्ण कागज प्रमाण र आर्थिक हैसियत प्रस्टै देखिने बैंकको कागजातसमेत निवेदक कम्पनीले पेस गरेको थियो। निवेदक कम्पनीले कानूनबमोजिम विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिपत्र प्राप्त हुने विश्वास गरी बसिरहेको अवस्थामा एक्कासी निवेदकलाई थाहा जानकारी नै नदिई ऊर्जा मन्त्रालयले मिति २०७१।३।१० मा दरखास्तपत्र नै रद्द गर्ने निर्णय गरेको भनी विद्युत् विकास विभागबाट मिति २०७१।३।१५ च.नं. ३४०९ को पत्रबाट निवेदक कम्पनीलाई जानकारी प्राप्त भयो। कुनैपनि निर्णय गर्दा अस्तर पर्ने पक्षलाई बुझ्दै नबुझी एकतर्फीरूपमा आधार र कारणसमेत नखोली मनोगत रूपले गरिएको उक्त निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भई त्रुटिपूर्ण हुँदा बदरभागी छ। साथै निवेदकले विद्युत् विकास विभागबाट माग भएका सहमति पत्रलगायतका कागज प्रमाणहरूसमेत पेस गरिसकेको र लागू धरौटीसमेत दाखिल गरेको अवस्थामा हठातरूपमा दरखास्त पत्र नै रद्द गर्ने कार्य वैध अपेक्षाको सिद्धान्त (legitimate expectation) समेतको विपरीत हुँदा ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०७१।३।१० को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र दिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ।

३. प्रस्तावित कालिका कालीगण्डकी जलविद्युत् आयोजना सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनासँग बाझिने गरी प्रस्ताव गरिएको आयोजना हो। निवेदकले विद्युत् उत्पादनका लागि सर्वेक्षण

अनुमतिपत्र माग गरेको आयोजना सञ्चालन हुँदा सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजना प्रभावित हुने र प्रतिकूल प्रभाव पार्ने भएकोले प्रस्तावित कालिका कालीगण्डकी आयोजनाको सर्वेक्षण अनुमतिपत्र सम्बन्धमा कुनै कारवाही नगरी दरखास्त साथ अनुमतिपत्र दस्तुरको लागि प्राप्त धरौटी रकम फिर्ता गर्ने नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०७१।३।१० को निर्णय कानूनसम्मत रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने ऊर्जा मन्त्रालयसमेतको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइन्छ।

४. यसमा निवेदक मौलाकालिका हाइड्रोपावर कम्पनी प्रा.लि. नेपाल सरकार उद्योग मन्त्रालय कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता नं. ६०२३/०६५/०६६ मिति २०६५।१०।२४ मा कम्पनी ऐन २०६३ को दफा ५(१) बमोजिम दर्ता भई कानूनबमोजिम स्थापित एक कानूनी व्यक्तिको हैसियत प्राप्त कम्पनी रहेको कुरा उक्त कम्पनीको कम्पनी दर्ताको प्रमाण पत्रबाट देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यक्तिको हैसियत प्राप्त कम्पनीले कालीगण्डकी नदीबाट ४९.५ मेगाबाट विद्युत् उत्पादन गर्नका लागि विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी मिति २०६५।११।१५ (द.नं. ३२११) मा विद्युत् विकास विभागमा दरखास्तपत्र दर्ता गरेको देखिन्छ। उक्त दरखास्तपत्र कारवाही हुँदा विद्युत् विकास विभागबाट मिति २०६७।५।१४, २०६९।६।६ र २०६७।११।२ मा मौलाकालिका हाइड्रोपावर कम्पनीका नाममा पत्राचार गरी आवश्यक कागजातहरू माग गरेकोमा निवेदक कम्पनीले आयोजना सञ्चालन हुने सम्बन्धित क्षेत्रभित्र पर्ने गैंडाकोट आदर्श गा.वि.स., कोटथर गा.वि.स., जिल्ला विकास समितिको कार्यालय नवलपरासी, जिल्ला विकास समितिको कार्यालय तनहुँ, देवघाट क्षेत्र विकास समिति देवघाट, तनहुँसमेतबाट प्रस्तावित ४९.५ मेगाबाटको कालिका कालीगण्डकी जलविद्युत् आयोजना सञ्चालन गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रमा कुनै प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने र विद्युत्

उत्पादनको अवस्थामा पनि ५० प्रतिशत पानी नदीमा रहने हुँदा प्रारम्भिक सर्वेक्षण अनुमति दिनका लागि विद्युत् विकास विभागका नाममा सिफारिस गरिएको उक्त कार्यालयहरूको सिफारिस पत्रको प्रतिलिपि मिसिल संलग्न रहेको पाइन्छ। निवेदक कम्पनीले कानूनबमोजिम राख्नुपर्ने धरौटी रकम रु. ५ लाख विद्युत् विकास विभागमा २०६५ र २०६६ सालमा प्रतिवर्ष बुझाएको धरौटी रसिद मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ। निवेदकले २०६५।११।१५ मा दर्ता गराएको दरखास्तपत्र माथि विद्युत् विकास विभागबाट कारवाही अगाडि बढाइरहेकोमा एक्कासी मिति २०७१।३।१० को ऊर्जा मन्त्रालयको निर्णयानुसार भनी प्रस्तावित आयोजनाले सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनालाई प्रतिकूल असर पार्ने भएकोले प्रस्तावित आयोजनाको सर्वेक्षण अनुमतिपत्र सम्बन्धमा कुनै कारवाही नगरी दरखास्तपत्र नै रद्द गरी दरखास्तपत्र साथ प्राप्त अनुमतिपत्र दस्तुरका लागि प्राप्त धरौटीमा रहेको रकमसमेत फिर्ता गर्ने निर्णय भएको हुँदा उक्त दरखास्तपत्र रद्द भएको व्यहोरा जानकारी गराइन्छ भनी विद्युत् विकास विभागको च.नं. ३४०९, मिति २०७१।३।१५ को पत्रबाट मौलाकालिका हाइड्रोपावर कम्पनीलाई जानकारी गराएको देखिन्छ।

५. रिट निवेदकले विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिपत्रका लागि मिति २०६५।११।१५ मा विद्युत् विकास विभागमा दिएको दरखास्त उपर कुनै कारवाही नै नगर्ने गरी दरखास्त नै रद्द गर्ने गरेको ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०७१।३।१० को निर्णय र सो निर्णयका आधारमा निवेदक कम्पनीलाई निर्णयको जानकारी गराएको विद्युत् विकास विभागको च.नं. ३४०९, मिति २०७१।३।१५ को पत्र कानूनसम्मत छ, छैन र उक्त निर्णय र पत्रबाट निवेदक कम्पनीको कानूनी हकमा असर पर्न गएको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४(१) मा विद्युत् उत्पादनको लागि अनुमतिपत्रको व्यवस्था सम्बन्धमा

"विद्युत्को सर्वेक्षण, उत्पादन, प्रशासन वा वितरण गर्न चाहने व्यक्ति वा संगठित संस्थाले सम्बन्धित विषयको आर्थिक, प्राविधिक र वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तथा तोकिएबमोजिमका विवरणहरू खुलाई तोकिएको अधिकारीसमक्ष अनुमतिपत्रको लागि दरखास्त दिनुपर्नेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । सोही दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा "तर विद्युत्को सर्वेक्षणको अनुमतिपत्रको लागि दरखास्त दिँदा त्यस्तो अध्ययन प्रतिवेदन संलग्न गर्न आवश्यक पर्ने छैन" भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ । सोही ऐनको उपदफा (२) मा "उपदफा १ बमोजिम परेको दरखास्तमा तोकिएको अधिकारीले आवश्यक जाँचबुझ गरी गराई दरखास्त परेको मितिले विद्युत्को सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको हकमा तीस दिनभित्र तोकिएबमोजिमको ढाँचामा दरखास्तवालालाई अनुमतिपत्र दिनुपर्नेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यस्तै विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ४ मा "विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि दरखास्त दिने सम्बन्धमा विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण गर्न चाहने व्यक्ति वा संगठित संस्थाले अनुसूची २ बमोजिमको ढाँचामा प्रस्तावित विद्युत् उत्पादन परियोजनासँग सम्बन्धित विवरणहरू खुलाई तीन प्रति दरखास्त फारम विद्युत् विकास विभागमार्फत सचिवसमक्ष दिनुपर्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । रिट निवेदक मौलाकालिका हाइड्रोपावर कम्पनीले सोही कानूनी व्यवस्थाबमोजिम ४९.५ मेगावाटको कालिका कालीगण्डकी जलविद्युत् आयोजनाबाट विद्युत् उत्पादन गर्न सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउनका लागि कानूनबमोजिम लाग्ने दस्तुरसमेत धरौंटी राखी विद्युत् विकास विभागमा दरखास्त दर्ता गरी विद्युत् विकास विभागबाट माग गरिएका आवश्यक कागजात र सिफारिसपत्रहरू समेत पेस गरेको तथ्यमा विवाद रहेको देखिँदैन ।

६. रिट निवेदकले विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी मिति २०६५।११।१५ मा दिएको

दरखास्तपत्र मिति २०७१।३।१० मा निवेदकलाई बुझ्दै नबुझी जानकारी नै नदिई एकतर्फिरूपमा दरखास्त पत्रउपर कुनै कारवाही नै नगर्ने भनी दरखास्त नै रद्द गर्ने गरेको ऊर्जा मन्त्रालयको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको हुँदा उक्त निर्णय बदर हुनुपर्दछ भनी निवेदन जिकिर लिएको पाइन्छ । सो सम्बन्धमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र त्यसको प्रयोग र पालनाका सम्बन्धमा स्थापित मान्यताहरूको अध्ययन गर्दा अधिकारप्राप्त अधिकारीको काम कारवाही सबै परिस्थितिमा स्वच्छ र निष्पक्ष किसिमले भएको छ भन्ने अनुभूति गर्नको निमित्त नै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (Principle of natural justice) को विकास भएको हो। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त मुख्यतया विवाद निरूपण गर्ने अख्तियारप्राप्त अधिकारी प्रवृत्त भावनाबाट स्वतन्त्र हुनुपर्दछ (Nemo Judex in re sua: i.e. the authority deciding the matters should be free from bias) र जुन निर्णयबाट जसलाई असर पर्छ त्यस्तो पक्षलाई प्रतिवादको मौका दिनुपर्छ (Audi alteram partem: i.e. a person affected by a decision has a right to be heard) भन्ने नै हो । प्राकृतिक न्यायको आत्मा भनेको अधिकारप्राप्त अधिकारीको काम कारवाहीमा स्वच्छता कायम गर्नु, न्यायका निमित्त अन्याय हुनुबाट रोक्नु हो । कानूनको उचित प्रक्रिया (Due process of law) र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको परिपालना नगरी गरिएका निर्णय उचित नभई मनोगतरूपमा भएको मानिन्छ । कुनै व्यक्तिको हकाधिकारमा असर र प्रभाव पर्नेगरी निर्णय गरिन्छ भने त्यस्तो अधिकारीले स्वच्छ किसिमले कारवाही गरी निर्णयमा पुगेको देखिनु पर्दछ भन्ने मान्यता प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त हो । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त निष्पक्षता र स्वच्छता कायम गर्ने प्रयोजनका लागि जसका विरुद्ध अभियोग वा दाबी पेस गरी निर्णय गरिन्छ उसलाई आफ्नो दाबी र भनाइ राख्ने र प्रमाण पेस गर्ने मौका प्रदान गरिनुपर्दछ

भन्ने कुरासँग सम्बन्धित छ। यसले निर्णय प्रक्रियालाई स्वच्छ (Fair) न्यायिक (Just) र निष्पक्ष (Impartial) बनाउन मद्दत गर्दछ।

७. प्रशासकीय र न्यायिक निकायबाट गरिने निर्णयबाट कसैको हकाधिकारमा असर वा प्रभाव पार्दछ भने त्यस्तो अवस्थामा न्यायको अनुभूति दिनका लागि निर्णयकर्ताले दुराशयरहित, विना पूर्वाग्रह, स्वच्छ र निष्पक्ष रूपले निष्कर्षमा पुगेको हो भनी देखिनका लागि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई अनिवार्यरूपमा पालना गरिएको हुनुपर्ने हुन्छ। यस सिद्धान्त अनुसार असर पर्ने पक्षलाई उचित सूचना दिएको हुनुपर्ने, आफ्नो विरुद्धका प्रमाण परीक्षण गर्न पाउनुपर्ने, आफ्नो पक्षमा प्रमाण पेश गर्न पाउनुपर्ने, सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने जस्ता व्यवस्थाहरूलाई स्वीकार गरिएको हुन्छ। जसको उद्देश्य आफ्नो विरुद्धको प्रमाणको खण्डन गर्न वा तथ्यहरू स्पष्ट गर्नका लागि नै हो।

८. आधुनिक सभ्य विधिशास्त्र (Civilized Jurisprudence) ले स्वीकार गरेको कानूनी शासन, कानूनको उचित प्रक्रिया, कानूनद्वारा निर्धारित कार्यविधि, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त, मनासिब र विवेकपूर्ण कारवाही जस्ता न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूको उद्देश्य भनेको उचित र निष्पक्ष न्याय प्राप्तिका लागि नै हो। आधुनिक सभ्य समाजले विकसित गरेका प्रशासकीय विधिशास्त्रका मान्य सिद्धान्तहरूको उद्देश्य राज्यशक्ति प्रयोग गर्ने अंग र पदाधिकारीहरूको स्वच्छ व्यवहार (Fair dealing) र असल शासन (Good Governance) को माध्यमद्वारा न्याय प्रदान गर्नका लागि नै हो भन्ने देखिन्छ।

९. संविधान, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूले स्थापित गरेका सारवान् र कार्यविधिगत न्यायको अवधारणालाई आत्मसात गरी कार्य गर्नु कुनै पनि कानूनी अख्तियारप्राप्त अधिकारीको प्राथमिक र आधारभूत दायित्व हो। संविधान र कानूनबमोजिम कसैका विरुद्ध निर्णय गर्दा अवैधानिक (Illegality),

अबिवेकी (Irrationality), कार्यविधिगत असङ्गति (Procedural impropriety) हुने गरी गर्न नहुने गरी कानूनी संरक्षण प्रदान गरेको हुन्छ। कुनैपनि व्यक्तिको हकाधिकारमा असर पुग्ने गरी निर्णय गर्दा त्यस्तो निर्णयकर्ताको काम कारवाही कानूनी (Lawfulness), मनासिब (Reasonableness), स्वच्छतापूर्ण (Fairness) र निष्पक्ष (Impartial) हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा विवाद छैन। यही नै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको मूल मर्म र अभीष्ट हो।

१०. प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक कम्पनीले कालीगण्डकी नदीबाट विद्युत् उत्पादन गर्नका लागि सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी विद्युत् विकास विभागमा मिति २०६५।११।१५ मा दिएको दरखास्तपत्र नै रद्द गर्ने गरी ऊर्जा मन्त्रालयले मिति २०७१।३।१० मा निर्णय गर्दा निवेदकलाई आफ्ना भनाइ राख्ने र निवेदकले प्रस्ताव गरेको विद्युत् आयोजनाले सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनालाई प्रभाव पार्ने वा नपार्ने कुरा देखाउने प्रमाण पेश गर्न निवेदकलाई सूचना दिई जानकारी गराएको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ र मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट देखिँदैन। निवेदकको हकाधिकारमा असर पर्ने गरी निर्णय गर्ने ऊर्जा मन्त्रालयले निवेदकले प्रस्ताव गरेको विद्युत् आयोजनाले यो यस कारणले प्रस्तावित आयोजनाले सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय परियोजनाभित्र पर्ने र उक्त आयोजना सञ्चालनमा यो यो कारणले प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भनी निर्णयमा आधार कारण खुलाई निर्णय गर्न सकेको समेत देखिँदैन। यसरी निर्णय गर्ने अधिकारीले सो निर्णयबाट असर पर्ने यी रिट निवेदक कम्पनीलाई थाहा जानकारी नै नदिई मिति २०६५।११।१५ मा दिएको निवेदनमा त्यसको ६ वर्षपछि एकतर्फीरूपमा निवेदक कम्पनीको दरखास्त पत्र नै रद्द गर्ने गरेको ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०७१।३।१० को निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको परिपालना नगरी एकतर्फी र मनोगतरूपमा

गरिएको तथ्य स्थापित हुन आएको देखिँदा उक्त निर्णय कानून अनुकूलको हो भनी मान्न मिल्ने देखिएन ।

११. नेपालको संविधानले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकांक्षा पुरा गर्न संविधान निर्माण गरिएको भन्ने कुरा संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख गरेको पाइन्छ । त्यस्तै सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकासमार्फत उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने तथा अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतशील बनाई स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुने राज्यका निर्देशक सिद्धान्तमा संवैधानिक प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको छ । त्यस्तै सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकासमार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने, जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै जलस्रोतको बहुउद्देश्यीय विकास गर्ने राज्यको अर्थ, उद्योग र वाणिज्य नीति र प्राकृतिक साधन स्रोतको उपयोगसम्बन्धी नीति रहने संवैधानिक प्रतिबद्धता रहेको पाइन्छ । साथै विद्युत्को सर्वेक्षण, उत्पादन, प्रसारण वा वितरणलाई व्यवस्थित गर्न, विद्युत् शक्तिको विकास गर्न र विद्युत् सेवालाई स्तरीय एवं सुरक्षणयुक्त बनाउने विद्युत् ऐन, २०४९ को उद्देश्य रहेको उक्त ऐनको प्रस्तावनाबाट देखिन्छ । विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४ मा विद्युत् उत्पादन, सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४ र विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ४ बमोजिम निवेदक कम्पनीले कालिका कालीगण्डकी विद्युत् आयोजना (४९.५ मेगावाट) सञ्चालन गर्न सर्वेक्षण अनुमतिपत्रका लागि विद्युत् विकास विभागसमक्ष मिति २०६५।११।१५ मा निवेदन पेश गरेको देखिन्छ ।

१२. निवेदक कम्पनी कम्पनी ऐनबमोजिम

स्वदेशी नागरिकहरूबाट नै स्थापित कम्पनी रहेको र उक्त कम्पनीले जलविद्युत्को उत्पादनका लागि सर्वेक्षण अनुमतिपत्र माग गरेको अवस्था रहेको पाइन्छ । निवेदकले दरखास्त दर्ता गराएपश्चात विद्युत् विकास विभागमा कानूनबमोजिम लाग्ने धरोटी रकमसमेत विद्युत् विकास विभागले लिएको, आयोजना सञ्चालन गर्नका लागि चाहिने कागजातसमेत माग गरेकोमा माग गरेका कागजात र सम्बन्धित निकायका सहमती तथा सिफारिस पत्रसमेत निवेदक कम्पनीले पेश गरी सम्पूर्ण प्रक्रिया पुरा गरेको कुरालाई विपक्षीहरूले लिखित जवाफमा पनि अन्यथा भन्न सकेको पाइँदैन । यसरी संविधानले नै आर्थिक उद्देश्यमा निजी क्षेत्रलाई समेत सहभागी गराई आर्थिक विकास गर्ने घोषणा गरेको संवैधानिक प्रतिबद्धतासमेतको विपरीत हुने गरी ऊर्जा मन्त्रालयले निवेदक कम्पनीलाई कुनै जानकारी र सूचना नै नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरीत हुने गरी एकतर्फीरूपमा दरखास्त पत्र नै रद्द गर्ने गरी गरेको निर्णय संविधान, कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्त र उचित कार्यविधिअनुरूपको भई न्यायोचित रहेछ भनी मान्न मिल्ने देखिन आएन ।

१३. लोककल्याणकारी शासन व्यवस्थाको अवधारणाले राज्यको शासन सञ्चालनको एक मात्र पात्र सरकारलाई मान्दै आएकोमा नागरिकका अपेक्षा पुरा गर्न सरकारबाट मात्र सम्भव नहुने हुँदा सरकारी, निजी साझेदारी (Public Private Partnership) को मान्यता विकास भएको हो । शासन सञ्चालनको आधुनिक र नवीनतम अवधारणाअनुसार भयशक्ति (Threat power) राज्यसँग रहने, आर्थिक शक्ति (Economic power) निजी क्षेत्रसँग रहने र सामाजिक शक्ति (Social power) नागरिक समाजसँग रहने हुन्छ । शासन व्यवस्थाका त्रिपक्षीय आयामहरू सरकार, निजी क्षेत्र र नागरिक समाजको सहकार्य र समन्वयबाट शासन सञ्चालन गरिएमा त्यस्तो शासन लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित सुशासनका

अवयवहरूको पूर्ण परिपालनासहितको शासन व्यवस्था स्थापित हुन्छ । यो सिद्धान्तलाई हाम्रो नेपालको वर्तमान संविधानको प्रस्तावना, निर्देशक सिद्धान्त र नीतिहरूले समेत आत्मसात गरेको पाइन्छ । शासनमा सुशासनको अनुभूति दिलाउनका लागि आर्थिक उदारीकरण र निजीकरणको अवधारणा विकास भएसँगै सरकारको भूमिका अनुगमनकर्ता, सहजकर्ता, सुपरीवेक्षणकर्ता, समन्वयकर्ता, अभिभावकमा सीमित रहने गर्दछ । निजी क्षेत्र र नागरिक समाजले गर्न नचाहने, गर्न चाहेर पनि गर्न नमिल्ने र गर्न नसक्ने कार्य भने सरकारको कार्यक्षेत्र (Domain) मा रहने गर्दछ । सरकारको यही परिवर्तनमुखी भूमिकालाई नेपालको वर्तमान संविधान र कानूनहरूले समेत स्वीकार गरेको पाइन्छ । विद्युत् उत्पादन, सर्वेक्षण अनुमतिपत्रका लागि दरखास्त दिन र विद्युत् उत्पादन गरी बिक्री वितरण गर्नका लागि निजी क्षेत्रलाई समेत संविधान र कानूनले मार्ग प्रशस्त गरेको र सोहीबमोजिम निवेदक कम्पनीले विद्युत् विकास विभागमा कालिका कालीगण्डकी जलविद्युत् आयोजना सञ्चालन गर्न विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी दरखास्त दर्ता गरेको कार्य संविधान र कानूनसम्मत नै रहेको कुरामा विवाद छैन ।

१४. अब विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमति पत्र पाउँ भनी निवेदकले निवेदन दिएको लामो समयसम्म पनि कुनै कारवाही नगरी विपक्षीहरू मौन बसेको देखिन्छ । निवेदक कम्पनीले दरखास्तपत्र दर्ता गरेको लामो समय पश्चात मात्र अर्थात् दरखास्त दिएको ६ वर्षपछि विपक्षी ऊर्जा मन्त्रालयबाट मिति २०७१।३।१० मा निर्णय गरी निवेदक कम्पनीको दरखास्त पत्र नै रद्द गर्ने भनी मिति २०७१।३।१५ मा विद्युत् विकास विभागको पत्रमार्फत निवेदक कम्पनीलाई जानकारी गराएको पाइन्छ । उक्त जानकारी पत्रमा निवेदकले के कुन माग गरेका कागजात पेस गर्न नसकेको कारणले उक्त दरखास्त पत्र रद्द गर्नुपरेको हो

भन्ने केही पनि नखुलाई केवल प्रस्तावित आयोजनाले सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनालाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने भएकोले सर्वेक्षण अनुमतिपत्र सम्बन्धमा कारवाही नगरी दरखास्त रद्द गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजना कहिलेबाट कुन कुन क्षेत्रमा कसरी सञ्चालित हुने र निवेदकको प्रस्तावित आयोजनाले उक्त आयोजनालाई यस कारणले यसरी प्रभाव पार्ने भन्ने कुनै कारण उल्लेख गर्न सकेको समेत पाइँदैन भने सो कुरा ऊर्जा मन्त्रालयले आफ्नो लिखित जवाफमा पनि खुलाउन सकेको देखिँदैन ।

१५. निवेदकले विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउनका लागि लगानी गरिसकेको र विद्युत् विकास विभागबाट माग भएबमोजिमका सम्पूर्ण कागजातहरूसमेत पेस गरेको अवस्थामा लामो समयपछि सप्तगण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनालाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने भन्ने ऊर्जा मन्त्रालयको निर्णयको आधार र कारण स्वच्छ, उचित र तर्कयुक्त नहुनुका साथै उक्त निर्णय वैध अपेक्षाको सिद्धान्त (Principle of Legitimate Expectation) को सिद्धान्त अनुरूप पनि भएको देखिएन । वैध अपेक्षाको सिद्धान्त सरकारको स्वेच्छाचारीतालाई नियन्त्रण गर्ने र नागरिकप्रति स्वच्छ व्यवहार (Fair Treatment) गर्ने कार्यसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । वैध अपेक्षाको सिद्धान्त विरुद्ध गई सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले सरकारी नीति कार्यान्वयन गरेको अवस्थामा रिट क्षेत्राधिकारबाट त्यस्ता काम कारवाहीको परीक्षण गरी अदालतबाट उपयुक्त आदेश जारी गर्न सकिने नै हुन्छ । सरकारका निकायले लामो समयदेखि काम कारवाहीलाई अगाडि बढाइरहेको र उक्त काम कारवाहीबाट सकारात्मक परिणाम आउने कुरामा निवेदक विश्वस्त रहिरहेको अवस्थामा काम कारवाही माग गर्ने पक्षलाई उक्त काम कारवाहीप्रति वैध अपेक्षा उत्पन्न हुने गर्दछ । वैध अपेक्षाको सिद्धान्तले सरकारी

निकायका काम कारवाहीप्रति जनताको विश्वसनियता सिर्जना हुने र जनताको सरकारप्रति भरोसासमेत रहने गर्दछ । सरकारी निकायमा कार्यरत सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले विकाससँग सम्बन्धित विषय र विकास कानूनका सन्दर्भमा निर्णय गर्दा त झन वैध अपेक्षाको सिद्धान्तलाई संवेदनशीलरूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसले सरकारको काम कारवाहीमा भरयोग्यता र विश्वसनियता अभिवृद्धि गर्न मद्दत पुऱ्याउँदछ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले आफूले माग गरेको काम कारवाहीमा सम्पूर्ण प्रक्रिया पुऱ्याई सकारात्मक नतिजा आउने प्रतिक्षामा बसिरहको अवस्थामा एककासी कारवाही नै अगाडि नबढाउने गरी प्रारम्भिकरूपमै दरखास्तपत्र नै रद्द गर्ने ऊर्जा मन्त्रालयको निर्णयबाट निवेदकको वैध अपेक्षाको सिद्धान्तलाई उपेक्षा गरी निर्णय गरेको देखिँदा उक्त निर्णय वैध अपेक्षाको सिद्धान्तको समेत विपरीत रहेको देखिन आयो ।

१६. प्रस्तुत सम्बन्धमा निवेदक कम्पनीले मिति २०६५।१।१५ मा विद्युत् सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी विद्युत् विकास विभागमा दरखास्त दर्ता गराएको देखियो । त्यसको ६ वर्षपछि मिति २०७१।३।१० मा मात्र निवेदक कम्पनीको दरखास्तपत्र नै रद्द गर्ने भनी ऊर्जा मन्त्रालयले निर्णय गरेको कार्य नै रहस्यपूर्ण रहेको पाइयो र सो गर्नुको औचित्य पनि पुष्टि गर्न सकेको देखिएन । निजी क्षेत्रबाट विद्युत् आयोजना विकास गर्न र सञ्चालन गर्नको लागि ऐन नियमहरूले मार्गप्रशस्त गरेकै छ । यदि विद्युत् उत्पादन कार्यमा सरकारले निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्न इच्छुक छ भने सहकार्यकै भावनामा सरकारी काम कारवाही अगाडि बढाउनु पर्दछ । विद्युत् उत्पादनका लागि अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने सरकारी निकायहरू त्यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा निःसन्देहरूपमा संवेदनशील हुनै पर्दछ । नत्र विद्युत् उत्पादनमा निजी क्षेत्र लगानी गर्न आकर्षित नहुन सक्दछन र त्यसको असर राष्ट्र र सर्वसाधारण नागरिकसमेतमा पर्न जान्छ । यस्तो नकारात्मक

परिणामको दोष अन्ततोगत्वा सरकारमा जान्छ । प्रस्तावित परियोजनाको विकास र निर्माणमा स-साना कानूनी कमजोरी र छिद्रहरू देखाई अनुमतिपत्र दिन इन्कार गर्दै जाने हो भने विद्युत् उत्पादनका लागि प्रयासरत निवेदक जस्ता निजी कम्पनी र लगानीकर्ताहरू निरुत्साहित हुने अवस्थाको सिर्जना हुन पुग्दछ । यस्ता काम कारवाहीले राज्यलाई नै घाटा पुग्ने हुन्छ । अन्ततोगत्वा निजी क्षेत्रलाई स-साना बहाना बनाई विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र नै नदिने कार्यले विद्युत् उत्पादनमा अवरोध सिर्जना हुन पुग्दछ । परिणामतः नागरिकले निरन्तर लोडसेडिङको मार व्यहोरिरहनु पर्ने जस्तो गम्भीर अवस्थाको सिर्जना हुन गई मुलुककै हितमा समेत प्रतिकूल असर पर्न जाने हुन्छ ।

१७. प्रस्तुत रिट निवेदनको सम्बन्धमा स्पष्टरूपमा स्थापित हुन आएको विषय के हो भने निवेदकले विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी २०६५।१।१५ मा विद्युत् विकास विभागमा विद्युत् ऐन र नियमावलीबमोजिम दरखास्त दर्ता गराएको पाइन्छ । दरखास्त पत्र साथ सर्वेक्षण अनुमति पत्र लिन लाग्ने दस्तुरसमेत दाखिला गरेको र विद्युत् विकास विभागले निवेदक कम्पनीसँग आवश्यक कागजात माग गरेकोमा माग गरेका कागजातहरूसमेत पेस गरेको अवस्था रहेको छ । के कुन कागजात नपुगेको कारण दरखास्त पत्र नै रद्द गरेको हो भनी स्पष्ट खुलाई ऊर्जा मन्त्रालयले निर्णय गर्न सकेको पाइँदैन । निवेदकले विद्युत् उत्पादन गर्नका लागि चाहिने लगानीको स्रोतसमेत जुटाई सकेको मिसिलबाट देखिन्छ । यसरी सम्पूर्ण प्रक्रिया पुरा गरी सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउने अपेक्षामा रहेको निवेदक कम्पनीलाई ६ वर्ष पछि दरखास्त पत्र नै रद्द गर्ने गरेको ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०७१।३।१० को निर्णय न्यायिक मनको प्रयोग नगरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुन गई त्रुटिपूर्ण रहेको देखिन आयो ।

१८. अतः माथि विवेचित कानूनी व्यवस्था, आधार र कारणहरू समेतबाट विपक्षी ऊर्जा मन्त्रालयले निवेदक कम्पनीले विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमति पत्र पाउँ भनी मिति २०६५।११।१५ मा विद्युत् विकास विभागसमक्ष दिएको दरखास्त पत्र नै रद्द गर्ने भनी मिति २०७१।३।१० मा ऊर्जा मन्त्रालयबाट भएको निर्णय र सो निर्णयका आधारमा कालिका कालीगण्डकी जलविद्युत् विकास आयोजनाको विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको दरखास्त रद्द गरिएको बारे भनी विद्युत् विकास विभागले निवेदक कम्पनीलाई च.नं. ३४०९ मिति २०७१।३।१५ मा जानकारी गराएको जानकारी पत्रसमेत कानूनीरूपमा त्रुटिपूर्ण रहेको हुँदा ऊर्जा मन्त्रालयको उक्त निर्णय र विद्युत् विकास विभागको जानकारी पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ । अब ऊर्जा मन्त्रालयको उक्त निर्णय र विद्युत् विकास विभागको जानकारी पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहरेको हुँदा रिट निवेदक मौलाकालिका हाइड्रोपावर कम्पनीले मिति २०६५।११।१५ मा कालिका कालीगण्डकी जलविद्युत् आयोजनाबाट ४९.५ मेगावाट जलविद्युत् उत्पादनको लागि विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी दिएको निवेदन मागबमोजिम निवेदक कम्पनीलाई विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमति दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल निमयमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. हरिकृष्ण कार्की

इजलास अधिकृतः नगेन्द्रकुमार कालाखेती

इति संवत् २०७३ साल कात्तिक ८ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. ९८०७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
आदेश मिति : २०७३।०७।०९
०७१-WO-०३००

विषय:- उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : जिल्ला बैतडी, सलेना गाउँ विकास समिति
वडा नं. ३ बस्ने लोकराज जोशी
विरुद्ध

विपक्षी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग,
टंगालसमेत

- कसैको हक अधिकारमा असर पुग्ने अधिकारीले निजउपर निर्णय गर्दा सो निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकार छ, छैन भनी प्रारम्भिकरूपमै विचार पुऱ्याउनु पर्दछ । कानूनले क्षेत्राधिकार नै प्रदान नगरेको विषयमा गरिएको निर्णय कानूनसम्मत र वैधानिक निर्णय हुन सक्दैन । त्यस्तो क्षेत्राधिकारविहीन निर्णयले कानूनी मान्यतासमेत प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- उत्प्रेषणको आदेश कुनै न्यायिक र अर्धन्यायिक निकाय तथा सो निकायमा कार्य गर्ने सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले क्षेत्राधिकारविहीन (Absence of Jurisdiction) निर्णय गरेमा, क्षेत्राधिकारको दुरुपयोग गरी (Obuse

of Jurisdiction) निर्णय गरिएमा र क्षेत्राधिकार नाघी (Excess of Jurisdiction) निर्णय गरेको देखिएमा जारी हुने।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेत

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता टिकेन्द्र दाहाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३७, १४०, १४२, १४३

आदेश

न्या. गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:

म निवेदक केदारेश्वर उच्च माध्यमिक विद्यालय, दुर्गास्थान, बैतडीमा प्रा.वि. द्वितीय श्रेणीमा दरबन्दी रही जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीअर्न्तगत स्रोत केन्द्र, सलेनामा स्रोत व्यक्तिको रूपमा लामो समयदेखि कार्यरत रहेको थिएँ। यसैबीच नेपाल सरकारको छात्रवृत्ति कोटामा बुढानिलकण्ठ स्कुलमा अध्ययनको निम्ति छनौट भएकी लक्ष्मी लोहार, भूमिराज सामुदायिक प्राथमिक विद्यालय, बैतडीमा अध्ययनरत रहेको निजको भर्ना अभिलेखलगायत कागजातबाट देखिएको र निज सोही विद्यालयमा अध्ययनरत रही छात्रवृत्ति छनौट परीक्षामा प्रतिस्पर्धा गरी छनौट भई बुढानिलकण्ठ स्कुलमा अध्ययन गरिरहेकी छन्।

म स्रोत व्यक्ति भएको हुनाले मैले निज अध्ययन

गरिरहेको भनिएको भूमिराज सामुदायिक विद्यालयमा गई बुद्धदा निजको भर्ना रजिष्टरमा नाम अभिलेखित रहेको, निजले सोही विद्यालयमा कक्षा ४ अध्ययन गरी तत्कालीन अवस्थामा कक्षा ५ मा अध्ययन गरिरहेको भनी सो विद्यालयका प्रधानाध्यापिकाले लिखितरूपमा प्रमाणित पनि गरिदिएको र त्यस बखतमा निज त्यही विद्यालयमा अध्ययनरत रहेको देखिएकोले सोहीबमोजिमको प्रतिवेदन जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा दिएको थिएँ।

जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीको आ.ब. ०७०/०७१, च.नं. १७७२, मिति २०७१/१/३० मा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र शिक्षा विभाग, सानोठिमीसमेतलाई बोधार्थ दिई "तपाईंले झुठ्ठा विवरणको प्रतिवेदन पेस गरेको कारण शिक्षा विभाग (शासकीय सुधार तथा आन्तरिक गुणस्तर शाखा) सानोठिमी, भक्तपुरको च.नं. ३२७ मिति २०७१/१/२३ को पत्रानुसार तपाईंलाई शिक्षा नियमावली २०५९ को नियम १३७ को प्रावधानअनुसार ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गर्ने गरी कारवाही गर्नु नपर्ने कुनै कारण भएमा ७ दिनभित्र लिखित स्पष्टीकरण" पेस गर्नु भनी अकस्मात् स्पष्टीकरण माग गरेको पत्र प्राप्त भएपछि मात्र मलाई निज लक्ष्मी लोहार सो विद्यालयकी वास्तविक विद्यार्थी नभएकी थाहा भयो। भूमिराज सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयकी प्रधानाध्यापिका पुष्पा लोहारले आफ्नो विद्यालयमा भर्ना रजिष्टर र सिफारिससमेत झुठ्ठा बनाएकी रहिछन् भन्ने जानकारी हुन आयो। यसरी मलाई स्पष्टीकरण माग गरेपछि मैले भएको यथार्थ व्यहोराको स्पष्टीकरण मिति २०७१/२/१३ मा दिएपछि मैले स्पष्टीकरण बुझाउने बित्तिकै अघि नै तयार गरिएको अर्को स्पष्टीकरणको पत्र बुझाइयो। मैले त्यसको पनि म्यादैभित्र स्पष्टीकरण पेस गरेको थिएँ।

मिति २०७१/२/१८ मा मेरो ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गरिएको रहेछ। तर त्यसको

निर्णयको नक्कल हालसम्म पनि मलाई दिइएको छैन । त्यसको विरुद्धमा मैले उपचार खोज्ने तयारी गरी मैले निर्णयलगायतका कागजात प्राप्त गर्ने प्रयास गरिरहेको अवस्थामा पुनः विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले स्पष्टीकरणसमेत नसोधी एकाएक मिति २०७१/३/३१ मा मेरो स्रोत व्यक्तिको सम्बन्धमा भएको करार पनि सोही मितिदेखि लागू हुने गरी रद्द गरिएको तथा मलाई पहिलाको सजाय पुनरावलोकन गरी २ वर्ष बढुवा रोक्का गरिएको भन्ने पत्र दिइयो । विपक्षीको यस्तो स्वेच्छाचारी निर्णयको विषयमा कारवाहीसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कागजात माग गर्न निवेदन दिँदा जिल्ला शिक्षा कार्यालयले निवेदनसमेत दर्ता गर्न नमानी आफूले कुनै पनि कारवाही अगाडि नबढाएको र जति पनि काम कारवाही गरिएको छ, त्यो सबै शिक्षा विभागको निर्देशनबमोजिम गरेको हुनाले सबै कागजात विभागबाटै लिनु भनियो ।

मलाई अनौपचारिकरूपमा प्राप्त भएको शिक्षा विभाग, शासकीय सुधार तथा आन्तरिक गुणस्तर शाखाले प.सं.शा.सु.आ.गु. ०७०/०७१, च.नं. २०४-५४, मिति २०७१/३/१६ मा विभागीय कारवाही गर्ने सम्बन्धमा विषयक पत्रमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई "मिति २०७०/३/१५ मा यस विभागबाट केदार प्रा.पस. कुजागढ, बैतडीका प्रा.वि. द्वितीय श्रेणीका शिक्षक तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीका स्रोत व्यक्ति लोकराज जोशीका हकमा निजले विवरण यकिन गर्ने क्रममा झुठ्ठा विवरण प्रमाणित गरी प्रतिवेदन गरेको हुँदा निजलाई स्रोत व्यक्तिको रूपमा कामकाज गराउन उपयुक्त नदेखिँदा निजसँग भएको करार सम्झौता रद्द गर्ने र निजलाई आचारणसम्बन्धी नियम उल्लङ्घन गरेको देखिँदा यस पूर्वको विभागीय कारवाही पुनरावलोकन गरी शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३७ (ग) बमोजिम नियमानुसार कारवाही गर्न जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई लेखी पठाउने निर्णय भएकोले आवश्यक प्रक्रिया

पुन्याई निज स्रोत व्यक्ति लोकराज जोशीलाई विभागीय कारवाही गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र यस विभागलाई अविलम्ब जानकारी गराउनु हुन निर्णयानुसार अनुरोध छ" भनी पत्र लेखिएको रहेछ ।

यसरी मलाई शिक्षा ऐन तथा नियमविपरीत, काम नगर्दा पनि विना कारण पटकपटक सजाय परिवर्तन गर्दै मलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), १२(२), र १२(३)(च), १३(१), १८ तथा १९ समेतका हक हनन गर्ने गरी शिक्षा ऐन, २०४८ तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ विपरीत कारवाही गरिएको हुनाले ती सम्पूर्ण गैरकानूनी काम कारवाही बदर गराउने अन्य कुनै वैकल्पिक कानूनी उपाय नभएको हुनाले धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यो रिट निवेदन लिएर उपस्थित भएको छु । विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६९/६/१६ को निर्णय र त्यसैको आधारमा शिक्षा विभागलाई लेखेको पत्र त्यसैको आधारमा शिक्षा विभागले जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले मिति २०७१/१/३० र २०७१/२/१२ मा मागेको स्पष्टीकरण, शिक्षा विभागको मिति २०७१/३/१५ मा भएको कारवाही पुनरावलोकन गर्ने भन्ने निर्णय तथा त्यसैका आधारमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई लेखेको पत्र तथा विभागको त्यही पत्रको आधारमा मिति २०७१/३/३१ मा मलाई लेखेको पत्रसमेतका सम्पूर्ण काम कारवाहीलाई उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी मलाई पूर्ववत् स्रोत व्यक्तिकैरूपमा काम कारवाही गर्न दिनु र स्पष्टीकरणसमेत नलिई एकतर्फीरूपमा मिति २०७१/३/३१ बाट भंग गरिएको करारबमोजिम मैले पाउने सम्पूर्ण तलब भत्ता तथा सुविधासमेत दिनु भन्ने परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ ।

विवादको विषय रहेको लक्ष्मी लोहारको अध्ययन गरेको विद्यालयको सम्बन्धमा मैले प्रतिवेदन गरेबमोजिम भूमिराज सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा निजको भर्ना रजिष्टर अभिलेख रहेको

र निज त्यही विद्यालयमा अध्ययनरत रहेको भनेर त्यही विद्यालयकी प्रधानअध्यापिका पुष्पा लोहारले प्रमाणितसमेत गरिदिएको विषयमा विवाद छैन । प्रधानअध्यापिकाले मलाई सम्बोधन गरी दिएको पत्रमा लक्ष्मी लोहारले शै.स. ०६७ को वार्षिक परीक्षामा कक्षा ४ उत्तीर्ण गरी कक्षा ५ मा अध्ययन गरिरहेको भन्ने छ र सो विद्यालयको भर्ना अभिलेखमा म आफैँले निरीक्षण गर्दा भर्ना अभिलेखमा पनि जनिएको हुँदा सोहीबमोजिम मैले प्रतिवेदन दिएको हो । मैले अन्य कुनै पनि गलत व्यहोराको प्रतिवेदन दिएको छैन र मैले प्रतिवेदन दिएको व्यहोरा त्रुटिपूर्ण नभई भूमिराज प्रा. वि. की प्रधानअध्यापिकाले नै अर्को विद्यालयबाट कक्षा ४ को परीक्षा दिएकी विद्यार्थीलाई आफ्नो विद्यालयको भर्ना अभिलेखसमेत तयार गरी प्रमाणितसमेत गरेको हुनाले निजलाई कारवाही हुनुपर्ने हो, मलाई होइन ।

मलाई विभागीय कारवाही जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीको नामबाट गरिएको भए पनि विपक्षी शिक्षा विभागबाट नै मिति २०७१/१/२३ को पत.सं. २०४-०७०/०७१, च.नं. ३२७, मिति २०७१/१/२३ को पत्रमा नै कुन नियमबमोजिम, के कारवाही गर्ने भन्ने अघि नै निर्धारण गरी सोही मितिमा निर्णय गरी "आवश्यक प्रक्रिया पुऱ्याई" विभागीय कारवाही गरी अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमेतलाई जानकारी दिनु भनिएको छ । यसबाट विपक्षीमध्येको शिक्षा विभागले अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको दबाबको कारणले मलाई कारवाही गरेको, मलाई स्पष्टीकरण माग्नु अघि नै विभागको मिति २०७१/१/२३ मा नै कुन नियमबमोजिम के सजाय गर्ने भनी निर्णय गरेर जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा पठाएको र विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालयले न्यायिक मन प्रयोग नगरी केवल कार्यान्वयनकर्ताको भूमिका मात्र निभाएको छ । त्यसैले विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालयले स्पष्टीकरण लिने र कारवाही गर्ने अधिकार नै नभएको निकायले अघि नै सजायसमेत निर्धारण गरी त्यसलाई

कानूनी जलप लगाउनको लागि पछि मागिएको हुनाले शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४० बमोजिम बैधता प्राप्त गर्न सक्दैन ।

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४३ मा सजाय गर्ने अधिकार तोकिएको छ । नियम १४३(१)(क) बमोजिम दुईभन्दा बढी तलब वृद्धि रोक्का गर्ने अधिकार व्यवस्थापन समितिलाई रहेको छ । तर मेरो हकमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई कुनै पनि प्रक्रियामा संलग्न नै गराइएको छैन । अधिकार नै नभएको शिक्षा विभागले स्पष्टीकरण माग्नुभन्दा ७ दिन अगावै ५ वर्ष तलब वृद्धि रोक्का गर्ने भनी निर्णय गरेर जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई पठाएको छ । विपक्षीको मलाई कारवाही गर्ने कार्य शिक्षा नियम, २०५९ को नियम १४३(१)(क) विपरीत भई अधिकारक्षेत्रको अतिक्रमण गरी गरिएको छ । जसको परिणाम स्वरूप सो निर्णय अधकारक्षेत्र विहीन भई बदर भागी छ ।

मलाई कारवाही गर्दा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४३ मा सजाय गर्ने अधिकारी तोकिएको छ । नियम १४३ (१)(क) बमोजिम दुईभन्दा बढी तलब वृद्धि रोक्का गर्ने अधिकार व्यवस्थापन समितिलाई रहेको छ । तर मेरो हकमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई कुनै पनि प्रक्रियामा संलग्न नै गराइएको छैन । अधिकार नै नभएको शिक्षा विभागले स्पष्टीकरण माग्नु भन्दा ७ दिन अगावै ५ वर्ष तलब वृद्धि रोक्का गर्ने भनी निर्णय गरेर जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई पठाएको छ । अतः विपक्षीले मलाई कारवाही गर्ने कार्य शिक्षा नियम, २०५९ को नियम १४३(१)(क) विपरीत भई अधिकारक्षेत्रको अतिक्रमण गरी गरिएको छ । जसको परिणामस्वरूप सो निर्णय अधिकारक्षेत्रविहीन भई त्रुटिपूर्ण छ ।

मलाई कारवाही गर्दा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३७ को "प्रावधानबमोजिम" भनी स्पष्टीकरण माग गरिएको र सोहीबमोजिम कारवाही

गरिएको छ । तर नियम १३७ मा विभिन्न ६ वटा अवस्थाहरूको व्यवस्था गरिएको छ र त्यसमध्ये मलाई कुन कसुरमा सजाय गरिएको हो भन्ने प्रस्टै गरिएको छैन । त्यसैले कानूनको कुन चाहिँ व्यवस्थाको उल्लङ्घन भएको हो भन्नेसमेत किटान नगरी गरिएको सजाय त्रुटिपूर्ण छ ।

विपक्षीहरूले मेरो तलब रोक्का गरेको विरुद्धमा उपचार खोज्ने तयारी गरी आवश्यक कागजात प्राप्त गर्ने प्रयास गर्दा गर्दै विपक्षीहरू मध्येको शिक्षा विभागले पुनः मिति २०७१/१/२३ को निर्णय मिति २०७१/३/१५ मा पुनरावलोकन गरेको भनेर मैले आचारणसम्बन्धी नियम उल्लङ्घन गरेको देखिएको भनी शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३७(ग) बमोजिम कारवाही गर्ने भनी जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई पठाई सोही पत्रलाई आधार मानी मलाई स्पष्टीकरणसमेत नमागी एकाएक मिति २०७१/३/३१ को पत्रबाट जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट मेरो स्रोत व्यक्तिको करार रद्द गरिएको र दुई वर्ष बढुवा रोक्कासमेत गरिएको छ । एकातर्फ विपक्षी शिक्षा विभागलाई मलाई कारवाही गर्ने अधिकार नै शिक्षा नियमावलीको नियम १४३ ले दिएको छैन । अर्कोतर्फ आफैँ पहिला एउटा सजाय गर्ने गरी निर्णय गर्ने र त्यसलाई फेरी पुनरावलोकन गरेको भनी अर्को सजाय गर्ने अधिकार पनि शिक्षा ऐन तथा नियमले प्रदान गरेको छैन । अतः उल्लिखित संविधान र कानूनसमेतका आधारमा विपक्षीहरूद्वारा गरिएको सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मेरो मागबमोजिम परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदाबी ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको एक प्रति नक्कल

साथै राखी विपक्षीहरूलाई म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । निवेदकले अन्तरिम आदेशसमेत माग गरेको देखिँदा सो सम्बन्धमा दुवै पक्ष राखी छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्नु उपयुक्त हुने देखिएकोले सो प्रयोजनका लागि मिति २०७१/७/१९ को छलफलको पेसी तोकी सोको जानकारी विपक्षीहरूलाई समेत दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१/७/१३ को आदेश ।

भूमिराम सामुदायिक प्रा.वि. बैतडीमा अध्ययन गरेको सिफारिस र मार्कसिटसमेत तयार गरी बुढानिलकण्ठ स्कुलमा अध्ययन गरिरहेकी छात्रा लक्ष्मी लोहार सो विद्यालयको नियमित छात्रा नभई जगन्नाथ नि.मा.वि., नोहाट बैतडीमा अध्ययन गरेको देखिएको हुँदा उक्त भूमिराम सामुदायिक प्रा. वि.मा अध्ययन गरेको भनी सिफारिस पत्रलगायतका कागजातहरू तयार गर्ने सो विद्यालयको शिक्षिका पुष्पा लोहार र स्रोत व्यक्ति लोकराज जोशी (निवेदक) लाई विभागीय कारवाही गर्नको लागि शिक्षा विभागमा पत्राचार गर्ने निर्णय गरिएको हुँदा निज निवेदकको निवेदन जिकिर खारेज भागी छ । छात्रवृत्ति कोटामा बुढानिलकण्ठ स्कुलमा अध्ययनको लागि सिफारिस गरिएकी छात्रा लक्ष्मी लोहार उल्लिखित भूमिराम सामुदायिक प्रा.वि.की छात्रा नभएको सम्बन्धमा स्वयम् निवेदकले समेत अन्यथा भन्न सकेको अवस्था छैन । निवेदक स्रोत व्यक्तिको रूपमा रही आफ्नो क्षेत्रभित्र पर्ने विद्यालयहरू तथा सोमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको जिम्मेवार अधिकार रहेको अवस्थामा निज छात्रालाई प्रधानाध्यापिकाले सिफारिस गरेको कारणले आफ्नो दोष नभएको भनी गैर जिम्मेवार बन्न मिल्ने अवस्था रहँदैन । तसर्थ निवेदकको निवेदन जिकिर खारेज भागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

भूमिराम सामुदायिक विद्यालयमा लक्ष्मी

लोहार नामक छात्राले कक्षा ४ मा अध्ययन गरे नगरेको सम्बन्धमा निवेदकले स्रोत व्यक्तिको हैसियतले अभिलेख निरीक्षण गरी, अध्ययन गरी परीक्षासमेत दिए नदिएको सत्यापन गउनुपर्नेमा निजले आफ्नो जिम्मेवारी इमान्दारीपूर्वक बहन नगरी जानी जानी यस कार्यालयमा गलत तथ्याङ्क दिएको देखिन आएबाट सोका सम्बन्धमा स्पष्टीकरण माग गर्दा निजले आफूले विद्यालयको रेकर्ड र प्रधानाध्यापकले विद्यालयको लेटर प्याडमा सिफारिस दिएको आधारमा पेस गरेको हुँ भनी स्पष्टीकरण दिएको छ । तर निजले आफैँले सो अभिलेख हेरी उक्त पत्रको सत्यापन गर्नुपर्नेमा सो गरेको अवस्था नहुँदा निजलाई यस कार्यालयबाट गरिएको कारवाही कानूनअनुरूप नै भएकोले निज निवेदकको निवेदन खारेज भागी छ साथै विपक्षी निवेदकका उपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परी त्यसको छानबिन एवं अनुसन्धान कार्य उक्त आयोगबाट नै भई निजलाई विभागीय कारवाही गर्ने निर्देशन आयोगबाट शिक्षा विभाग र शिक्षा विभागबाट यस कार्यालयलाई निर्देशन भए मुताबिक यस कार्यालयबाट शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४० अनुसार निजबाट स्पष्टीकरण माग गरिएको र निजले पेस गरेको स्पष्टीकरण चित्त बुझ्दो नभएकोले ऐ. को नियम १३७(ग) अनुसार निजलाई २ वर्षसम्म बुझ्दा रोकका गरिएको हो ।

शिक्षा विभाग शासकीय सुधार तथा आन्तरिक गुणस्तर शाखा, सानोठिमी, भक्तपुरको च.नं. २०४-५४ मिति २०७१/३/१६ को पत्रबाट निवेदक स्रोत व्यक्ति लोकराज जोशीलाई विभागीय कारवाही गर्ने सम्बन्धमा यस कार्यालयलाई लेखी आएअनुसार शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३७(ग) बमोजिम निज विपक्षीलाई मिति २०७१/३/३१ मा तलब वृद्धि रोकका गर्ने पूर्ववत् कारवाही पुनरावलोकन गरी दुई वर्षसम्म बढुवा रोकका गरिएको र करार सम्झौता भङ्ग गर्ने अधिकार सम्बन्धमा शिक्षा विभागको निर्देशन शिक्षा

नियमावली, २०५९ को नियम १६(ल) बमोजिम यस कार्यालयले पालन गर्नुपर्ने भएकोले सोको परिपालना गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीको लिखित जवाफ ।

भूमिराज सामुदायिक विद्यालयमा लक्ष्मी लोहार नाम र छात्राले कक्षा ४ मा अध्ययन गरे नगरेको सम्बन्धमा निज विपक्षी निवेदकले स्रोत व्यक्तिको हैसियतले अभिलेख निरीक्षण गरी, अध्ययन गरी परीक्षासमेत दिए नदिएको सत्यपान गर्नुपर्नेमा निज विपक्षीले आफ्नो जिम्मेवारी इमान्दारीपूर्वक बहन नगरी जानी जानी जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा गलत तथ्याङ्कन दिएको देखिन आएबाट सोका सम्बन्धमा स्पष्टीकरण माग गर्दा निज विपक्षीले आफूले विद्यालयको रेकर्ड र प्रधानाध्यापकले विद्यालयको लेटर प्याडमा सिफारिस दिएको आधारमा प्रतिवेदन पेस गरेको हुँ भनी स्पष्टीकरण दिएको छ तर निजले आफैँले सो अभिलेख हेरी उक्त पत्रको सत्यपान गर्नुपर्नेमा सो गरेको अवस्था नहुँदा निजलाई जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीबाट गरिएको कारवाही कानूनअनुरूप नै रहेको छ ।

निवेदकका उपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परी त्यसको छानबिन एवं अनुसन्धान कार्य उक्त आयोगबाट नै भई निजलाई विभागीय कारवाही गर्ने निर्देशन आयोगबाट लेखी आए बमोजिम शिक्षा विभागबाट जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई निर्देशन भए मुताबिक जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीबाट शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४० अनुसार निजबाट स्पष्टीकरण माग गरिएको र निजले पेस गरेको स्पष्टीकरण चित्त बुझ्दो नभएकोले ऐ. को नियम १३७(ग) अनुसार उल्लङ्घन गरेकोले निज विपक्षीलाई २ वर्षसम्म बढुवा रोकका गरिएको हो ।

यस विभागको शासकीय सुधार तथा आन्तरिक गुणस्तर शाखाको च.नं. २०४-५४ मिति २०७१/३/१६ को पत्रबाट निवेदक स्रोत व्यक्ति

लोकराज जोशीलाई विभागीय कारवाही गर्ने सम्बन्धमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई लेखी पठाए अनुसार शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३७(ग) बमोजिम निज विपक्षीलाई मिति २०७१/३/३१ मा तलब वृद्धि रोक्का गर्ने पूर्ववत् कारवाही पुनरावलोकन गरी दुई वर्षसम्म बढुवा रोक्का गरिएको र करार सम्झौता भङ्ग गर्ने अधिकार सम्बन्धमा निज स्रोत व्यक्तिसँगको करार जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीबाट भएकोले निज स्रोत व्यक्तिले झुठ्ठा विवरण पेस गरी आचरण विपरीतको कार्य गरेको हुँदा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३७(ग) बमोजिमको कारवाही तथा स्रोत व्यक्ति पदको करारसमेत भङ्ग गर्न जिल्ला शिक्षा कार्यालय बैतडीलाई लेखिएबमोजिम जिल्ला शिक्षा कार्यालय बैतडीबाट निजउपर गरेको उक्त कारवाही शिक्षा ऐन, २०२८ तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ बमोजिम भएकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने शिक्षा विभाग, ऐ. का महानिर्देशक र शिक्षा विभाग शासकीय सुधार तथा आन्तरिक गुणस्तर शाखाले पृथक पृथकरूपमा पेस गरेको एकै मिलानको लिखित जवाफ ।

यसमा रिट निवेदकले अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भनी माग गरेको निवेदन मागबमोजिमको अवस्थाको विद्यमानता नरहेको नदेखिँदा हाललाई अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन । विषय वस्तुको गाम्भीर्यतालाई विचार गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३)(च ५) बमोजिम अग्राधिकार दिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री माधवकुमार बस्नेतले रिट निवेदक लोकराज जोशी उच्च माध्यमिक विद्यालय दुर्गास्थान, बैतडीमा प्रा. वि. द्वितीय श्रेणीमा दरबन्दी रही जिल्ला शिक्षा

कार्यालय, बैतडीअन्तर्गत स्रोत केन्द्र सलेनामा स्रोत व्यक्तिको रूपमा कार्यरत कर्मचारी हुन् । रिट निवेदकलाई लक्ष्मी लोहार नामकी छात्रालाई भूमिराज सामुदायिक प्राथमिक विद्यालय बैतडीमा अध्ययनरत रहेको भनी झुठ्ठा प्रतिवेदन तयार गरी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीमा दिएको भनी निजउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रानुसार शिक्षा विभाग सानोठिमी, भक्तपुरको मिति २०७१/१/२३ को पत्रले यी रिट निवेदकलाई ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गर्ने मिति २०७१/१/२३ को निर्णय र सो निर्णय पुनरावलोकन गरी पुनः २ वर्षसम्म बढुवा रोक्का गर्ने गरेको जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीको मिति २०७१/३/३१ को पत्र अधिकार क्षेत्रविहीन भई त्रुटिपूर्ण रहेको छ । शिक्षकलाई विभागीय कारवाही गर्ने अधिकार शिक्षा विभाग र जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई शिक्षा ऐन र नियमले प्रदान नगरेको हुँदा उक्त क्षेत्राधिकार विहीन निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी रिट निवेदकलाई पूर्ववत् रूपमा स्रोत व्यक्तिको रूपमा काम कारवाही गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीहरूका तर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता टिकेन्द्र दाहालले यी रिट निवेदकले भूमिराज सामुदायिक विद्यालयमा लक्ष्मी लोहार नामक छात्राले अध्ययन नै नगरेको विषयमा सो विद्यालयमा निजले अध्ययन गरेको भनी झुठ्ठा प्रतिवेदन दिएको कुरा निजले समेत रिट निवेदनमा स्वीकार गरेका छन् । यसरी निजले आफ्नो पदीय दायित्व जिम्मेवारीपूर्वक निर्वाह नगरेकोले निजको स्रोत व्यक्तिको करार भंग गरी निजलाई २ वर्षसम्म बढुवा रोक्का गरेको जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्षको उपरोक्तानुसारको बहससमेत सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । अब रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदक लोकराज जोशी केदारेश्वर उच्च माध्यमिक विद्यालय, दुर्गास्थान, बैतडीमा प्रा.वि. द्वितीय श्रेणीमा दरबन्दी रही जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीअन्तर्गत स्रोत केन्द्र सलेनामा स्रोत व्यक्तिको रूपमा कार्यरत कर्मचारी हुन् । नेपाल सरकारको छात्रवृत्ति कोटामा बुढानिलकण्ठ स्कुलमा अध्ययनको निमित्त छनौट भएकी लक्ष्मी लोहार भूमिराज सामुदायिक प्राथमिक विद्यालय, बैतडीमा अध्ययनरत नरहेकोमा उक्त स्कुलमा अध्ययन गरेको भनी झुठ्ठा प्रतिवेदन जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीमा दिएको विषयमा निजउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परी अख्तियारबाट शिक्षा विभागमा पत्राचार भई विभागको मिति २०७१/१/२३ को निर्णयबमोजिम शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३७ बमोजिम ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गर्नु भन्ने निर्णयबमोजिम जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले निजलाई ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गर्ने निर्णय क्षेत्राधिकारविहीन भई कानूनविपरीत रहेको छ । साथै शिक्षा विभागको मिति २०७१/३/१५ को पत्रले निजउपरको यसअघिको विभागीय कारवाही पुनरावलोकन गरी निजले आचरणसम्बन्धी नियम उल्लङ्घन गरेको हुँदा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३७(ग) बमोजिम विभागीय कारवाही गर्नु भन्ने निर्देशन भएअनुसार जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले मिति २०७१/३/३१ मा पुनः दुई वर्षसम्म बढुवा रोक्का गर्ने गरी गरेको विभागीय कारवाहीसमेत क्षेत्राधिकार विहीन छ । यसरी मेरो स्रोत व्यक्तिको रूपमा गरेको करार सम्झौता एकतर्फीरूपमा भंग गरी अधिकार र अख्तियारी नै नभएको निकाय र अधिकारीबाट भएको दुवै विभागीय

कारवाही शिक्षा ऐन र नियमविपरीत रहेको हुँदा उक्त विभागीय कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मलाई पूर्ववत् रूपमा स्रोत व्यक्तिका रूपमा कामकाज गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदाबी रहेको देखिन्छ ।

३. यी रिट निवेदक लोकराज जोशीले भूमिराज सामुदायिक विद्यालयमा लक्ष्मी लोहार नामक छात्राले कक्षा ४ मा अध्ययन गरे नगरेको सम्बन्धमा स्रोत व्यक्तिको हैसियतले अभिलेख निरीक्षण गरी, अध्ययन गरी परीक्षासमेत दिए नदिएको सत्यपान गर्नुपर्नेमा सो नगरी पदीय जिम्मेवारी इमान्दारीपूर्वक बहन नगरी लापरवाहीपूर्वक जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीमा बुझाएको प्रतिवेदनमा झुठ्ठा विवरण उल्लेख गरी पदीय आचरण उल्लङ्घन गरेको हुँदा निजलाई शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३७(ग) बमोजिम २ वर्षसम्म बढुवा रोक्का गर्ने गरेको जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

४. यी रिट निवेदक लोकराज जोशी केदारेश्वर उच्च माध्यमिक विद्यालय दुर्गास्थानमा प्रा.वि. द्वितीय श्रेणी दरबन्दी रही जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीअन्तर्गत स्रोतकेन्द्र सलेनामा स्रोत व्यक्तिको रूपमा कार्यरत कर्मचारी रहेको कुरामा विवाद रहेको देखिँदैन । विवादको विषय लक्ष्मी लोहारले अध्ययन गरेको विद्यालय भूमिराज सामुदायिक प्राथमिक विद्यालय, बैतडीमा अध्ययन गरेको सम्बन्धमा निज छात्रा लक्ष्मी लोहार सो विद्यालयमा अध्ययनरत नरहेको तर यी रिट निवेदकले लक्ष्मी लोहार नामक छात्रा भूमिराज सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा अध्ययन गरेको भनी झुठ्ठा विवरण लेखी गलत प्रतिवेदन दिएको हुँदा निजलाई ५ वर्षसम्म बढुवा रोक्का गर्नु भनी शिक्षा विभाग सानोठिमी, भक्तपुरले जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई लेखी पठाएबमोजिम जिल्ला

शिक्षा कार्यालय बैतडीले निजलाई ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गर्ने निर्णय भएको पाइन्छ । पुनः शिक्षा विभागले पहिलाको विभागीय कारवाही पुनरावलोकन गरी निजलाई आचरणसम्बन्धी नियम उल्लङ्घन गरेकोमा विभागीय कारवाही गर्नु भनी शिक्षा विभाग सानोठिमीले मिति २०७१/३/१५ मा निर्णय गरी ऐ. १६ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई पत्राचार गरेपश्चात् जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले पुनः निजलाई २ वर्षसम्म बढुवा रोक्का गर्ने गरेको विभागीय कारवाही क्षेत्राधिकार विहीन रहेको भन्ने मागदाबीका सम्बन्धमा सामुदायिक विद्यालयको प्रा.वि. द्वितीय श्रेणीको शिक्षकको विभागीय कारवाही गर्ने जिम्मेवार निकाय र अधिकारी शिक्षा नियमावली, २०५९ ले कसलाई तोकेको रहेछ भनी नियमावलीको व्यवस्था हेर्दा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४३ मा शिक्षकलाई सजाय गर्ने अधिकारी देहायबमोजिम हुने व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

- (क) शिक्षकलाई नसिहत दिने वा दुई तलब वृद्धि रोक्का गर्ने प्रधानाध्यापक र सोभन्दा बढी तलब वृद्धि रोक्का गर्ने व्यवस्थापन समिति
- (ख) प्रधानाध्यापकलाई नसिहत दिने र तलब वृद्धि रोक्का गर्ने जिल्ला शिक्षा अधिकारी
- (ग) बढुवा रोक्का गर्ने जिल्ला शिक्षा अधिकारी
- (घ) नोकरीबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने सम्बन्धित निर्देशक
- (१क) उपनियम १ को खण्ड (ख) (ग) वा (घ) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि समूहद्वारा सञ्चालित विद्यालयका शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकलाई सो खण्डबमोजिमको सजाय गर्ने अधिकारी व्यवस्थापन समिति हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै शिक्षा नियमावली, २०५९ को १४०(१) बमोजिम सजाय दिन पाउने अधिकारीले कुनै शिक्षकलाई सजाय गर्ने आदेश दिनुभन्दा अघि निजलाई आफ्नो सफाई पेस गर्ने मौका दिनुपर्छ ।

यसरी सफाईको मौका दिँदा निजमाथि लगाइएको आरोप र सजाय स्पष्ट रूपले किटिएको हुनु पर्नेछ । त्यस्तोमा सम्बन्धित शिक्षकले पनि म्यादभित्र आफ्नो सफाई पेस गर्नुपर्नेछ भन्ने र उपनियम २ मा उपनियम (१) बमोजिम शिक्षकले स्पष्टीकरण पेस नगरेमा वा पेस गरेको स्पष्टीकरण यित्त बुझ्दो नभएमा सजायको आदेश दिन पाउने अधिकारीले सजाय प्रस्ताव गरी पुनः स्पष्टीकरण माग गर्नेछ भन्ने सजायसम्बन्धी कार्यविधिको व्यवस्था रहेको छ । त्यस्तै शिक्षकले नियम १४० बमोजिम पेस गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नदेखिएमा सजाय गर्ने अधिकारीले यसको कारण खुलाई सजाय गर्नेछ भन्ने नियमावलीको नियम १४२ मा व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

५. शिक्षा नियमावलीमा माथि उल्लिखित व्यवस्थाबमोजिम यी रिट निवेदकलाई विभागीय कारवाही गर्ने अधिकार विद्यालय सन्चालक समितिलाई रहेको देखिन्छ । रिट निवेदक लोकराज जोशीलाई शिक्षा विभागले मिति २०७१/१/२३ मा ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गर्नु भनी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई मिति २०७१/१/२३, च.नं. ३२७ मा पत्राचार गरेबमोजिम जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गरेकोमा पुनः शिक्षा विभागले मिति २०७१/३/१५ मा रिट निवेदकलाई ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गरेको विभागीय कारवाही पुनरावलोकन गरी २ वर्षसम्म बढुवा रोक्का गर्नु भनी मिति २०७१/३/१६ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई पत्राचार गरेपश्चात् पुनः मिति २०७१/३/३१ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले निजलाई २ वर्षसम्म बढुवा रोक्का गर्ने गरेको विभागीय कारवाही मागी उल्लिखित शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४३ ले निर्दिष्ट गरेको क्षेत्राधिकार भित्रको नहुनुका साथै नियम १४० ले निर्दिष्ट गरेको कार्यविधिअनुरूपको

प्रक्रियासमेत अवलम्बन गरी विभागीय कारवाही गरेको समेत मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट देखिन आएन।

६. कसैको हक अधिकारमा असर पुग्ने अधिकारीले निजउपर निर्णय गर्दा सो निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकार छ, छैन भनी प्रारम्भिकरूपमै विचार पुऱ्याउनु पर्दछ। कानूनले क्षेत्राधिकार नै प्रदान नगरेको विषयमा गरिएको निर्णय कानूनसम्मत र वैधानिक निर्णय हुन सक्दैन। त्यस्तो क्षेत्राधिकार विहीन निर्णयले कानूनी मान्यतासमेत प्राप्त गर्न सक्दैन। शिक्षा ऐन र नियमावलीले शिक्षकलाई विभागीय कारवाही गर्ने अधिकार कहिकतै पनि शिक्षा विभागलाई प्रदान गरेको पाइँदैन। अधिकारै नभएको विषयमा सजाय नै किटान गरी कारवाही गर्नु भनी निर्देशन दिने अधिकार शिक्षा विभागलाई ऐन र नियमावलीले प्रदान नै नगरेका र त्यस्तो निर्देशनको पालना गरी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले यी रिट निवेदकलाई पहिला पटक ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गर्ने र शिक्षा विभागको निर्देशनबमोजिम भनी अधि आफैँले गरेको निर्णय पुनरावलोकन गरी दोस्रो पटक पुनः २ वर्षसम्म बढुवा रोक्का गर्ने गरी गरिएको जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीको निर्णय कर्मचारीको सेवा विधिशास्त्र (Service Jurisprudence) को न्यूनतम मूल्य र मान्यताको पालना गरी गरिएको समेत देखिँदैन। यसरी सम्बन्धित ऐन र नियमावलीले क्षेत्राधिकार नै प्रदान नगरेको विषयमा यी रिट निवेदकलाई विभागीय कारवाही गर्ने गरी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीबाट भएका उपरोक्त दुवै निर्णयहरू क्षेत्राधिकार विहीन हुनुका साथै कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रियासमेतको पालना नगरी न्यायिक मनको अभावमा गरिएको देखिँदा सो निर्णयहरू कानूनसम्मत रहेको देखिन आएन।

७. उत्प्रेषणको आदेश कुनै न्यायिक र अर्धन्यायिक निकाय तथा सो निकायमा कार्य गर्ने सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले क्षेत्राधिकार

विहीन (Absence of Jurisdiction) निर्णय गरेमा, क्षेत्राधिकारको दुरुपयोग गरी (Obuse of Jurisdiction) निर्णय गरिएमा र क्षेत्राधिकार नाघी (Excess of Jurisdiction) निर्णय गरेको देखिएमा जारी हुने हुन्छ। यी रिट निवेदक प्रा.वि. तहको शिक्षक रहेको र निजलाई विभागीय कारवाही गर्ने अधिकार शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४३ (१)(क) र (१क) ले विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई प्रदान गरिरहेकोमा ऐन र नियमावलीको व्यवस्थाको अध्ययन नै नगरी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले यी रिट निवेदकलाई अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिर गएर विभागीय कारवाहीको निर्णय गरेको देखिएको हुँदा मिति २०७१/१/२३ को शिक्षा विभागको निर्देशनबमोजिम ५ वर्षसम्म तलब वृद्धि रोक्का गर्ने र पुनः शिक्षा विभागको मिति २०७१/३/१५ को निर्णयबमोजिम भनी २ वर्षसम्म बढुवा रोक्का गर्ने गरी यी रिट निवेदकलाई विभागीय कारवाही गर्ने गरी गरिएको निर्णय र पत्राचारसमेत क्षेत्राधिकार विहीन भई कानूनविपरीत रहेको देखिन आयो।

८. तसर्थ, माथि उल्लिखित तथ्य, कानूनी व्यवस्था र विवेचित आधार र कारणसमेतबाट रिट निवेदक लोकराज जोशीलाई शिक्षा विभाग सानोठिमी, भक्तपुरले जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई मिति २०७१/१/२३ मा लेखेको पत्र र सो मितिको निर्णय तथा शिक्षा विभागले मिति २०७१/३/१५ मा निवेदकउपरको विभागीय कारवाही पुनरावलोकन गर्नु भनी गरेको निर्णयबमोजिम जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीलाई लेखेको पत्र तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले मिति २०७१/३/३१ मा दुई वर्षसम्म रिट निवेदकको बढुवा रोक्का गर्ने भनी लेखेको पत्रसमेत शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १४३ (१) (क) (१क) बमोजिम कानूनविपरीत रहेको देखिँदा माथि उल्लिखित मितिमा रिट निवेदकलाई विभागीय कारवाही गर्ने सम्बन्धमा गरिएको निर्णय तथा पत्रहरू

उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ ।

९. अब रिट निवेदकको स्रोत व्यक्तिको करार एकतर्फीरूपमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले भङ्ग गरेको हुँदा स्रोत व्यक्तिको रूपमा यथावतरूपमा काम कारवाही गर्न दिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने मागका सम्बन्धमा विचार गर्दा यी रिट निवेदकलाई शिक्षा विभागको दोहोरो निर्देशनबमोजिम जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले निजलाई गरेको विभागीय कारवाहीको सजाय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर भइसकेको अवस्थामा यी रिट निवेदक र जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीबीच स्रोत व्यक्तिका सम्बन्धमा मिति २०७०/१०/२६ मा भएको करार सम्झौतासमेत शिक्षा विभागको निर्देशनबमोजिम भनी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बैतडीले निजलाई बुझ्दै नबुझी सुनुवाईको मौका नै प्रदान नगरी एकतर्फीरूपमा उक्त करार सम्झौता रद्द गरेको भनी विभागीय कारवाहीको सजाय गरेको पत्रको जानकारी गराउँदा मात्र सो सम्बन्धमा निजलाई थाहा जानकारी भएको मिसिलबाट देखिन आएबाट निजउपर गरिएको विभागीय सजायको कारवाही नै बदर भइसकेको अवस्थामा शिक्षा ऐन, नियम एवं स्रोत व्यक्तिसम्बन्धी कार्यविधिसमेतको नीतिअनुरूप निजले गरिरहेको सेवामा प्रतिकूल नहुने गरी कामकाज गर्न दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत

इजलास अधिकृत: नगेन्द्रकुमार कालाखेती

इति संवत् २०७३ साल कात्तिक ९ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. ९८०८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दिपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७३।०९।२९
०७१-CI-०२५४

मुद्दा:- दर्ता फारी गरिपाउँ ।

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला पाँचथर फाक्तेप
गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने माहासिंको छोरा
जयकुमार राई

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला पाँचथर फाक्तेप गा.वि.स. वडा
नं. ८ बस्ने माहासिंको छोरी पद्मकुमारी राई

- वादी तथा प्रतिवादी दिदी भाइ नाताको भएको र संयुक्त नाममा रहेको कि.नं. ७१ जग्गा सगोलको भएकोले अन्य अंशियारमा समेत अंश लाग्नु पर्छ भनी प्रतिवाद गरेको देखिएकोमा अंश भाग पाउनको लागि कानूनबमोजिमको अंशियार नाताभित्रको पर्नेपर्ने हुन्छ । प्रतिवादीको प्रतिउत्तर लेखबाटै समेत पनि २०२८ सालभन्दा पहिले नै वादीको विवाह भइसकेको र २०२८ सालमा सम्बन्ध विच्छेद गरेको भन्ने देखिएकोले वादी र प्रतिवादी अंशियार नाताभित्रका पर्छन् भनेर भन्न सकिने अवस्था पनि रहेन । प्रस्तुत पृष्ठभूमिमा संयुक्त दर्ताको जग्गाको हक स्वामित्वका सम्बन्धमा प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ६(क) मा उल्लिखित एकाघर सँगका

अंशियारहरू मध्ये जुनसुकै अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुने अवस्था नरहने।

(प्रकरण नं. ३)

- विवादित जग्गा वादी र प्रतिवादी दुई जनाको नाउँमा दर्ता रहेको र निजहरूले नै भोग चलन गरी आएको भन्ने स्थापित तथ्य देखिएको तथा वादी र प्रतिवादी अंशियारभित्रको नरहेको अवस्थामा वादी र प्रतिवादीको बराबर हक लाग्ने भई विवादित कि.नं. ७१ को जग्गाबाट वादीले आधी दर्ता फारी लिन पाउने नै देखिने।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता

श्रुतीकुमारी रेम्मी तथा किरण कुमारी गुप्ता

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क), ६(ख)

सुरू तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री विमलप्रसाद ढुंगेल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.मुख्य न्या. श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय

मा.न्यायाधीश श्री उदय प्रकाश चापागाई

फैसला

न्या. दिपकराज जोशी : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०७०।९।१४ को फैसलाउपर पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य

एवं ठहर यसप्रकार छ:-

म फिरादी विपक्षीका स्वर्गिय पिता माहासिंह राईको छोरी भई हामी दिदी भाइ नाताको भएकोले सगोलमा जग्गा खरिद गरी लिने भई पाँचथर फाक्तेप गा.वि.स वडा नं.४ बस्ने मलहाङ लिम्बु, जसबीर लिम्बु, सनकबहादुर लिम्बु, हंशबीर लिम्बुसमेत ४ जनाको नाममा सगोल दर्ता भएको पाँचथर फाक्तेप गा.वि.स. वडा नं.८ क कि.नं.७१ रो २०-१-१-३ को जग्गा थैली रु.३५००।- मा दर्तावालाहरूबाट मिति २०३४।६।२ मा म फिरादी र विपक्षीले सगोलबाट खरिद गरी लिई हाम्रा नाममा सगोल दर्ता कायम रहेको उक्त कि.नं.७१ को जग्गाबाट आधा २ खण्डको १ खण्ड म फिरादीको हक स्वामित्व कायम भएको जग्गा हुँदा म फिरादी र विपक्षीका नाममा सगोल दर्ता कायम रहेको कि.नं.७१ को जग्गा सगोलबाट म फिरादी र विपक्षी मिलेमतोबाट भोग गरी आएकोमा म फिरादी वृद्ध अवस्था र रोगी भएकोले खेतीको काम गर्न नसक्ने भई सगोलबाट जग्गा कमाई गर्न समस्या परेको र सगोलबाट हामीले कमाई गरी आएको धेरै वर्ष भएको हुँदा दर्ता फारी गरी आ-आफ्नो भागको जग्गा आ-आफ्नै नाममा ल्याई कमाई गर्न र अन्य व्यवहार गर्नसमेत सजिलो नहुने भएकाले दर्ता फारी गरौं भनी म फिरादीले विपक्षीलाई पटक पटक अनुरोध गर्दासमेत दर्ता फारी गर्न जरूरत छैन, म दर्ता फारी गर्दिन, तिम्रो जान्दो गर्नु भनी दर्ता फारी गर्न ईन्कार गरी नकारात्मक जवाफ दिई मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको ३५ नं.मा लेखिएअनुसारको कार्य गरी अन्याय गरेकाले म फिरादी र विपक्षीको नाममा सगोल दर्ता कायम रहेको कि.नं.७१ रो २०-१-१-३ को जग्गामध्ये २ खण्डको १ खण्ड मेरो भाग दक्षिणतर्फ रो १०-०-२-३ को जग्गा दर्ता फारी गरी मेरा नाममा दा.खा. नामसारीसमेत गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०६९।१।२९ को फिराद पत्र।

फिरादी र म दिदी भाइ नाताका भई फाक्तेप

गा.वि.स.वडा नं.८ क कि.न.७१ को रो.२०-१-१-३ को जग्गा हामी वादी प्रतिवादीको गोश्वारा हो । हाम्रा पिता महासिंहले अगाडि नै जग्गा दाताहरूलाई जग्गा खरिद गर्ने बापतको रकम रु.३५००।- दिई पास गर्न बाँकी हुँदा २०२६ सालमा पिताको देहान्त भएको र दाजु परदेश गएको र आमा सोझी भएकीले फिरादी दिदी नै हाम्रो घरमा हर्ताकर्ता भई घर व्यवहार समालेकी र दिदी २०१५ सालमा कुटुम्ब घर गए तापनि व्यवहार गरी खान नसकी माईतीमा नै बसी २०२८ सालमा सम्बन्ध विच्छेद गरी हामीसँगै बसेका थियौं । सगोलमा रहँदा २०३४ सालमा अगाडि बुबाले थैली तिरेको जग्गा पास गरी लिने क्रममा दाजुहरू घरमा नभएको हुँदा दिदी फिरादी र म प्रतिवादीको नाममा राजीनामा गरी सगोलमा राखेका हौं । हाम्रा पिताले मुल्य तिरी खरिद गरी पास गर्न मात्र बाँकी जग्गा हामी दिदी भाइको नाममा पास गरी लिए तापनि जेठा दाजु रत्नबहादुर, म प्रतिवादी जयकुमार, कान्छो भाइ कृष्णकुमार, दिदी अविवाहिता सरस्वतीसमेतको अंश हक लाग्ने हुँदा हामी अंशियारबीचमा सगोलमा रहेको सम्पत्ति अंशबन्डा भएको छैन । पिताले किनेको पास गर्न बाँकी रहेको हाम्रा नाममा पास गरी दिएको कि.नं.७१ को जग्गा हो । यसरी अंशबन्डा नभएको अंशियार धेरै हुनाले हामी दिदी भाइ २ जनाको बीचमा उक्त जग्गाको दर्ता फारी हुने होइन । सो जग्गा सबै अंशियारहरू बीच अंशबन्डा नभई २ जनाको मात्र किता फोर गर्न पाउने होइन । उक्त जग्गा बन्डा नहुँदासम्म सगोलमा नै राखी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादी पद्मकुमारी र प्रतिवादी जयकुमार राईका नाममा सगोलमा दर्ता रहेको फाक्तेप वडा नं.-८ क कि.नं.७१ को रो २०-१-१-३ मध्ये आधा आधा गरी वादी र प्रतिवादीलाई २ भाग लगाई २ भागमध्ये १ भाग दक्षिणतर्फबाट वादीले दर्ता फारी गरी दा.खा. नामसारी गरी लिन पाउने हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी सन्तबहादुर राईले सुरु अदालतमा

गरेको बकपत्र ।

वादी प्रतिवादी गरी पाँच अंशबन्डा हुनुपर्ने, जेठा रत्नबहादुर, माईला जयकुमार, कान्छा कृष्णकुमार, बहिनी सरस्वती, वादी पद्मकुमारी गरी ५ जना अंशियार भएकोले कि.न.७१ को जग्गा २०२६ साल अगावै बुबा आमाले नै खरिद गरी सकेको पास गर्न बाँकी रहेको अवस्थामा माहासिंहको मृत्यु भएको कारणले भाइ जयकुमार र वादी पद्मकुमारीको नाममा दर्तासमेत गरेको हो । पाँच जनाकै अंशको जग्गा हुँदा वादी र प्रतिवादीले मात्र दर्ता फारी गरी खान पाउने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको साक्षी गणेशबहादुर चेम्जोडले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादी प्रतिवादी २ जनाले मात्र दर्ता फारी लान पाउँदैन, वादी प्रतिवादीका बाबु आमाको पैतृक सम्पत्तिबाट उक्त जग्गा खरिद गरेको हो । त्यसैले जम्मा अंशियार ५ जना छन् । वादी पद्मकुमारीसमेतको ५ अंश भाग लाग्ने हुँदा वादीले दर्ता फारी गरी लिन नपाउने हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको साक्षी चन्द्रबहादुर चेम्जोडले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादी प्रतिवादी २ जनाले मात्र दर्ता फारी गरी लान पाउने होइन । जम्मा ५ भाग अंश लाग्नु पर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको साक्षी टिकाचन्द्र चेम्जोडले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

यसमा वादी विवाहिता दिदी भएकी तथा २०२६ साल अगावै नगद तिरेको जग्गा पास नगरी २०३४ सालमा पास भएको भन्ने कुरा युक्तियुक्त देखिएन भने बिना प्रयोजन विवाहिता दिदी र प्रतिवादीको नाममा राजीनामाबाट आएको जग्गाको लिखतले नै तत्काल नगद तिरी किनेको भन्ने व्यहोरा देखाएको समेतले आधा वादीकै भएको देखियो । त्यसैले दाबीको जग्गा वादी र प्रतिवादीको नाममा देखिएपछि प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ख) समेतले वादीको आधा हक रहेको देखिएकै हुँदा दाबी बमोजिमको कि.न.७१

को २०-१-१-३ जग्गा आधी दक्षिणतर्फबाट वादीले दर्ता फोर गरी एकलौटी दर्ता गराई लिन पाउने ठहर्छ भन्ने सुरु पाँचथर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।७।२३।५ मा भएको फैसला ।

दाबीको जग्गा विपक्षी दिदी आफू एकलैले खरिद गरेको भए मेरो नामसहित सगोलमा हुने थिएन, दिदीसँग पनि रकम थिएन, हामी दुईजनाको रकमबाट खरिद नगरेको हुँदा घरको पैतृक रकमबाटै हो भन्ने प्रस्टै भएको छ । अन्य अंशियारहरूको पनि अंश भाग लाग्ने हुँदा अरु अंशियारहरू पैतृक सम्पत्तिबाट वञ्चित हुने अवस्था आएको र २०३४ साल भन्दा अगाडि रु.३५००।- गाउँ घरको अवस्थामा निकै ठूलो रकम हो, कुन स्रोतबाट प्राप्त गरेको भन्नेसमेत खुलाउन नसक्नाले पनि हाम्रा पिताकै आर्जनबाट जम्मा गरेको भन्ने पुष्टि भएको, विपक्षी र मसमेतको नाममा अन्य अंशियारले पाँचथर जिल्ला अदालतमा अंश चलन मुद्दासमेत दायर गरी विचाराधीन अवस्थामा छ । प्रतिपादित नजिरहरूसमेतका आधारमा कि.नं.७१ रो.२०-१-१-३ कित्ता फोर भई विपक्षीको नाममा दक्षिणतर्फबाट आधा कायम हुने गरी भएको फैसला उल्टाई बदर गरी सुरुको प्रतिउत्तर जिकिरबमोजिम न्याय दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

संयुक्त दर्ताको जग्गा फोड गर्दा दुवै पक्षलाई मर्का नपर्ने गरी रोकपोक नरम गरम मिलाई दर्ताफारी गर्नुपर्ने हुन्छ । सुरु अदालतले त्यसतर्फ ध्यान नदिई वादीको मागबमोजिम दक्षिणतर्फबाट दर्ताफारी हुने ठहराएको फैसलाको सो हदसम्मको अंशलाई न्याय र कानूनसम्मत मान्न मिल्ने देखिएन । तसर्थ दाबीको किनं ७१ को २०-१-१-३ क्षेत्रफलको जग्गा रोकपोक नरमगरम मिलाई दर्ता फोड हुने ठहर गर्नुपर्नेमा दक्षिणतर्फबाट आधी जग्गा दर्ताफोड हुने ठहराएको हदसम्मको पाँचथर जिल्ला अदालतको मिति २०६९।७।२३।५ को फैसला मिलेको नदेखिँदा केही

उल्टी भई उक्त आधी जग्गा रोकपोक नरमगरम मिलाई वादीले दर्ताफोड गरी लिन पाउने ठहर्छ । अरु सुरु फैसला सदर हुने ठहर्छ । वादी दाबी पुग्नु पर्ने होइन भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्नु सक्ने भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन इलामको मिति ०७०।९।१४ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतबाट विपक्षीको अंशियारहरूको समेत अंश हक नलाग्ने गरी भएको हदसम्म सो फैसला मनासिब नै छ । दर्ता फारी गर्दा रोक पोक नरम गरमा मिलाउनु भन्ने हदसम्मको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । विवादित कि.नं. ७१ को जग्गाको दक्षिणतर्फबाट धेरै अधिदेखि म फिरादीले भोग गर्दै आएको मल जल गरी विरुवा हुर्काएको र कच्ची घरसमेत बनाई त्यसमा बसोबास गरेको हुँ यसरी सल्लाहले नै भोग चलन गरी आएको दक्षिणतर्फ कै जग्गा मैले फारी दर्ता गरी पाउनु पर्नेमा नरमगरम मिलाई दर्ता फोड हुने ठहर्याएको फैसला केही उल्टी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री श्रुतीकुमारी रेग्मी तथा किरण कुमारी गुप्ताले वादी प्रतिवादीको सल्लाहबमोजिम लामो समय देखी वादीले भोग गरी आएको र घरसमेत बनाई बसेको तर्फको जग्गा नै वादीले पाउने गरी फैसला हुनुपर्नेमा नरम गरम मिलाउने गरी भएको हदसम्मको पुनरावेदन अदालतको फैसला केही उल्टी हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला मिलेको छ छैन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, जिल्ला पाँचथर गा.वि.स. फाक्तेप वडा नं. ८ क कि.नं. ७१ को २०-१-१-३ जग्गा वादी प्रतिवादीको नाउँमा संयुक्त

दर्ता रहेकोमा दर्ता फारी दक्षिणतर्फबाट आधी जग्गा दर्ता गरी पाउन वादीको फिराद परेकोमा सगोलको जग्गा भएकोले सबै अंशियारको भाग लाग्ने हो वादीले मात्र आधी पाउने होइन भनी प्रतिउत्तर परेको र दाबीबमोजिम वादीले दक्षिणतर्फबाट आधी जग्गा दर्ता फारी गरी पाउने ठहर गरी सुरु फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट दर्ता फारी गरेकोसम्म सुरु फैसला सदर गरी दक्षिणतर्फबाट दिन नमिल्ने नरम गरम मिलाई दर्ता हुने गरी केही उल्टी गरी भएको फैसलाउपर वादीपक्षको चित्त नबुझी यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

३. वादी तथा प्रतिवादी दिदी भाइ नाताको भएको र संयुक्त नाममा रहेको कि.नं. ७१ को २०-१-१-३ को जग्गाको व्यवहार मिलाउन दर्ता फारी गरी आधी आफ्नो नाउँमा गरी पाउन वादी पक्षको फिराद परेको देखिन्छ । प्रतिवादीले उक्त जग्गा सगोलको भएकोले अन्य अंशियारमा समेत अंश लाग्नु पर्छ भनी प्रतिवाद गरेको देखिएकोमा अंश भाग पाउनको लागि कानूनबमोजिमको अंशियार नाताभित्रको पर्ने पर्ने हुन्छ। प्रतिवादीको प्रतिउत्तर लेखबाटै समेत पनि २०२८ सालभन्दा पहिले नै वादीको विवाह भइसकेको र २०२८ सालमा सम्बन्ध विच्छेद गरेको भन्ने देखिएकोले वादी र प्रतिवादी अंशियार नाताभित्रका पर्छन् भनेर भन्न सकिने अवस्था पनि रहेन । प्रस्तुत पृष्ठभूमिमा संयुक्त दर्ताको जग्गाको हक स्वामित्वका सम्बन्धमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) मा उल्लिखित एकाघर सँगका अंशियारहरू मध्ये जुनसुकै अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्ने छ भन्ने कानूनी व्यवस्था प्रस्तुत विवादमा आकाषित हुने अवस्था रहेन ।

४. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ख) मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा “दुई वा सोभन्दा बढी व्यक्तिहरूको भोग चलनमा रहेको सम्पत्तिमा ती व्यक्तिहरू सबैको बराबर हक छ भनी अदालतले

अनुमान गर्ने छ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसबाट दुई वा सोभन्दा बढी व्यक्तिहरूको भोग चलन भएको खण्डमा जो जति व्यक्ति छन् ती सबैको बराबर हकलाग्ने अवस्था प्रस्टै देखिन्छ । विवादित जग्गा वादी र प्रतिवादी दुई जनाको नाउँमा दर्ता रहेको र निजहरूले नै भोग चलन गरी आएको भन्ने स्थापित तथ्य देखिएको तथा वादी र प्रतिवादी अंशियारभित्रको नरहेको अवस्थामा वादी र प्रतिवादीको बराबर हक लाग्ने भई विवादित कि.नं. ७१ को जग्गाबाट वादीले आधी दर्ता फारी लिन पाउने नै देखिन्छ ।

५. संयुक्त दर्तामा भएको जग्गाको दक्षिणतर्फबाटै आफ्नो नाउँमा दर्ता हुनुपर्छ भन्ने पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा हेर्दा विवादित जग्गाको उक्त भागमा वादीको नियमित भोग रहेको अथवा आपसी सहमतिले घर निर्माण गरेको कुनै तथ्ययुक्त वस्तुगत आधार प्रमाण रहेको नदेखिएको अवस्थामा हचुवाको भरमा कुनै एकातर्फबाट मात्र वादीलाई दर्ता गरी दिने गरी ठहर गर्न नमिल्ने भएकोले कि.नं. ७१ को दक्षिणतर्फबाट दर्ता फारी वादीको नाउँमा दर्ता हुने ठहराएको हदसम्मको सुरु अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा सो हदसम्म केही उल्टी गरी जग्गाको रोकपोक नरमगरम मिलाई वादीले दर्ता फोड गरी लिन पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०७०।१।१४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत: सुमनकुमार न्यौपाने

इति संवत् २०७३ साल पौष २१ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १८०९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
फैसला मिति : २०७३।०८।१३
०६७-CI-०३३३

मुद्दा: करारबमोजिमको सेयर नामसारी दाखेल खारेज गरिपाउँ

पुनरावेदक / वादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १६ स्थित मुक्ति श्री प्रा.लि. को अधिकारप्राप्त अध्यक्ष अजेयराज सुमार्गी पराजुलीसमेत विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३ महाराजगंज स्थित प्रधान कार्यालय रहेको हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनी प्रा.लि.समेत

- कम्पनी भन्नु र कम्पनीका सेयरहोल्डर भन्नु सिद्धान्ततः नितान्त फरक विषय हो । संगठित संस्थाको सिद्धान्त, सीमित दायित्वको सिद्धान्त एवं स्वतन्त्र कानूनी व्यक्तित्वको सिद्धान्तअनुसार कम्पनी, यसका सेयरहोल्डर तथा सञ्चालक वा संस्थापक भन्नु बेगलाबेगलै विषय हुन् । नेपालको कम्पनी ऐन, २०६३ ले समेत उक्त सिद्धान्तहरूको अनुशरण गरेको पाइन्छ । कम्पनीको तर्फबाट कसैसित सम्झौता वा करार गरिएमा त्यसबाट उत्पन्न हुने दायित्वमा कम्पनी जिम्मेवार

हुने हो, सेयरहोल्डर वा सञ्चालकले गरेका व्यक्तिगत सम्झौता वा दायित्वको बारेमा कम्पनीलाई जिम्मेवार बनाउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- कम्पनीको सेयरका साथै अन्य चलअचल सम्पत्तिसमेत स्वतः निवेदकको नाउँमा आउनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा हेर्दा कम्पनीको सेयर, डिवेन्चर भन्नु र अन्य सम्पत्ति भन्नु एउटै विषय होइन । सेयर, डिवेन्चर भनेको त्यो होल्ड गर्नेले आफ्नो निजी सम्पत्तिसरह कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी बेचबिखन हकहस्तान्तरण गर्न पाउने विषय हो तर कम्पनीको नाउँमा रहेको अन्य चलअचल सम्पत्ति कम्पनी स्वयम्ले बाहेक सेयरहोल्डरले आफूखुशी बेचबिखन हक हस्तान्तरण गर्न सक्ने अवस्था नै नरहने ।

(प्रकरण नं. ५)

- व्यक्तिका नाममा रहेका कम्पनीका सेयर भनेका व्यक्तिगत सम्पत्ति हुन् । यस्तो सम्पत्तिलाई कानूनको प्रक्रिया पूरा गरी भोग गर्न, दानदातव्य दिन, धितो राख्न वा बेचबिखन हक हस्तान्तरण गर्न पाउने नै हुन जाने ।
- निजी तवरमा खरिद बिक्री हुने उक्त कम्पनीका सेयरहरू सम्झौताअनुसार करारका पक्षहरूले पूरा गरे गरेनन् भन्ने सम्बन्धमा कम्पनीलाई जिम्मेवार बनाउन मिल्ने पनि नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक वादीको तर्फबाट :
प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री विनोद मोहन आचार्य

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रसाद घिमिरे

माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खड्का

फैसला

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

विपक्षीमध्येको हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनीको जम्मा जारी गरेको सेयर थान १५ लाख कित्तामध्ये विपक्षीहरू मध्ये विजय मल्लका नाउँमा १ लाख कित्ता, विपक्षी विरणी राणाका नाउँमा ४ लाख कित्ता, विपक्षी केदारभक्त श्रेष्ठका नाउँमा ५ लाख कित्ता र विपक्षी कृष्णबहादुर श्रेष्ठसँग ५ लाख थान गरी जम्मा १५ लाख थान सेयर रहेकोमा उक्त विपक्षी कम्पनीको सम्पूर्ण सेयरसहित सम्पूर्ण उद्योग नै फिरादी कम्पनीले खरिद गर्ने भई विपक्षीहरू र फिरादी कम्पनीबीच मिति २०६४।८।१४ मा सेयर खरिद बिक्री सम्झौता भएको थियो। सोही मितिमा विपक्षीहरूले म्यादभित्र सेयर तथा उद्योग र सो कम्पनीको चल अचल जायजेथा कानूनबमोजिम नामसारी गरी लिन सक्ने गरी कबुलियतनामा समेत भएको थियो। सोही मितिबाट विपक्षीहरूले कम्पनीको रसुवास्थित हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर उद्योग फिरादीलाई हस्तान्तरण गरेकामा आवश्यक कर्मचारी राखी उद्योग उपभोग गरी रकम लगानी गरी उद्योग मेरै जिम्मामा रही सम्झौताबमोजिमको बैंक कर्जा र अन्य दायित्व आसयपत्र प्राप्त नभएसम्म तत्काल फिरादीले व्यहोर्नु पर्ने गरी मोल रु. १८ करोडमध्ये सेयर तथा

कम्पनीको श्रीसम्पत्तिको मोल रु. २,७५,००,०००।- विपक्षीहरूलाई बैंक चेकमार्फत बुझाएको थिएँ। उक्त मितिमा विपक्षीहरूबाट निम्नबमोजिमको सर्तहरू पालना गर्ने कुरा सम्झौतामा उल्लेख भएको थियो।

- अदालतको आदेशले रोक्का रहेका सेयर फुकुवा गर्ने,
- कम्पनीको नाउँमा नेपाल विद्युत् प्राधिकरणको बाँकी बक्यौता रकम फरफारक गर्ने,
- राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट रोक्का रहेको सेयरका हकमा ऋण चुक्ता गरेपछि फुकुवा गर्ने व्यहोराको आसयपत्र पेस गर्ने,
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागसँग भएको १० वर्षीय सम्झौतालाई नवीकरण गराउनु पर्ने।

उपरोक्त सर्तहरू विपक्षीले ४५ दिनभित्र पूरा गर्नुपर्ने र सो गरेको ५ दिनभित्र फिरादीले बाँकी रकम चुक्ता गर्ने भन्ने सम्झौता भएकोमा सम्झौताबमोजिमको अवधिमा उक्त सर्तहरू पूरा नगरेकोले विपक्षीहरूको नाउँमा रहेका सेयर तथा विपक्षीले सञ्चालन गर्दै आएको उद्योग एवं सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति म फिरादीको कम्पनीको नाउँमा कानूनतः नामसारी हुनुपर्नेमा हालसम्म पनि सो कार्य नगरेकोले उक्त बाँकी रकमसमेत विपक्षीहरूलाई बुझ्न लगाई करारको सर्त पालना गर्न लगाई भुक्तानी भइसकेको रकम र उद्योगमा थप लगानी गरिसकेको रकम बराबरको हर्जाना र विपक्षी कम्पनीको नाउँको जायजेथासहितको सम्पूर्ण सेयर तथा विपक्षी कम्पनीको नाउँमा भएको चल अचल श्रीसम्पत्ति तथा कारखाना सबै म फिरादी कम्पनीका नाममा नामसारी गर्न लगाई फिरादी कम्पनीको नाममा दा.खा.समेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको फिराद दाबी।

विपक्षीले उल्लेख गरेको मिति २०६४।८।१४ को सम्झौता पत्रमा म हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनी

प्रा.लि.को कुनै संलग्नता नरहेको, हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनी प्रा.लि.का सेयरवालाहरूले आ-आफ्नो नाउँको सेयर खरिद बिक्री गर्ने वा नगर्ने निज सेयरवालाहरूको निजी विषय हो । सेयरवालाहरूले गरेको सम्झौता पत्रको आधारमा यस कम्पनीउपर मुद्दा गर्न मिल्ने होइन । विपक्षीले दाबी लिएबमोजिम निजलाई कारखाना हस्तान्तरण भएको होइन । कम्पनीको सेयर खरिद बिक्री हुनुपूर्व नै विपक्षीले कम्पनीमा कर्मचारी राखेको, मर्मत सम्भारलगायतका काम गरेको भन्ने विपक्षीको लेखाई झुट्टो र बनावटी हो । कम्पनीको सञ्चालक समितिको पूर्व स्वीकृति वेगर सेयर नै बिक्री गर्न नपाइने र बिक्री गरिएको रहेछ भने पनि कम्पनीले दाखेल खारेज गर्न पाउँदैन । तोकेको कानूनी व्यवस्थाविपरीत कुनै कार्य सेयरधनी र वादी कम्पनीबीच भएको भए पनि सोलाई कार्यान्वयन गर्न नमिल्ने हुँदा उल्लिखित कानूनहरूको प्रतिकूलको कार्यलाई कानूनी रूप प्रदान गर्न बदनियतका साथ यस कम्पनीलाई मुछिएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा अ.बं. १८० नं. बमोजिम खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येका हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनी प्रा. लि.का तर्फबाट ऐ.का अधिकारप्राप्त सञ्चालक विजय मल्लले अदालतमा पेस गरेको प्रतिउत्तर पत्र ।

मिति २०६४।८।१४ मा भएको सम्झौता पत्रमा मसमेतको नाउँमा कायम रहेको सेयरसम्म खरिद बिक्री गर्ने सम्झौता भई उक्त सम्झौता पत्रमा हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनी प्रा.लि.को चल अचल जायजेथा श्रीसम्पत्ति खरिद बिक्री गर्ने भनी कुनै व्यहोरा उल्लेख नभएको भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी किसन श्रेष्ठ भन्ने कृष्णबहादुर श्रेष्ठले अदालतमा पेस गरेको प्रतिउत्तर पत्र ।

मिति २०६४।८।१४ मा भएको सम्झौता पत्रमा मसमेतका नाउँमा कायम रहेको सेयर सम्म खरिद बिक्री गर्ने सम्झौता भई उक्त सम्झौता पत्रमा हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनी प्रा.लि. को चल अचल जायजेथा

श्रीसम्पत्ति खरिद बिक्री गर्ने भनी कुनै व्यहोरा उल्लेख नभएको, यसै विवादको सम्बन्धमा विपक्षीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रसुवामा ठगी मुद्दा दिई थुनामा राखिएकोमा पछि छाडिएको थियो । काल्पनिक र झुट्टा मुद्दा दायर गरी दुःख दिने विपक्षीको मनसाय भएको हुँदा दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू विरणी राणा, विजय मल्लसमेतको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

यसमा एकाको नाउँमा कायम रहेको सेयरहरू अर्काका नाउँमा नामसारी, दाखिल खारेज गर्ने भनी कानूनी आधार नरहेकाले विपक्षीले दाबी लिएकै भरमा निजको नाउँमा सेयर नामसारी दाखिल खारेज हुन सक्दैन । मिति २०६४।८।१४ मा भएको सम्झौता पत्रमा हामीसमेतको नाउँमा कायम रहेका सेयरसम्म खरिद बिक्री गर्ने सम्झौता भई उक्त सम्झौता पत्रमा हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनी प्रा.लि.को चलअचल जायजेथा श्रीसम्पत्ति खरिद बिक्री गर्ने भनी कुनै व्यहोरा उल्लेख नभएको, यसै विवादको सम्बन्धमा विपक्षीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रसुवामा ठगी मुद्दा दिई थुनामा राखिएकोमा पछि छाडिएको, विपक्षीले दुःख दिने तथा काल्पनिक र झुट्टा मुद्दा दायर गर्ने निजको मनसाय भएको हुँदा दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी केदारभक्त श्रेष्ठको प्रतिउत्तर पत्र ।

यसमा विवेचित तथ्यहरू एवं सम्बद्ध कानूनी व्यवस्थाअनुसार वादीको फिराद दाबी कानूनसम्मतको देखिन नआएको र यसबाहेक वादीले प्रतिवादीहरूसँग मिति २०६४।८।१४ मा सम्झौता पत्र हुँदा रु. २ करोड ७५ लाख नगद प्रतिवादीहरूले बुझिलिएको भनी फिरादमा उल्लेख गरेकोमा सो फिरादमा वादीले उक्त रकम दाबी गर्न सकेको समेत नदेखिएको र सोबमोजिम फिराद परे उसै बखत निकर्वाँल गर्ने गरी तथा फिराद दाबी कानूनसम्मत नभएको कारणबाट उपरोक्त फिराद दाबी खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।३।१५ मा भएको

फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा कम्पनीको सम्पूर्ण चलअचल सम्पत्तिलाई अलग गरी सेयरको मूल्य निर्धारण भएको हुँदैन । त्यसैले जिल्ला अदालतले मिति २०६४।८।१४ को सम्झौतामा कम्पनीको अचल सम्पत्तिको विवरण नभएको भनी लिएको आधार गलत एवं सेयरको गलत अर्थ गरी गरिएको भन्ने प्रस्टै देखिएकोले उल्लिखित आधार प्रमाण तथ्यहरूका आधारमा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक अजेय सुमार्गी पराजुलीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रस्तुत फिराद करार ऐन, २०५६ बमोजिमको दाबी लिई दायर भएकोमा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६९ बमोजिम गठित कम्पनी बोर्डको क्षेत्राधिकार भएको भन्ने आधारमा दाबी खारेज गर्ने गरी भएको फैसला विचारणीय देखिँदा छलफलको लागि प्रत्यर्थीहरूलाई झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६५।३।१२ मा भएको आदेश ।

कम्पनीका सम्पूर्ण सेयरको दाबीतर्फ हेर्दा वादीले उल्लेख गरेअनुसार पेस्कीबाहेकको रकम धरौटी राखी फिराद गरेको पनि नदेखिएको, हर्जाना र क्षतिपूर्तिको सर्त सम्झौता पत्रमा उल्लेख भएको समेत नदेखिएको हुँदा वादी दाबी पुन सक्ने अवस्था देखिएन । सुरु जिल्ला अदालतले पेस्की रकम बारेमा वादीको दाबी परेका बखत कानूनबमोजिम हुने ठहर गरेको हुँदा पेस्कीबापतको रकममा दाबी परेका बखत कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा त्यसतर्फको सुरु इन्साफ मिलेकै देखियो । कम्पनीको सेयर खरिद गर्ने सम्झौता भएकोमा ती सेयर खरिद गर्न आवश्यक रकम धरौट नराखी माग दाबी गर्न आएको देखिएको र निजी तवरमा खरिद गरेको सेयरको जिम्मेवार कम्पनी नहुने र आफ्नो सेयर निजी तवरमा बिक्री गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय सम्बन्धित सेयर होल्डरको निजी विषय

हुने हुँदा निजी तवरमै प्रक्रिया पुन्याई सेयर खरिद गर्नु पर्नेमा सोबमोजिम नगरेको सुरु अदालतले वादी दाबी पुन नसक्ने ठहर गर्नुपर्नेमा अ.बं. १८० नं. बमोजिम फिराद दाबी खारेज गर्ने गरेकोसम्म काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।१५ को फैसला नमिलेको हुँदा त्यति हदसम्म सुरुको फैसला बदर भई परिणामतः दाबी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।१।१३ को फैसला ।

कम्पनीको सेयर छुट्टै र कम्पनीको सम्पत्ति तथा कारखाना छुट्टै हामी पुनरावेदक कम्पनीका नाममा नामसारी दाखेल खारेज गर्ने माग गरिएको होइन । करारबमोजिमका दायित्वहरू हामी पुनरावेदक वादीले पुरा गरिसकेको तर विपक्षीले पुरा नगरेको हुँदा विशिष्ट सम्पादनको उपचारअन्तर्गत अदालतमा प्रवेश गरिएको हो । कम्पनीको सबै सेयर बिक्री भइसकेपश्चात त्यसको सम्पत्तिमाथि पूर्व सेयरहोल्डरहरूको नियन्त्रण रहँदैन । कम्पनी दामासाहीमा गएको अवस्थामा दामासाहीसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ को उपदफा १ को (क), (ख), (ग), (घ), (ङ), (च), (छ), (ज), (झ), (ञ) उपदफा (२) र उपदफा (३) को दायित्व नरहेका अवस्थामा कम्पनीको सम्पूर्ण सम्पत्ति उपदफा (४) अन्तर्गत सेयरमा सीमित रही सेयरवालाले प्राप्त गर्दछ । ऐनले कम्पनीको सेयर र सम्पत्तिको कानूनी हैसियत स्पष्ट पारेको अवस्थामा सम्झौताबमोजिम फिरादीका नाममा सेयर नामसारी भएको अवस्थामा कम्पनीको सम्पत्ति र चलअचल जायजैथा सेयरधनीको नाताले स्वतः हामी पुनरावेदकले प्राप्त गर्ने हुँदा सो प्रतिकुल भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला कानूनविपरीत रहेको छ ।

विपक्षीहरूले गर्नुभएको सम्झौता कम्पनीको सञ्चालक र सेयरहोल्डर दुवै हैसियतले सही गर्नुभएको हो । यस अर्थमा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ९७ को उपदफा ९ अन्तर्गत सञ्चालक समितिको स्वीकृतिको बन्देजबाट उन्मुक्ति प्राप्त भएको छ ।

कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १०४(१) अन्तर्गत कम्पनीलाई बन्धनकारी हुने उक्त सम्झौता सेयर खरिद बिक्रीका लागि सम्म हो। यसै सम्बन्धमा श्री सर्वोच्च अदालतबाट रामकृष्ण थापाको मु.स.गर्ने मधुसुदन थापा वि. धनबहादुर गुरुङ भएको “करारबमोजिम गराई पाउँ, मुद्दामा (सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित चल सम्पत्तिसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजिरहरू, भाग ७, पृष्ठ ३९) “कानूनबमोजिम दुई पक्ष बिच भएको सम्झौताअनुसार उत्पन्न दायित्व विपक्षीले पुरा गर्नुपर्ने होइन भन्न नमिल्ने।” “करारको दायित्व पक्षहरूको निमित्त बाध्यात्मक हुने” सिद्धान्त कायम भएको छ।

मिति २०६४।८।१४ को सम्झौता पत्रको दफा ९(क) मा सो सम्झौता करार ऐन, २०५६ अनुसार मान्य हुने उल्लेख रहेको तथा सोही ऐनको दफा ८३(२) अन्तर्गत क्षतिपूर्ति उल्लेख गरिएको तर सो क्षतिपूर्ति Specific performance को सट्टा नरहेको हुँदा सेयरको हक हस्तान्तरण अर्थात् चल सम्पत्तिको नामसारी दाखेल खारेज कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा उपस्थित भई सनाखत गरेपछि मात्र नामसारी प्रक्रिया पूर्ण हुने चलन रहेको हुँदा यसप्रकारको चल सम्पत्ति सेयरको नामसारीमा धरौटी राख्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था कम्पनी ऐन, २०६३ वा करार ऐन, २०५६ ले समेत नगरेको र धरौटी भन्ने कुरा अदालतले माग गरेका बखत राख्नुपर्ने हुन्छ तर अदालतबाट त्यस्तो आदेश नभएको हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला कानूनविपरीत भई बदर भागी रहेको छ। यस सम्बन्धमा भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट समेत थुप्रै मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ।

निजी कम्पनीको सेयर हक हस्तान्तरण गर्ने प्रक्रियामा कुनैपनि सरकारी निकायको संलग्नता रहेको हुँदैन। कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले अभिलेख मात्र राख्ने हो। जग्गा जस्तो मालपोत कार्यालयमा गई रजिस्ट्रेसन पारित गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था कम्पनीको

सेयरनामसारीमा छैन। सामान्य सेयरवालाहरूको लगत तयार गरी कम्पनीको पदाधिकारीले सो लगत प्रमाणित गरी सञ्चालक समितिले सेयर नामसारी गर्ने निर्णय गरेमा स्वतः नामसारी हुने हुँदा करार ऐन, २०५६ को दफा ८६ अन्तर्गत विशिष्ट सम्पादन माग गर्दा रकम धरौट राख्नुपर्ने अवस्था रहँदैन। यसप्रकारको कानूनी व्यवस्था विद्यमान रहेको अवस्थामा सेयर खरिदमा धरौट राख्नुपर्ने व्याख्या गर्नु त्रुटिपूर्ण हुन्छ। प्रस्तुत सेयरको खरिद बिक्री निजी मान्न मिल्ने अवस्थासमेत रहेको छैन। विपक्षीहरूले मिति २०६४।८।१४ को सेयर खरिद बिक्रीनामामा कम्पनीका पदाधिकारी अर्थात् क्रमशः अध्यक्ष र सञ्चालक भनी सही गर्नुभएको छ। कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १०४(१) ले कम्पनीको लागि अधिकारप्राप्त कम्तीमा एकजना सञ्चालक वा कम्पनीको लागि काम गर्न अख्तियारप्राप्त व्यक्तिद्वारा भए गरेको कामकारवाही र सही भएको कागजात कम्पनीको लागि मान्य र बन्धनकारी हुने कानूनी व्यवस्थाका बाबजुद कम्पनीका सम्पूर्ण सेयरधनीले पदाधिकारीसमेतको हैसियतमा आफ्ना खुशीराजीले गरेको मिति २०६४।८।१४ को लिखतलाई बेवास्ता गरी लिखतको सामुहिक प्रकृति र (Corporate Legal Liability) संस्थागत कानूनी दायित्वतर्फ कुनै विचार नगरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ९७ को उपदफा (९) समेतका विपरीत छ।

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४ को देहाय (घ) को कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत मुद्दामा सुरु अदालतको खारेजी फैसला गरेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाबाट तल्लो अदालतमा मुद्दा निर्णयार्थ फर्काइ दिनुपर्नेमा सोतर्फ कुनै कुरा नबोली भएको फैसला स्वतः बदरभागी छ।

कम्पनीको सेयर निजी तवरमा हस्तान्तरण गर्न सकिने र यसरी हस्तान्तरण हुँदा स्वामित्वसम्म

परिवर्तन हुने हो, त्यसले कम्पनीको हैसियतमा कुनै प्रभाव पार्दैन अर्थात सेयर हस्तान्तरण भएपनि कम्पनी यथावत रहने हुन्छ । सम्पत्ति हामी पुनरावेदकका नाममा आउन सक्ने र हाम्रो त्यो माग पनि छैन । सेयर हस्तान्तरण सम्झौता विधिसम्मत रहेको कुरामा पुनरावेदन अदालतबाट अन्यथा भनिएको पनि छैन । यस परिप्रेक्ष्यमा उक्त करारको आधारमा Specific Performance को आदेश हुनु नपर्ने कुनै कानूनी अड्चन नभएको हुँदा मिति २०६५।३।१५ को काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला र सोलाई आंशिकरूपमा बदर गरी बाँकी सदर गर्ने गरी भएको मिति २०६६।१।१३ को पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला बदर गरी हामी पुनरावेदकको फिराद दाबीबमोजिम न्याय इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक वादीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो । मिसिल संलग्न तथ्य एवं पुनरावेदन जिकिरसमेतलाई मध्यनजर गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनले गरेको फैसला मिलेको छ वा छैन र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन भन्ने कुरामा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षी प्रतिवादीहरू सेयरहोल्डर रहेको हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनीको १५ लाख कित्ता सेयर एवं सो कम्पनीका कारखाना लगायत चलअचल सम्पत्तिहरू १८ करोडमा वादीले लिने र तत्काललाई रु. २,७५,००,०००।- वादीले प्रतिवादीहरूलाई दिने सर्तमा मिति २०६४।८।१४ मा सम्झौता पत्र भएकोमा सो सम्झौता पत्रअनुसारका सर्तहरू प्रतिवादीले पालना नगरेकोले सम्झौता पत्रबमोजिमको बाँकी रकम मलाई बुझाउन लगाई अरु सेयरहरू एवं उक्त कम्पनीका कारखानालगायतका

चलअचल सम्पत्तिहरू फिरादी कम्पनीका नाउँमा दाखिल खारेज गराई पाउँ भन्ने मुख्य फिराद दाबी देखियो । कम्पनीका सेयरवालाले आफ्नो सेयर बिक्री गर्ने नगर्ने भन्ने कुरा उनीहरूको निजी विषय भएको, मिति २०६४।८।१४ को सम्झौता पत्रमा यस कम्पनीको संलग्नता नरहेको, कम्पनीको तर्फबाट सेयर बिक्री गर्नुपर्दा कम्पनीको सञ्चालक समितिको पूर्व स्वीकृति लिनु आवश्यक हुने तर सो नभएको हुँदा सो सेयरको विषय तोकिएको कानूनबमोजिम हुनुपर्ने भएकोले फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर देखिन आयो । सुरु अदालतबाट फिराद खारेज हुने ठहर्याएको फैसला पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट पेस्की रकम बारेमा बादीको दाबी परेका बखत कानूनबमोजिम हुने भन्नेसम्मको सदर हुने र निजी तवरमा गरेको सेयर खरिद बिक्रीमा कम्पनी जिम्मेवार नहुने एवं सेयर बिक्री गर्ने नगर्ने भन्ने विषय निजी विषय हुने हुँदा सेयरको हकमा निजी तवरमै प्रक्रिया पुऱ्याई खरिद गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम नगरेकोले वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गर्नुपर्नेमा फिराद खारेज गरेको हदसम्म सुरुको फैसला बदर हुने र परिणामतः वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको फैसलाउपर प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

३. फिराद पत्रमा दाबी गरेको मिति २०६४।८।१४ को सम्झौता पत्र हेर्दा सो सम्झौता गर्ने विषयमा बिक्रेता भनिएको हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनीको आधिकारिक निर्णय, कम्पनीको तर्फबाट सम्झौता गर्ने अख्तियारी लगायत कुनैपनि निर्णय भएको देखिन आउँदैन । यसका साथै उक्त सम्झौतामा कम्पनीको छाप तथा आधिकारिक प्रतिनिधिको दस्तखतसमेत रहेको देखिँदैन । कम्पनी भन्नु र कम्पनीका सेयरहोल्डर भन्नु सिद्धान्ततः नितान्त फरक विषय हो । संगठित संस्थाको सिद्धान्त, सीमित दायित्वको सिद्धान्त एवं स्वतन्त्र कानूनी व्यक्तित्वको सिद्धान्तअनुसार कम्पनी, यसका सेयरहोल्डर तथा

सञ्चालक वा संस्थापक भन्नु बेग्लाबेग्लै विषय हुन् । नेपालको कम्पनी ऐन, २०६३ ले समेत उक्त सिद्धान्तहरूको अनुशरण गरेको पाइन्छ । कम्पनीको तर्फबाट कसैसित सम्झौता वा करार गरिएमा त्यसबाट उत्पन्न हुने दायित्वमा कम्पनी जिम्मेवार हुने हो, सेयरहोल्डर वा सञ्चालकले गरेका व्यक्तिगत सम्झौता वा दायित्वको बारेमा कम्पनीलाई जिम्मेवार बनाउन मिल्दैन ।

४. प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा मिसिल संलग्न हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनीका सेयरधनीहरू एवं मुक्ति श्री कम्पनीको बीचमा सम्झौता पत्र हुँदा उक्त हिमालयन कम्पनीका सेयरधनीहरू विजय मल्लसमेतको व्यक्तिगत संलग्नता रहेपनि यसप्रकारको सम्झौता गर्ने भन्ने कम्पनीको आधिकारिक निर्णय भएको देखिएन । यसैगरी कम्पनीको तर्फबाट सम्झौता गर्ने भनी निजहरू विजय मल्लसमेत कोही कसैलाई आधिकारिक प्रतिनिधि तोकेको पनि देखिएन । सम्झौता पत्रमा सेयरहोल्डर, सञ्चालक वा कम्पनीको जुनसुकै तहको पदाधिकारीको हैसियतमा काम गरेपनि कम्पनीको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्दा सो सम्बन्धमा कम्पनीको आधिकारिक निर्णय एवं अख्तियारीको अभावमा त्यस्तो कार्य कम्पनीको तर्फबाट भएको मान्न सकिने अवस्था रहँदैन । यस्तो निर्णय एवं कम्पनीको तर्फबाट करार गर्ने अख्तियारीसमेत रहेको नदेखिँदा वादी दाबीअनुसारको मिति २०६४।८।१४ को सम्झौता पत्रमा उक्त हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनीको कुनै संलग्नता देखिन आएन ।

५. कम्पनीको सेयरका साथै अन्य चलअचल सम्पत्तिसमेत स्वतः निवेदकको नाउँमा आउनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा हेर्दा कम्पनीको सेयर, डिवेन्चर भन्नु र अन्य सम्पत्ति भन्नु एउटै विषय होइन । सेयर, डिवेन्चर भनेको त्यो होल्ड गर्नेले आफ्नो निजी सम्पत्ति सरह कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी बेचबिखन हकहस्तान्तरण गर्न पाउने विषय हो

तर कम्पनीको नाउँमा रहेको अन्य चलअचल सम्पत्ति कम्पनी स्वयम्ले बाहेक सेयरहोल्डरले आफूखुशी बेचबिखन हक हस्तान्तरण गर्न सक्ने अवस्था नै रहँदैन । मिति २०६४।८।१४ को उक्त सम्झौता पत्र कम्पनीको तर्फबाट नभएको भन्ने सम्बन्धमा माथिको प्रकरणहरूमा स्पष्ट भइसकेको र उक्त सम्झौता पत्रमा कम्पनीको नाउँमा रहेका चलअचल जायजेटा श्रीसम्पत्ति तथा कारखानाका बारेमा सम्झौतामा उल्लेख भएको पनि नदेखिँदा सम्पूर्ण चलअचल जायजेटा एवं कम्पनीनै आफ्नो हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

६. कम्पनीका सम्पूर्ण सेयरको हक हस्तान्तरण सम्झौताको सर्तबमोजिम नभएको भन्ने दाबीतर्फ हेर्दा वादीले उल्लेख गरेअनुसार निजले चुक्ता गरेको भनेको पेस्कीबापतको रकम रु.२,७५,००,०००।- हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनीलाई बुझाएको नभई करारका पक्षहरू विजय मल्ल, विरणी राणा, केदारभक्त श्रेष्ठ एवं किसन श्रेष्ठको नाउँमा कायम रहेका उक्त कम्पनीका विभिन्न संख्यामा रहेका सेयरहरू बापत बुझाएको रकम हो भन्ने देखिन्छ । माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा कम्पनी र यसका सेयर सदस्यको अस्तित्व अलगअलग हुने भन्ने कुरामा प्रकाश पारिसकिएको हुँदा यहाँ पुनः दोहोर्याई राख्नु पर्ने देखिएन । व्यक्तिका नाममा रहेका कम्पनीका सेयर भनेका व्यक्तिगत सम्पत्ति हुन् । यस्तो सम्पत्तिलाई कानूनको प्रक्रिया पूरा गरी भोग गर्न, दानदातव्य दिन, धितो राख्न वा बेचबिखन हक हस्तान्तरण गर्न पाउने नै हुन्छ । हिमालयन स्प्रिङ्ग वाटर कम्पनी प्रा. लि.को सेयर होल्डरहरूबाट उक्त कम्पनीको सेयर यी पुनरावेदकसमेतले खरिद गर्ने सम्झौता भएको भन्ने देखिन्छ जबकि प्रतिवादी बनाउँदा उक्त कम्पनीलाई समेत बनाएको देखिन्छ । निजी तवरमा खरिद बिक्री हुने उक्त कम्पनीका सेयरहरू सम्झौताअनुसार करारका पक्षहरूले पूरा गरे गरेनन् भन्ने सम्बन्धमा

कम्पनीलाई जिम्मेवार बनाउन मिल्ने पनि देखिँदैन । उक्त सेयर खरिद गर्न सम्झौताअनुसार बाँकी रकम यी पुनरावेदकले बुझाई सकेको वा सोबापत धरौट राखी माग दाबी गर्न आएको पनि नदेखिँदा त्यसतर्फको वादीको दाबीसमेत स्थापित हुनसक्ने अवस्था देखिन आएन । बुझाई सकेको रकम सम्बन्धमा कानूनबमोजिम दाबी परेका वखत कानूनअनुसार निरूपण हुने हुँदा यहाँ केही बोल्न मिल्ने ।

७. तसर्थ सुरु जिल्ला अदालतले पेस्की रकम बारेमा वादीको दाबी परेका वखत कानूनबमोजिम हुने ठहर गरेको इन्साफ सदर हुने र वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गर्नुपर्नेमा प्रस्तुत विषयमा कम्पनी बोर्डले अदालतको क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्थाविपरीत परेको फिराद खारेज हुने भनी सुरु अदालतले फिराद दाबी खारेज गर्ने गरेकोसम्म फैसला नमिलेको हुँदा त्यति हदसम्म बदर भई परिणामतः दाबी पुग्न नसक्ने भनी ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।११।३ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. केदारप्रसाद चालिसे

इजलास अधिकृत: आत्मदेव जोशी
इति संवत् २०७३ साल मङ्सिर १३ गते रोज २ शुभम् ।



निर्णय नं. ९८१०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
फैसला मिति : २०७३।११।३०
०७०-CR-०२९९

मुद्दा:- बहुविवाह ।

पुनरावेदक / वादी : मालादेवी भण्डारीको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : मोरङ जिल्ला, होक्लावारी
गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने छत्रबहादुर
भण्डारीसमेत

- लोग्ने र सौतासँगै बसी निजहरुको वैवाहिक सम्बन्धलाई स्वीकार गर्ने र आफ्ना विरुद्धको अपराध स्वीकार गर्ने यी जाहेरवालीले तत्काल कहिकैतै उजुर बाजुर नगरी लामो अन्तरालपश्चात् आफूलाई मन लागेको वखत उजुर गर्न पाउने भन्न मिल्दैन । यस्तो स्थितिमा हदम्यादसम्बन्धी कानूनको उद्देश्य र आवश्यकतातर्फ विचार गर्नु पनि जरूरी देखिने ।
- कुन काम वा क्रियालाई फौजदारी कानून भनी मान्नुपर्ने हो, कुन कसुरको लागि कति सजाय गर्नुपर्ने हो र कुन कसुरको सम्बन्धमा कति समयवावधिभित्र उजुरी वा अभियोग दायर गरी सक्नुपर्ने हो भन्नेसमेतका कुराहरु विधायिकाले ऐनद्वारा निर्धारित

गर्ने कुरा हुन् । कुनै कसुरको सम्बन्धमा मुद्दा वा दाबी गर्ने हदम्याद सीमित नरहने गरी खुल्ला राख्न र कुनै वा केही कसुरका लागि सीमित हदम्यादको व्यवस्था पनि ऐनमा विधायिकाले नै गर्ने कुरा हो । यी सबै विधायिकी कार्यक्षेत्र (Legislative Function) भित्रका कुरा हुन् । तर ऐनले गरेको हदम्यादसम्बन्धी व्यवस्था सबैले मान्नु र लागू गर्नुपर्ने ।

- बहुविवाहको क्रियालाई विहावारीको ऐनले दण्डनीय फौजदारी कानूनको रूपमा परिभाषित गरी सो सम्बन्धमा अभियोग दाबी गर्ने वा मुद्दा गर्ने समयवधिको सीमा पनि सोही महलको ११ नं. ले निर्धारित गरेको छ । अर्थात् बहुविवाह मुद्दा गर्नका लागि सीमित समयवधिको हदम्याद कानूनले निर्धारित गरेको छ । यसमा कुनै विवाद छैन । बहुविवाह मुद्दा दायर गर्ने खुल्ला वा असीमित हदम्याद वा जहिले पनि दायर गर्न सकिने भन्ने ऐनले व्यवस्था नगरेकोले सीमित हदम्यादभित्रै बहुविवाह मुद्दा दायर गर्नुपर्ने ऐनको व्यवस्था र उद्देश्य स्पष्ट छ । यसलाई एक वा अर्को तर्क वा कारणको आधारमा विधायकिय मनसायविपरीत असीमित वा खुल्ला हदम्यादको रूपमा परिणत वा परिभाषित गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट: विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता

हरिशंकर झवाली

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीको तर्फबाट:

अवलम्बित नजिर:

- ने.का.प.२०६३, नि.नं.७६९४६७, पृ.५५४

■ ने.का.प.२०६८, अंक ११, नि.नं.८७१६ सम्बद्ध कानून:

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री चण्डीराज ढकाल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली

मा.न्यायाधीश श्री नरेन्द्रकुमार शिवाकोटी

फैसला

न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६९।९।१९ को फैसलाउपर यस अदालतमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई सोही ऐनको दफा ९(१) अनुसार यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रअन्तर्गतको भई पुनरावेदन पत्र दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

मिति २०४९।९।१९ गते जिल्ला मोरङ, होक्लाबारी-२ बस्ने छत्रबहादुर भण्डारीले म श्रीमती हुँदाहुँदै रूपादेवीलाई विवाह गरेको र निजको श्रीमती घरमा भएको थाहा हुँदाहुँदै विवाह गरी आएकोले निजहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

मैले २०३६ सालमा जाहेरवाली मालादेवीसँग विवाह गरी १ छोरीको जायजन्म भएपछि मेरो र मालादेवीको बीचमा घरायसी विवादको कारण मनमुटाव भएकाले श्रीमती हुँदाहुँदै रूपादेवीलाई दोस्रो विवाह गरेको हुँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी छत्रबहादुर भण्डारीको बयान कागज ।

२०४० सालको कुरालाई आधार मानेर मेरो बुबालाई जबरजस्ती पक्राउ गरी थुनामा राखेको हुँदा थुनामुक्त गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रोशन भण्डारीले दिएको निवेदन ।

मिति २०४१।१०।१६ गते मोरङ होक्लावारी वडा नं. २ बस्ने छत्रबहादुर भण्डारीले घरमा श्रीमती हुँदाहुँदै रूपालाई दोस्रो विवाह गरेको हुँदा निजहरूलाई बहुविवाहमा कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने एकै मिलानको छुट्टाछुट्टैरूपमा खुलाई दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

प्रतिवादी छत्रबहादुर भण्डारी र रूपादेवीले बहुविवाह गरेको प्रमाणित भएकोले विहावारीको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको अभियोग पत्र ।

जाहेरवालीसँग २०३६ सालमा विवाह भएको थियो । निजले नै दोस्रो विवाह गर्नु भनेकाले २०३९ सालमा रूपादेवीसँग दोस्रो विवाह गरेको हुँ । मैले रूपालाई मेरो श्रीमती छ भन्ने थाहा दिएको थिएन । जग्गाजमिन जेठी श्रीमतीको नाउँमा रहेको र निजले सल्लाह नगरी जग्गा बिक्री गरेकाले अंश, लिखत बदर र जालसाजसमेतका मुद्दा दर्ता गरेपछि झुठ्ठा व्यहोराको जाहेरी दिएको हो । अनुसन्धानमा भएको बयान मैले नभनेको कुरासमेत लेखी व्यहोरा नसुनाई सही गराएको हो । अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी छत्रबहादुर भण्डारीको बयान ।

वादीका साक्षी वेणुप्रसाद शिवाकोटी, जाहेरवाली मालादेवी भण्डारी र प्रतिवादीका साक्षी मेघमाया श्रेष्ठले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

२०४१ सालमा बहुविवाह भएको भनी प्रतिवादीहरू उपर २०६७ सालमा दाबी लिई दायर भएको अभियोगपत्र मनासिब नहुँदा प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला ।

२०४१ सालमा भएको विवाहलाई २०६७ सालमा अभियोग दायर भएको भन्ने आधारमा अभियोग दाबी पुन सक्दैन भन्ने फैसलाको आधारलाई हेर्दा, स्वयम् जिल्ला अदालतले

नै सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नि.नं. ७६१४ को सिद्धान्तलाई स्वीकार गरेकोले हदम्यादभित्रको अभियोग भएकोमा विवाद देखिँदैन । प्रतिवादी छत्रबहादुरले दोस्रो विवाह गर्न जाहेरवालीको मन्जुरी थियो भनी लिएको जिकिरलाई यी प्रतिवादीले आधार प्रमाणबाट पुष्टि गराउन सकेको पाइँदैन । प्रतिवादी रूपादेवी र जाहेरवालीको घर बसोबास एकै वडामा भएको अवस्थामा यी रूपादेवीलाई प्रतिवादी छत्रबहादुरको जेठी श्रीमती भएको थाहा जानकारी नै थिएन भन्न नमिल्ने हुँदा सुरुले यी प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्याएको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी छत्रबहादुर भण्डारीले जाहेरवालीको मन्जुरीमा दोस्रो विवाह गरेको हो भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । आफूसँग २०३६ सालमा र प्रतिवादी रूपासँग २०४१ सालमा प्रतिवादी छत्रबहादुरको विवाह भएको भन्ने व्यहोरालाई जाहेरवालीले अदालतमा आई गरेको बकपत्रबाट पुष्टि भइरहेको देखिन्छ । जाहेरवालीले आफ्ना नाम दर्ताका जग्गा बिक्री गरेउपर प्रतिवादी छत्रबहादुरले लिखत बदरसमेतका मुद्दा दायर गरेपछि जाहेरवालीले यी प्रतिवादीसमेतका उपर बहुविवाहमा जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन आएको छ । यसरी जाहेरवाली र प्रतिवादीका बीच २०४१ सालदेखि २०६७ सालसम्म अर्थात् पारिवारिक विवाद नहुँदासम्म कुनै उजुर नै नगरी जाहेरवाली बसेकी र आफूले बिक्री गरेको जग्गाको लिखत बदर गराउन प्रतिवादीले फिराद दिएपछि जाहेरवालीले पनि बहुविवाहमा जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन्छ । जाहेरवालीले थाहा जानकारी नै नदिई प्रतिवादी छत्रबहादुर २०४६ सालदेखि सम्पर्कमा नआउनु भएको भने पनि मिति २०६०।१०।१८मा पति छत्रबहादुर भनी यी प्रतिवादी

छत्रबहादुर साक्षी बसी लिखत पारित भएको देखिन आएको काले जाहेरवालीको उक्त जाहेरी व्यहोरा खण्डित भइरहेको देखिन्छ । यी जाहेरवालीले आफ्ना पतिले २०४१ सालमा दोस्रो विवाह गरेको कुरा थाहा जानकारी भएर पनि बहुविवाहमा जाहेरी दरखास्त नदिई लामो समयसम्म अर्थात् २०६७ सालसम्म चुप लागेर बस्नुले पनि यी जाहेरवालीले मन्जुरी व्यक्त गरी बसेको भन्ने देखिन आउँछ । बक्सपत्र बदर मुद्दाको फिरोद तथा प्रतिउत्तरमा उल्लिखित प्रतिवादी रूपादेवीबाट जन्मिएका छोराछोरीको उमेरलाई हेर्दा पनि २०४१ सालको वैवाहिक सम्बन्धलाई अन्यथा भन्न मिल्ने नदेखिँदा प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहर्‍याई मोरङ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला ।

प्रतिवादी छत्रबहादुर भण्डारीले जाहेरवाली जेठी श्रीमती हुँदाहुँदै रूपादेवी भण्डारीसँग दोस्रो विवाह गरेको तथ्यमा विवाद नरहेको, जाहेरवालीसँगको लोग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध पनि कायम नै रहेको, जाहेरवालीले लोग्नेसँग अंश लिई भिन्न बसेको पनि नदेखिएको तथा विहावारीको महलको ९ नं. तथा १० नं. को अवस्थाको विद्यमानता पनि नभएको, लामो समयसम्म जाहेरी नदिएको तथा जाहेरवालीको मन्जुरीले दोस्रो विवाह गरेको भन्ने आधारमा सफाई दिएको, बहुविवाह गर्न पाउने कानूनी आधार नरहेको अवस्थासमेत हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने गरी भएको फैसला भएको छ । यी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा कान्छी श्रीमती रूपादेवीलाई घरमा जेठी श्रीमती छिन् भन्ने कुरा थाहा थियो भनी लेखाएको तथा प्रतिवादी निज रूपादेवी एउटै वडा अर्थात् होक्लाबारी वडा नं. २ स्थित विरबहादुर कार्कीको छोरी हुन् भनी लेखाएबाट निज प्रतिवादी रूपादेवीलाई प्रतिवादी छत्रबहादुरको जेठी श्रीमती भएको थाहा थिएन भन्ने अवस्था नरहेको स्पष्ट छ । अतः उल्लिखित आधार प्रमाण एवं

प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तसमेतका आधारबाट यी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय नगरी सफाई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला कानून एवं नजिरसमेतको प्रतिकूल हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई सुरु अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मुद्दा दोहोर्याई पाउँ भनी वादी नेपाल सरकारले यस अदालतमा दर्ता गरेको निवेदन पत्र ।

यसमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट पुनरावेदक प्रतिवादी दिपक पाण्डेसमेत र प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकार भएको बहुविवाह मुद्दा (ने.का.प. २०६३ नि.नं. ७६९४ पृष्ठ ५५४) मा प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारमा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट भएको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) र (ख) को अवस्था विद्यमान देखिँदा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।५।२ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिशंकर ज्ञवालीले प्रतिवादी छत्रबहादुर भण्डारीले बहुविवाह गरेकोमा विवाद छैन । आरोपित कसुरमा साबित भई प्रतिवादीले बयान गरेका छन् । प्रतिवादीको बयानलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणले पुष्टि गरिरहेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहर्‍याएको सुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला नमिलेको हुँदा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

उल्लिखित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताको बहस सुनी पुनरावेदनसहितको सक्कल मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, प्रतिवादी छत्रबहादुर भण्डारी र रूपादेवीले

बहुविवाह गरेको प्रमाणित भएकोले विहावारीको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी भएकोमा अभियोग दाबीबाट प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहर्याएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसलामा चित्त नबुझाई सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०४१।१०।१६ गते जिल्ला मोरङ, होक्लावारी-२ बस्ने छत्रबहादुर भण्डारीले म मालादेवी भण्डारी श्रीमती हुँदाहुँदै रूपादेवीलाई दोस्रो विवाह गरेको र आफ्नो श्रीमती घरमा भएको थाहा हुँदाहुँदै विवाह गरी आएकोले निजहरूलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको जाहेरवाला मालादेवी भण्डारीको जाहेरी दरखास्त परी प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको पाइन्छ ।

३. प्रतिवादी छत्रबहादुर भण्डारीले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मैले २०३६ सालमा जाहेरवाली मालादेवीसँग विवाह गरी १ छोरीको जायजन्म भएपछि मेरो र मालादेवीको बीचमा घरायसी विवादको कारण मनमुटाव भएकाले श्रीमती हुँदाहुँदै रूपादेवीलाई दोस्रो विवाह गरेको हुँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी छत्रबहादुर भण्डारीले बयान गरेको देखिन्छ । अदालतसमक्षको बयानमा यी प्रतिवादी छत्रबहादुरले जाहेरवालीसँग २०३६ सालमा विवाह भएको थियो । निजले नै दोस्रो विवाह गर्नु भनेकाले २०३९ सालमा रूपादेवीसँग दोस्रो विवाह गरेको हुँ । मैले रूपालाई मेरो श्रीमती छ भन्ने थाहा दिएको थिएन । जग्गाजमिन जेठी श्रीमतीको नाउँमा रहेको र निजले सल्लाह नगरी जग्गा बिक्री गरेकाले अंश,

लिखत बदर र जालसाजसमेतका मुद्दा दर्ता गरेपछि झुठ्ठा व्यहोराको जाहेरी दिएको हो भनी बयान गरेको पाइन्छ ।

४. यी प्रतिवादीहरू उपर मुलुकी ऐन, विहावारीको १० नं. बमोजिम सजाय गरी पाउन अभियोग दाबी लिएको देखिन्छ । प्रतिवादी छत्रबहादुर भण्डारीले जाहेरवालीको मन्जुरीमा दोस्रो विवाह गरेको हो भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । जाहेरवाला मालादेवी भण्डारीले अदालतमा गरेको बकपत्रको सवाल जवाफ ४ र ८ मा आफूसँग २०३६ साल फागुन १५ गते र प्रतिवादी रूपासँग मिति २०४१।१०।१६ गते प्रतिवादी छत्रबहादुरको दोस्रो विवाह भएको भन्ने व्यहोरालाई जाहेरवाली मालादेवीले अदालतमा आई बकपत्र गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी जाहेरवालीले कान्छी श्रीमतीतर्फ ५ जना छोराछोरी रहेको, छोरालाई देखेको भन्दै मेरा पति २०३८ सालदेखि घर छोडी हिँडेको भनी अदालतमा बकपत्र गरेको देखिन्छ । आफ्ना नाम दर्ताका जग्गा बिक्री गरेउपर प्रतिवादी पति छत्रबहादुरलाई साक्षी राखेको छैन भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी छत्रबहादुरका साक्षी मेघमाया श्रेष्ठले दुवै जनाको सहमतिमा मिति २०३९।८।१८ मा प्रतिवादीले दोस्रो विवाह गरेका हुन् भनी अदालतमा बकपत्र गरेको देखिन्छ ।

५. जाहेरवालाले आफ्नो नाम दर्ताका जग्गा बिक्री गरेउपर प्रतिवादी छत्रबहादुरले लिखत बदरसमेतका मुद्दा दायर गरेपछि जाहेरवालीले यी प्रतिवादीसमेतका उपर बहुविवाहमा जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन आएको छ । यसरी जाहेरवाली र प्रतिवादीका बीच २०४१ सालदेखि २०६७ सालसम्म अर्थात् पारिवारिक विवाद नहुँदासम्म कुनै उजुर नै नगरी जाहेरवाली बसेकी र आफूले बिक्री गरेको जग्गाको लिखत बदर गराउन प्रतिवादीले फिराद दिएपछि जाहेरवालीले पनि बहुविवाहमा जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन्छ । यी जाहेरवालीलाई थाहा

जानकारी नै नदिई प्रतिवादी छत्रबहादुर २०४६ सालदेखि सम्पर्कमा नआउनु भएको भने पनि मिति २०६०।१०।१८ मा पति छत्रबहादुर भनी यी प्रतिवादी छत्रबहादुर साक्षी बसी मालपोत कार्यालय, झापाबाट र.नं. १९१५ को राजीनामाको लिखत पारित भएको देखिन आएकाले जाहेरवालीको उक्त जाहेरी व्यहोरा खण्डित भइरहेको देखिन्छ। यी जाहेरवालीले आफ्ना पतिले २०४१ सालमा दोस्रो विवाह गरेको कुरा थाहा जानकारी भएर पनि बहुविवाहमा जाहेरी दरखास्त नदिई लामो समयसम्म अर्थात् २०६७ सालसम्म चुप लागेर बस्नुले पनि यी जाहेरवालीले मन्जुरी व्यक्त गरी बसेको भन्ने देखिन आउछ। बक्सपत्र बदर मुद्दाको फिरोद तथा प्रतिउत्तरमा उल्लिखित प्रतिवादी रूपादेवीबाट छोराछोरीको उमेरलाई हेर्दा पनि २०४१ सालको वैवाहिक सम्बन्धलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्थामा समेत देखिँदैन।

६. प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवाली मालादेवी भण्डारी र प्रतिवादीमध्येका छत्रबहादुर भण्डारीले २०३६ सालमा विवाह गरी ३ जना छोरीको जायजन्म भई २०३९ सालमा जाहेरवालीसमेतको मन्जुरीमा कान्छी रूपा कार्कीसँग दोस्रो विवाह भई ५ सन्तानको जायजन्म भएको अवस्था छ। साथै जाहेरवाला तथा प्रतिवादी छत्रबहादुरको २०३६ सालमा नै जिल्ला झापा लखनपुर गा.वि.स.बाट विवाह दर्तासमेत भएको पाइन्छ। यी तथ्यहरू र तथ्यसँग सम्बन्धित मितिको सम्बन्धमा कुनै विवाद छैन। विवाह भएको कुरा थाहा पाएको मितिको सम्बन्धमा मात्र विवाद रहेको पाइन्छ। यस सम्बन्धमा घटनाक्रम हेर्दा प्रतिवादी छत्रबहादुरले जाहेरवाली मालादेवीलाई २०३६ सालमा विवाह गरी २०३७, २०४२, २०४६ सालमा क्रमशः ३ छोरीसहित दोस्री श्रीमतीलाई आफ्नो घरमा ल्याएको अवस्थामा सोही घरमा बसी आएको जाहेरवालीले उसै बेला थाहा पाएको नै स्वभाविक अनुमान गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै विपक्षीको कान्छी श्रीमती रूपादेवीको

कोखबाट ५ जना छोराछोरीको समेत जन्म भई निजहरूसमेत वयस्क भएको मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूबाट देखिन्छ। यी प्रतिवादी तर्फका ५ जना छोराछोरीसमेतले जाहेरवाली तथा निजतर्फको अंशियार कान्छी छोरीसमेतलाई विपक्षी बनाई मिति २०६७।५।१२ मा झापा जिल्ला अदालतमा अंश चलन मुद्दा दायर गरेपछि त्यसको विपरीत मिति २०६७।५।२० लाई थाहा पाएको मिति कायम गरी २०६८।३।७ मा जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन्छ। प्रतिवादीहरूले दोस्रो विवाह गरेको मितिदेखिको हरेक घटनाक्रमको प्रत्यक्षदर्शीका रूपमा रहेकी जाहेरवालीले मिति २०६७।५।२० गतेभन्दा अगाडि नै दोस्रो विवाह गरेको थाहा पाई सो कुरालाई स्वीकार गरी आएको देखियो। यसरी प्रतिवादी दोस्रो विवाह गरी दुवै सौता-सौता एकै घरमा लामो समयको अन्तरालसम्म सँगसँगै बसी सोको परिणामलाई आत्मसात् गरी उक्त वैवाहिक सम्बन्ध पछाडिको हरेक गतिविधिहरूलाई स्वीकार गरी बसी आएको देखिन्छ। यसरी लोग्ने र सौतासँगै बसी निजहरूको वैवाहिक सम्बन्धलाई स्वीकार गर्ने र आफ्ना विरुद्धको अपराध स्वीकार गर्ने यी जाहेरवालीले तत्काल कहींकतै उजुर बाजुर नगरी लामो अन्तराल पश्चात् आफूलाई मन लागेको बखत उजुर गर्न पाउने भन्न मिल्दैन। यस्तो स्थितिमा हदम्यादसम्बन्धी कानूनको उद्देश्य र आवश्यकतातर्फ विचार गर्नु पनि जरूरी देखिन्छ। कुन काम वा क्रियालाई फौजदारी कानून भनी मान्नुपर्ने हो, कुन कसुरको लागि कति सजाय गर्नुपर्ने हो र कुन कसुरको सम्बन्धमा कति समयवधि भित्र उजुरी वा अभियोग दायर गरी सक्नुपर्ने हो भन्नेसमेतका कुराहरू विधायिकाले ऐनद्वारा निर्धारित गर्ने कुरा हुन्। कुनै कसुरको सम्बन्धमा मुद्दा वा दाबी गर्ने हदम्याद सीमित नरहने गरी खुल्ला राख्न र कुनै वा केही कसुरका लागि सीमित हदम्यादको व्यवस्था पनि ऐनमा विधायिकाले नै गर्ने कुरा हो। यी सबै विधायिकी कार्यक्षेत्र (Legislative Function) भित्रका कुरा

हुन् । तर ऐनले गरेको हदम्यादसम्बन्धी व्यवस्था सबैले मान्नु र लागू गर्नुपर्ने हुन्छ । बहुविवाहको क्रियालाई विहावारीको ऐनले दण्डनीय फौजदारी कानूनको रूपमा परिभाषित गरी सो सम्बन्धमा अभियोग दाबी गर्ने वा मुद्दा गर्ने समयावधिको सीमा पनि सोही महलको ११ नं. ले निर्धारित गरेको छ । अर्थात् बहुविवाह मुद्दा गर्नका लागि सीमित समयावधिको हदम्याद कानूनले निर्धारित गरेको छ । यसमा कुनै विवाद छैन । बहुविवाह मुद्दा दायर गर्ने खुल्ला वा असीमित हदम्याद वा जहिले पनि दायर गर्न सकिने भन्ने ऐनले व्यवस्था नगरेकोले सीमित हदम्यादभित्रै बहुविवाह मुद्दा दायर गर्नुपर्ने ऐनको व्यवस्था र उद्देश्य स्पष्ट छ । यसलाई एक वा अर्को तर्क वा कारणको आधारमा विधायकिय मनसायविपरीत असीमित वा खुल्ला हदम्यादको रूपमा परिणत वा परिभाषित गर्न मिल्दैन ।

७. एउटा पुरुष र एक जना महिला लोग्नेस्वास्नी भएर बस्छन् वा आफ्नो सामाजिक रीत, परम्परानुसार वैवाहिक सम्बन्ध गाँसेर बस्दछन्; सो घटनाको अधिकार प्राप्त निकायमा दर्ता गराउँछन्; वैवाहिक सम्बन्धबाट एक वा अनेक सन्तानको जायजन्म हुन्छ, फेरि एक अर्काबीच मुद्दा मामिला हुन्छ । यी सबै हुँदा गर्दा पनि न सँगै रहेकी पहिलो श्रीमतीले थाहा पाउँछिन् र न त अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गर्ने अख्तियारी पाएका सरकारी संयन्त्रले थाहा पाउँछ । यस्तो स्थितिको कल्पना विहावारीसम्बन्धी कानूनले गरेको पाइँदैन । केही समयसम्म बहुविवाह गर्नेहरूले आफ्नो सम्बन्धलाई लुकाउन नसक्ने भन्ने पनि होइन । त्यसकारण केही समयसम्म थाहा नपाउन सक्ने पनि हुन्छ । केही समय भन्नाले केही दिन वा महिना हुन सक्दछ वा एक दुई सालसम्म पनि हुन सक्दछ । तर त्यसको आडमा विवाह गर्नेहरूले अनिश्चितकालसम्म आफ्नाबीचको सम्बन्धलाई लुकाई राख्ने भन्ने कुराको कल्पना गर्दै निश्चित र सीमित हदम्यादलाई अनिश्चित वा असीमित बनाउन पाइने

होइन । किनभने लोग्नेस्वास्नी भएर बस्नु वा विवाह गरी बस्नु भनेको समाजमा पति र पत्नीको रूपमा स्थापित हुनु पनि हो । वैवाहिक सम्बन्धलाई सामाजिक मान्यता प्राप्त गर्नु पनि हो । समाजले मान्यता प्रदान गरिसकेको, छोरा, छोरी जन्मिसकेको, तिनीहरूको जन्मदर्ता पनि गरिसकेको अवस्थामा पनि पहिलो पत्नी वा अनुसन्धान र मुद्दा गर्ने सरकारी निकायले थाहा नपाउनु भनेको सीमित हदम्यादसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको बेवास्ता वा उपेक्षा गर्नु हो । कुनै पति-पत्नीमाथि आजीवन बहुविवाहको अभियोग दायर हुन सक्ने भन्ने ऐनले व्यवस्था गरेको छैन । त्यसकारण बहुविवाहमा जहिले पनि नालिस लाग्छ भनी सोच्नु वा अर्थ गर्नु भनेको विहावारी ऐनको हदम्यादसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र यसको उद्देश्यलाई र विधायिकाको मनसायलाई पनि पराजीत गर्नु हो । जहिलेसुकै पनि अभियोग दाबी गर्न सकिने भए विहावारीको ११ नं. मा तीन महिने हदम्यादको सीमा नै उल्लेख गर्नुपर्ने थिएन भनी यस अदालतबाट कमलमोहन चापागाईसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार भएको (ने.का.प. २०६८, अंक ११, नि.नं. ८७१६) बहुविवाह मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादनसमेत भएको पाइन्छ ।

८. यसर्थ यस अदालतबाट निस्सा प्रदान गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी दिपक पाण्डेसमेत र प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकार भएको बहुविवाह मुद्दा (ने.का.प. २०६३ नि.नं. ७६९४ पृष्ठ ५५४) मा प्रतिपादित सिद्धान्त पूर्ण इजलासबाट हदम्याद सम्बन्धमा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तलाई विहावारीको ११ नं. लाई निष्क्रिय वा निष्प्रयोजन गर्ने गरी अर्थ, व्याख्या वा प्रयोग गर्न मिल्ने देखिँदैन । उक्त नजिरसँग सम्बन्धित मुद्दामा यस अदालतले त्यस्तो हुने गरी फैसला गरेको पनि देखिँदैन । त्यसलाई आफूखुसी ऐनको उद्देश्यविपरीत हुने गरी व्याख्या गर्न मिल्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको परिस्थिति र तथ्यहरू उक्त नजिरको मुद्दासँग बिल्कुल फरक रहेको देखिँदा हदम्याद सम्बन्धमा यस अदालतबाट

उल्लिखित नजिरको आधारमा दिएको निस्सासँग उपरोक्त नजिर प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने वा प्रयोग हुने अवस्था नदेखिँदा निस्सासँग सहमत हुन सकिएन।

९. मुलुकी ऐन, विहावारीको ११ नं. ले विहावारीको ६ र ७ नं. का कुरामा भए गरेका मितिले र अरुमा थाहा पाएको मितिले तीन महिनाभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा प्रतिवादीहरू छत्रबहादुर भण्डारी र मालादेवीबीच २०३६ सालमा विवाह भएको र २०३७, २०४२ र २०४६ सालमा तीन छोरीहरूको जायजन्म भई पतिकै घरमा बसेको देखिनुको साथै प्रतिवादी रूपादेवी भण्डारीबाट बच्चाहरूसमेत जन्मी हुँकिसकेको अवस्था देखिन्छ। जाहेरवालीको जाहेरी एवं बकपत्र विपक्षी रूपादेवी भण्डारीको मिति २०४१ सालमा छत्रबहादुरसँग दोस्रो विवाह भएको, निज कान्छी श्रीमतीको तर्फबाट पाँच जना छोराछोरीको जन्म भई २०४६ सालमा सगोलमै बसेको एवं यी प्रतिवादीतर्फका ५ जना छोराछोरीसमेतले जाहेरवाली तथा निजतर्फको अंशियार कान्छी छोरीसमेतलाई विपक्षी बनाई मिति २०६७।५।२ मा झापा जिल्ला अदालतमा अंश चलन मुद्दा दायर गरेपछि मिति २०६८।३।७ गते मात्र यी जाहेरवालीले आफ्ना पतिउपर बहुविवाह मुद्दाको जाहेरी दिएको देखियो। साथै छोरीहरूको जन्मदर्ता एवं आफूहरूको विवाह दर्तासमेत भइसकेको अवस्थामा तबसम्म सगोलमा नै रहेको भनी दाबी गर्ने जाहेरवालीलाई प्रतिवादीहरू बीच विवाह भएको कुरा मिति २०६७।५।२० मा थाहा पाएको भनी मिति २०६८।३।७ मा जाहेरी दरखास्त दिएको र मिति २०६८।३।२७ मा अभियोग दायर भएको देखिँदा उल्लिखित कानूनको हदम्यादभित्र प्रस्तुत अभियोग पत्र दायर भएको देखिन आएन।

१०. अतः माथि उल्लिखित आधार, कारण र प्रमाणसमेतबाट प्रतिवादीहरू छत्रबहादुर भण्डारी र रूपादेवी भण्डारीले अभियोग दाबीबाट

सफाई पाउने ठहर्‍याई मोरङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१०।१७ मा भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६९।१।११ को फैसला मिलेकै देखिँदा यस अदालतबाट मिति २०७०।५।२ मा प्रदान गरिएको निस्सासँग सहमत हुन सकिएन। पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६९।१।११को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमति छ।

न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत:- कोशलेश्वर ज्ञवाली

इति संवत् २०७३ साल फागुन ३० गते रोज २ शुभम्।



निर्णय नं. ९८११

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
फैसला मिति : २०७३।०८।०८
०७२-CR-०९५५

मुद्दा: जबरजस्ती करणी।

पुनरावेदक/प्रतिवादी: काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, पनौती
नगरपालिका वडा नं. २ घर भई हाल कारागार
कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोक, धुलिखेलमा कैदमा
रहेको सुब्बा गाउँ तीन (नाम परिवर्तित)

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : सुब्बा गाउँ एक (नाम परिवर्तित) को
जाहेरीले नेपाल सरकार

- मिति २०७१।४।३० मा घटेको वारदातको सम्बन्धमा मिति २०७१।५।८ मा पीडितको शारीरिक परीक्षण गराउँदा जबरजस्ती करणीको वारदात स्थापित गर्न आवश्यक पर्ने प्रमाणहरू नष्ट भई जाने अवस्था रहन्छ। यसका साथै पीडितले स्वयम् आफ्नो व्यहोरा लेखाउँदा एवं अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादीले डर धाक देखाई वारदात घटाएको हो भनी लेखाएबाट यस्तो अवस्थामा हुने जबरजस्ती करणीमा पीडक र पीडितबीच संघर्ष नै नभएको हुँदा पीडितको शरीरमा संघर्षको चिह्नहरू नदेखिन सक्ने हुन्छ। तर पीडित स्वयम्ले जबरजस्ती करणी भए हो भनी लेखाएको एवं सोही व्यहोरा वारदातकै दिन अन्य

साथीहरूलाई समेत बताएको अवस्थामा निजको शरीरमा संघर्षको चिह्न नभएको र जबरजस्ती करणी भएको कुनै प्रमाण फेला नपरेकोले जबरजस्ती करणी भएको होइन भनी मान्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ३)

- प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी भएको तथ्यलाई स्थापित गर्न कुनै भौतिक सबुद प्रमाण नभएको, पीडितको शरीरमा संघर्षको चिह्नहरू नभएको भनी जिकिर लिएको देखिन्छ। जबरजस्ती करणीको अपराधमा योनिभिन्न पुरुषको विर्यलगायतका अन्य सबुद प्रमाण फेला पर्नको लागि वारदात घटे लगत्तै पीडितको शारीरिक परीक्षण भएको हुनुपर्दछ। त्यस्तै वारदातपश्चात् पीडितले कपडा फेर्दा पीडितको कपडामा पाउन सकिने पुरुष रों भेटिने सम्भावना हुँदैन। पीडितले वारदात पछि नुहाएमा पनि धेरै सबुद प्रमाणहरू नष्ट हुन जाने।

(प्रकरण नं. ५)

- वारदात भएको यति लामो समय व्यतित भएपश्चात् भएको शारीरिक परीक्षणबाट पीडित र प्रतिवादीबीच यौनसम्पर्क भएको प्रमाण फेला पार्न सम्भावना एकदम न्यून देखिन्छ। प्रत्यक्ष प्रमाणको अभावमा परिस्थितीजन्य प्रमाणको मद्दतले निर्णय गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक / प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ता डा. रंजितभक्त प्रधानाङ्ग र
अधिवक्ता सागर विष्ट
प्रत्यर्थी / वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १, २ र ३(४) नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्या. श्री गोपालप्रसाद बास्तोला
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्या.डा. सलाहुद्दीन अख्तर सिद्दिकी
मा.न्या.श्री नारायण प्रसाद श्रेष्ठ

फैसला

न्या. जगदिश शर्मा पौडेल : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम दायर भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

सुब्बागाउँ तीनको तीन तले पक्कीघरको दोस्रो तलाको पश्चिम उत्तरतर्फको कोठामा सुब्बागाउँ एकलाई सुब्बागाउँ तीनले मिति २०७१।४।३० को दिन जबरजस्ती करणी गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७१।५।८ को घटनास्थल मुचुल्का।

म निवेदिका आफ्नै घरमा विगत ९ वर्ष अगाडिदेखि हजुरबुबाबाट र ६ वर्ष अगाडिदेखि आफ्नै बुबाबाट जबरजस्ती करणीको पीडा भोग्दै आइरहेको र मलाई लामो समयबाट आफ्नै संरक्षकहरूबाट अन्याय भएको कुरा मैले मेरो ममीलाई र मेरो साथी पूर्णिमा लामा तामाडलाई समेत सुनाउँदा पनि न्यायको आशा गर्दै आएकोमा निजबाट मैले केही निकास पाउन सकिन। मलाई पटक-पटक घर परिवारबाट नै अन्याय भइरहेकोमा यस्तो कुरा बाहिर सुनाउँदा कसले विश्वास गर्ला अझ बुबाले गुण्डा लगाइदिने र मारिदिने आमा भाइबहिनीसमेतलाई सडकमा पुर्याई दिने र उल्टै मेरै बदनाम गरिदिने धम्की दिँदै मलाई जबरजस्ती करणी गर्ने गरेको र मिति २०७१।०४।३० गते दिउँसो १:००

बजे घरमा कोही नभएको मौका पारी बुबाले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा मैले आफ्नो भन्ने बुबाबाटै यस्तो अन्याय गरी कसैबाट पनि सहयोग नपाएकोले घरबाट हिँडी बनेपामा आई तरकारीमा हाल्ने विषादी किनी धुलिखेल आई जंगलमा विष सेवन गरेको थिएँ। मैले छिमेकी दाइ बुद्ध बस्नेतलाई मैले आफ्नो मान्छेबाट अन्याय भोग्न परेको कसैबाट सहयोग नपाएकोले अन्तिम बाटो रोजेँ भनि यथार्थ विवरण भनी मेटासीट विषादी सेवन गरी छटपटाएकोसम्म थाहा छ। पछि धुलिखेल अस्पतालको बेडमा रहेको थाहा पाएँ। त्यसपछि मरेर पनि बाँच्न सफल भएपछि म साहसका साथ अपराधको विरुद्धमा न्याय पाउँन यस कार्यालयमा उपस्थित भएको छु भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित सुब्बागाउँ एकले मिति २०७१।०५।०८ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकमा पेस गरेको निवेदन।

म जाहेरवालालाई विगत ९ वर्ष अगाडि हजुरबुबाले मेरो ढाड मिच्ने बहानामा कसैलाई नभन्नु भनी डरधाक देखाई ममाथि पटकपटक जबरजस्ती करणी गरेको थियो। विगत ६ वर्ष अगाडिदेखि प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनले मलाई विभिन्न डरत्रास देखाई मसँग यौन सम्बन्ध राख्दै आएको र नमाने मलाई गुण्डा लगाई दिन्छु, घरबाट निकाला गरी तेरो भाइ बहिनी आमा समेतलाई सडकमा पुर्याइदिन्छु भनी पटक पटक जबरजस्ती करणी गर्दै आउनुभएको थियो। मैले आमा साथीहरूलाई भन्दा कोहीले पत्याएनन्। उल्टै आमाले मलाई गाली गर्नुभयो। कसैलाई भन्न नसकी भित्र-भित्र मनमा सकी नसकी पीडा सहेर बसिरहेको अवस्थामा पनि मिति २०७१।४।३० गते १:०० बजे घरमा कोही नभएको मौका पारी प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनले मलाई जबरजस्ती करणी गर्न खोज्दा मैले इन्कार गर्दा डर धाक-धम्की दिई बलपूर्वक जबरजस्ती करणी गर्‍यो। सो कुरा मैले सहन नसकी सोही दिन ३:०० बजेतिर बनेपामा गई तरकारीमा हाल्ने मेटासिट

औषधी किनी बनेपाबाट धुलिखेलको जंगलमा आई खाएँ। तत्कालै मेरो साथी पूर्णिमा तामाडलाई यथार्थ विवरण फोनबाट भने र म छट्पटिएँ। मलाई छिमेकी दाइहरूले अस्पतालमा ल्याएर मेरो ज्यान बचाएको कुरा अस्पतालमा थाहा पाएँ। मलाई सुब्बागाउँ तीन र सुब्बागाउँ चारले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निजहरूलाई सजाय गरी क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई भराई न्याय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोरको सुब्बागाउँ एकको जाहेरी दरखास्त।

निज प्रतिवादीले मलाई जबरजस्ती करणी गरेको घटना सम्बन्धमा उजुरबाजुर गरेमा ठीक हुनेछैन भनी धाकधम्कीसमेत दिई निजसँग भएको फोन संवाद भएको सिडी यसै निवेदनमा साथ पेश गरेको छु, मिसिल संलग्न गरी थप प्रमाण लगाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सुब्बागाउँ एकको निवेदन।

जाहेरवाली "बुबा, तपाईंले म छोरीलाई किन बलात्कार गर्नु भो ? किन ?" प्रतिवादी -"जबरजस्ती करणी गरेको मैले गल्ती महसुस गरिसकेँ, मैले तलाई पहिले नै भनिसकेँ यस कुरालाई issue नबना, यो कुरा उठाइस् भने, issue बनाइस् भने राम्रो हुँदैन" भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख भएको प्रतिवादी र जाहेरवाली बीच भएको फोन संवाद (CD / Phone Record को Print) लाई लिपिबद्ध गरिएको प्रतिलिपि मिसिल साथ रहेको।

जाहेरवाली सुब्बागाउँ एक मेरो जेठी छोरी हुन्। छोरी बुद्ध बस्नेतसँग हिँड्ने गरेकोले बुद्ध बस्नेतको अगाडि छोरीलाई पिटेको थिएँ। मेरो बेइज्जत गर्यो भनि यो जाहेरी दिएको हुनुपर्छ। मैले छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको छैन। म र पीडितबीच भएको फोन संवाद मेरो स्वर जस्तो लाग्छ। यदी मैले प्रयोग गर्दै आइरहेको ९८४९८४९९३६ नं. बाट संवाद गरेको उल्लिखित व्यहोरा कल डिटेल्सबाट देखिन आएमा कानूनबमोजिम सहन भोग्न मञ्जुर छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान।

जाहेरवाली पीडित मेरो जेठी छोरी हुन् भने प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीन मेरो श्रीमान् हुन्। २०७० सालको मंसिर महिनामा छोरीले बुबाले मलाई सुतायो भनि भन्दा निज प्रतिवादीले छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको थाहा पाएँ। सो कुरा श्रीमान्सँग सोध्दा श्रीमान् केही नबोलेपछि त्यस दिनदेखि छोरी एकलै बस्ने, अनुहारमा तनाव रहेको जस्तो गरी बस्ने गरेको र सो कुरा निज छोरीले पुनः मलाई जिकिर नगरेकी र प्रतिवादी बुबासँग राम्रोसँग बोल्न थालेको हुँदा यो कुरा बाहिर ल्याएमा आफ्नो परिवारको बेइज्जत हुन्छ भनि मैले घटनालाई बिरसिएर बसेको थिएँ। फेरी मिति २०७१।०४।३० मा मसमेत घरमा भएको अवस्थामा छोरी एकलै भएको मौकापारी प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको थाहा पाएँ। छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको सुब्बागाउँ दुईले अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागज।

सन् २०१४-०८-०२ तदनुसार मिति २०७१।०४।१७ गते प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनले प्रयोग गर्ने गरेको मोबाइल नं. ९८४९८४९९३६ र पीडित सुब्बागाउँ एकले प्रयोग गर्ने गरेको ९८०३७३५१९० नं. बीच तीन पटक फोन सम्पर्क गरेको देखिएको कल स्टेटमेन्ट।

कन्याजाली पुरानो च्यातिएको छ। मानसिक अवस्था तनावग्रस्त थियो भन्ने व्यहोराको पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन।

प्रतिवादी र मबीच फोन संवाद रेकर्ड भएको ९८०३७३५१९० नं. को सिमकार्डसहितको कलर्स कम्पनीको सेतो रङ्गको मोबाइल थान एक यसै निवेदनसाथ पेश गरेको छु, प्रतिवादीउपर थप प्रमाण लगाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सुब्बागाउँ एकको निवेदन।

पीडितले निवेदनसाथ पेश गरेको मोबाइलमा कुनै फोन रेकर्डहरू छ, छैन ? यदि फोन रेकर्ड छ भने के कति नं. बीच भएको फोन रेकर्ड रहेको छ,

उक्त फोन संवाद के कुन मिति र समयमा भएको देखिन्छ भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरी प्रमाणीकरण नियन्त्रकको कार्यालय सिंहदरबार काठमाडौंलाई लेखेको पत्र ।

प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको घटना सम्बन्धमा जाहेरवाली र प्रतिवादीबीच भएको फोन संवाद Voice Record प्रतिवादीको स्वर हो वा होइन यकिन गर्नको लागि तुलनात्मक परीक्षण प्रयोजनार्थ प्रतिवादीसँग अनुसन्धान अधिकृतले Voice Record लिई सिडीमा उतार गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको मुचुल्का ।

जाहेरवाली पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको घटना सम्बन्धमा जाहेरवाली र प्रतिवादीबीच भएको फोन संवाद Voice Record लिई निजले बोलेको स्वर हो वा होइन यकिन गर्नको लागि निज प्रतिवादीसँग संवाद गरी सो संवादलाई Voice Record गरी सिडीमा कपी गरी Voice Spectrums Analysis को लागि पठाउने प्रयोजनार्थ पेस गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन ।

जाहेरवाली परिवर्तित नाम सुब्बागाउँ एक र प्रतिवादीबीच भएको फोन संवाद Voice Record र अनुसन्धान अधिकृतले प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनसँग लिएको Voice Record तुलनात्मकरूपमा एक आपसमा मेल खान्छ खाँदैन भनी परीक्षणको लागि केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरो काठमाडौंलाई लेखेको पत्र ।

स्वास्थ्य परीक्षणको क्रममा परोपकार प्रसुती तथा स्त्रीरोग अस्पताल थापाथलीले पीडितबाट लिएको Vaginal Swab र घटना वारदातको समयमा पीडक प्रतिवादीले लगाएको पेन्टी परीक्षणको लागि केन्द्रीय प्रहरी विधी विज्ञान प्रयोगशालामा पठाइएको पत्र ।

६ वर्ष अगाडि देखि म, आमा, भाइ, बहिनीलाई सडकमा पुर्याइ दिन्छु भन्ने धम्की दिँदै पटकपटक प्रतिवादी (बुबा) ले मलाई जबरजस्ती करणी गर्दै आएको हो, परिवारको विजोग हुन्छ भनेरै कतै उजुर

गरिन । आमालाई भन्दा आमाले पनि सहयोग गर्नु भएन । मेरो साथी पूर्णिमा तामाङ र बुद्ध बस्नेतलाई सो कुरा सुनाएँ । साउन ३० गते बिरामी भएर म कोठामा सुतिरहेको, आमा, भाइ, बहिनी नभएको अवस्थामा मलाई पुनः बुबाले जबरजस्ती करणी गरेकोले मर्नुको विकल्प नभएपछि Suicide Note लेखेर घरमा छोडी बनेपाबाट मेटासिट किनेर धुलिखेलको गोखुरेश्वर वनमा आई विष खाएँ । बुद्ध बस्नेतलाई मैले म विष खाएर मर्दछु, घरमा भनिदिनु भनेर पूर्णिमा तामाङलाई पनि बताउँदै गर्दा म बेहोस भएँ, होस आउँदा अस्पतालमा पाएँ, विष सेवन गरेको लगभग एक हप्ता अगाडि प्रतिवादीलाई फोन गरेँ र म प्रतिवादी बीच भएको कुरा Record गरेँ । मलाई बुबाले जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित तथा जाहेरवाली सुब्बागाउँ एकले अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागज ।

सुब्बागाउँ चारको मिति २०७९।०५।१० मा मृत्यु भएको भन्ने व्यहोराको मिति २०७९।०४।२४ को मृत्यु दर्ताको प्रमाण पत्र ।

जाहेरवालीले जबरजस्ती करणी भएको घटना सम्बन्धमा प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनसँग गरेको फोन संवाद Voice Record संकेत A अनुसन्धानको क्रममा अनुसन्धान अधिकृतको प्रतिवादीसँग लिएको Voice Record लाई संकेत B लिई तुलनात्मक परीक्षण गरी हेर्दा CD A/ Sample 01 The speakers identification traits match with confidence level of more than 99.1% match probability is more than 59.3% CD A/ Sample 02 The speakers identification traits match with confidence level of more than 99% match probability is more than 62.4%. CD A/ Sample 03 The speakers identification traits match with confidence level of more than 99% match probability is more than 61.9% भन्नेसमेत व्यहोराको Voice Spectrum Analysis

गरी विशेषज्ञहरुबाट परीक्षण भई केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरोबाट प्राप्त परीक्षण प्रतिवेदन ।

परीक्षणको लागि प्राप्त मोबाइल Sd Card को Recording भित्रको Call Recording Folder र ४ वटा Call Record रहेको बाँकी तीन Call ९८०८३०१७२३ नं. को मोबाइल नं. मा Call गर्दा रहेको बाँकी तीन Call ९८४१८४९९३६ को मोबाइल नं. मा Call गर्दाको रहेको देखिएको, पहिलो Call ०८/०२/२०१४ मा Record गरिएको ३ मिनेट २० से. रहेको, दोस्रो Call सोही मिति ४:३७ pm मा ३४ सेकेण्ड रहेको, तेस्रो कल ४:४० pm मा १ मिनेट ५९ सेकेण्ड र चौथो कल ४:४३ ए.एम मा ३ मिनेट १८ सेकेण्ड गरिएको देखिएको भन्नेसमेत व्यहोराको प्रमाणीकरण नियन्त्रकको कार्यालय, सिंहदरबार काठमाडौँबाट प्राप्त परीक्षण प्रतिवेदन ।

मलाई विगत ६ वर्ष अगाडिदेखि आफ्नै बुबाले डरत्रास देखाई जबरजस्ती करणी गर्दै आएको छ । सोही कारणले म कोहीसँग हिँडेको देखेमा यो कुरा खोल्छ भनि नहिँड्नु, नबोल्नु भनि कुटपिट गर्छ भनेर पीडितले बताइन् । सोपश्चात मैले निजलाई सम्झाई बुझाई गरी तिमीलाई सहयोग गर्छु भने । साउन ३० गते बुबाले फेरी Rape गरेपछि पीडितले विष खानु अघि मलाई फोन गरिन् र मैले प्रहरीमा आई घटनाको जानकारी गराएको हो । प्रतिवादीबीच भएको मेरो छलफलमा प्रतिवादीले गल्ती गरेको हुँ भनेको हो । सो कुरा निजसँग भएको फोन संवादलाई Record समेत गरी सो Record लाई CD मा Copy गरी पेश गरेको छु भन्नेसमेत व्यहोराको बुद्ध बस्नेतले अनुसन्धानको क्रममा गरेको घटना विवरण कागज ।

एउटै College पढ्ने बुद्ध बस्नेतमार्फत मेरो चिनजान सुब्बागाउँ एकसँग भएको हो । पीडितलाई भेट्दा बोलाएमा मात्र बोल्ने, अनुहार सधैं तनावपूर्ण देखिँ, कहिले अनुहार, गाला सुनिएको देख्ने गर्दा तिमीलाई के भएको छ भनि सोध्दा ६ वर्ष अगाडि

देखि बुबाले जबरजस्ती करणी गर्दै आइरहेको र अहिले पनि बुबाले मलाई विभिन्न डरत्रास धाक धम्की दिई जबरजस्ती करणी गरिरहेको छ भनि भनेकी थिइन् । मिति २०७१।४।३० का दिन पीडितले मलाई फोन गरी आज १:०० बजेको समयमा म घरमा एकलै भएको अवस्थामा बुबाले मलाई डरत्रास धाकधम्की दिई जबरजस्ती करणी गर्‍यो । धुलिखेल हजारसिडी छेउमा विष खाई मर्दैछु भनेकी थिई । प्रतिवादीले विगत समयदेखि नै पीडितलाई जबरजस्ती करणी गर्ने गरेको र पीडितसँगै हिँड्दा निजले मलाई मेरो छोरीसँग नहिँड्नु, नबोल्नु भनि धम्काउनेसमेत गरेकोले यी प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेकै हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको पूर्णमा तामाडले अनुसन्धानको क्रममा गरेको घटना विवरण कागज ।

पीडित सुब्बागाउँ एक यस अस्पतालको आकस्मिक कक्षमा मिति २०७१।०४।३० मा विषादी सेवन गरी उपचारको लागि आएको र थप उपचारको लागि सघन उपचारकक्ष तथा मेडिकल वार्डमा भर्ना भई मिति २०७१।०५।०८ मा डिस्चार्ज भएको उपचारमा संलग्न कागजातहरू छायाँप्रतिसमेत पठाइएको भन्नेसमेत व्यहोराको धुलिखेल अस्पतालबाट प्राप्त पत्र । साथै उक्त अस्पतालबाट प्राप्त पीडितको उपचारसँग सम्बन्धित कागजातको छायाँकपिमध्ये सो अस्पतालको मनोविज्ञान ओ.पी.डी.मा डा. सुब्रतबाट पीडितको चेकजाँच हुँदा A २० Years femal who is a case of op poisoning in past. H/O Dissociative Disorder. H/O Physical and sexual abuse by father. Has repeated flash backs of the events and has developed, avoidal tendency towards parents' भन्ने उल्लेख भएको Kathmandu University Hospital, Dhulikhel को परीक्षण प्रतिवेदन ।

सुब्बागाउँ एक साउन ३० गते विष सेवन गरी उपचारमा रहेको । पीडितले मलाई बुबाले कुटपिट गर्ने,

यौनसम्पर्क गर्ने गरेको त्यसैले विष खाई आत्महत्या गर्न खोजेको भनी पीडितले बताएको हुँदा सोही कुरा Prescription मा मैले लेखेको हो भन्ने व्यहोराको धुलिखेल अस्पतालको मानसिक एवं मनोवैज्ञानिक परामर्श विभागमा कार्यरत पीडितको चेकजाँचमा संलग्न डा. सुब्रत कोइरालाले गरेको कागज।

निवेदकले यस कार्यालयमा दिएको निवेदनको प्रतिलिपि यसै पत्रसाथ हजुरको कार्यालयमा पठाएका छौं। पीडित जुन दिन निवेदन लिई हामीकोमा आएकी थिइन् उक्त दिन पीडकले कुटपिट गरेको चोटसहित आएकी थिइन्। अनुसन्धानमा थप सहयोग होस भन्ने हेतुले उनको आँखामुनी देखिएको चोटसहितको फोटो पनि पठाएका छौं भन्नेसमेत व्यहोराको रक्षा नेपालबाट प्राप्त पीडितले दिएको निवेदनसहितको पत्र।

"तपाइँले छोरीलाई Rape गर्नुभो" भन्ने बुद्ध बस्नेतको प्रतिवादीसँग फोनमा भएको संवादमा Sorry, त्यो कुरा अब Issue नबनाउ" भनी प्रतिवादीबाट दिएको जवाफसमेतका Phone Records.

जाहेरवाली पीडितलाई निजको बाजे, बाबुले विभिन्न किसिमको धाकधम्की दिँदै डरत्रासमा पारी बलपूर्वक पटकपटक जबरजस्ती करणी गर्दै आएको कारणले पीडित जाहेरवाली बुबा बाजेको श्रीमती भई कति बाँच्ने भनी जीवनदेखि हरेस खाई मर्न खोजिरहेको छ भनी थाहा पाई निज पीडितलाई सम्झाईबुझाई गरी पीडितको आमासँग घटनाबारेमा कुरा गर्दा निजले आफ्नो छोरी माथि विगतमा भएको बाजे बुबाबाट बलात्कृत भएको हामीसमक्ष स्वीकार गरी यो कुरा बाहिर हल्ला नगरी दिनु मेरो घर व्यवहार बिग्रिन्छ। सबैलाई मिलाएर राख्छु अबदेखि यस्तो हुँदैन भनी बताएकोले निज पीडितलाई समाजमा पुनः स्थापना हुन यसको प्रभाव पर्ने भएकोले पीडितको पछिको जीवन हेरी बसेकोमा पुनः मिति २०७१।०४।३० गते प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनले पीडितलाई घरमा कोही नभएको अवस्थामा एकलै रहेको मौका छोपी धाकधम्की दिँदै

बलपूर्वक जबरजस्ती करणी गरेको कारणले पीडितले अब बुबाको श्रीमती भई नबाँच्ने भनी घरबाट निस्किएर धुलिखेलस्थित हजारसिँडीमा विषादी सेवन गरेको कुरा मसमेतले थाहा पाई निज प्रतिवादीसमेतलाई सो कुराको जानकारी गराउँदा प्रतिवादीले मर्न गएको मरोस् भनी बताएकोले पीडित मरेमा यो कुरा बाहिर आउँदैन भनी प्रतिवादीले छोरी मरोस् भनेको र निज प्रतिवादीले विगत र मिति २०७१।०४।३० गते दिनको अं. १:०० बजेको समयमा जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेको एउटै व्यहोराको बुझिएका मानिस सफल तामाङ, सागर कार्की र सुनिल भुजेलले गरेको एउटै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै कागज।

सुब्बागाउँ एकलाई प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको प्रतिवादी पक्राउ परेपछि सुनेको हो। यस अघि थाहा पाएको थिइन् भन्ने व्यहोराको सुब्बागाउँ पाँच, सुब्बागाउँ छ, सुब्बागाउँ सातको कागज।

प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनले प्रयोग गर्न गरेको मोबाइल नं.९८४९८४९९३६ नं. बुद्ध बस्नेतले प्रयोग गर्ने गरेको मोबाइल नं.९८०८७५४३९२ र ९८९८२९१७११ बीच पटक पटक सम्पर्क भएको देखिएको कल स्टेटमेण्ट विवरण।

मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीले जाहेरवालीलाई विगत ६ वर्षअगाडिदेखि जबरजस्ती करणी गर्दै आई विभिन्न किसिमको शारीरिक तथा मानसिक यातना दिने कार्यहरू गर्दै आइरहेको र अन्तिम पटक मिति २०७१।०४।३० का दिन दिउँसो १:०० बजे पीडित बिरामी भई घरमा आराम गरिरहेको अवस्थामा समेत डरत्रासमा पारी जबरजस्ती करणी गरेको र सोही कारण सहन नसकी पीडितले विष खाई आत्महत्या गर्ने प्रयास गरेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनले आफ्नै छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको तथ्य निर्विवादरूपमा पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनको कार्य मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १, २ र ३(४) नं.

बमोजिमको कसुर भएको हुँदा निज प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनलाई उक्त कसुर गरेकोमा सोही महलको ३(४) नं. बमोजिम सजाय गरी मुलुकी ऐन, हाडनातामा करणी गर्ने महलको १ नं. बमोजिम थप सजायसमेत हुन र सोही जबरजस्ती करणीको महलको १० र १० ग नं. बमोजिम प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनबाट जाहेरवाली सुब्बागाउँ एकलाई मनासिब क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग पत्र ।

मिति २०७१।४।३ का दिन हामी सबै परिवार घरमा नै थियौं । जाहेरवाला छोरीलाई सन्चो नभएकोले उनी अचेत भई सुतिरहेकीमा अन्दाजी १२:३० बजेतिर उठेर आफ्नो कोठामा भाइ बहिनीसँग ल्यापटप चलाई बसिरहेको अवस्थामा म आफ्नै कोठामा बसी अन्दाजी ३:०० बजेतिर तरकारी किन्न भनी बनेपा गई फर्किँदा उनी घरमा थिइन् । जाहेरवाला छोरीलाई क्षयरोग लागी मुर्छा परी अचेत हुने र केही थाहा नहुने र पछि होस आएपछि मात्र उनलाई सबै कुरा थाहा हुन्थ्यो । मैले उक्त दिन जाहेरवाली छोरीलाई करणी गरेको छैन । छोरीको बुद्ध बस्नेतसँग सम्पर्क भएकोले छोरी र बुद्ध बस्नेत मिली नाटक रची मेरो सम्पत्तिका लागि निजहरूले मलाई फसाउन खोजेका हुन् । मबाट टाढा भई केटा लिई ४, ५ दिन घरबाट हराउने र चरित्र नराप्नो भएको कारणले गर्दा पनि मलाई फसाउन खोजेकी हुन् । मेरी छोरी मानसिक रोगी भएकोमा उपचार गराउन त्रिपुरेश्वर, बानेश्वर, रगत जाँच गर्न विदेशसमेत पठाएकोमा रिपोर्टमा केही छैन भन्ने रिपोर्ट आयो र हाल पनि १ वर्षभन्दा अगाडिदेखि धुलिखेल अस्पतालमा पनि जाँच गराइरहेको छु । मैले फोनमा त्यस्तो कुरा गरेको छैन । कुरा बढाई चढाई भएको हो । प्रहरीमा भएको बयानको व्यहोरा मेरो होइन सहीछाप मात्र मेरो हो । बयानमा व्यहोरा बढाई चढाई नभए नगरेको कुरा लेखिएको छ । यदि मैले त्यस्तो गरेको भए पढाईमा डिस्टर्ब हुने अन्य नराप्नो छाप पर्दथ्यो होला । यो बनावटी षड्यन्त्र र फसाउने नियत

मात्र हो । बुद्ध बस्नेतले फोन गरेपछि थाहा पाई म धुलिखेल अस्पतालमा आएको हो । पूर्णिमा तामाडले गरेको कागजको व्यहोरालगायत अन्य कागज गर्नेहरूले लेखाइदिएको कुरा मलाई थाहा भएन । मैले पीडितलाई करणी गरेको नहुँदा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुब्बागाउँ तीनले जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

पीडितको किटानी जाहेरी, सो घटनाकै कारण मृत्यु अँगाल्न विष सेवन गरेको भन्ने तथ्य, संलग्न परीक्षण गर्रँ भनिनु, पूर्णिमा तामाड र बुद्ध बस्नेतका कागजबाट यी प्रतिवादीले पीडितलाई करणी गरेको कुरा पहिले नै पीडितले भनेकी थिइन् भन्ने र पीडितको शारीरिक तथा मानसिक परीक्षण प्रतिवेदनका आधारमा तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट यी प्रतिवादीको निर्दोषिता सिद्ध हुँदैन । तसर्थ प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल यी प्रतिवादीलाई मुद्दा पुर्पक्षका लागि अ.बं. ११८ को देहाय-२ बमोजिम थुनामा राख्न स्थानीय कारागारमा पठाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७१।६।३ को थुनछेक आदेश ।

जाहेरी व्यहोरा मैले भनेबमोजिम लेखिएको र त्यसमा भएको सहिछाप पनि मेरो हो । मलाई मेरो हजुरबुबाले जबरजस्ती करणी गरेपछि म बिरामी परें, मलाई ज्वरो आउने, रगत जाने, स्कुलमा जान नसक्ने अवस्थामा पुगेपछि हजुरबुबाले बनेपाको एउटा अस्पतालमा लगी औषधी ख्वाएपछि सन्चो भई म स्कुल जान थालें । ममी माथि घरमा बस्ने गर्नुहुन्थ्यो, ममी तल घरमा आएपछि मैले ममीलाई सहयोग गर्नुहुन्छकी भनी भनेको थिएँ । बाबु भनाउँदो बाहिर विदेशमा थियो। म कक्षा ९ मा पढ्दै गर्दा बुबा नेपाल आएकोमा ममीले हजुरबुबाले जबरजस्ती गरेको भन्ने कुरा नसुनेपछि बुबालाई भनँ । फुपु दिदी बिरामी भई ममी कुर्न जाँदा बहिनीहरू टि.भी. हेर्न बोलाएकोले टि.भी. हेर्न जाँदा बहिनीहरू टि.भी. हेर्दा हेर्दै

निदाए । बहिनीहरूलाई आफ्नो कोठामा ल्याई सुताएपछि बुबाले हजुरबुबाको बारेमा सल्लाह गर्ने भन्दै आफ्नो खाटमा बोलाई नजिकै आई हात समाती त्यस्तो बुढो मान्छेले पनि सेक्स गर्न सक्दो रहेछ र भनी आफ्नो हात लगी मेरो संवेदनशील अङ्गमा छुन थाल्यो । मैले हो ड्याडी म झुट्टो कुरा गर्छु र मैले ममीलाई पनि भन्नै तर सुन्नु भएन भन्नै । बुबाले साँच्चै हो र म चेक गर्छु भनेर मेरो सबै कपडा खोल्न तिर लागेकोले उसको छुवाई र हजुरबुबाको छुवाई एउटै लागेर के गर्नु भाको ड्याडीभन्दा केही होइन भनेकोमा मैले मलाई कु दृष्टिले हेर्न लागेको भन्ने लागी म बाहिर निस्कन लाग्दा मलाई तानेर कुटेर टाउकोभिन्ने भित्तामा ठोक्काइ अचेत बनाई सबै कपडा खोल्न लाग्दा कराएकोले उसको पेन्टी मेरो मुखमा घुसारी दियो र खुट्टा हात च्यापी मलाई बलात्कार गर्‍यो । त्यसपछि मलाई धम्काई यो कुरा बाहिर ल्याइस् भने म तँलाई नै नराम्रो बनाइदिन्छु । म पैसा भएको मानिस त्यहि मसँग सुत्न आएको हो भनिदिन्छु । तेरो आमा, भाइ, बहिनी कसैलाई हेर्दिन । तँलाई पनि गुण्डा लगाई मारिदिन्छु भनी पटकपटक २ वर्ष सम्म करणी गरिरह्यो । डरत्रासले गर्दा तत्काल भन्न नसकेकोमा पछि ममीलाई भन्दा कौसीमा लगेर हिजो हजुरबुबाले भनीस आज बुबाले र भोली भाइले भन्छे भनी मलाई कुट्नु भयो । घरमा बस्न डर भएकोले कैयौँ रात पिँडीमा, पाटीमा, मन्दीरमा र आफन्तको घरमा बिताएँ । मलाई त्यही कुराले गर्दा मानसिक तनाव र डिप्रेसन हुन्थ्यो । अरू समस्या केही थिएन । मलाई अन्तिम पटक २०७० साल श्रावण ३० गते दिउँसो १:०० बजे बुबाले जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित नाम परिवर्तित सुब्बागाउँ एकले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति याद भएन ४/५ महिना पहिले पीडित जाहेरवालीले मलाई मेरो बाजेले करणी गर्नुभयो । अनि बुबाले पनि पटकपटक गर्नुभयो भनिन् । मैले भेटेको समयदेखि निजको अनुहार मलिन थियो । मैले धेरै

निराश नहोऊ भनी सम्झाउँदा उनी म यस संसारमा रहन्न विष सेवन गरी मर्छु भन्थिन् । मिति २०७१।४।३० का दिन निज पीडित जाहेरवालीले विष सेवन गरी फोन गरी तँसँग अन्तिम भेट हो । मैले विष सेवन गरेँ भनेकीले मैले कहाँ छस् भनी सोध्दा धुलिखेल हजार सिँडीमा भनिन् । हामीबीचको फोन सम्पर्क टुट्यो । त्यसपछि मैले सुब्बागाउँ तीनलाई फोन गरी जानकारी गाउँदा त्यो मरे पनि मरोस् मलाई मतलब छैन भनेकोले मैले साथी बुद्ध बस्नेतलाई फोन गरेकी हुँ । बुद्ध बस्नेतले नै निजलाई अस्पताल पुर्याई उपचार गराउनु भएछ । भोलिपल्ट म धुलिखेल अस्पतालमा आउँदासम्म निजको होस खुलेको थिएन । त्यसको भोलिपल्ट फेरी अस्पतालमा गई मैले त्यत्रो सम्झाउँदा पनि किन यसो गरेकोभन्दा मलाई मेरै बुबाले पटकपटक यौन शोषण गरेको कुरा खप्न नसकि, मन स्थिर राख्न नसकी मर्न असल भनी विष खाएको भनिन् । पीडितले मलाई ४/५ महिना अगाडि भनेकोमा प्रतिवादीले मलाई नै फोन गरी मेरो व्यक्तिगत मामलामा कुरा गरे ठीक हुँदैन भनेर धम्क्याउनु भयो । पीडित जाहेरवाली, म र बुद्ध बस्नेतबीच भेट ४/५ महिना अगाडि कोरियन भाषा सिक्ने क्रममा नेसनल मिडिया इन्स्टिच्युटमा भएको हो भन्ने व्यहोराको बुझिएका मानिस पूर्णिमा तामाडले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मैले पीडितलाई भेटेपछि निजले मलाई आफू १० वर्षको उमेरमा हजुरबुबाबाट बलात्कृत भएको र बुबाबाट ६ वर्षदेखि बलात्कृत हुँदै आएको छु । म मर्छु भन्ने गरेकोमा मैले सम्झाउने गर्दथेँ । पीडितले भनेपछि मैले उक्त कुरा प्रतिवादीको श्रीमतीलाई भनेकोमा निजकी श्रीमतीले पनि मलाई छोरीले भनी निजलाई भनेकोमा मलाई उल्टै धम्काएकोले मैले मुखमा थुकिदिरेँ भनेकी हुन् । पछि आफ्नो श्रीमानलाई भनिछन् र प्रतिवादीले मलाई फोन गरी धम्काउन थाल्यो । पनौतीमा भेटी यो कुरा बाहिर नलान भन्नु भयो । आर्थिक प्रलोभन देखाउनु भयो । पीडितलाई

प्रतिवादी निजको श्रीमती र भाइले मानसिक तनाव दिने गर्दा रहेछन् । मिति २०७१।४।३० का दिन पीडितले मलाई फोन गरी म मर्दछु भनेकोले म र मेरो २ जना साथीहरू हजार सिँढीमा आई २ भाइलाई अस्पताल लैजाउ भनी पठाई मैले निजको परिवारलाई फोन गर्दा मरे मरोस् हामी आउँदैनौं भनेकोले मैले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, धुलिखेलमा आई जानकारी गराएँ भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरणमा कागज गर्ने बुद्ध बस्नेतले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

दाइ बुद्ध बस्नेतको मोटरसाइकलको साँचो मसँग भएकोले दाइले फोन गरी दिदीले विष खाइछन् जाउँ भनेकोले हामी बाइकमा हजार सिँढी आयौं । त्यहाँ दिदी विष सेवन गरी बेहोस अवस्थामा रहेकोमा दाइ बुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय धुलिखेलमा उजुर गर्न जानु भएकोमा म र मेरो साथी मिलेर धुलिखेल अस्पतालमा लग्यौं । एकदिन दाइ बुद्ध बस्नेतले मानिस भेट्नु छ भनेकोले म, बुद्ध दाइ र सागर गएकोमा बुद्ध दाइ र विपक्षी मान्छेबीच ठूलो ठूलो आवाजमा भनाभन भएकोले हामी जाँदा विपक्षी मान्छेले बलात्कारको घटनाको कुरा गरी भइसकेको कुरालाई Issue नबनाउन, तिमी पनि केटा मान्छे र म पनि, तिमीले मेरो सपोर्ट गर्नुपर्छ बरु म तिमीलाई सहयोग गर्छु भन्नु भएको थियो भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरण कागज गर्ने सनिल भुजेलले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०७१।५।२५ मा भएको घटना विवरण कागजको रोहबरको सहीछाप मेरो हो र प्रतिवादीलाई कडाभन्दा कडा सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरण कागजको रोहबरमा बस्ने सागर बस्नेतले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

म कहाँ उक्त बिरामी धुलिखेल अस्पतालबाट डिस्चार्ज भई आउनु भएको थियो । बिरामीले मेटासिट खाएको भनी धुलिखेल अस्पतालमा लिएको रहेछ । बिरामीलाई मैले सोध्दा र देख्दा बिरामी गम्भिर, टेन्सनमा र प्रश्न सोध्दा रोइरहेकी थिइन् । निजको

मानसिक अवस्था तनाव ग्रस्त थियो । शरीरमा घाउ र चोट कतै थिएन । कन्या जाली पुरानो च्यातिएको थियो । मैले निजलाई सोधपुछ गर्दा रोइराख्ने र बच्चामा हजुरबुबाले ३ पटकसम्म करणी गरेको, ९ कक्षा पढ्दादेखि बुबाले आमा नहुँदा शारीरिक सम्बन्ध राख्ने गरेकोमा आमालाई भन्दा पहिला आमाले सपोर्ट गरेकोमा पछि आमा बुबा मिली कुटेकोले निजले बाँच्न मन नलागेर मेटासिट खाएको रहेछ । Sign for struggle, forcefull केही थिएन तर निजको बिहे नभएको भएपनि हामीले examination गर्दाखेरी पुरानो कन्याजाली च्यातिएको हुनाले सजिलोसँग परीक्षण गर्न सकिने थियो भन्नेसमेत व्यहोराको विशेषज्ञ डा. अल्का श्रेष्ठले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

पीडित सुब्बागाउँ एकको र आमालाई अनुसार मिति २०७१।४।३० मा प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरणमा बुझिएका सागर कार्कीले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

सन् २०१८।२०१४ मा भएको OPD परीक्षण प्रतिवेदनमा लेखिएको व्यहोरा मैले भनेबमोजिम लेखिएको हो । मैले परीक्षण गर्दा उक्त बिरामीले म एकलै कुरा गर्न चाहन्छु भनेको र हामीकहाँ त्यस्ता बिरामीलाई एकलै कुरा गर्ने प्रक्रिया पनि भएकोले म र एकजना नर्स यशोदा बसेर कुरा गर्दा वहाँले आफ्नो निन्द्रा बिग्रेको, खानामा रुचि घटेको बताउनुभयो । हामीले किन विष खाएको भनी सोध्दा वहाँले आफ्नो बुबाले शारीरिक पिटाई र जबरजस्ती करणी गर्ने गरेको बताउनु भयो । उक्त घटना बारम्बार मेरो आँखा अगाडि आइरहन्छ । सकेसम्म म आफ्नो बुबा आमा अगाडि देखा पर्न चाहन्न भन्दै उहाँ निराश देखिनुहुन्थियो भन्ने व्यहोराको विशेषज्ञ डा. सुब्रत कोइरालाले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०७१।५।८ को घटनास्थल मुचुल्काको व्यहोरा मलाई पढी नसुनाई सहीछाप

गर्नुहोस् केही हुँदैन भनेकोले सहीछाप गरेको हो । उक्त व्यहोरा मैले सुनेको छैन, किन त्यसरी मुचुल्का गरे थाहा छैन भन्ने व्यहोराको घटना मुचुल्कामा बस्ने खड्गबहादुर थापाले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मेरो, पिताको र दिदीको सम्बन्ध राम्रो थियो । मिति २०७१।४।३० बिहान म कलेज गई १० बजे घरमा आउँदा म, पिता र दिदीले खाना खाई ल्यापटपमा फिल्न हेर्ने काम गर्यौं । पिता १ बजे बनेपा जानुभयो भने एकछिन पछि म पनि निस्किएँ । म घर फर्केँदा दिदी घरमा थिइन् र बुबा पनि आउनु भएको थिएन । १० कक्षा पढिसकेपछि ११ कक्षा पढ्दापढ्दै दिदी बिरामी परिन् र पढ्न छोडिन् र केटाहरूको साथमा हिँड्न थालिन् । कति केटाहरूलाई घरमा पनि ल्याउँथिन् । दुनियाँ केटाहरूसँग लागी आफ्नो इज्जत गुमाइसकेपछि बुद्ध बस्नेतको बहकाउमा लागि पितालाई यो झुट्टा आरोप लगाएकी हुन् भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी प्रभाकार कार्कीले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

यो आरोप नितान्त झुट्टा हो । वादी सुब्बागाउँ एक विगत २ वर्षदेखि बिरामी परी छोप्ने, बर्बरउने, लामो समयसम्म सुतिरहने गर्थिन् भनी पारिवारिक स्रोतबाट थाहा पाएको हो । निजको पिताले धेरैजसो अस्पतालमा लगी उपचार गराउँदा पनि निको भएको छैन । मेरो गाउँमा जान्ने भएकोले धामी झाँक्रीमार्फत् उपचार गराउन मेरो घरमा राखेकोमा कतिपटक उनी एकान्तमा केटासँग बसेको मैले देखेको हो । सुब्बागाउँ एकले हजुरबुबा तथा बुबालाई अर्काको षड्यन्त्रपूर्ण जालमा परी आरोप लगाएकी हुन् । सुब्बागाउँ तीन निर्दोष छन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको साक्षी हरिशरण अधिकारीले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

आफ्नै सहोदर छोरीलाई यी प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरे भन्ने उजुरी माथि म विश्वास

गर्दिन् । जाहेरवालीको उजुरी झुट्टा हो । मैले देखेसम्म प्रतिवादी मेरो ज्वाँडको घरमा सबै राम्रो थियो । भान्जी जाहेरवाली करिब डेढ महिनाजति लगातार मेरो घरमा बसिन् । मैले कति पटक जाहेरवालीलाई बुद्ध बस्नेतसँग एकान्तमा बसेको देखेको हुँ । को हो त्यो केटाभन्दा मैले दाइ बनाएको भन्थिन् । भान्जीले निज बुद्ध बस्नेतकै बहकाउमा लागेर यो हुनै नसक्ने अपराधको आरोप लगाएकी हुन् । यो अपराध प्रतिवादीबाट भएको छैन र हुनै सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी राजु रायमाझीले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०७१।४।३० मा बिहान ९:०० बजे स्कुल गई दिउँसो १:०० बजे फर्किएकोमा घरमा दाइ दिदी मात्र हुनुहुन्थ्यो । दिदी बनेपा जान्छु भनी गएकोमा बेलुका ५:०० बजेसम्म नफर्किएकोले ममीले दिदीलाई फोन गरेकोमा लागेन । बेलुका खाना खाइसकेपछि ममीलाई दिदीले धुलिखेल डाँडामा विष खाएको भनी फोन आयो । दिदी दिउँसोभरी केटाहरूसँग हिँड्ने र बेलुका घर ढिला आउँदा बुबाले गाली गरेकोमा बुबालाई नै नराम्रो मानी १/२ दिन नबोल्ने गर्नुहुन्थ्यो । उजुरी झुट्टा हो । घरमा केटाहरू ल्याई राख्ने गर्थिन् । आफू धेरै केटाहरू सँग हिँडी केटाहरूले छाडेपछि बुबालाई फसाउन दिदीले उजुरी दिएकी हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी प्रकृति कार्कीले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०७१।४।३० मा हामी सबै घरमा थियौं । म ११:३० बजेतिर छोरीहरूको रिजल्ट हेर्न गई रिजल्ट ल्याई जाहेरवाला, प्रतिवादी सबैले हेरेकोमा म गोठमा गई धन्दा सकी ३ बजे घरमा आउँदा घरमा छोरी श्रीमान् कोही थिएनन् । प्रकृतिलाई दिदी कहाँ गइन् भन्दा बनेपा गएकी भनिन् । छोराछोरी घरमा नै भएको बखत छोरी माथि आफ्नै बुबाले कसरी बलात्कार गर्न सक्छ । आफू विभिन्न केटाहरूसँग हिँड्ने र घरबाट खर्च दिन छाडेपछि छोरीले आफ्नै बाबुलाई करणी गरेको झुट्टा आरोप लगाएकी हुन् । त्यस्तो कुकर्म मेरो

श्रीमान्ले गरेको छैन । निज छोरीले मलाई बाबुले जबरजस्ती करणी गरेको भनेको भए म आफैँले उजुरी दिई सजाय गराउने थिएँ । पीडितले अरूले उचालेर सम्पत्ति खानलाई मेरो श्रीमान्लाई फसाउन खोजेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी कल्पना कार्कीले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जि.प्र.का. काभ्रेबाट पाएको २ थान सि.डि. हरू मध्ये एउटामा पीडित र प्रतिवादीबीचमा भएको फोनको रेकर्डिङ र अर्कोमा जि.प्र.का. काभ्रेको अनुसन्धान अधिकृत र प्रतिवादीको बीचमा भएको थान २ सि.डि. प्राप्त भएको, सोको Sampling गर्दा Voice Sample (Phone Sample) बाट निजको आवाजहरू काटी Sample बनाई जि.प्र.का. काभ्रेको Voice Recording लाई पनि सोहीअनुसारको रेकर्ड बनाई Voice spectrum analysis (VSA) मा राखी परीक्षण गर्दा voice मिल्न गएको, सो Software मा ५०% भन्दा माथि आएको रिजल्टलाई सही मानिन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सि.डि. परीक्षण गर्ने प्र.ना.नि. आनन्द निरौलाले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

परीक्षणका लागि आएका सि.डी. परीक्षण गरी निजहरूको स्वरहरूको sample बनाई परीक्षण गर्दा देखिएका स्वरहरूको रेकर्डअनुसार परीक्षण गरी भएको स्वरहरूको प्रतिवेदन तयार पारी प्रतिवेदन दिएको हो । स्वरहरू कम्प्युटरमा राखेपछि अन्य पछाडी बोलिएका शब्दहरू, हल्लाई कम्प्युटरले नै हटाई जुन नमूना जाँच गर्ने हो त्यसलाई मात्र निकाल्छ । हामीलाई प्राप्त भएको सि.डी. कहाँ उतार भएको हो थाहा छैन । परीक्षणका लागि प्राप्त नमूनाहरूलाई परीक्षण गर्न योग्य छ छैन भनी हेर्दा ९९% योग्य छ भनी बताउँछ । ५०% भन्दा माथि भएपछि परीक्षण गर्न योग्य देखिएको मानिन्छ । यसमा परीक्षण गर्दा ६२.४% आएको हो । त्यसैले परीक्षण गर्न योग्य मानिएको देखिन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सि.डी. परीक्षण गर्ने प्र.ना.नि. लोकराज पाठकले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

बिरामी र बिरामीको साथीको भनाई अनुसार निजले मेटासिट (Organophosphorus poisoning) सेवन गरेको भनेको र त्यही तथ्यमा रहेर त्यसैको आधारमा उपचार गरेको हो । निजको शरीर चेक जाँच गर्दा विष खाए नखाएको यकिन गर्न सकिएन । आँखा, छाती, नारी (मुटुको गति), जिभ्रो सामान्य देखिएको थियो भन्नेसमेत व्यहोराको विशेषज्ञ डा. रामकुमार महतोले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

पीडितले आफूउपर हुने गरेको कुकृत्यका सम्बन्धमा सहारा नपाएपछि विष सेवन गर्नुपर्नेसम्मको परिस्थिति परेको भनी मौकैमा साथी पूर्णिमा तामाङलाई र बुद्ध बस्नेतलाई भनेको, विषको उपचारको क्रममा र पछि शारीरिक परीक्षणको क्रममा डाक्टरहरूका सामु पिताले करणी गर्ने गरेको कुरा बताएको, जाहेरी र कागजमार्फत प्रहरीसमक्ष बताएको तथा बकपत्रको क्रममा अदालतसमक्ष बताएको तथ्यमा समरूपता भई पीडितले किटानीरूपमा अदालतसमक्ष व्यक्त भनाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० ले प्रथम प्रमाण मानिनु पर्छ । पितालाई यत्रो कसुरमा फसाउनु पर्नेसम्मको परिस्थिति कतैबाट पुष्टि नभएकोले यी प्रतिवादीले जाहेरवालीउपर जबरजस्ती करणी गरेको देखिएकोले प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको ३(४) नं. बमोजिम ८(आठ) वर्ष कैद सजाय तथा आफ्नै छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा जबरजस्ती करणीको २ नं. तथा हाडनाता करणीको १ नं. बमोजिम थप १०(दश) वर्षको सजायसमेत जम्मा १८(अठार) वर्षको कैद सजाय हुने ठहर्छ । साथै आफ्नै छोरीउपर जबरजस्ती करणी भएको देखिएको, निजको मानसिक अवस्था तनावपूर्ण रहेको भन्ने डाक्टरको भनाईबाट देखिएको समेत आधारबाट यी पीडितले प्रतिवादीबाट रु. २,००,०००/- क्षतिपूर्ति स्वरूप भराई लिन पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७१।०९।२२ को काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसला ।

पीडितकी सँगै एउटै विस्तारामा सुत्ने

बहिनी, जन्म दिने आमाको बकपत्रलाई अनदेखा गरी जाहेरवालीको जीवनशैली र आचरण के हो? वास्तविकता के हो? जस्ता कुरालाई बेवास्ता गरी उक्साहटमा दिएको जाहेरीको आधारमा मेरो विरुद्ध अभियोग माग दाबीबमोजिम कसुर कायम गरी फैसला गर्दा आरोपित कसुरको सम्बन्धमा त्यसलाई पुष्टाई गर्ने निष्पक्ष प्रमाणका आधार शंकाको सुविधाबाट माथि उठी फैसला हुनुपर्नेमा मिति २०७१।०४।३० गते दिउँसो १:०० बजे भएको भनिएको वारदातमा घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का र पीडित भनीएकी व्यक्तिको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनका अलावा कथित वारदात समयमा घर भरी नै परिवारका अन्य सदस्य सन्तानहरू रहेको, संलग्न कागजबाट स्पष्ट भइरहेको अवस्थामा, मलाई सजाय गर्ने गरी सुरु अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसलालाई बदर गरी अभियोग दाबीबाट अलग फुर्सद गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक सुब्बा गाउँ तीन (नाम परिवर्तन) को पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

पीडितले आफूउपर हुने गरेको कुकृत्यका सम्बन्धमा सहारा नपाएपछि विष सेवन गर्नुपर्नेसम्मको परिस्थिति परेको हो भनी मौकामा पीडितको साथी पूर्णिमा तामाङ र बुझिएका मानिस बुद्ध बस्नेतलाई भनेको, विषको उपचारको क्रममा डाक्टरहरूसँग र अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा एउटै व्यहोरा उल्लेख गरी बकपत्र गरेको देखिनुका साथै पुनरावेदनको पुनरावेदन जिकिर जस्तै उसको भनाई झुठो हो भन्ने कुरा वस्तुनिष्ठ र तथ्यपरकरूपमा पुष्टि हुने प्रमाण मिसिल संलग्न रहेको नदेखिएको हुँदा प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणीको ३(४) नं. बमोजिम ८ वर्ष कैद सजाय तथा आफ्नै छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको समर्थित भएको हुँदा जबरजस्ती करणीको २ नं. तथा हाडनाता करणीको (१) एक नं. बमोजिम वर्ष १० (दश) वर्षको सजायसमेत

जम्मा १८ (अठार) वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्‍याई सुरु अदालतले गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७२।३।२९ को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरी व्यहोरालाई निज जाहेरवालीको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनले समर्थन नगरेको मात्र नभई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणहरूले समेत अभियोग दाबीलाई पुष्टि गर्न नसकेको, म पुनरावेदक प्रतिवादीलाई फसाउनका लागि निज पीडित र निजका साथीहरू बुद्ध बस्नेत तथा पूर्णिमा तामाङसमेतले बनाएको योजना र काल्पनिक कथालाई मिसिल संलग्न उक्त कल डिटेल्हरूले नै उजागर गरी गलत साबित गरेको हुँदा निजहरूले मौकामा कागज गर्दा लेखाएको तथा अदालतमा आई गरेको सम्पूर्ण बकपत्र नै झुट्टा भएको हुँदासमेत म पुनरावेदक प्रतिवादी निर्दोष एवं बेकसुर रहेको पुष्टि भई जाहेरवालीको जाहेरी नै गलत रहेको अवस्था हुँदाहुँदै म पुनरावेदक प्रतिवादीले पीडितलाई पटक पटक जबरजस्ती करणी गरेको होला भनी अनुमान र शंकाको भरमा मात्र कसुरदार कायम गराएको फैसला स्थापित न्यायका मान्य सिद्धान्त र फौजदारी कानूनका सर्वमान्य सिद्धान्तहरू विपरीत भएको, प्रस्तुत मुद्दामा पीडितको शरीर तथा योनिमा कुनै घाउ चोट नरहेको तर पुरानो कन्याजाली च्यातिएको भनी लेखिएको व्यहोराले जबरजस्ती करणीको कुनै संकेतहरू नरहेको भन्ने तथ्य रहँदारहँदै सम्मानित अदालतले सो तथ्यहरूलाई प्रमाणमा नलिई जाहेरवालीको भनाईलाई मात्र प्रमाणमा लिई गरेको फैसला कानूनसङ्गत छैन । फौजदारी मुद्दामा सर्वप्रथम अपराध भएको तथ्य अर्थात् वारदात (Corpus delicti) स्थापना एवं प्रमाणित हुनुपर्दछ । यदि वारदात नै स्थापना छैन भने त्यस आरोपित कसुर अपराधमा अभियोजित व्यक्तिको सहभागिता वा संलग्नता रहे भएको वा नभएको भन्नेतर्फ अदालत प्रवेश गर्न नसक्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा अभियोजित वारदात

नभएको भन्ने कुरा पीडितलाई निजका हजुरबुबाले ३ पटक करणी नै गरेको हो भनी पुष्टि नभएको, निजले विष सेवन गरेको हो भनी प्रमाणित नभएको, सि.डी. हरू सककली नै हुन भनी वादीले सप्रमाण भन्न नसकेको, मौकामा बुझिएका मानिसहरू बुद्ध बस्नेत र पूर्णिमा तामाङका बीच फोन संवाद भएको कुरा कल डिटेलमा नदेखिएकोले पुष्टि गरेको छ । त्यस्तै पीडित जाहेरवालीको दुई ठाउँमा भएको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनले समेत जबरजस्ती करणीको भएकै हो भनी खुल्न नसकेको अवस्थामा सम्मानित अदालतबाट पीडितले बदला लिने उद्देश्यका साथ दिएको झुठ्ठा जाहेरीकै कारणबाट जबरजस्ती करणी गरेको होला भनी शंका र अनुमानको भरमा कसुरदार कायम गराएको मात्र हो । म पुनरावेदक प्रतिवादी विलकुल निर्दोष रहेको, मिसिल संलग्न प्रमाणलाई गलतरूपमा मूल्याकन गरी अभियोजन पक्षले अभियोग पत्र दायर गरेकै भरमा जबरजस्ती करणी कसुर गरेको आशंका र अनुमान गरी ठहर गरिएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी गरी पूर्णरूपमा सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता डा. श्री रजितभक्त प्रधानाङ्ग र अधिवक्ता श्री सागर विष्टले प्रस्तुत मुद्दामा वारदात भएको तथ्य स्थापित भएको छैन। अभियोग पत्र र मिसिल संलग्न प्रमाणहरू एक आपसमा बाझिएका छन् । जबरजस्ती करणी गरेको भए पीडितको शरीर तथा योनिमा घाउ चोट देखिनु पर्नेमा निजको शारीरिक परीक्षणबाट त्यस्तो केही देखिएको छैन । पीडितको अर्कै मान्छेसँग प्रेम सम्बन्ध रहेको र सोही केटाको उक्साहटमा लागि आफ्नै बुबाउपर जबरजस्ती करणी जस्तो अपराधको आरोप लगाएकोमा निजको

व्यहोरालाई मात्र आधार बनाई प्रतिवादी सुब्बा गाउँ तीनलाई आरोपित कसुरमा सजाय हुने ठहर्‍याई भएको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा मिसिल संलग्न प्रमाणको समुचित मूल्याङ्कन नभएको हुँदा बदर गरी प्रतिवादीले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउनु पर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्तबमोजिमको तथ्य एवं बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. प्रतिवादी सुब्बा गाउँ तीनले आफ्नै छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेकोले निजको सो कार्य मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १, २ र ३(४) नं. अनुसारको कसुर भएको हुँदा निजलाई सोही महलको ३(४) नं. बमोजिम सजाय गरी ऐजको १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्ति दिलाई हाडनाता करणी गर्नेको महत्वको १ नं. बमोजिम थप सजायसमेत गरिपाउँ भनी अभियोग माग दाबी रहेको छ । प्रतिवादीले आरोपित कसुरमा इन्कार रही अदालतमा बयान गरे पनि प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्‍याई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(४) नं. ८ वर्ष र हाडनाता करणी गर्नेको महलको १ नं. बमोजिम थप १० वर्ष गरी १८ वर्ष कैद सजाय तथा पीडितले प्रतिवादीबाट रु. २०००००/- क्षतिपूर्ति पाउने ठहर्‍याई भएको जिल्ला अदालतको फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन पर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट समेत सोही फैसला सदर भएको देखिन्छ । सो फैसलाउपर चित्त नबुझी प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

३. पीडित सुब्बा गाउँ एकले सुब्बा गाउँ तीन र सुब्बा गाउँ चारले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा सजाय गरिपाउँ भनी जाहेरी दरखास्त दिएको

पाइयो । पीडितको शारीरिक परीक्षण हुँदा कन्याजाली पुरानो च्यालिएको, मानसिक अवस्था तनावग्रस्त थियो भनी प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको देखिन्छ । पीडितले निजको बुबा र हजुरबुबाले आफूसँग जबरजस्ती करणी गरेको भनी आफ्नो साथी पूर्णिमा तामाडसमेतलाई बताएको मिसिल संलग्न निज पूर्णिमा तामाडको कागज व्यहोराबाट देखिन्छ । पीडितको शारीरिक परीक्षण गर्ने डा. अनन्त श्रेष्ठलाई समेत सोही व्यहोरा बताएको देखिन्छ । आफूसँग भएको वारदातको भुक्तभोगी र प्रत्यक्षदर्शीसमेत यी पीडित स्वयम् भएको निजले सो कुरा आफ्ना अन्य साथीहरूलाई समेत बताएको अवस्था मिति २०७१।४।३० मा घटेको वारदातको सम्बन्धमा मिति २०७१।५।८ मा पीडितको शारीरिक परीक्षण गराउँदा जबरजस्ती करणीको वारदात स्थापित गर्न आवश्यक पर्ने प्रमाणहरू नष्ट भई जाने अवस्था रहन्छ । यसका साथै पीडितले स्वयम् आफ्नो व्यहोरा लेखाउँदा एवं अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादीले डर धाक देखाई वारदात घटाएको हो भनी लेखाएबाट यस्तो अवस्थामा हुने जबरजस्ती करणीमा पीडक र पीडितबीच संघर्ष नै नभएको हुँदा पीडितको शरीरमा संघर्षको चिह्नहरू नदेखिन सक्ने हुन्छ । तर पीडित स्वयम्ले जबरजस्ती करणी भए हो भनी लेखाएको एवं सोही व्यहोरा वारदातकै दिन अन्य साथीहरूलाई समेत बताएको अवस्थामा निजको शरीरमा संघर्षको चिह्न नभएको र जबरजस्ती करणी भएको कुनै प्रमाण फेला नपरेकोले जबरजस्ती करणी भएको होइन भनी मान्न मिलेन । उक्त वारदातको प्रत्यक्षदर्शी यी पीडित स्वयम् भएकोले यस्तो अवस्थामा निजको भनाईलाई ग्राह्यता दिनुपर्ने देखिन्छ ।

४. पीडित सुब्बा गाउँ एकले जाहेरी दिँदा प्रतिवादी सुब्बा गाउँ तीनलाई किटान गरी दिएको देखिन्छ । निजले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गर्दा आफ्नो जाहेरी व्यहोरालाई समर्थन गर्दै मम्मी घरमा नभएको बेला हजुरबुबाको बारेमा सल्लाह गर्ने

भन्दै बोलाई मेरो संवेदनशील अङ्गमा छुन थाल्दा मैले के गरेको हो? भनी प्रतिरोध गर्दै बाहिर निस्कन खोज्दा तानेर कुट्दै टाउको भित्तामा ठोक्काई अचेत बनाई सबै कपडा खोल्न खोज्दा कराएकोले उसको पेन्टी मेरो मुखमा घुसारी दियो । हात खुट्टा च्यापी मलाई बलात्कार गरेपछि यो कुरा बाहिर कसैलाई भनेमा गुण्डा लगाई मारिदिन्छु भनी धम्की दिएको हो भनी सिलसिलेवाररूपमा लेखाई दिएको देखिन्छ । प्रतिवादी सुब्बा गाउँ तीनले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा आरोपित कसुरमा इन्कार रही छोरी बुद्ध बस्नेतसँग हिँड्ने गरेकोले बुद्ध बस्नेतको अगाडि छोरीलाई पिटेको थिएँ । त्यही निहुँमा जाहेरी दिएको हुनुपर्दछ भनी लेखाएको देखिन्छ । अदालतमा बयान गर्दा पनि आरोपित कसुरमा इन्कार रही छोरी र बुद्ध बस्नेतले नाटक रची मलाई फसाउन खोजेका हुन् भनी लेखाइदिएका छन् । प्रतिवादीको श्रीमती तथा पीडितकी आमा सुब्बा गाउँ दुईले छोरी एकलै भएको मौका पारी प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको थाहा पाएको भनी लेखाई दिएको देखिन्छ । अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने बुद्ध बस्नेत र प्रतिमा तामाडको विगत ६ वर्षदेखि पीडितको बुबाले डरत्रास देखाई जबरजस्ती करणी गर्दै आएको कुरा पीडितले बताएको भनी लेखाउनुका साथै सोही व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी अदालतमा बकपत्रसमेत गरिदिएको देखिन्छ । पीडित प्रतिवादीको आफ्नै छोरी भएको तथ्यमा विवाद भएन । पीडितले २०७१।४।३० मा आत्महत्या गर्ने प्रयाससमेत गरेको देखिन्छ । यी प्रतिवादीले आफ्नै छोरीलाई जबरजस्ती करणी नगरेको भए पीडितले सो कुरा आफ्ना साथीहरूलाई र आमासमेतलाई बताउनु पर्ने कारण केही देखिँदैन । आमा समेतलाई सो कुराभन्दा आमाले निजलाई नै हप्काए पछि प्रतिवादीले फेरी जबरजस्ती करणी गर्दा मिति २०७१।४।३० मा आत्महत्या गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले यदी त्यस्तो कार्य नगरेको भए निजको आफ्नै छोरीले

त्यस्तो आरोप लगाउने विश्वसनीय कारणसमेत खुलाउन सकेको छैन। निजले अदालतमा बयान गर्दा पीडित केटा लिई ४/५ दिन घरबाट हराउने र चरित्र नराम्रो भएको कारणले मलाई फसाउन खोजेकी भनी लेखाएका छन्। त्यस्तै यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा पीडितलाई आर्थिक सहयोग नगरेको र निजलाई सही बाटोमा ल्याउनको लागि हल्का र सावधानीपूर्वक हिकाएको कारणले बदला लिने उद्देश्यले जाहेरी दिएको भनी प्रतिवादीले उल्लेख गरेका छन्। तर पीडित आफैँ एउटा वयस्क एवं पढेलेखेको मान्छे भएको देखिएको अवस्थामा उपरोक्त कारणहरूले गर्दा मात्र पीडितले आफ्नै बाबुउपर जबरजस्ती करणी जस्तो घृणित अपराध गरेको आरोप लगाउन सक्ने आधार देखिँदैन।

५. प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी भएको तथ्यलाई स्थापित गर्न कुनै भौतिक सबुद प्रमाण नभएको, पीडितको शरीरमा संघर्षको चिह्नहरू नभएको भनी जिकिर लिएको देखिन्छ। जबरजस्ती करणीको अपराधमा योनिभित्र पुरुषको विर्यलगायतका अन्य सबुद प्रमाण फेला पर्नको लागि वारदात घटेलगतै पीडितको शारीरिक परीक्षण भएको हुनुपर्दछ। त्यस्तै वारदातपश्चात पीडितले कपडा फेर्दा पीडितको कपडामा पाउन सकिने पुरुष रौं भेटिने सम्भावना हुँदैन। पीडितले वारदात पछि नुहाएमा पनि धेरै सबुद प्रमाणहरू नष्ट हुन जान्छ। प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादीले पीडितसँग ६ वर्षदेखि जबरजस्ती करणी गर्दै आएको उल्लेख भए पनि पछिल्लो पटक मिति २०७१।४।३० मा जबरजस्ती करणी गरेको भनी जाहेरी दिएकोमा मिति २०७१।५।८ मा मात्र निजको शारीरिक परीक्षण भएको देखिन्छ। वारदात भएको यति लामो समय व्यतित भएपश्चात भएको शारीरिक परीक्षणबाट पीडित र प्रतिवादीबीच यौनसम्पर्क भएको प्रमाण फेला पार्ने सम्भावना एकदम न्यून देखिन्छ। प्रत्यक्ष प्रमाणको अभावमा परिस्थितिजन्य प्रमाणको

मद्दतले निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ।

६. सुब्बा गाउँ एकले प्रतिवादीसँग भएको फोन संवादको सि.डी. पेस गरेकोमा सो संवाद अनुसन्धानको क्रममा यी प्रतिवादीलाई सुनाउँदा मेरो स्वर जस्तो लाग्छ भनी लेखाएको देखिन्छ। प्रतिवादी सुब्बा गाउँ तीनले प्रयोग गर्ने गरेको ९८४९८४९९३६ नं. को मोबाइल र पीडित सुब्बा गाउँ एकले प्रयोग गर्ने गरेको ९८०३७३५९९० नं. को मोबाइलबीच तीन पटक फोन सम्पर्क गरेको कल स्टेटमेन्टबाट देखिन्छ। पीडित र प्रतिवादीबीच भएको कुराकानीको Voice Record लाई Voice Spectrums Analysis को लागि पठाउँदा प्रतिवादीको नमुना आवाजसँग record भएको आवाज क्रमशः ५९.३%, ६२.४% र ६९.९% मिलेको भनी केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरो महाराजगञ्जबाट प्राप्त भएको परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिन्छ। सो परीक्षण गर्ने प्र.ना.नि. आनन्द निरौलाले प्रतिवादीको नमूना आवाज र शंकास्पद Voice recording लाई Voice Spectrum Analysis मा राखी परीक्षण गर्दा Voice मिल्न गएको, सो Software मा ५०% भन्दा माथि आएको निजल्टलाई सही मानिन्छ भनी अदालतमा आई बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ। पीडित र प्रतिवादीबीच भएको उक्त संवादमा मैले गल्ती महसुस गरीसके यस कुरालाई issue, नबना यो कुरा उठाइस भने issue बनाइस भने राम्रो हुँदैन भनि प्रतिवादीले भनेको देखियो। यसरी यी प्रतिवादीले आफ्नो गल्ती महसुस गरी Issue नबनाउन भनी प्रतिवादीले पीडितसँग गरेको फोन संवादको आवाज निजको आवाजसँग मेल खाएको, पीडितले आफ्नै बुबाउपर जबरजस्ती करणी गरेको आरोप लगाउनुको अर्को कुनै विश्वसनीय कारण नदेखिएको, पीडितले उक्त वारदातको सम्बन्धमा आफ्नो आमालगायत अन्य साथीहरूलाई समेत सोही समयमा बताएको, निजका साथीहरूले समेत सोही व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी

अनुसन्धानको क्रममा एवं अदालतमा समेत बकपत्र गरिदिएको अवस्थामा यी प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेका होइनन् भनी मान्न मिलेन । आरोपित कसुरबाट प्रतिवादीले सफाई पाउनु पर्दछ भनी प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर एवं निजको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

७. अब प्रतिवादीलाई हुने सजायको सन्दर्भमा हेर्दा पीडितको उमेर १६ वर्षभन्दा बढी र २० वर्षभन्दा कम देखिएकोले यी प्रतिवादीलाई सजाय गर्दा मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको ३(४) नं. बमोजिम सजाय हुने देखियो। प्रतिवादीले पीडितलाई धाक धम्की दिई कुटपिटसमेत गरी करणी गरेको देखिएको, वारदातपश्चात्समेत धम्क्याउने गरेको देखिएको, पीडितलाई बारम्बार करणी गरी निजको मानसिक स्वास्थ्यमा समेत असर परेको देखिएकोले निजलाई जबरजस्ती करणीको महलको ३(४) नं. बमोजिम ८ वर्ष कैद र प्रतिवादीले आफ्नै छोरीलाई करणी गरेको कार्य मुलुकी ऐन, हाडनाता करणीको १ नं. विपरीतको कार्य भएको सो १ नं. बमोजिम थप १० वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्याएको फैसलालाई अन्यथा मान्न मिलेन ।

८. तसर्थ, माथि विवेचित आधार कारण र प्रमाणबाट पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नै छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेकोले निज प्रतिवादी सुब्बा गाउँ तीनलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(४) नं. बमोजिम ८ वर्ष कैद र पीडित निजको आफ्नै छोरी भएकोले ऐज २ नं. बमोजिम तथा हाडनाता करणीको १ नं. बमोजिम थप १० वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्याइएको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०७२।३।२९ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत

मुद्दाको पुनरावेदन दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल यस अदालतको अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे

इजलास अधिकृत: रामु शर्मा
इति संवत् २०७३ मंसिर ८ गते रोज ४ शुभम् ।



निर्णय नं. १८१२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खड्का
फैसला मिति : २०७३।१०।१८
२०६८-CR-१२९४

मुद्दा: जबरजस्ती करणी

पुनरावेदक / प्रतिवादी : दिलबहादुरको छोरा जिल्ला
भोजपुर मुलपानी गा.वि.स.वडा नं.१ घर भई
हाल क्षेत्रीय कारागार शाखा झुम्कामा थुनामा
रहेका कुमार गुरूड

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : माया गुरूडको जाहेरीले नेपाल सरकार

- समयको अन्तरालपछि अदालतमा भएको बकपत्रमा पीडित र जाहेरवालाले प्रतिवादीलाई फाइदा पुग्ने गरी वा

सजायबाट उन्मुक्ति दिने कुनै लोभ लालच वा प्रभाव वा दबाबसमेतमा परी वा माफी दिने सोच बनाई आफ्नै मौकाको बनाईलाई खण्डन गरेपनि पीडितको स्वास्थ्य परीक्षणले वारदात स्थापित भइरहेको अवस्थामा पीडितको मौकाको बनाईलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तबाट आरोपित कसुर भएको हो होइन भन्ने तथ्यगत सबुदहरूको आधारमा निष्कर्षमा पुगी निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । हाम्रो समाजमा सामाजिक र पारिवारिक स्थितिको कारणले प्रतिवादीलाई सजायबाट उन्मुक्ति दिने नियतले स्वयम् पीडितलगायत कसैले अदालतमा आई मौकाको बयानविपरीत इन्कारी बयान दिन सक्ने स्थितिलाई ध्यानमा राखी न्यायकर्ता त्यसतर्फ सजग हुनुपर्दछ । मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको विश्लेषण गरी प्रतिवादीले कसुर गरेको हो होइन भनी निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने ।
- निरपराध ठहर हुने गरी कसैले प्रतिवादीका हकमा बयान दिएको आधारबाट मात्र प्रतिवादीलाई उन्मुक्ति दिन नमिल्ने ।
- पीडितले मौकामा बयान गर्दा करणी गरेको भन्ने प्रतिवादीउपर पोल गर्दै साबिती बयान गर्ने र अदालतसमक्ष होइन भनी इन्कारी बयान गरेकै आधारमा कसुर ठहर हुने र नहुने भन्नु भन्दा पहिले फरक फरक अभिव्यक्तिका बयानमा उल्लिखित अन्तरनिहित वस्तुस्थितिलाई विश्लेषण गर्दै निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने ।
- प्रस्तुत मुद्दा गम्भिर प्रकृतिको भएको र

यस्ता मुद्दामा प्रतिवादीले साक्षीहरूलाई आश, त्रास वा प्रलोभनमा पारी अनुसन्धानका क्रममा मौकामा दिएको बयानमा अन्यत्र मोड्न Hostile बनाउन खोज्दछन् । Hostile भएकै आधारमा प्रतिवादीलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिन नमिल्ने ।

- मिसिल संलग्न रहेका प्राप्त प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीले कसुर गरेको स्थापित हुन आएको स्थितिमा पीडित जाहेरवालाले प्रतिवादीले कसुर गरेको होइन भनी बकपत्र गरी दिँदैमा मिसिलबाट स्थापित तथ्यलाई अन्यथा गर्न नमिल्ने ।
 - अपराध हुँदाको परिस्थिति, समय र पक्षको बनाई र मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको विश्लेषण गरी कसुर भएको हो वा होइन भनी यकिन गरी कसुर गर्ने प्रतिवादीलाई सजाय दिनु न्यायको मान्य सिद्धान्त हुने ।
- (प्रकरण नं. ७)
- आफ्नै श्रीमतीले पतिउपर र आफ्नै छोरीले बाबुउपर आफूहरूको भविष्यमाथि प्रश्न उठ्ने गरी अनाहकमा मौकामा उजुर गरे होलान भनी अनुमान गर्न मिल्दैन । अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा इन्कारी बयान गरेकै आधारमा अन्य प्रमाण नहेरी कसुरबाट उन्मुक्ति दिनु न्यायसङ्गत पनि नहुने ।
 - जबरजस्ती करणी अपराधमा चश्मदिद गवाह पीडितनै हुन्छन् । पीडितले मौकामा ब्यक्त गरेको कुरा नै सत्य हुन्छ किनकी त्यसबेला आफूलाई परेको पीडा मानसपटलबाट हटेको नहुने ।

(प्रकरण नं. ११)

पुनरावेदक / प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
भूपाल बरनेत
प्रत्यर्थी / वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
ज्ञानप्रसाद भुसाल
अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६१, अंक ७, नि.नं.७४११,
पृ.८९३
- ने.का.प.२०६६, अंक ६, नि.नं.८१७९,
पृ.१०३८

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, हाडनातामा करणी गर्नेको
महलको १ नं.

सुरु फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री बालकृष्ण उप्रेती
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा.न्यायाधीश श्री गिरिराज पौड्याल
मा.न्यायाधीश श्री नरेन्द्र कुमार सिवाकोटी

फैसला

न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको
क्षेत्राधिकारान्तर्गत पर्ने भई दायर हुन आएको प्रस्तुत
मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

मेरी जेठी सौताको तर्फबाट जन्मिएकी छोरी
वर्ष १३ की नाबालिका सर्मिला गुरुड (नाम परिवर्तन)
लाई मेरो श्रीमानले मिति ०६७।८।१० मा कुटपिट
गरेको छोरी रोएकोले कोठाबाट निकाली अर्को कोठामा
सुताएको थिएँ । सोको भोलिपल्ट छोरी आफन्तको
घरमा गएकी बेलामा बाबुले करणी गरेको भन्ने सुनाए
र मैले पनि सुनी छोरीसँग बुझ्दा बाबुले जबरजस्ती
करण गरी गरेको भन्ने कुरा भनेकीले निज प्रतिवादीउपर
आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भनी माया गुरुडको
जाहेरी दरखास्त ।

मिति ०६७।८।१० गते राति बुबा प्रतिवादी
कुमार गुरुड म सुतेको ठाउँमा आई आफूले लगाएको
लुगा खोली चुपचाप हल्ला गरेमा मारिदिन्छु भनी
एकहातले मुख थिची मैले लगाएको पाइन्ट र पेन्टी
खोली दिई आफ्नो ठाडो लिङ्ग मेरो योनिमा पसाई
जबरजस्ती करणी गरी विर्यसमेत झारी छाडेका हुन्
भन्ने पीडित सर्मिला गुरुड (नाम परिवर्तन) ले गरेको
कागज ।

मिति ०६७।८।१० गते बेलुकी ९/१०
बजेतिर म मेरो छोरी सर्मिला गुरुडसँग टि.भी. हेरी
बसेको थिएँ । मलाई यौन उत्तेजना भएकोले मैले सबै
आफ्ना लुगा खोली छोरीलाई बोल्न कराउनसमेत
नदिई उसले लगाएको लुगा खोली मेरो ठाडो लिङ्ग
निजको योनिमा जबरजस्ती छिराई जबरजस्ती करणी
गरी आफ्नो ओछ्यानमा सुतेको हो भन्ने प्रतिवादी
कुमार गुरुडको बयान ।

मिति ०६७।८।१० गते राति पीडित सर्मिला
गुरुड (नाम परिवर्तन) लाई विरुद्ध खण्डका प्रतिवादी
कुमार गुरुडले जबरजस्ती करणी गरेको कुरा निज
पीडितले नै भनेकोले थाहा पाएको हो भन्ने वस्तुस्थिति
मुचुल्का ।

मिति ०६७।८।१० गते राति पीडित
नाबालिका सर्मिला गुरुड (नाम परिवर्तन) र निजकै बाबु
प्रतिवादी कुमार गुरुडले टि.भी. हेरी बसेको अवस्थामा
प्रतिवादीलाई यौन उत्तेजना भएको अवस्थामा छोरी
सर्मिला गुरुडलाई हल्ला गरेमा मारी दिन्छु भनी धम्की
दिई दबाबमा पारी जबरजस्ती करणी गरी जबरजस्ती
करणको महलको १ र ३(२) बर्खिलाप कसुर गरेको
देखिँदा ऐ. महलको ३(२) बमोजिम सजाय हुन र ऐ.
ऐनबमोजिम प्रतिवादीबाट पीडितलाई उचित क्षतिपूर्ति
दिलाई पाउँ साथै पीडित र प्रतिवादी बाबु छोरी नाताका
देखिँदा हाडनाता करणीको १ नं. र २ नं. बमोजिम थप
सजाय हुनसमेत अनुरोध गरिन्छ भन्ने अभियोग पत्र ।

मेरी जेठी पत्नीतर्फकी छोरी सर्मिला गुरुड

(नाम परिवर्तन) रात विरात जहाँ मन लाग्यो त्यही हिँड्ने कहिले २/४ दिनसम्म पनि घर नआउने हुँदा मैले छोरीलाई सम्झाई बुझाउने गर्दा सो कारण मसँग रिसाउने गर्दथिन । ०६७।८।१० गते राति छोरीलाई सम्झाउँदा पनि नमानेकीले मैले २/४ थप्पड लगाएकोमा भोलिपल्ट पाँचकन्या गएर मलाई बाबुले करणी गरेको भनी हल्ला गरी झुठा जाहेरी मेरी पत्नीलाई दिन लगाइन मैले जबरजस्ती करणी गरेको होइन भन्ने प्रतिवादी कुमार गुरुडले अदालतमा गरेको बयान ।

जाहेरवाली माया गुरुड प्रतिवादीका साक्षी रेनु गुरुड पीडित सर्मिला गुरुडसमेतले अदालतमा बकेको बकपत्र ।

प्रतिवादीले आफ्नै छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निजलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(२) नं. बमोजिम कैद वर्ष १० र हाडनाता करणीको १ नं. बमोजिम थप सजाय कैद वर्ष १० समेत सजाय हुने र जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडितलाई रु.१०,०००- क्षतिपूर्तिसमेत भराई पाउने ठहर गरी सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति ०६८।३।२८ मा भएको फैसला ।

स्वयम् जाहेरवाली र पीडितले समेत जबरजस्ती करणी भएको होइन भनी अदालतमा बकपत्र गरेको, विशेषज्ञको रायबाट तथ्यगत प्रमाणले समेत म प्रतिवादीको निर्दोषिता पुष्टि गरिरहेको अवस्थामा सुरु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीलाई सजाय हुने ठहर गरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण, उल्टीयोग्य भएकोले सुरु फैसला उल्टी गरी मलाई सफाई पाउने गरी इन्साफ पाउँ भनी सुरु जिल्ला अदालतको फैसलामा चित्त नबुझाई कुमार गुरुडले मिति ०६८।४।२५ गते पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादी कुमार गुरुडले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको हैन छैन भनी पीडित र जाहेरवालीले अदालतसमक्ष बकपत्र गरेको

सन्दर्भमा प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा सुरुको फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, ०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलको लागी प्रत्यर्थी झिकाई उपस्थित भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको आदेश ।

यसमा जाहेरवाली माया गुरुडको जाहेरी (सूचना) को प्रकरण ५ मा उल्लेख गरिएकी जिल्ला सुनसरी पाँचकन्या गा.वि.स. वडा नं.५ स्थित खैरेनी बस्ने सिर्जना गुरुडलाई वादी पक्षबाट उपस्थित गराई दिनु भनी मिति किटान गरी झिकाई प्रतिवादीको रोहबरमा बकपत्र गराउन नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको ०६८।१।१७ को आदेश ।

प्रतिवादी कुमार गुरुड र पीडिता शर्मिला गुरुड (परिवर्तित) का बीच बाबु छोरीको नातासम्बन्ध रहेको तथ्यमा विवाद देखिन आएन । प्रतिवादी पिताले निजकै छोरीलाई हाडनातामा पर्ने गरी जबरजस्ती करणी गरेको भनी प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको देखिन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादी अदालतमा कसुरमा इन्कार रहेको देखिए पनि निजले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष आरोपित कसुरमा पूर्ण साबित रही बयान कागज गरेको देखिन्छ । पिडिताको मौकाको कागज र प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको भनाइमा घटनाको सम्बन्धमा परस्पर मेल खाएको अवस्था देखिएको छ । पिडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन हेर्दा Labia Minora मा Bilateral abrasion र Hymen Torn भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएबाट पिडितालाई करणी भएको लक्षणहरू खुल्न आएको छ । चिकित्सकले तयार गरेको case history मा पनि पिताले जबरजस्ती करणी गरेको बताएकी थिइन् भन्ने व्यहोरासमेत उल्लेख भएको देखिन्छ । अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा पिडिता र निजकी सौतेनी आमा जाहेरवाली माया गुरुडले प्रतिवादी निर्दोष रहेको मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन । प्रतिवादीले पिडिता छोरीलाई जबरजस्ती

करणी गरेको भनी निज विरुद्ध निजकै श्रीमती माया गुरूडको किटानी जाहेरी परेको पिडितको निजउपरको मौकाको किटानी पोल भएको र पिडिताको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनबाट खुल्न आएको व्यहोराबाट प्रतिवादी निर्दोष रहेको मान्न मिल्ने देखिन नआएकोले प्रतिवादीले अभियोग दाबीबमोजिम कसुर गरेको ठहर्याइ प्रतिवादीलाई आरोपित कसुरमा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(२) नं. र हाडनाता करणीको महलको १ नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरी सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।०३।२८ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६८।११।०३ को फैसला।

पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट भएको फैसलामा चित्त बुझेन। उक्त अदालतबाट सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले गरेको फैसलालाई सदर गर्दा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १० क नं. मा भएको व्यवस्थाअनुसार पीडित स्वास्नी मानिसको बयान गराउँदा महिला प्रहरी कर्मचारी र महिला प्रहरी कर्मचारी नभएमा समाजसेवीको रोहवरमा अन्य प्रहरी कर्मचारीले गराउन सक्ने कानूनी प्रावधानको पालना गरिएको स्थिति नभएको कुरालाई हेरिएको छैन। निज नाम परिवर्तित (सर्मिला गुरूड) को अदालतमा भएको बकपत्रमा आफू माथि जबरजस्ती करणीको घटनासम्म नभएको प्रतिवादी निर्दोष रहेको व्यहोरा उल्लेख गरेको अवस्था छ। स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा समेत करणी भएको भन्न सकिने राय दिएको अवस्था छैन। मैले अदालतमा बयान गर्दा पूर्णत इन्कार रही गरेको बयानलाई साक्षी रेनु गुरूडले गरिदिएको बकपत्रले पुष्टि गरेको छ। तथ्यगत प्रमाणसमेतबाट निर्दोष देखिरहेको अवस्थामा प्रमाणको कुनै विश्लेषण नै नगरी भएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण बदर योग्य हुँदा उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी निज

कुमार गुरूडको यस अदालतमा दायर पुनरावेदन पत्र।

यसमा पीडितको बकपत्रको रोहमा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला फरक पर्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७२।१०।६।४ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरू अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री भूपाल बस्नेतले सौतेनी मामला रहेको र हेरचार नपुगेको हुनसक्ने कारणबाट आवेशमा आई जाहेरी दरखास्त दिएको हुनसक्छ। जाहेरवाला छोरी / पत्नीले अदालतमा आई बकपत्र गरिदिँदा कसुरमा इन्कार रही बकपत्र गरिदिएको अवस्था छ। आफूले जन्म दिएको छोरीलाई त्यस्तो काम गरे होलान भनी अनुमान गर्न पनि सकिन्न। बल प्रयोग भएको भन्ने अवस्था शोभनिय छैन। अधिकतम सजाय गर्नु नै मात्र पर्याप्त छैन भनी प्रतिपादित सिद्धान्तअनुरूप वैकल्पिक जिकिर लिएको छु भनी बहस गर्नुभयो। त्यसैगरी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री ज्ञानप्रसाद भुसालले प्रतिवादी मौकामा कसुरमा साबित रहेका छन्। हाडनाताभिन्नको घटना भएकोले मौकामा दिएको साबिती किटानी बयानविपरीत अदालतमा इन्कारी बयान गरेको अवस्था छ। पारिवारिक र सामाजिक दबाबका कारण यस्तो भएन होला भन्न सकिन्न। जेठी श्रीमतीको छोरी पीडित हुन्। कान्छी श्रीमतीले जाहेरी दिएको अवस्था छ। पीडित नाबालिक रहेकी र बाबुको संरक्षणमा हुर्कनु पर्ने अवस्थामा बाबुसँग संघर्ष वा प्रतिवाद गर्न सक्ने कुरा पनि भएन। घा जाँच केश फाराम प्रतिवेदनबाट जबरजस्ती करणी भएको अवस्था देखिन्छ। अदालतमा Hostile भएको

आधारमा मात्र कसुरदारले सजायबाट मुक्ती पाउने अवस्था छैन । जबरजस्ती करणीको घटना स्थापित भएको अवस्थामा प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तसमेतबाट पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

यसमा प्रतिवादी कुमार गुरुङले छोरी नाताकी नाम परिवर्तित (सर्मिला गुरुङ) लाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा हदैसम्मको कारवाही गरिपाउँ भन्ने जाहेरी दरखास्त रहेकोमा कसुरमा साबित रही बयान गर्ने निज प्रतिवादीको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको १ र ३(२) नं. तथा हाडनाता करणी गर्नेको महलको १ नं. बर्खिलाप कसुर हुँदा सोही महलको १ नं., ३(२) नं. बमोजिम सजाय हुन र ऐजन महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडितलाई उचित क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेतको अभियोगपत्र पेस भएकोमा सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट निज प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहर गरी भएको सजाय उपर प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदनमा समेत सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर भएकोमा चित्त नबुझी निज प्रतिवादी कुमार गुरुङको यस अदालतमा पुनरावेदन पत्र दायर हुन आएको देखियो । तत्सन्दर्भमा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने नपुग्ने के हो ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मिति २०६७।८।१० गते राति ७:३० बजेको समयमा बाबुले आफूलाई जबरजस्ती करणी गरेको व्यहोरा आफन्त नातापर्ने सिर्जना गुरुङकोमा गई सुनाएको र निजबाट थाहा पाई छोरीसँग बुझ्दा करणी भएको भन्ने थाहा पाएकाले निज कुमार गुरुङलाई हदैसम्मको कारवाही गरिपाउँ भनी माया गुरुङले दिएको जाहेरी दरखास्तबाट प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ । प्रतिवादी कुमार गुरुङले मौकामा बयान गर्दा पीडितलाई करणी गरेको

कुरा स्वीकार गरी बयान गरेको देखिन्छ । अदालतसमक्ष बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ ।

३. उक्त जाहेरी व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी पीडित नाम परिवर्तित (सर्मिला गुरुङ) ले घटना विवरण खुलाई करणी भएको भनी अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष मौकामा निजले घटना विवरण कागज गरी दिएको पाइन्छ भने अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा सो व्यहोरा इन्कार गरी बकपत्र गरिदिएको पाइन्छ ।

४. मिसिलबाट प्रतिवादी कुमार गुरुङ पीडित सर्मिला गुरुङ (परिवर्तित नाम) का बीच बाबु छोरीको नाता सम्बन्ध रहेको तथ्यमा विवाद देखिएन । प्रतिवादी कुमार गुरुङले अदालतसमक्ष बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रही बयान गरे तापनि अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष मौकामा बयान गर्दा कसुरमा साबिती रही बयान गरेको देखिन्छ ।

५. पीडितको मिसिल संलग्न शारीरिक जाँच प्रतिवेदनमा Labia Minora मा Bilateral abrasion र Hymen Torn भनी उल्लेख भएको र पीडित र जाहेरवालाले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्रमा करणीको घटना नै नभएको भनी उल्लेख गरिदिएकोमा सोतर्फ केही विवेचना नै नगरी र मिसिल संलग्न तथ्यगत प्रमाणसमेतबाट नै निर्दोष रहेको प्रमाणित हुँदा मलाई सजाय गर्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भन्ने प्रतिवादीको जिकिरतर्फ हेर्दा नाम परिवर्तित पीडिता सर्मिला गुरुङकी सौतेनी आमा मायाँ गुरुङले प्रतिवादीको विरुद्ध किटानी जाहेरी दिएको देखिन्छ । मौकामा कागज गर्दा पीडित र जाहेरवालाले प्रतिवादीले कसुर गरेको हो भनी व्यहोरा लेखाई दिएको पाइन्छ । निजहरूले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गर्दा आफ्नो मौकाको भनाइमा इन्कार रही वारदात नै नभएको भनी आफ्नै मौकाको भनाइलाई खण्डन गरी व्यहोरा लेखाएको पाइन्छ । पीडितले अदालतमा आई खण्डन गरेको आफ्नो मौकाको भनाइलाई प्रमाणमा लिन मिल्छ मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा यी

पीडितको मौकामा कागज हुँदा जाहेरवाला मायाँ गुरुङसमेत रोहवरमा बसेको देखिन्छ । पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा Labia Minora मा Bilateral abrasion र Hymen Torn भनी उल्लेख भएको हुँदा पीडितसँग करणी भएको अवस्था देखिएको छ, वारदात नै नभएको अवस्थामा छोरी र श्रीमतीले बाबु लोम्ने विरुद्ध यस्तो सङ्गिन आरोप लगाउनु पर्ने अवस्था हुँदैन, समयको अन्तरालपछि अदालतमा भएको बकपत्रमा पीडित र जाहेरवालाले प्रतिवादीलाई फाइदा पुग्ने गरी वा सजायबाट उन्मुक्ति दिने कुनै लोभ लालच वा प्रभाव वा दबाबसमेतमा परी वा माफी दिने सोच बनाई आफ्नै मौकाको भनाईलाई खण्डन गरेपनि पीडितको स्वास्थ्य परीक्षणले वारदात स्थापित भइरहेको अवस्थामा पीडितको मौकाको भनाईलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने हुन्छ । यस सम्बन्धमा नेपाल कानून पत्रिका २०६१, अङ्क ७, नि.नं ७४११, पृष्ठ ८९३ मा प्रकाशित श्री ५ को सरकार विरुद्ध श्याम माझी भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा यस अदालतबाट फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तले अपराध गरेको हो कि होइन भन्ने तथ्यगत सबुदहरूको आधारमा निर्णय गर्ने कुरा हो, अपराधीलाई बचाई दिने नियतले स्वयम् पीडितलगायत कसैले बयान दिन सक्ने स्थितिलाई ध्यानमा राखी न्यायकर्ताको निर्णय दिँदा कसैले सफाई दिने बयान दिँदैनमा अभियुक्त निरअपराध ठहर गर्नुपर्ने वा कसैले अभियुक्त विरुद्ध बयान दिँदैनमा अपराधी ठहरिने पर्ने भन्न सकिन्छ । व्यक्तिको बयानलाई सबुदको रूपमा मात्र लिन सकिन्छ, तर अकाट्य प्रमाण मान्न नसकिने भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । यसैगरी नेपाल कानून पत्रिका २०६६ अङ्क ६, नि.नं. ८१७९, पृष्ठ १०३८ मा प्रकाशित श्री ५ को सरकार विरुद्ध नारायणबहादुर राउत भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा यस अदालतबाट पहिला अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष जबरजस्ती करणी भएको हो भनी कागज गरिदिएको र सो कुरा प्रतिवादीको बयानलगायतका अन्य

प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा पछि अदालतमा आएर जबरजस्ती करणी भएको होइन भनी पीडित तथा अन्य व्यक्तिले बकपत्र गरेको आधारमा मात्र प्रतिवादीको स्वीकारोक्ति तथा चिकित्सकीय प्रतिवेदन (Medical Report) को प्रतिकूल हुनेगरी जबरजस्ती करणी भएको होइन भन्ने निष्कर्षमा पुग्न नसकिने भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा १३ वर्षीया पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा Labia Minora मा Bilateral abrasion र Hymen Torn भनी उल्लेख भई सो स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनबाट वारदात स्थापित भइरहेको अवस्था हुँदा यी प्रतिवादीले पीडित र जाहेरवालाले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्रमा करणीको घटना नै नभएको भनी आफ्नो मौकाको भनाईलाई खण्डन गरेको कार्यबाट फाइदा पाउनसक्ने अवस्था हुँदैन ।

६. पीडितले आफ्नै पितालाई भविष्यसम्म सामाजिक लाञ्छना व्यहोर्नु पर्ने गरी करणी जस्तो गम्भिर प्रकृतिको आरोप लगाउनु पर्ने कुनै कारण पनि देखिँदैन । मौकामा बयान गर्दा आमासँग साथ लागि बयान गर्ने पीडित र आफ्नै पतिलाई आरोपित कसुरमा सजाय माग गर्ने जाहेरवालीले पछि अदालतमा आई इन्कारी बयान गर्नुलाई सामाजिक परिवेश र बदलिँदो अवस्थाको उपज मान्नु पर्ने हुन्छ । छोरी / पत्नीले आफ्नै बाबु / पतिउपर पोल गरी उजुरी दिने, र कागज गरिदिएको व्यहोरा चिकित्सकसमक्षसमेत सोही कुरा उल्लेख गरेको देखिएबाट मौकामा गरेको कागजलाई बकपत्र गर्दा अन्यथा भनी प्रतिवादीलाई सजायबाट मुक्ति दिने उद्देश्यले गरेकोसम्म देखिँदा ती कुरा प्रमाणयोग्य हुन्छन् भन्न मिल्दैन ।

७. फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तबाट आरोपित कसुर भएको हो होइन भन्ने तथ्यगत सबुदहरूको आधारमा निष्कर्षमा पुगी निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । हाम्रो समाजमा सामाजिक र पारिवारिक स्थितिको कारणले प्रतिवादीलाई सजायबाट उन्मुक्ति दिने नियतले स्वयम्

पीडितलगायत कसैले अदालतमा आई मौकाको बयानविपरीत इन्कारी बयान दिन सक्ने स्थितिलाई ध्यानमा राखी न्यायकर्ता त्यसतर्फ सजग हुनुपर्दछ । मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको विश्लेषण गरी प्रतिवादीले कसुर गरेको हो होइन भनी निष्कर्षमा पुग्नु पर्छ । निरपराध ठहर हुने गरी कसैले प्रतिवादीका हकमा बयान दिएको आधारबाट मात्र प्रतिवादीलाई उन्मुक्ती दिन मिल्दैन । पीडितले मौकामा बयान गर्दा करणी गरेको भन्ने प्रतिवादीउपर पोल गर्दै साबिती बयान गर्ने र अदालतसमक्ष होइन भनी इन्कारी बयान गरेकै आधारमा कसुर ठहर हुने र नहुने भन्नुभन्दा पहिले फरक फरक अभिव्यक्तिका बयानमा उल्लिखित अन्तरनिहित वस्तुस्थितिलाई विश्लेषण गर्दै निष्कर्षमा पुग्नुपर्दछ । प्रस्तुत मुद्दा गम्भीर प्रकृतिको भएको र यस्ता मुद्दामा प्रतिवादीले साक्षीहरूलाई आश, त्रास वा प्रलोभनमा पारी अनुसन्धानका क्रममा मौकामा दिएको बयानमा अन्यत्र मोड्न Hostile बनाउन खोज्दछन् । Hostile भएकै आधारमा प्रतिवादीलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिन मिल्दैन । मिसिल संलग्न रहेका प्राप्त प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीले कसुर गरेको स्थापित हुन आएको स्थितिमा पीडित जाहेरवालाले प्रतिवादीले कसुर गरेको होइन भनी बकपत्र गरिदिँदा मिसिलबाट स्थापित तथ्यलाई अन्यथा गर्न मिल्दैन । अपराध हुँदाको परिस्थिति, समय र पक्षको भनाई र मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको विश्लेषण गरी कसुर भएको हो वा होइन भनी यकिन गरी कसुर गर्ने प्रतिवादीलाई सजाय दिनु न्यायको मान्य सिद्धान्त हो ।

८. यस सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था कस्तो छ पीडिताले गरिदिएको इन्कारी बयानको महत्त्व कस्तो हुन्छ भन्नेतर्फ हेर्दा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको १ नं. मा "कसैले कुनै महिलालाई निजको मन्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मन्जुरी लिई वा नलिई करणी

गरेमा निजले जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्छ" र सोही महलको २ नं. मा "हाडनाताकी स्वास्नी मानिसको जबरजस्ती करणी गरेमा यस ऐनबमोजिमको सजायमा हाडनातामा करणीमा गर्नेको महलमा लेखिएको सजायसमेत थपी सजाय हुन्छ । जन्मकैदको सजाय पाउनेमा भने जबरजस्ती करणीबापतको सजाय थप हुँदैन" भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो । त्यसैगरी ऐन महलको ३(२) नं. मा "जबरजस्ती करणी गर्नेलाई दश वर्ष वा सोभन्दा बढी चौध वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिका भए आठदेखि बाह्र वर्षसम्म" सजाय हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको देखियो ।

१०. त्यसैगरी मुलुकी ऐन, हाडनातामा करणी गर्नेको महलको १ नं. मा "आफूलाई जन्माउने आमाको करणी गर्नेलाई जन्मकैद हुन्छ । आफ्ना एकै बाबुबाट जन्मेका दिदी बहिनी वा आफूले जन्माएका छोरीको करणी गर्नेलाई दश वर्ष कैद हुन्छ ।" भन्ने व्यवस्था रहेको पाइयो ।

११. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी कुमार गुरुडले मौकामा घटनाको विस्तृत विवरण उल्लेख गर्दै जबरजस्ती करणी गरेकोमा साबित भई बयान गरेको पाइन्छ । अदालतमा इन्कारी बयान गरे तापनि सो अन्यथा हो भनी प्रमाणित गराउन कुनै प्रमाण पेस गर्न सकेको देखिँदैन । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको निजको बयान मिसिलबाट अन्यथा प्रमाणित हुन सकेको छैन । आफ्नै श्रीमतीले पतिउपर र आफ्नै छोरीले बाबुउपर आफूहरूको भविष्य माथि प्रश्न उठ्ने गरी अनाहकमा मौकामा उजुर गरे होलान भनी अनुमान गर्न मिल्दैन । अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा इन्कारी बयान गरेकै आधारमा अन्य प्रमाण नहेरी कसुरबाट उन्मुक्ती दिनु न्यायसङ्गत पनि हुँदैन । जबरजस्ती करणी अपराधमा चशमदिद गवाह पीडितनै हुन्छन् । पीडितले मौकामा व्यक्त गरेको कुरा नै सत्य हुन्छ किनकी त्यसबेला आफूलाई परेको पीडा मानसपटलबाट हटेको हुँदैन । यस्तो अवस्थामा उल्लेख गरिदिएको

तथ्य मिसिल संलग्न अनुसन्धानको क्रममा वा संकलन भएका प्रमाणहरूले प्रमाणित हुन्छ भने बकपत्र गर्दा पीडितले आफ्नो पीडा बिर्सि घटना घटेको होइन भनी उल्लेख गरेपनि माथि उल्लिखित तथ्यबाट सो प्रमाण ग्रहण योग्य हुँदैन। मिसिलबाट प्रतिवादी कुमार गुरुड पीडितको बाबु भएको, आफ्नै श्रीमतीले किटानी जाहेरी दरखास्त दिएको, पीडिता नाबालक रहेकी, पीडितले आफू सौतेनी आमा र बाबुको संरक्षणमा भविष्यमा जीवन गुजार्न पर्ने अवस्था देखिँदा परिस्थितिलाई सम्झी मौकामा गरेको बयानलाई अन्यथा भनी इन्कार गरेकै आधारमा प्रतिवादीलाई सजायबाट उन्मुक्ति दिन मिल्दैन। प्रतिवादीले पीडित छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी निज विरुद्ध निजकै श्रीमती माया गुरुडको मौकामा किटानी जाहेरी परेको, पीडित सर्मिला गुरुड (नाम परिवर्तन) को निजउपरको मौकाको किटानी पोल भएको र पीडितको स्वास्थ्य परिक्षण प्रतिवेदनमा Labia Minora मा Bilateral Abrasion र Hymen Torn भएको बाट पीडित नाबालिकलाई जबरजस्ती करणी भएको र सो कार्य यी प्रतिवादीले गरेको भन्ने प्रमाणित भएको देखिँदा र सो प्रमाणहरू अन्यथा हुन भनी प्रतिवादीले प्रमाणित गर्न नसकेबाट प्रतिवादी निर्दोष रहेको मान्न मिल्ने देखिएन।

१२. तसर्थ, माथि विवेचित कानूनी व्यवस्था, आधार र प्रमाणबाट प्रतिवादी कुमार गुरुडलाई आरोपित कसुरमा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(२) नं. बमोजिम १० वर्ष कैदको सजाय हुने र निज प्रतिवादीले आफ्नै छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको देखिन आएकोले निजलाई जबरजस्ती करणीको महलको २ नं. बमोजिम हाडनाता करणीको महलको १ नं. बमोजिम थप सजाय कैद वर्ष १० र जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडितलाई रु.१०,०००।- क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई दिने ठहर्‍याई सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट

मिति २०६८।३।२८ मा भएको फैसला सदर हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट मिति २०६८।११।३ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. मीरा खड्का

इजलास अधिकृत: नगेन्द्र केशरी पोखरेल

इति संवत् २०७३ साल माघ १८ गते रोज ३ शुभम्।



निर्णय नं. १८१३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खड्का
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
फैसला मिति : २०७३।१०।२९
०७२-CI-०८३९

विषय: अंश दिलाई पाउँ।

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला ताप्लेजुङ, खोकिलङ
गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने देवीकुमारी कटुवाल
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला ताप्लेजुङ, फुडलिङ
गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने बलबहादुर कटुवालको
हक खाने छोरा ऐ.ऐ. बस्ने अजयकुमार कटुवाल

- मुलुकी ऐन, अंश बन्डाको १ नं. अनुसार अंशियार कायम भएपछि अंशियारहरूका बीचमा जिय जियकै अंश छुट्याउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको अवस्थामा बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति नरहेको भन्ने आधारमा अंशियार नै कायम नरहने भन्ने अर्थ गर्न पनि नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक / वादीको तर्फबाट :
प्रत्यर्थी / प्रतिवादीको तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री पशुपति आचार्य

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री प्रमोदकुमार श्रेष्ठ वैद्य

माननीय न्यायाधीश श्री रामचन्द्र राई

फैसला

न्या. मीरा खड्का : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०७१।२।२८ को फैसलाउपर दोहोर्‍याई पाउन निवेदन परी दोहोर्‍याउने निस्सा भई पुनरावेदनको रोहमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

विपक्षी पति बलबहादुर कटुवालका २ वटी पत्नीमा जेठी साबित्री कटुवाल र कान्छी म देवी कटुवाल हुँ। जेठीतर्फबाट जायजन्म भएको जेठा टंक कटुवाल र कान्छा मदन कटुवाल हुन्। म फिरादीतर्फबाट जायजन्म भएका छोरा विपक्षीमध्येका अजयकुमार कटुवाल र छोरी इन्दिरा हुन्। जेठी साबित्री कटुवाल

र निजतर्फका छोराहरू छुट्टि भिन्नभई आ-आफ्नो खेति पाति व्यहोरी खाई आएका छन् भन्ने सुनेकी छु। दुवैतर्फका छोरा छोरीहरूका विवाह भइसकेको छ। अंशबन्डा गर्नुपर्ने अंशियारहरूमा विपक्षीहरू पति बलबहादुर कटुवाल, छोरा अजयकुमार कटुवाल र म फिरादी देवी कटुवालसमेत ३ जना हौं। हामी ३ अंशियारका बीचमा हालसम्म अंशबन्डा भएको छैन। जेठी सौता साबित्री कटुवाल र निजका छोराछोरीसमेत ल्याई एकासगोलमा राख्न खोजेका कारण विपक्षी पतिसँग वादविवाद हुन गई विपक्षी पति तथा जेठी सौता र निजतर्फको छोराहरूसमेत मिली मलाई शारीरिक तथा मानसिक यातना सहित खान लाउन नदिई मिति २०५७।८।१५ गते घरबाट निकाला गरेको हुँदा हालसम्म माइतीको शरणमा बस्दै आएकी छु। उक्त मिति २०५७।८।१५ गतेलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंशबन्डा गर्नुपर्ने वादी प्रतिवादीहरूमा विपक्षी पति बलबहादुर कटुवाल विपक्षी छोरा अजयकुमार कटुवाल र म फिरादी देवी कटुवालसमेत ३ जना सगोलका अंशियार भएकोले मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको २१, २२, २३ र २४ समेतका आधारमा वादी प्रतिवादीबाट चल अचल सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिई ३ भागको १ भाग अंश दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिराद पत्र।

प्रतिवादीहरूका नाममा अदालतबाट जारी भएको इतलायनामा म्याद मिति २०६८।७।२७ मा तामेल भएकोमा प्रतिउत्तर पत्र नफिराई प्रतिवादीहरूले सुरु म्यादै गुजारी बसेका।

यी वादीलाई प्रतिवादी बलबहादुर कटुवालले २, ३ वर्ष अगाडिनै घरबाट निकाला गरेका हुन्। फुडलिङ गा.वि.स. वडा नं. ४ को कि.नं. १८०१ को जग्गा वादीले अंश पाउनु पर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी धनप्रसाद ओझाले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

वादी प्रतिवादी अंशियार भएको तथ्यमा

विवाद देखिँदैँन । दुवैबीच मानो छुट्टिएको वा अंशबन्डा भएको प्रमाणसमेत देखिँदैँन । वादी प्रतिवादीबीच अंशबन्डा हुने नै देखियो । वादीका एकमात्र साक्षीले वादी दाबीलाई समर्थन गरी बकपत्र गरेकोले प्रतिवादीबाट तायदाती पेस नभएको, वादीबाट तायदाती फाँटवारी माग हुँदा वादी प्रतिवादीसँग कुनै सम्पत्ति नरहेको भनी स्वयम् वादीले नै स्वीकार गरी तायदाती फाँटवारी पेस गरेको देखिँदा वादी प्रतिवादीसँग कुनै सम्पत्ति नरहेको अवस्थामा अंशबन्डा गरी रहनु पर्ने अवस्था र स्थितिसमेत नरहेकाले अंश पाउँ भन्ने वादी दाबी हाल नपुग्ने ठहर्छ भन्ने सुरु ताप्लेजुङ जिल्ला अदालतको मिति २०७०।२।२८ गतेको फैसला ।

म पुनरावेदिकाले मेरो पति स्वर्गीय बलबहादुर कटुवालका नाउँमा दर्ता रहेको मेरोसमेत अंश भाग लाग्ने जिल्ला ताप्लेजुङ फुडलिङ गा.वि.स.वडा नं. ४ को कि.नं. १८०१ को क्षेत्रफल ०-१-२-१ को जग्गा र त्यसमा भएको ४ तले घरसमेत मेरो अंश हक मार्ने नियतले निज बलबहादुर कटुवालले नेपाल बैङ्क लिमिटेड शाखा ताप्लेजुङमा दृष्टिबन्धक राखेका रहेछन् । त्यसैगरी चित्रकुमारी मादेन, बलराम भारती, लालबहादुर शिवाले मेरो पतिका विरुद्धमा लेनदेनमा फिराद पत्र दर्ता गरी त्यसमा निजहरूले उक्त बैङ्कको कर्जा तिरी सो मेरो भाग लाग्ने जग्गा लिलाम गरी लिएछन् विपक्षीहरू मिली गरेको कार्य पूर्ण जालसाज भएकाले ती लिखतलाई बदर वातेल गरी जालसाज घोषित गरी सो सम्पत्ति बन्डा गरिपाउँ भनी तायदातीमा उल्लेख भएको छ । मेरो अंश जस्तो नैसर्गिक अधिकारबाट मलाई वञ्चित गर्न माथि उल्लेख गरिएको जग्गा नेपाल बैङ्क लिमिटेडमा दृष्टिबन्धक रहेकोमा सो बैङ्कको ऋण बलराम भारतीसमेत ४ जनाले मेरो जानकारी बेगर ऋण तिरी सो जग्गा, घर ताप्लेजुङ जिल्ला अदालतबाट लिलाम गर्ने प्रक्रिया नै गैरकानूनी हुँदा उक्त लिलाम कार्य बदर गरी त्यही सम्पत्तिबाट मैले बन्डा पाउने गरी सुरुबाट फैसला हुनुपर्नेमा सो

कार्यविधि नगरिएको हुँदा सुरु फैसला बदर गरी उक्त जग्गाबाट घर जग्गा बन्डा गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन पत्र ।

वादी प्रतिवादी सगोलको अंशियार भई अंशबन्डा भएको नदेखिए पनि वादी प्रतिवादी दुवै पक्षका नाममा कुनै सम्पत्ति नरहेको परिप्रेक्ष्यमा अंशबन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति नदेखिएकोले वादी दाबी हाल नपुग्ने ठहराएको सुरु फैसला अन्यथा हुन सक्ने नदेखिएकोले, दाबीअनुसार अंश पाउनु पर्छ भन्ने पुनरावेदन जिकिरसमेतसँग सहमत हुन सकिएन । अतः वादी प्रतिवादीसँग सम्पत्ति नरहेको देखिँदा हाल अंश पाउँ भन्ने वादी दाबी नपुग्ने ठहर्छ भनी सुरु ताप्लेजुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।२।२८ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक, वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०७१।२।२८ को फैसला ।

पति बलबहादुर कटुवालको श्रीमती नाताको अंशियार भएको र छोरसमेतको अंशियार देखिएको अवस्थामा अंशियार कायम गरी कानूनबमोजिम जिय जियैको अंश लाग्ने गरी फैसला गर्नुपर्नेमा सो नगरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

यसमा वादी प्रतिवादी अंशियार देखिएको र निजहरूका बीचमा अंश बन्डा भई नसकेको अवस्थामा वादी प्रतिवादीसँग सम्पत्ति नरहेको भन्ने आधारमा वादी दाबी पुग्ने नसक्ने ठहर्‍याएको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०७१।२।२८ को फैसलामा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १, २ नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ समेतको व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट भएको मिति २०७२।६।१८ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला मिलेको छ छैन? निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यी पुनरावेदिका बलबहादुर कटुवालकी श्रीमती रहे भएको र निजहरूबाट जाय जन्मभएको १ छोरा प्रतिवादी अजय कटुवाल रहेकोले तीन भागको एक भाग अंश पाउँ भन्ने फिराद दाबी रही वादीका साक्षीले समेत सो कुरा समर्थन गरी बकपत्र गरिदिएकोमा हाल तायदातीबाट बन्डा गर्नुपर्ने कुनै सम्पत्ति नदेखिएकोले वादी दाबी नपुग्ने ठहराई सुरु जिल्ला अदालतबाट फैसला भई सो फैसलालाई पुनरावेदन अदालतबाट सदर गर्ने गरी फैसला भएउपर वादी पक्षको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो।

३. वादीले पति र छोरा अंशियार देखाई ३ भागको १ भाग अंश माग गरी फिरादपत्र दायर गरेकोमा प्रतिवादीले प्रतिउत्तर नफिराई बसेको देखिएको र अंबन्डा हुन बाँकी रहेको भन्ने वादीका साक्षीको बकपत्रबाट समेत देखिन आएको आधारमा यी पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादी एकासगोलका अंशियार भएकोमा विवाद देखिँदैन। यी वादी र प्रतिवादी सगोलका अंशियार रहेपनि निज अंशियारहरूका बीच अंश बन्डा भएको भन्ने पनि नदेखिएको अवस्था छ। यसरी वादी प्रतिवादी एकासगोलका अंशियार देखिएको र ३ अंशियारबीच अंशबन्डा हुनुपर्छ भनी फिराद दाबी भएकोमा फिरादपत्र परेपछि वादीका पति बलबहादुर कटुवालको मृत्यु मिति २०६८।११।१५ मा भएको मिसिलबाट देखियो। वादीले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीबाट वादी प्रतिवादीको नाउँमा कुनै सम्पत्ति दर्ता नरहेको भनी उल्लेख भएको देखिएको छ। मुलुकी ऐन, अंश बन्डाको १ नं. अनुसार अंशियार कायम भएपछि अंशियारहरूका बीचमा जिय जियकै अंश छुट्याउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र प्रस्तुत

अवस्थामा बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति नरहेको भन्ने आधारमा अंशियार नै कायम नरहने भन्ने अर्थ गर्न पनि मिल्दैन।

४. वादी प्रतिवादीहरूका बीचमा अंश बन्डा भई नसकेको र ३ अंशियारमध्ये वादीका पति बलबहादुर कटुवालको मुद्दा चल्दाकै अवस्थामा मृत्यु भइसकेको देखिँदा २ अंशियार मात्र कायम रहेको देखिन्छ। प्रस्तुत अवस्थामा कायम भएका २ अंशियारमा २ भागको १ भाग अंश वादीले पाउने गरी अंशियार ठहर गर्नुपर्नेमा दाबी नपुग्ने ठहर्‍याई भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, इलामबाट भएको मिति २०७१।२।२८ को फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी भई वादीले २ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्छ। हाल बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति केही नदेखिएकोले बन्डा छुट्याउनु पर्ने सम्पत्ति देखिएको अवस्थामा कानूनबमोजिम गर्ने गरी हाल बन्डा छुट्याइ रहनु परेन। अरूमा तपसिलबमोजिम गरी प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु।

तपसिल

वादीले फिराद गर्दा राखेको कोर्टफी रु.१००।- प्रतिवादीबाट भराई पाउने हुँदा सोबमोजिम भराई पाउँ भनी यसै सरहदको जेथा देखाई कोर्ट फी ऐन, २०१७ को दफा १५ बमोजिम वादीको दरखास्त पर्न आएमा कुनै दस्तुर नलिई भराईदिन लगत राख्नु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु १

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत

इजलास अधिकृत: सुमन कुमार न्यौपाने
इति संवत् २०७३ साल माघ २१ गते रोज ६ शुभम्।



निर्णय नं. १८१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खड्का
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
फैसला मिति : २०७३।१२।२१
०६८-CI-१५५५

मुद्दा : क्षतिपूर्ति

पुनरावेदक / प्रतिवादी : बागमती अञ्चल, काठमाडौं
जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा
नं.१५ स्वयम्भु, सिद्धिचरण मार्ग, घर नं.
२६०/१९ घर भई वीर अस्पतालमा कार्यरत
प्रा. डा. बुलन्द थापा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : सगरमाथा अञ्चल, उदयपुर जिल्ला,
त्रियुगा नगरपालिका वडा नं. १२ धर्मपुर घर
भई हाल बागमती अञ्चल, काठमाडौं जिल्ला
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३४ बस्ने
सुष्मा थापा

- चिकित्सकलाई सेवाग्राहीहरूले
दैवीशक्तिको रूपमा ग्रहण गरी व्यवहार
गर्ने तर चिकित्सकबाट प्राप्त हुने सेवा
भने व्यापारतर्फ परिणत भई दृष्टिकोण
र व्यवहारमा फरकपन आई चिकित्सा
सेवामा नै गम्भीर असर पर्न गएको
देखिन्छ । चिकित्सा सेवा व्यापार होइन
र सौदाबाजीको व्यवहार गर्नुपर्ने पेसा पनि
होइन । चिकित्सकहरूले बिरामीहरूलाई
पर्याप्त परामर्श नगर्ने, आफ्नो लगानी रहेको
ल्याबमा पठाई बराबर परीक्षण गर्न लगाउने,

पूर्ण परीक्षण नै गरी शल्यक्रिया गर्ने तथा
तुरुन्त एन्टिबायोटिक चलाउने गरेको
पाइन्छ । प्रायः शल्य चिकित्सकहरूबाट
त तुरुन्तै चिरफार नगरी नहुने, जतिसक्दो
चाँडो चिरफार गर्नुपर्ने भनी दबाब सृजना
गरी मनोवैज्ञानिकरूपले असर पार्ने जस्ता
व्यवहारबाट हाम्रो चिकित्सा सेवाले प्रदान
गर्न खोजेको सेवा ज्यादै संवेदनशील विषय
बन्न गएको पाइने ।

(प्रकरण नं. ७)

- चिकित्सकले गलत सेवा प्रदान गरेको
वा लापरवाहीपूर्ण कार्य गरेको कारणबाट
उपभोक्तालाई असर वा हानि नोक्सानीको
पुग्न गएको अवस्थामा क्षतिपूर्ति पाउनु
पीडित उपभोक्ताको कानूनी अधिकार
पनि हो । केही चिकित्सकको लापरवाही
र गलत उपचारको कारणले चिकित्सा
सेवाप्रति पर्न गएको नकारात्मक सोचलाई
नजरअन्दाज गर्नसमेत सकिँदैन । कुनै
चिकित्सकले लापरवाही तथा गलत सेवा
प्रदान गरी उपभोक्तालाई क्षति पुग्न गएको
अवस्थामा क्षतिपूर्ति भराउने कानूनी
व्यवस्थासहित उपभोक्ता संरक्षण ऐन जारी
भएको पाइन्छ । सोही उपभोक्ता संरक्षण
ऐनअनुसार क्षतिपूर्तितर्फ दाबी लिएको
अवस्थालाई न्यायोचितरूपबाट हेरिनु
पर्ने ।
- चिकित्सकले लापरवाही गरेको वा गलत
उपचार गरेको अवस्थामा पनि अरु
चिकित्सकले गलत तथा लापरवाही भएको
भनी प्रतिवेदन दिन इन्कार गर्ने वा प्रतिवेदन
नै दिन नचाहने कारणले उपभोक्ता मारमा
परेको र गलत तथा लापरवाही गर्नेले
उन्मुक्ति पाउँदै जाँदा यस्तो नराम्रो प्रवृत्तिले

प्रोत्साहन पाउने नभई चिकित्सा सेवामा नकारात्मक असर पर्न जाने हुन्छ । अब यस्तो गम्भिर मर्कालाई न्यायको रूपबाट विचार नगर्दा सर्वदा उपभोक्तालाई चर्को मार पर्न जाने हुन्छ जसको कारणबाट धन र स्वास्थ्यको समेत अपूरणीय क्षति हुन जाने ।

(प्रकरण नं. १२)

पुनरावेदक / प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता लोकभक्त राना

विपक्षी / वादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू विष्णुप्रसाद लामिछाने, कहरसिंह खड्का र नरबहादुर खड्का

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा २२

सुरू निर्णय गर्ने अधिकारी :-

प्र.जि.अ. श्री भोलाप्रसाद शिवाकोटी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री यज्ञप्रसाद बस्याल

मा.न्या. श्री सुष्मालता माथेमा

फैसला

न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

मेरो दायाँ खुट्टाको घुँडाभन्दा पछाडि बढेको मासुको स्वास्थ्य परीक्षण गराउन मिति २०६२।७।६ मा भरतपुर स्थित वि.पी. कोइराला मेमोरियल क्यान्सर अस्पताल पुग्यौं । एक्सरे गर्न लगाएर त्यसको रिपोर्ट हेरेर एम.आर.आई. गर्नुपर्छ, काठमाडौंमा गएर

गर्नुस् भनेकोले काठमाडौं आएर छाउनीस्थित श्री वीरेन्द्र अस्पतालमा कात्तिक १० गते एम.आर.आई. गराएँ । त्यसको तीन दिनपछि रिपोर्ट लिन जाँदा मासुमा ट्युमर बढेको रहेछ सामान्य अप्रेसन गरेर हटाउनु पर्छ भनी डा. शिवबहादुर बस्नेतले वीर अस्पतालमा डा. बुलन्द थापालाई रेफर लेटर दिएकाले वीर अस्पताल आयौं । मिति २०६२।७।१३ गते डा. बुलन्द थापाले मलाई भर्ना गर्नुभयो । भोलिपल्ट पिसाब र रगत जाँच गराएँ । डा.थापा राउण्डमा आउँदा नयाँ केश छ, अप्रेसन गर्न फोटो लिनु भन्नुभयो । कात्तिक १५ गतेदेखि २९ गतेसम्म डा. थापा आउनु भएन । चिकित्सकहरूलाई मेरो अप्रेसन किन नगरेको भनी सोध्दा डा. बुलन्द थापा नआई अप्रेसन गर्न मिल्दैन भनेर मलाई डिस्चार्ज गरियो । त्यसपश्चात मंसिर २ गते काठमाडौं मेडिकल कलेजमा जचाउँन गयौं । काठमाडौं मेडिकल कलेजमा फेरी एम.आर.आई. गराउनु पर्छ भनेकोले दुई चोटी एम.आर.आई. किन गराउनु भनी हामी फेरी वीर अस्पतालमा गयौं । त्यहाँ डा. बुलन्द थापासँग फेरी भेट भयो । भर्ना हुनुपर्छ भन्नुभयो र म २०६२।८।१४ गते वीर अस्पतालमा पुनः भर्ना भएँ । मिति २०६२।८।१० गते मेरो खुट्टामा बढेको मासुको भागबाट सानो मासुको टुक्रा Biopsy जाँचको लागि झिकेर अप्रेसन गर्नु पर्ने नपर्ने रिपोर्ट आएपछि थाहा हुन्छ भनियो । मिति २०६२।८।१७ गते Biopsy Report आएपछि अप्रेसन गर्नुपर्छ भनी २०६२।८।२४ गते मलाई अप्रेसन गर्ने कोठामा लगी डा. बुलन्द थापाले अप्रेसन गर्नुभयो । अप्रेसन गरेको भोलिपल्ट मेरो दाँयाँ खुट्टा नचलेकोले डाक्टरलाई सोधेँ । उहाँले ६ हप्तापछि चल्छ भन्नुभयो । त्यसको भोलिपल्ट मंसिर २६ गते मेरो अप्रेसन गर्ने डा. बुलन्द थापा राउण्ड जाँचमा आउँदा मैले खुट्टा चलेन भन्दा तिम्रो मासुको डल्लो झिकिएको छ, त्यसैले ६ हप्ता पछि चल्छ भन्नुभयो । मेरो खुट्टा एकदमै चिसो हुन्थ्यो र सिधा नभई लत्रिएको थियो । सपोर्ट दिनुपर्छ भनेकोले किनेर ल्याई सपोर्ट

दिएर राखिएको थियो। २०६२।८।२६ गते बेलुकादेखि मेरो दाँया खुट्टाको बुढी औंलामा कालो दाग देखा पर्‍यो। मैले नर्सलाई देखाउँदा नर्सले एक डाक्टरलाई बोलाएर ल्याउँदा केही होइन खुट्टा चिसो भएर यस्तो भएको हो, तातो पार्नुपर्छ भन्नुभयो र भोलिपल्ट पनि त्यहीँ जवाफ आयो। मिति २०६२।८।२८ गते बेलुकादेखि मेरो दाँया खुट्टाको पैताला र पाँचवटै औंलामा कालो दाग देखा परिसकेको थियो। अर्को एक डाक्टरलाई देखाउँदा नसा जाम भएको छ, खुट्टा नकाटी हुँदैन भन्नुभयो र मलाई हेपाडीन भन्ने औषधि दिन थालियो। बुबाले डा.बुलन्द थापालाई सोध्दा अप्रेसन गरेर हटाइएको मासु जाँचन लिएको छ। रिपोर्ट आएपछि खुट्टा काट्नु पर्ने, नपर्ने थाहा हुन्छ भन्नुभयो। मिति २०६२।९।२ गते रिपोर्ट आएपछि त्यो रिपोर्ट हेरेर डा.बुलन्द थापाले खुट्टा काट्नु पर्दैन, ६ हप्तापछि ब्लड सर्कुलेसन हुन थाल्छ, अनि ठीक हुन्छ भनेर हिड्नुभयो। मिति २०६२।९।७ गते डा.थापा आएर मलाई हेपाडीन खाई राखेको छ भन्नुभयो। मैले खुट्टा देखाउँदा हेरिसकेको छु भनेर त्यस दिनबाट मेरो स्वास्थ्य उपचारमा संलग्न डा. बुलन्द थापा हिड्नु भएको फेरी आउनु भएन। मेरो दाहिने खुट्टाको तलको भाग पैतालादेखि कालो हुँदै माथि बढ्दै थियो। बुबाले डा. दामोदर पोख्रेललाई बोलाएर ल्याउँदा Gangrene भएको हो, खुट्टा छिट्टै काट्नुपर्छ भनी डा. पोख्रेलले गाडी लिएर लिन पठाउँदा पनि डा. बुलन्द थापा आउनु भएन। डा. बुलन्द थापा नआएपछि दिनेश कार्कीको घरमा भेट्न जाँदा म भोली आउँछु भनेर डा. रविन्द्रमार्फत अप्रेसनको सामान किन्न सूची दिइयो। अप्रेसन गर्नु अघि हेपाडीन बन्द गरियो। त्यतिखेर मेरो खुट्टाको कालो दाग धेरै माथि आइसकेको थियो। डा. बुलन्द थापा नआएकोले दुई पटक अप्रेसन रोकियो। एकजना बिरामीको चिनजानमार्फत स्वास्थ्य मन्त्रालयको सचिवलाई ल्याएर २०६२।९।२५ गते एउटा युनिट बनाएर २०६२।९।२९ गते डा. अशोक बज्राचार्यको युनिटले अप्रेसन गरेर मेरो दाँया खुट्टाको

घुँडा मुनी काटियो। खुट्टा काटेको केही दिनपछि कालो दाग काटेको ठाउँमा देखा परी मास्तिर सर्न थालेकोले डाक्टर आएर फेरी तिम्रो खुट्टा काट्नुपर्छ भनी २०६२।९।०।१६ गते दोस्रो पटक घुँडाभन्दा माथि मेरो खुट्टा काटियो। मिति २०६२।९।१६ गते म डा. बुलन्द थापालाई नभेटी जान्नुभन्दा मलाई जबरजस्ती त्यहाँबाट डिस्चार्ज गरियो। Neurofibroma Tumor जसले शरीरलाई त्यति ठूलो हानि नोक्सानी नगर्ने र सामान्य अप्रेसन गरेर हटाउन सकिनेमा विपक्षीद्वारा ट्युमर अप्रेसन गर्ने क्रममा असावधानिका कारण Deep Profundus Artery Vessel काटिएको कारणले पीडितको खुट्टा Gangrene हुँदै आएको अवस्थालाई बेवास्ता गरिनु, कुनै परीक्षण बिना Thrombosis भयो भनी Exact Site पत्ता नलगाई हचुवाको भरमा दुई चोटी Amputation गरिनु, बिरामीको औंलामा Gangrene भएको देखिना साथ औंला मात्र काटेर उपचार हुन सक्थ्यो कि भन्नेतर्फ ध्यान नदिई ६ हप्तामा ठिक हुने झुठो आश्वासन दिनु, कार्यक्षमताको अभाव देखिनु र चिकित्सकबाट बिरामी पूरै उपेक्षित हुनु जस्ता त्रुटिहरू भएका कारण महत्त्वपूर्ण चिकित्सकीय कर्तव्यको रूपमा रहेको ड्युटी अफ केयरको गम्भिर उल्लङ्घन भएकोले विपक्षीबाट प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष ठूलो हानि नोक्सानी पर्न गएकोले उपभोक्ता अधिकार हनन् गरेकोले उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा १८(ड)(२), २२, २३ बमोजिम उक्त हानि नोक्सानी पुगेको सम्पत्ति रु.९,२०,०००। विपक्षीहरूबाट दिलाई भराई विपक्षीहरूलाई हर्दैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला क्षतिपूर्ति समितिमा सुष्मा थापाले मिति २०६२।९।२।९ मा पेस गरेको निवेदन।

मसमेतले उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ७, ९, १० र यस ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमविपरीत काम कारवाही गरेको मध्ये कम्तीमा कुनै एक कसुर गरेको अधिकारप्राप्त निकायबाट कायम

नभएसम्म क्षतिपूर्ति दाबी गर्न मिल्ने होइन। उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा २२ र २४ बमोजिम क्षतिपूर्ति समितिलाई केबल हानि नोक्सानी पुग्न गएको रकम यकिन गरी क्षतिपूर्ति दिलाउने अधिकार रहेको छ। उक्त ऐनअन्तर्गतको कसुर कायम गर्ने अधिकार रहेको छैन। विपक्षीको दाँया खुट्टाको तिघ्रा पछाडिको ट्युमर मैले अप्रेसन गरी निकाल्दा Deep profundus artery vessel काटेको होइन। Deep profundus artery vessel भनेको तिघ्राको अगाडि पट्टि हुन्छ। Inguinal ligament (काई) को १.५ इन्च तल Femoral artery बाट निस्केको भई यसको Tranches तिघ्राको अगाडि पट्टि नै हुन्छ। पछाडि पट्टि हुँदैन। विपक्षीलाई घोप्टो पारेर तिघ्रा पछाडिको भागमा रहेको Neurofibroma Tumor निकाल्न अप्रेसन गर्दा Deep profundus artery vessel काटिने अवस्था नै हुन्न र काटिएको पनि थिएन। Deep profundus artery vessel काटिएको भए रक्तश्राव भई तिघ्राको मसल तुरुन्तै कालो निलो हुने र कुहिएर जाने हुन्थ्यो। विपक्षीको तिघ्रामा यस्तो कुनै लक्षण देखा परेको थिएन। Deep profundus artery vessel काटिएको स्थितिमा खुट्टा नचल्ने हुन्छ। विपक्षीको Tumor Neurofibroma नसाबाट निस्कने Tumor हो। विपक्षीको तिघ्रा पछाडि रहेको सो Tumor मा Scitic nerve जेलिएको थियो। सो Scitic nerve अति होसियारपूर्ण पन्छाउँदै Tumor निकालिएको हो। Tumor को कारणबाट सो Scitic nerve तन्किएको थियो। सो तन्किएको Scitic nerve आफ्नो पूर्वावस्थामा आउन २ हप्तादेखि ६ महिनासम्म लाग्ने हुन्छ। अप्रेसन अगाडि विपक्षीको Distal neuron vascular status मा Blood circulation volume कम थियो। Tumor वरिपरि नसाहरू फुलेर नीलो भएको थियो। विपक्षीलाई अप्रेसन ठूलो हुन्छ, ३-४ घण्टा समय लाग्ने, अप्रेसनमा खुट्टा काट्नसमेत पर्ने सम्भावना हुन्छ भने जानकारी

गराएको र विपक्षीको लिखित Consent पनि लिइएको थियो। औंला कालो, चिसो हुँदा औंला मात्र काटी हाल्न मिल्दैन। Demarcation Line नआई काट्न हुन्न र यस्तो Demarcation Line ७ देखि १० दिनभित्र देखा पर्ने हुन्छ। मैले Vascular surgeon लाई रेफर गरेपश्चात सम्बन्धित Vascular surgeon ले विपक्षीलाई Clinically examine गरी Thrombosis of the right tibial artery नभएर Popliteal artery को Thrombosis भएको कितान गर्नुभएको हो र Demarcation Line देखिए पछि मात्र खुट्टा काट्नु पर्ने हुन आएको हो। Neuro praxia status २ हप्ता देखि ६ महिनासम्म रहन सक्ने हुँदा करिब ६ हप्ता पछि विपक्षीको खुट्टा चल्न सक्ने भनी अनुमान गरिएको हो। म वीर अस्पतालमा हाजिर रहँदा मैले आवश्यकता अनुसार Follow-up गरेको हुँ। मिति २०६६।१।१० देखि २०६२।१०।१९ सम्म बिरामी विदामा रहेको थिएँ। म बिरामी विदामा रहेको अवस्थामा पनि मैले आफ्नो युनिटको चिकित्सकहरूलाई विपक्षीको केशमा फोनमार्फत आवश्यक सहयोगसमेत गरेको थिएँ। Vascular surgeon लाई रेफर भइसकेको थियो। निजबाट Follow-up भइरहेको र उपचार भइरहेको थियो। प्रस्तुत मुद्दामा मलगायत वीर अस्पताललाई विपक्षी बनाइएको र सम्बन्धित अन्य चिकित्सकलाई विपक्षी बनाइएको छैन। अप्रेसन गर्दा आवश्यक पर्ने Suture material मैले व्यक्तिगतरूपमा उपलब्ध गराएको थिएँ। आवश्यक Saline water र antibiotics समेत Chritine clinic नामको सामाजिक संस्थाले विपक्षीलाई उपलब्ध गराएको र विपक्षी General bed मा रहनु भएको हुँदा अप्रेसन, अनुसन्धान, अरु चार्जहरू निःशुल्क हुन्छ। यस स्थितिमा क्षति वास्तविक नरहेको, विपक्षीलाई उपचार गर्दा मैले आफ्नो कर्तव्य पूर्णरूपले निर्वाह गरेको हुँदा दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसम्म व्यहोराको प्रतिवादी बुलन्द थापाको प्रतिउत्तर पत्र।

निवेदक सुष्मा थापाको घुँडाभन्दा माथि पछाडिको भागमा ट्युमर भएकोले उपचारको लागि वीर अस्पताल गई डा. बुलन्द थापालाई देखाउँदा अप्रेसन गर्ने सल्लाह दिनु भई अप्रेसन भएपछि खुट्टा चलाउन नभई डा. बुलन्द थापालाई देखायौं। निजले उक्त खुट्टा क्रमशः निलो हुँदै जान्छ भनेपछि निज डाक्टरलाई देखाउँदा क्रमशः ठीक हुन्छ भन्दै रहनु भएको र २ दिनदेखि आउनु छान्ने छाड्नु भयो। अर्को टिमले हेर्न नमानेको र खुट्टै नचल्ने भएपछि अर्को टिमको डाक्टरले पुनः हेरेपछि खुट्टा काट्नु पर्ने अवस्था भई हाल खुट्टा काटी बस्नु भएको छ। यसरी डा.बुलन्द थापाको लापरवाहीले गर्दा सुष्मा थापाले खुट्टा जस्तो महत्त्वपूर्ण अंग गुमाउनु परेको हुँदा उजुरी दिएको हो। निजले क्षतिपूर्ति पाउनु पर्ने माग गरेको हो भन्ने निवेदक सुष्मा थापाको साक्षी लक्ष्मी खड्काले जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंमा गरेको बकपत्र।

निवेदक सुष्मा थापाको दायाँ खुट्टा पछाडिको भागमा मासुको डल्लो पलाएकोमा अप्रेसन गरी मासुको डल्लो फाल्ने क्रममा खुट्टाको नशा नै काटिन गई खुट्टा नचल्ने अवस्थामा पुगेको र पछि सोही नशा काटिएको कारणले खुट्टा नै काटेर फालिएको अवस्था देखिँदा उपचारमा भएको लापरवाहीका कारण निवेदकलाई मानसिक, भौतिक तथा शारीरिक क्षति पुगेको र अपाङ्ग भएर बाँच्नु पर्ने अवस्थासमेतलाई दृष्टिगत गरी उपचारमा संलग्न डाक्टर बुलन्द थापाबाट दाबीबमोजिम रु.९,२०,०००/- र चलन चल्तीको ब्याजसमेत क्षतिपूर्ति भराउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंको मिति २०६६।२।१४ को निर्णय।

जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंबाट भएको निर्णयमा निष्कर्षमा पुगिएको आधार र कारण के हुन् निर्णयमा खुलाइएको छैन। प्रस्तुत मुद्दामा न्यायिक मनको प्रयोग भएको छैन। वीर अस्पताल र म गरी दुई जनाबाट क्षतिपूर्ति माग गरिएकोमा मबाट

मात्र रु.९,२०,०००/- विपक्षीलाई दिलाउने निर्णय गरिएको छ। प्रतिउत्तरपत्रमा उठाएका जिकिरको खण्डन गरिएको छैन। अर्धन्यायिक निकायले निर्णय गर्दा न्यायिक मनको प्रयोग गर्नुपर्दछ भन्ने कानूनी सिद्धान्तहरू सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित भएको छ। उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा १८(ड)(२), २२, २३ समेतमा क्षतिपूर्तिको अलावा ब्याज भराउने व्यवस्था गरिएको छैन। ब्याजसमेत भराउने गरी निर्णय भएको, विशेषज्ञको राय माग गरिएकोमा सम्बन्धित विशेषज्ञले यकिन राय दिन नसकेको स्थितिमा सो नबुझी हचुवा निर्णय गरेको छ। मेरो जिकिर खण्डन नगरी मैले लापरवाही गरेको ठहर्‍याएको ठाउँ हचुवा, आधारहिन एवं पूर्वाग्रही रहेको हुँदा जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंबाट भएको मिति २०६६।२।१४।५ को निर्णय त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा सो निर्णय बदर गरी मेरो प्रतिउत्तर एवं पुनरावेदन जिकिरबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रा.डा. बुलन्द थापाले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पेस गरेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा के कस्तो आधार र कारणले गर्दा उपचारमा लापरवाही भएको हो? सोको विश्लेषण र मूल्याङ्कन नगरी भएको जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंको निर्णय प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको निमित्त मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को दफा ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई उपस्थित भए वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश।

पीडितलाई मानसिक भौतिक तथा शारीरिक क्षति पुगेको र अपाङ्ग भएर बाँच्नुपर्ने अवस्थासमेतलाई दृष्टिगत गरी उपचारमा संलग्न डा. बुलन्द थापाबाट निवेदकको दाबीबमोजिम रु. ९,२०,०००/- क्षतिपूर्ति भराउने निर्णय मनासिब देखिन्छ। निवेदकले ब्याजको मागदाबी नलिएको अवस्थामा क्षतिपूर्ति समितिले

चलनचल्तीको ब्याजसमेत क्षतिपूर्ति भराउने भनी मिति २०६२/२/१४ मा गरेको हदसम्मको निर्णय मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म निर्णय बदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८/१२/१३ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत, पाटनले हात्रो अस्पतालको Function पद्धति नबुझी हचुवाको भरमा फैसला गरेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा न्यायिक मनको प्रयोग भएको छैन । वीर अस्पताल र म गरी दुई जनाबाट क्षतिपूर्ति माग गरिएकोमा मबाट मात्र रु.९,२०,०००- विपक्षीलाई दिलाउने भराउने निर्णय भएको छ । विशेषज्ञको राय माग गरिएकोमा सम्बन्धित विशेषज्ञले यकिन राय दिन नसकेको स्थितिमा स्वयम् जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंले नबुझी हचुवा निर्णय गरेको प्रस्टै हुँदाहुँदै पुनरावेदन अदालत, पाटनले मेरो जिकिर खण्डन नगरी मैले लापरवाही गरेको ठहर्याएको समेत ठाउँ हचुवा, आधारहिन एवं पूर्वाग्रही रहेको हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०६८/१२/१३ को फैसला पूर्णतः कानूनी त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा सो फैसला बदर गरी मेरो पुनरावेदन जिकिरबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको डा. बुलन्द थापाले यस अदालतमा पेस गरेको पुनरावेदन पत्र ।

सुरुबाट मुद्दाको कारवाहीका सिलसिलामा विशेषज्ञको राय उपलब्ध गराउन नेपाल मेडिकल काउन्सिलमार्फत लेखिएकोमा उपलब्ध रायमा विशेषज्ञ भनेको चिकित्सकले आफ्नो कुनै राय नै व्यक्त नगरी आफूले राय दिन नसक्ने भनी विशेषज्ञ समिति गठन गर्न अनुरोध गरिएकोमा त्यसतर्फ कुनै थप कारवाही भएको देखिँदैन । प्रतिवादीको गम्भिर लापरवाही वा त्रुटियुक्त उपचारको कारण निवेदकले क्षति बेहोर्नु परेको हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा वैज्ञानिक र प्रमाणिक विश्लेषण हुन जरूरी हुनेमा सो गरेको नदेखिएको र निवेदकले प्रतिवादी डा. बुलन्द थापाका

अतिरिक्त वीर अस्पताललाई समेत विवक्षी बनाई दाबी गरिएको अवस्थामा वीर अस्पतालको हकमा कुनै इन्साफ बोलेको पनि देखिएन । यस अवस्थामा पुनरावेदन अदालतबाट समेत भएको कारवाही एवम् निर्णय त्रुटिपूर्ण भई फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको निमित्त मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई नियमानुसार गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश ।

प्रस्तुत विवादमा जिल्ला क्षतिपूर्ती समितिले मिति २०६६/१२/१४ मा गरेको सक्कल निर्णय पुस्तिका झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भनि यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी बुलन्द थापाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री लोकभक्त रानाले प्रस्तुत मुद्दाको विषय कानून व्यवसायी र अदालतबाट समाधान हुने विषय होइन । यो Complex Matter भएकोले विशेषज्ञ टोली गठन गरी राय लिई निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने हुन्छ । विशेषज्ञको राय बिना फैसला गर्दा न्याय पर्दैन । जहाँसम्म मेरो पक्षले आफू बिदामा बस्दा बिरामीलाई अन्य कुनै विशेषज्ञ डाक्टरको जिम्मा नलगाएको भन्ने सवाल छ, वीर अस्पताल सरकारी अस्पताल हो । त्यहा विशेषज्ञहरूको समूह हुन्छ । Duty Doctor हुन्छ । आफ्नो पालामा अप्रेसन गरेको बिरामीको बारेमा बिदा बस्दा लिखितरूपमा अर्को डाक्टरलाई भन्दै पछि भन्ने होइन । दायाँ खुट्टाको घुँडा पछाडिको भागमा मासुको डल्लो पलाएकोमा उक्त डल्लो फाल्दा तिघ्रामा हुने नशा काटिने कुरा आउँदैन । नशा काटिएमा तुरुन्तै रगत निरन्तर बग्न गई शरीर कालो निलो हुन्छ । निवेदकको Tumor भएकोले खुट्टा नचलेको हो । अतः जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंबाट भएको निर्णयलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला बदर

गरी पुनरावेदन जिकिरबमोजिम गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री विष्णुप्रसाद लामिछाने, श्री कहरसिंह खड्का र श्री नरबहादुर खड्काले प्रतिवादी डाक्टर बुलन्द थापाले पीडित लाई अपरेसन गर्ने क्रममा लापरबाहीपूर्ण व्यवहार गरी कर्तव्य पालनको क्रममा बिरामी प्रति पुरा गर्नुपर्ने कुनै पनि दायित्व निर्वाह गरेको अवस्था छैन । पीडित सुष्मा थापाको दाया घुडा पछाडी बढेको मासुको डल्लो अपरेसन गर्ने क्रममा खुट्टामा Gangrene भएको अवस्थालाई प्रतिवादी डाक्टरले बेवास्ता गरेका छन् । कुनै परिक्षण बिना पीडित को खुट्टाको अपरेसन गर्नुपर्ने निर्णयमा पुगेका प्रतिवादी डाक्टरले सोही अपरेसनको कारण उत्पन्न जटिल र संवेदनशिल अवस्थालाई उपेक्षा गरी लामो बिदामा बसेका छन् । आफूले उपचार गरेको बिरामीको स्वास्थ्य अवस्थाको नियमित Follow Up गर्नुपर्नेमा सो नगरी आफू लामो बिदामा बस्दासमेत अर्को सहकर्मि डाक्टरलाई जिम्मा नदिई लापरबाहीपूर्ण व्यवहार देखाएका छन् । यसकारण पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने ठहर गरी भएको जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति काठमाडौंको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान् अधिवक्ताहरूको उपरोक्त बहस सुनी जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति काठमाडौंको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, पीडितको दायाँ खुट्टाको पछाडिको भागमा मासुको डल्लो पलाएकोमा अपरेसन गरी मासुको डल्लो फाल्ने क्रममा खुट्टाको नशा नै काटिन गई खुट्टा नचल्ने अवस्थामा पुगेको र पछि सोही नशा काटिएको कारणले खुट्टा नै काटेर

फालिएकोले क्षतिपूर्ति दिलाई विपक्षी प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भनी पीडित सुष्मा थापाले जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंमा निवेदन दिएको देखियो । पीडितको उपचारमा भएको लापरबाहीका कारण मानसिक, भौतिक तथा शारीरिक क्षति पुगेको र अपाङ्ग भएर बाँच्नुपर्ने अवस्थासमेतलाई दृष्टिगत गरी उपचारमा संलग्न डाक्टर बुलन्द थापाबाट दाबी बमोजिमको रु.९,२०,०००।- र चलन चल्तीको ब्याजसमेत क्षतिपूर्ति भराउने ठहर्‍याई जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंबाट निर्णय भएको देखियो । सोही निर्णयउपर प्रतिवादीका तर्फबाट निर्णय बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट उक्त निर्णयलाई केही उल्टी गरी चलन चल्तीको ब्याज भराउने गरी गरिएको निर्णयको हदसम्म उल्टी गरी रु.९,२०,०००।- क्षतिपूर्ति भराउने निर्णयलाई सदर गरी फैसला भएको देखिन्छ । सोही फैसलाउपर चित्त नबुझाई प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन गरी प्रस्तुत मुद्दा दायर हुन आएको देखियो ।

३. जिल्ला क्षतिपूर्ति समितिले पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराउने ठहर्‍याई निर्णय गर्दा न्यायिक मनको प्रयोग नगरेको, वीर अस्पतालसमेतबाट क्षतिपूर्ति माग गरिएकोमा मबाट मात्र दिलाउने निर्णय भएको नमिलेको, विशेषज्ञको राय माग गरिएकोमा विशेषज्ञले राय दिन नसकेको स्थितिमा सो नबुझी गरेको हचुवा निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने नै मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ ।

४. मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पीडित सुष्मा थापाले दायाँ खुट्टाको घुँडाभन्दा पछाडि बढेको मासुको डल्लालाई विरेन्द्र अस्पताल स्वास्थ्य परीक्षण गराउँदा त्यहाँबाट वीर अस्पतालका डा. बुलन्द थापालाई रेफर लेटर दिएपछि सोहीअनुसार पीडितको खुट्टाको मासुको डल्लोको Biopsy जाँच गरेपछि पीडितको डा. बुलन्द

थापाद्वारा मिति २०६२।८।२४ गते अप्रेसन गरिएको देखिन्छ । त्यसको दुई दिनपछि डा. बुलन्द थापा राउण्ड जाँचमा आएको अवस्थामा पीडितले खुट्टा चलेन भनेको र अरु डाक्टरहरूलाई पनि देखाएकोमा त्यसलाई डाक्टरले स्वाभाविकरूपमा लिई ६ हप्तामा खुट्टा चल्छ भनी भनिएको देखियो । अप्रेसन पछि विस्तारै खुट्टामा कालो दाग देखा पर्दै आएकोले मिति २०६२।९।२ गते र मिति २०६२।९।७ गते डा. थापाले हेरेको देखिन्छ । पीडितको दाहिने खुट्टाको औंलाको भागदेखि कालो हुँदै माथि बढ्दै आएकोले मिति २०६२।९।२९ मा डा. अशोक बज्राचार्यको युनिटले अप्रेसन गरेर दायाँ खुट्टाको घुँडा मुनि काटिएको तथा केही दिनपछि कालो दाग काटेको ठाउँबाट देखा परी माथितिर सर्न थालेपछि मिति २०६२।१०।१६ मा दोस्रो पटक अप्रेसन गरी घुँडाभन्दा माथिदेखि पीडितको खुट्टा काटिएको देखिन्छ ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा मुख्यरूपमा पीडितको खुट्टा गुम्नुमा प्रतिवादीको लापरवाही थियो वा थिएन र उपचारको क्रममा सावधानी अपनाएको थियो वा थिएन भन्ने विषयमा केन्द्रित रहनुपर्ने देखियो । पीडित सुष्मा थापाको घुँडाभन्दा पछाडिको भागमा Neurofibroma Tumor निकाल्नको लागि अप्रेसन गर्ने युनिटको नेतृत्व गर्ने टिममा डा. बुलन्द थापा नै रहेको देखिन्छ । अप्रेसनपश्चात् उक्त युनिटको इन्चार्जको हैसियतले बिरामीको जाँच परीक्षण र निगरानी गर्ने कर्तव्य युनिट इन्चार्जको हुने देखिन्छ । डा. बुलन्द थापाले पीडितको उपचारको क्रममा निरन्तर जाँच परीक्षण गरेको भन्ने मिसिल संलग्न तथ्यबाट देखिँदैन । निजले आफूले पीडितको उपचारमा सावधानी अपनाएको र पटक-पटक उपस्थित भई निरन्तर चेक जाँच गरेको भनी पुष्टि गर्न सकेको देखिँदैन । स्वास्थ्य उपचारमा संलग्न युनिट इन्चार्जले आफू लामो समय बिदामा बस्दा अर्को डाक्टरलाई सम्पूर्ण विवरणसहित त्यसको जिम्मेवारी सुम्पिएको

नदेखिएको साथै बिरामीले बारम्बार आफ्नो अवस्थाको बारेमा सोधी रहँदा र खुट्टा नै नचल्ने भएपछि सो जानकारी गराउँदासमेत गम्भीरतापूर्वक लिएको भन्ने मिसिलसंलग्न प्रमाणबाट देखिन आउन ।

६. उपचारमा संलग्न चिकित्सकले बिरामीको उपचारको सम्बन्धमा पर्याप्त समय दिई उपचारसँग सम्बन्धित आवश्यक परीक्षण गराउनु पर्ने, उचित परामर्श गर्नुपर्ने, पूर्णरूपले परीक्षण गरेर मात्र शल्यक्रिया गर्नुपर्ने, शल्यक्रिया पछि प्रदान गर्नुपर्ने उचित सेवा प्रदान गर्नुपर्ने, रोगको सही निदान गरी शल्यक्रिया गर्ने, चिकित्सकले शल्यक्रिया गरी शल्यक्रियापश्चात् आवश्यक अन्य कुरामा विचार गर्नुपर्नेमा उपरोक्त कार्यहरू नगरेको कारणबाट बिरामीले यातना भोग्नु परेको परिस्थितिलाई नकार्न सकिने अवस्था देखिँदैन । चिकित्सा पेसामा संलग्न व्यक्तिहरूमा मानवीय संवेदनशीलता हराउँदै गई बिरामीप्रति सरल र उचित व्यवहार नदेखाएको कारणबाट तथा बिरामीहरूलाई प्रदान गर्नुपर्ने सेवामा पर्याप्त समय नदिने प्रवृत्तिको विकास भइरहेको अवस्थामा सोही व्यवहारको शिकार पीडिता भएको देखिन्छ ।

७. नेपाली समाजमा चिकित्सकलाई देवताको रूपमा हेरिने परम्परा रहेको पाइन्छ । तर, सोको विपरीत चिकित्सकको बिरामी प्रतिको संवेदिनशीलतामा कमी आएको देखिन्छ । चिकित्सकलाई समाजले देवता माने तापनि त्यसैको आडमा आफूले जे गर्दा पनि वात लाग्दैन भन्ने सोचबाट अभिप्रेरित भई बिरामीप्रति गर्नुपर्ने व्यवहारमा परिवर्तन आएको कारणबाट नागरिकले स्वास्थ्य सेवामा पाउनु पर्ने उचित व्यवहारबाट टाढा हुँदै गएको देखिन्छ । चिकित्सकलाई सेवाग्राहीहरूले दैविशक्तिको रूपमा ग्रहण गरी व्यवहार गर्ने तर चिकित्सकबाट प्राप्त हुने सेवा भने व्यापारतर्फ परिणत भई दृष्टिकोण र व्यवहारमा फरकपन आइ चिकित्सा सेवामा नै गम्भीर असर पर्न गएको देखिन्छ । चिकित्सा सेवा व्यापार होइन र सौदावाजीको व्यवहार

गर्नुपर्ने पेसा पनि होइन । कतिपय चिकित्सकहरूले बिरामीहरूलाई पर्याप्त परामर्श नगर्ने, आफ्नो लगानी रहेको ल्याबमा पठाई बराबर परीक्षण गर्न लगाउने, पूर्ण परीक्षण नै गरी शल्यक्रिया गर्ने तथा तुरुन्त एन्टिबायोटिक चलाउने गरेको पाइन्छ । प्रायः शल्य चिकित्सकहरूबाट त तुरुन्तै चिरफार नगरी नहुने, जतिसक्दो चाँडो चिरफार गर्नुपर्ने भनी दबाब सृजना गरी मनोवैज्ञानिकरूपले असर पार्ने जस्ता व्यवहारबाट हाम्रो चिकित्सा सेवाले प्रदान गर्न खोजेको सेवा ज्यादै संवेदनशील विषय बन्न गएको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा चिकित्सकहरू सचेत भई मानविय संवेदनशिलता प्रति गम्भीर हुनुपर्ने र स्वास्थ्य उपचार जस्तो कार्यमा कुनै प्रकारको स्वार्थ निहित नभई सेवाभावको भावनाबाट प्रेरित भई सेवा प्रदान गर्नु आजको आवश्यकता र जनचाहना पनि हो ।

८. प्रतिवादीले आफ्नो प्रतिउत्तर पत्रमा बिरामीको Doppler Study वा कुनै अनुसन्धान वा परीक्षण नगरी कालो दाग (Gangrene) देखा पर्नु Thrombosis of the Right Artery को समस्याले भएको हो भनी कसरी पत्ता लाग्यो भन्ने प्रश्नमा निजले Vascular Surgeon लाई Refer गरेपश्चात् सम्बन्धित Vascular Surgeon ले विपक्षीलाई Clinically Examine गरी Thrombosis of the Right Tibial Artery नभएर Popliteal Artery को Thrombosis भएको किटान गर्नु भएको हो र Demarcation Line देखिएपछि मात्र खुट्टा काट्नुपर्ने हुन गएको हो भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । बिरामीको अवस्थाको संवेदनशीलता अध्ययन गरी निरोधात्मक र उपचारात्मक विधि अपनाउनुपर्ने हुन्छ । खुट्टामा कालो दाग देखिएपछि के कारणले गर्दा त्यस्तो दाग देखिन गयो भन्ने विषयलाई गम्भीर अध्ययन गरी त्यसको असर कम गर्नेतर्फ यी पुनरावेदक प्रतिवादी डाक्टरले चासो राखी कुनै पहल गरेको पनि मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन आएन ।

९. नेपालको संविधानको भाग ३ धारा ४४ मा उपभोक्ताको हकलाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ । जसको उपधारा (१) मा “प्रत्येक उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने हक हुनेछ” भन्ने र उपधारा (२) मा “गुणस्तरहीन वस्तु वा सेवाबाट क्षति पुगेको व्यक्तिलाई कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ भन्ने” प्रावधान रहेको देखिन्छ । उपरोक्त संवैधानिक प्रावधानअनुरूप प्रत्येक नागरिकलाई गुणस्तरिय सेवा प्राप्त हुने हक रहेको र त्यस्तो सेवा लिने क्रममा क्षति पुगेको अवस्थामा क्षतिपूर्ति पाउने हक प्रत्येक नागरिकलाई रहने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

१०. प्रस्तुत मुद्दामा पीडित बिरामीलाई उपचारपश्चात् Gangrene देखिएको भनिएको छ । सो रोग सामान्यतया: Weakened Immune System, Vascular Diseases, Smoking, Diabetes, Injury or Surgery (Mistake) को कारणबाट हुने गर्छ । यो रोग Dry, Wet, Gas, Internal र Fournier's गरी ५ प्रकारका हुन्छन् । तर ४० प्रतिशत Wet Gangrene Surgery (अप्रेसन) हुँदा पर्याप्त ध्यान नपुऱ्याएको कारणबाट संक्रमण (Infection) द्वारा हुने र ५० प्रतिशत भने गम्भीर प्रकृतिको चोटपटकसमेतको कारणबाट हुन सक्छ । उपरोक्त कारणहरूबाट Gangrene रोग भई हालेमा अनुसन्धानात्मक Tools (X-Ray वा CT वा MRI वा अन्य) द्वारा शरीरको कुनै ठाउँ वा भागमा के कस्तो संक्रमण छ भनी यकिन गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ । Histopathology Test गर्न Prescribe गरेबमोजिम प्राप्त रिपोर्टमा “..... Necrosis or Features of Malignant Pherphtype identified.....” भनी डा. अशोक जोशी, Consultant Pathologist को मिति ११/२३/२००४ को पत्रबाट केवल Neurofibroma छ भन्ने निचोड उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

११. जबकी प्रस्तुत रिपोर्टहरूका आधारमा

(Gas वा Necrosis वा दुवै) सम्बन्धित अंगको Cell / Tissue को अनुसन्धानद्वारा यथास्थिति पत्ता लगाई थप उपचार वा अप्रेसनको तयारी गर्नुपर्नेमा सो प्रक्रिया अपनाएको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिँदैन। पीडितको उपचारपश्चात् के कारणबाट दायाँ खुट्टामा कालो देखिँदा आयो भन्नेतर्फ यकिन नगरी यकिन रिपोर्टको आधार बिना Gangrene भएको भनी पटक-पटक अप्रेसन गरी पीडितको दायाँ खुट्टा नै गुमाउनु परेको अवस्था देखिन्छ। यसबाट पीडितको उपचारमा संलग्न प्रतिवादी डाक्टर बुलन्द थापाले Duty पालनाको क्रममा आफूले निर्वाह गर्नुपर्ने सामान्य चिकित्सकिय धर्मको पालना नगरेको कारण पीडितको खुट्टा काट्नु परी जिवनभर अपाङ्ग भएर बाच्नु पर्ने स्थितीको सिर्जना भएको देखियो।

१२. पीडितको उपचारको क्रममा प्रतिवादी डाक्टरबाट भएको कमी, कमजोरी र निज प्रतिवादीले पूर्ण सावधानी नअपनाएको कारणले गर्दा पीडितले आफ्नो संवेदनशील अंग नै गुमाउनु परेको अवस्थामा मानसिक, भौतिक तथा शारीरिक क्षति भएकोले क्षतिपूर्ति स्वरूप रु.९,२०,०००।- माग गरेको देखिन्छ। उक्त माग दाबीबमोजिम पीडितलाई भएको क्षति र पीडितले जिवनभर अपाङ्ग भएर बाँच्नुपर्ने आवश्यकतासमेतलाई दृष्टिगत गरी जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौँको मिति २०६६।२।१४ को निर्णयले पीडितलाई रु. ९,२०,०००।- र चलन चल्तीको ब्याजसमेत क्षतिपूर्ति भराउने निर्णय गरेको देखियो। नेपालमा निशुल्क स्वास्थ्य सेवालाई मौलिक हकको रूपमा अंगिकार गरिएको अवस्थामा सहज, सुलभ र गुणस्तरीय सेवा प्राप्त गर्नु नागरिकको हक हो भने त्यस्तो सेवा प्रदान गर्नु चिकित्सकको कर्तव्य पनि हो। कहिले काहीँ केही चिकित्सकको सामान्य त्रुटिबाट पवित्र सेवाको रूपमा रहेको समग्र चिकित्सा सेवामा प्रतिकूल असर पर्न गएको देखिन्छ। यो सेवा

जिम्मेवार हुन नितान्त आवश्यक पनि छ। कहिले काहीँ चिकित्सकहरूबाट गैर जिम्मेवारपूर्ण व्यवहारको प्रदर्शन गर्नु, नियमन र नियन्त्रणको उचित व्यवस्थापन नहुनु, असर पुगेका उपभोक्ता तथा सेवाग्राहीले स्वच्छ सुनुवाई गरिने तथा उचित क्षतिपूर्तिको व्यवस्था नभएकै कारणबाट चिकित्सा सेवामा प्रतिकूलता देखिन गएको हो। चिकित्सकले गलत सेवा प्रदान गरेको वा लापरवाहीपूर्ण कार्य गरेको कारणबाट उपभोक्तालाई असर वा हानि नोक्सानीको पुग्न गएको अवस्थामा क्षतिपूर्ति पाउनु पीडित उपभोक्ताको कानूनी अधिकार पनि हो। केही चिकित्सकको लापरवाही र गलत उपचारको कारणले चिकित्सा सेवाप्रति पर्न गएको नकारात्मक सोचलाई नजरअन्दाज गर्नसमेत सकिँदैन। कुनै चिकित्सकले लापरवाही तथा गलत सेवा प्रदान गरी उपभोक्तालाई क्षति पुग्न गएको अवस्थामा क्षतिपूर्ति भराउने कानूनी व्यवस्थासहित उपभोक्ता संरक्षण ऐन जारी भएको पाइन्छ। सोही उपभोक्ता संरक्षण ऐनअनुसार क्षतिपूर्तिर्तर्फ दाबी लिएको अवस्थालाई न्यायोचितरूपबाट हेरिनु पर्ने नै हुन्छ। त्यसरी दाबी लिएको अवस्थामा चिकित्सकले लापरवाही गरेको वा गलत उपचार गरेको अवस्थामा पनि अरु चिकित्सकले गलत तथा लापरवाही भएको भनी प्रतिवेदन दिन इन्कार गर्ने वा प्रतिवेदन नै दिन नचाहने कारणले उपभोक्ता मारमा परेको र गलत तथा लापरवाही गर्नेले उन्मुक्ति पाउँदै जाँदा यस्तो नराप्रो प्रवृत्तिले प्रोत्साहन पाउने नभई चिकित्सा सेवामा नकारात्मक असर पर्न जाने हुन्छ। अब यस्तो गम्भिर मर्कालाई न्यायको रूपबाट विचार नगर्दा सर्वदा उपभोक्तालाई चर्को मार पर्न जाने हुन्छ जसको कारणबाट धन र स्वास्थ्यको समेत अपूरणीय क्षति हुन जान्छ।

१३. उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा २२ ले "... क्षतिपूर्तिको निमित्त परेको उजुरीउपर

छानबिन गरी क्षतिपूर्ति समितिले उपभोक्तालाई हानि नोक्सानी पुग्न गएको ठहर गरेमा हानि नोक्सानीको आधारमा क्षतिपूर्तिबापतको रकम उपभोक्ता वा निजको हकवालालाई दिलाउने” भन्ने प्रावधान उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त प्रावधानअनुरूप उपभोक्ताले भोग्नु परेको हानि नोक्सानीको आधारमा क्षतिपूर्ति पाउन सक्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ । तथापि यस उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ ले पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराउँदा सोको ब्याजसमेत भराउनु पर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको देखिँदैन । यसको साथै पीडित निवेदकले क्षतिपूर्ति माग गर्दा सोको ब्याजसमेत भराइ पाउनेतर्फ कुनै माग गरेको पनि देखिँदैन । यस्तोमा क्षतिपूर्तिको सन्दर्भमा पीडित लाई ब्याजसमेत भराउनेतर्फ केही बोली रहनु पर्ने देखिएन ।

१४. वीर अस्पतालसमेतबाट क्षतिपूर्ति माग गरिएकोमा मबाट मात्र क्षतिपूर्ति दिलाउने निर्णय भएको नमिलेको भन्ने पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पीडितको अपरेसनको क्रममा वीर अस्पतालको कारणबाट कुनै लापरबाही भएको कुरा मिसिल संलग्न तथ्यहरूबाट पुष्टि हुन आएको देखिँदैन । वीर अस्पतालको कारणबाट पीडितको उपचारमा लापरबाही भएको भन्ने कुरा प्रमाणित हुने तथ्यहरू यी प्रतिवादीबाट पेस हुन सकेको पनि नदेखिँदा वीर अस्पतालबाट समेत पीडित लाई क्षतिपूर्ति भराउनु पर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१५. विशेषज्ञको राय माग गरिएकोमा विशेषज्ञले राय दिन नसकेको स्थितिमा सो नबुझी गरेको हचुवा निर्णय गरेको भन्ने पुनरावेदन जिकिरको सन्दर्भमा हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा विशेषज्ञको राय माग भई मेडिकल काउन्सिलको च.नं. ५६/०६५-०६६ मिति २०६५/४/१७ को पत्रबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमा प्रेषित विशेषज्ञको रायमा ठोस आधार र कारण उल्लेख नगरी पीडितको खुट्टा

दोस्रो पटक अपरेसन गरी काटिएको र यस विषयमा थप यकिन गर्नको लागि विशेषज्ञ सर्जनहरूको कमिटी गठन गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको देखियो । पीडितको उपचारको क्रममा खुट्टा गुमाउनु परेको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । निज पीडितको खुट्टामा प्रतिवादी डाक्टरबाट अपरेसन भए पछि के कति कारणले कालो हुँदै गयो भन्नेतर्फ यकिन नगरी पटक-पटक अपरेसन गरी खुट्टा काटिएको कुरा प्रमाणित भइरहेको हुँदा विशेषज्ञ सर्जनहरूको कमिटी गठन नगरेकै आधारबाट मात्र प्रतिवादी डाक्टरले उन्मुक्ति पाउन सक्ने स्थिति रहेको देखिँदैन । यसर्थ विशेषज्ञको राय नबुझी निर्णय गरेको भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१६. जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंले पीडितको उपचारको क्रममा निजको अंगमा गम्भीर हानि नोक्सानी भई दायौं खुट्टासमेत गुमाउनु परेको अवस्थामा उपचारमा लागेको खर्च र अपाङ्ग हुनु परेकोले जीवन निर्वाह गर्नका लागि न्यूनतम रकमसमेत गरी रु.९,२०,०००।- माग गरेकोमा सो हदसम्म क्षतिपूर्ति समितिको निर्णय मनासिब देखिन्छ । जहाँसम्म चलन चल्तीको ब्याजसमेत भराउने गरी निर्णय भएको हदसम्म नमिलेको भनी बदर गर्ने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसलामा कानूनी त्रुटि रहेको देखिएन ।

१७. अतः माथि विवेचित आधार र कारणहरूबाट निवेदन मागबमोजिम पीडितलाई रु. ९,२०,०००।- (रु.नौ लाख बीस हजार मात्र) र चलन चल्तीको ब्याजसमेत प्रतिवादी डाक्टर बुलन्द थापाबाट भराउने गरी जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति, काठमाडौंको मिति २०६६।२।१४ को निर्णयमा चलन चल्तीको ब्याज भराउने हदसम्म बदर गरी पीडितलाई रु. ९,२०,०००।- क्षतिपूर्ति भराउने निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।१२।१३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक

प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सकदैन । दायरीको
लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. मीरा खड्का

इजलास अधिभूत : कपिलमणि गौतम
इति संवत् २०७३ साल चैत २९ गते रोज २ शुभम् ।



निर्णय नं. ९८१५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
फैसला मिति : २०७३।९.२।९५
०७०-८।-०५९५

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

पुनरावेदक / विपक्षी : झापा जिल्ला, शरणामति गाउँ
विकास समिति वडा नं.५ स्थित जनता उच्च
माध्यमिक विद्यालय, शरणामति झापासमेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / निवेदक : झापा जिल्ला, शरणामती गाउँ
विकास समिति वडा नं. ५ स्थित जनता उच्च
माध्यमिक विद्यालयका शिक्षक तारानाथ
रिजाल

- नियुक्त हुन योग्यता पुग्ने शिक्षकहरूको
वृत्ति विकासलाई नै अवरुद्ध हुने गरी
लामो अवधिसम्म पद रिक्त राखी अस्थायी
शिक्षकलाई निमित्त दिई कार्य सञ्चालन
गरी रहनु वाञ्छनीय नहुने ।
- कानूनको परिपालना नगरी कानूनले
दिएको छुट वा सुविधालाई निश्चित स्वार्थ
पूर्तिका लागि प्रयोग गर्नु भनेको कानूनकै
उल्लङ्घन गर्नु हो । कानूनले दिएको
सुविधा उपयोगको अवस्था कानूनको पूर्ण
पालनाबाट मात्र स्वीकार्य हुने ।

(प्रकरण नं. ५)

- स्थायी शिक्षक भइरहेको अवस्थामा
अस्थायी शिक्षकलाई विद्यालयको
प्रधानाध्यापक जस्तो महत्त्वपूर्ण पदमा
कार्य गरिरहन दिनु शिक्षा नियमावलीको
उल्लिखित व्यवस्था र प्रधानाध्यापकको
काम, कर्तव्य र अधिकारलाई अनदेखा
गरेको हुन्छ । रिट निवेदक निज अस्थायी
शिक्षक लेखनाथ सुवेदी भन्दा वरिष्ठ र
स्थायी पदमा नियुक्ति भइरहेको भन्ने
देखिन्छ । लामो समयसम्म अस्थायी
शिक्षकलाई महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी दिन
सक्ने स्वविवेकीय अधिकार व्यवस्थापन
समितिलाई शिक्षा नियमावलीले दिएको
नपाइने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक / विपक्षीको तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / निवेदकको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- शिक्षा नियमावली, २०५९

सुरु फैसला गर्ने:

मा.मुख्य न्या.श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
मा.न्यायाधीश श्री उदय प्रकाश चापागाई

आदेश

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर आदेश यसप्रकार छ:

म निवेदक मिति २०४६ सालदेखि माध्यमिक विद्यालय अस्थायी शिक्षकमा नियुक्ति भई भद्रकाली माध्यमिक विद्यालयको हवरा-२ झापामा दरबन्दी भई २०५२।१२।७ बाट जनता माध्यमिक विद्यालय, शरणामतिमा सरुवा भई हालसम्म निरन्तर कार्यरत छु। सो विद्यालयमा मभन्दा वरिष्ठ अरु कुनै स्थायी शिक्षक छैनन्। मैले मुख्य विषय इतिहासमा मानविकीमा माष्टर डिग्री र नेपाली विषयमा शिक्षा शास्त्रमा पनि डिग्री गरेको छु। हालसम्म उक्त विद्यालयमा प्रधानाध्यापक नभएकोले विपक्षी नं.४ का अस्थायी शिक्षक लेखनाथ सुवेदीले निमित्त प्र.अ.भई शैक्षिक तथा आर्थिक प्रशासन चलाई आउनु भएको छ। म मिति २०६१।१।१० बाट माध्यमिक विद्यालय दरबन्दीमा स्थायी भई मिति २०६१।६।२४ बाट माध्यमिक विद्यालय द्वितीयमा बढुवा भएको योग्यतम् वरिष्ठतम शिक्षक हुँदाहुँदै कनिष्ठ र अस्थायी शिक्षकलाई प्रधानाध्यापक प्राचार्यको जिम्मेवारी दिन शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ९२ (१२) ले नमिल्ने भएकोले मलाई प्रधानाध्यापकको जिम्मेवारी दिनु भनी मैले विपक्षी नं.२ समक्ष मिति २०६१।४।१४ मा निवेदन गरेकोमा मिति २०६१।५।४ मा विपक्षी नं.२ को बैठक बसी हाल बहालवाला प्राचार्यलाई नै केही शैक्षिक सत्रसम्म लैजाने भनी निर्णय गरेको तथा त्यसपछि पुनः मिति २०६१।५।१० मा विपक्षी नं.२ को बैठक बसी लेखनाथ सुवेदीलाई नै प्राचार्य

पदमा निरन्तरता दिने भनी निर्णय गरेबाट शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९२(१२) ले मैले निमित्त प्र.अ.(प्राचार्य) भई काम गर्न पाउने कानूनी अधिकारमा कुठाराघात गरेको र मैले पेसा व्यवसाय गर्न पाउने नागरिक अधिकारमा समेत बाधा गरेकोले उक्त नियमावलीविपरीत गरेको मिति २०६१।५।४ को बैठकको निर्णय नं.१ तथा ऐ.को मिति २०६१।५।१० को बैठकको निर्णय नं.१ लाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षीहरू १, २, ३, ४, ५ र ६ का नाममा म रिट निवेदकलाई प्रधानाध्यापकको स्थायी पदपूर्ति नभएसम्मको लागि निमित्त प्रधानाध्यापकको जिम्मेवारी दिई कानूनबमोजिमको काम काज गर्न दिनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ। साथै योग्यता नपुगेको विपक्षी लेखनाथ सुवेदीलाई यो रिट निवेदनमा अन्तिम आदेश नभएसम्म काम गरी रहन दिँदा विद्यालयको आर्थिक क्रियाकलापमा समेत प्रतिकूल असर पर्ने भएको र मेरो शिक्षा नियमावलीले दिएको अधिकार कुठाराघात भइरहने हुँदा विपक्षी लेखनाथ सुवेदीलाई निमित्त प्र.अ.को हैसियतले कुनै पनि शैक्षिक, प्रशासनिक र आर्थिक कारोबार नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा तत्काल अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६१।८।६ को निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश किन जारी गर्नु नपर्ने हो ? जारी गर्नु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए सोको सबुद प्रमाणसहित बाटाको म्यादबाहेक १५(पन्ध्र) दिनभित्र विपक्षी नं.५ र ६ ले पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, इलाममार्फत र अन्य विपक्षी नं. १, २, ३ र ४ नं. ले आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी म्याद सूचना जारी गरी पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि

नियमानुसार गरी पेस गर्नु । साथै निवेदकले अन्तरिम आदेशसमेतको माग गरेको देखिँदा विपक्षीहरूसमेतलाई राखी छलफल गर्नुपर्ने हुँदा मिति २०६९।८।२७।४ गतेका दिन अन्तरिम आदेश जारी गर्ने नगर्ने सम्बन्धमा छलफल हुने हुँदा सो दिन उपस्थित हुनका लागि सोको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९।८।७।५ को आदेश ।

यसमा रिट निवेदकको पहिलो पेजको २० औं हरफ, दोस्रो पानाको तेह्रौं हरफ र प्रकरण नं. २ को पहिलो हरफमा नियम ९३ (१२) हुनुपर्नेमा कम्प्युटर गर्दा भूलवश ९२(१२) हुन गएकोले भूल सच्याई पाउँ भन्ने निवेदकको दाबी हुँदा निवेदन माग दाबीबमोजिम नै पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम २० अनुसार रिट निवेदनमा उल्लिखित नियम ९२(१२) को सट्टा ९३(१२) कायम गरी भूल सुधार गरिदिएकोछ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९।८।१०।१ को आदेश ।

जनता माध्यमिक विद्यालय, शरणामतिको रिक्त प्र.अ.पदमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको मिति २०५४।१।१९ को निर्णयबमोजिम जिल्ला शिक्षा कार्यालय, झापाको च.नं.२६६५ मिति २०५५।१।३ को पत्रबाट उक्त विद्यालयका माध्यमिक तह अस्थायी शिक्षक लेखनाथ सुवेदीलाई अर्को व्यवस्था नभएसम्मको लागि नि.प्र.अ.को जिम्मेवारी दिइएको, विपक्षी तारानाथ रिजाल मिति २०५२।१२।७ मा सो विद्यालयमा सरुवा भई गएको, उक्त विद्यालयका तत्कालीन नि.प्र.अ.धनपति रिजालले अस्वस्थताको कारण जनाई विद्यालय व्यवस्थापन समितिको मिति २०५४।१।१८ को निर्णयबमोजिम लेखनाथ सुवेदीलाई नि.प्र.अ.को जिम्मेवारी दिएको र सो अवधिमा रिट निवेदकले नि.प्र.अ. लेखनाथ सुवेदीलाई स्वीकार गरी सो मितिदेखि हालसम्म कार्यरत रहेको, शिक्षा नियमावली २०५९ को नियम ९३ को उपनियम

(१२) मा “सामुदायिक विद्यालयमा प्रधानाध्यापक अनुपस्थित भएमा वा कुनै कारणले प्रधानाध्यापकको पद रिक्त भएमा प्रधानाध्यापक उपस्थित नभएसम्म वा प्रधानाध्यापकको पदपूर्ति नभएसम्मका लागि सो विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकहरू मध्ये वरिष्ठतम स्थायी शिक्षकले निमित्त प्रधानाध्यापक भई काम गर्नेछ” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको तर उक्त विद्यालयमा प्रधानाध्यापकको पदमा नि.प्र.अ.लेखनाथ सुवेदी कार्यरत रहेको र विद्यालय व्यवस्थापन समितिले सोही नियमको उपनियम (२) बमोजिम प्रधानाध्यापकको पदपूर्तिको दरखास्त आह्वान गरेको अवस्था नभएको, विद्यालय व्यवस्थापन समितिले पटक पटक निर्णय गरी लेखनाथ सुवेदीलाई नै नि.प्र.अ.पदमा निरन्तरता दिने निर्णय गरेको र शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९३ मा व्यवस्था भएबमोजिम प्रधानाध्यापक छनौट हुन बाँकी रहेको अवस्थामा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गरी रहनु पर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला शिक्षा कार्यालय, झापाका तर्फबाट नि.जिल्ला शिक्षा अधिकारी अशोककुमार कालाखेतीलै पेस गरेको लिखित जवाफ ।

यसमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाट साबिकबमोजिम नै कार्य सञ्चालनमा निरन्तरता दिइएको देखिएकाले हाल अन्तरिम आदेश जारी गरी रहनु परेन, मिसिल नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९।८।२७।४ को आदेश ।

म लिखित जवाफकर्ता लेखनाथ सुवेदी श्री जनता माध्यमिक विद्यालय, शरणामति झापामा २०४८।९।२९ गते निजी स्रोतबाट अस्थायी शिक्षकको रूपमा नियुक्ती भई सोही मितिदेखि प्र.अ.को कामकाजसमेत गरी आएको छु, सोपश्चात विद्यालय सञ्चालक समितिको मिति २०४९।१।६ को निर्णयअनुसार निजी स्रोतबाट अस्थायी नियुक्ति दिने

प्रक्रिया पुरा गरी काम गरी आई मिति २०५१।३।१४ च.नं.४५७८ बाट सरकारी दरबन्दीमा नियुक्ति पाई हालसम्म नियमितरूपमा वहाल रही आएको छु । मिति २०५४ सालमा विद्यालयका प्रधानाध्यापक धनपति रिजाल अस्वस्थताका कारण बिदामा बस्नुपर्ने भई विद्यालयको दैनिक शैक्षिक प्रशासनिक तथा आर्थिक पक्षसमेत निरन्तर सञ्चालन गर्ने गरी विद्यालय व्यवस्थापन समितिको मिति २०५४।१।१९ को निर्णयअनुसार म लिखित जवाफ कर्ता लेखनाथ सुवेदीलाई निमित्त प्र.अ.को जिम्मेवारी दिइएकोमा सो नियुक्तिलाई जिल्ला शिक्षा कार्यालय, झापाले समेत समर्थन गरी नियमित कामकाज गरी आएकोमा धनपती रिजालले राजीनामा दिएपश्चात जिल्ला शिक्षा कार्यालय, झापाले मिति २०५५।१।३ मा च.नं.२६६५ बाट अर्को व्यवस्था नभएसम्म नि.प्र.अ.भई कामकाज गर्ने भन्ने पत्र दिएकोले सोहीबमोजिम हालसम्म नि.प्र.अ.को हैसियतले कामकाज गरी आएको हुँदा निवेदन जिकिर खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत र निवेदकले मिति २०६९।५।४ र २०६९।५।१० को निर्णय बदर गरी पाउन निवेदन गरे तापनि निवेदक तारानाथ रिजाल यस विद्यालयमा स्थायी नियुक्ति भई आउँदासमेत लेखनाथ सुवेदीले निमित्त प्र.अ.को कामकाज गरी रहेको र यस जनता उच्च माध्यमिक विद्यालयको विद्यालय व्यवस्थापन समितिले हालसम्म प्रधानाध्यापकको लागि आवश्यकता महसुस गरी शिक्षा नियमावली, २०४९ बमोजिम दरखास्तसमेत आह्वान गरेको अवस्था छैन । केवल रिट निवेदकले प्राचार्य पदमा नियुक्ति पाउँ भनी व्यवस्थापन समितिसमक्ष दिएको निवेदनमा हाल निमित्त प्र.अ.बाट नै काम चलाउने, प्राचार्य विद्यालयको विभिन्न कारणले नियुक्ति नगर्ने भनी गरेको निर्णयलाई हाल लेखनाथ सुवेदीलाई नियुक्ति दिइयो, तारानाथलाई दिइएन भनी अनुमान गर्न मिल्ने होइन । व्यवस्थापन समितिले आवश्यकता महसुस गरेका बखत सो प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने नै

छ । हाल सो प्रक्रियामा जानुपर्ने अवस्थाको आवश्यकता नदेखी विद्यालय व्यवस्थापन समितिले प्र.अ.नियुक्ति प्रक्रिया नबढाएको मात्र हुँदा मिति २०६९।५।४ र २०६९।५।१० को निर्णयले विपक्षीलाई केही असर नपरेको र विद्यालय व्यवस्थापन समितिले नयाँ प्र.अ.को आवश्यकता महसुस गरी दरखास्त आह्वान गरेको बखत विपक्षीको हक सुरक्षित नै रहने हुँदा उक्त निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन । निवेदन खारेज गरिपाउँ तथा हाल प्र.अ.भएर काम गर्न पाउँ भन्ने विपक्षीको विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा निवेदनसमेत नपरेकोले परमादेशको आदेश जारी गरी रहनु पर्ने नहुँदा सोसमेत खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय, शरणामती विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष रूद्र बजगाई र ऐ. उच्च माध्यमिक विद्यालयका निमित्त प्रधानाध्यापक (प्राचार्य) लेखनाथ सुवेदीको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

यसमा उल्लिखित ऐन कानूनको बर्खिलाप गरी विपक्षी लेखनाथ सुवेदीलाई निमित्त प्रधानाध्यापक पदमा काम गर्न दिएको समेतको विपक्षी जनता उच्च माध्यमिक विद्यालयको व्यवस्थापन समितिको मिति २०६९/५/४ को निर्णय नं.१ तथा २०६९/५/१० को निर्णय नं.१ उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुन्छ । अब शिक्षा नियमावली, २०५६ को नियम ९३(१२) अनुसार प्रधानाध्यापकको पदपूर्ति नभएसम्मका लागि योग्यता पुगेकालाई निमित्त प्रधानाध्यापकको पदमा कामकाज गर्न दिनु भनी विपक्षी विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा सोका अध्यक्ष एवं विपक्षी विद्यालयका नाममा समेत परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९/११/९ को आदेश ।

पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसलामा चित्त बुझेन । पुनरावेदक निमित्त प्राध्यानाध्यापक लेखनाथ सुवेदी मिति २०४९/९/६ बाट शिक्षक पदमा कार्यरत रही बोटानी र Sociology दुईवटा

विषयमा स्नातकोत्तर उत्तीर्ण एवं अस्थायी नै भए पनि वरिष्ठतम शिक्षक रहेको, मिति २०५४/११/१८ देखि निमित्त प्र.अ. नियुक्त भई कुशलतापूर्वक विद्यालय सञ्चालन गरी आएको र निजले कुशलतापूर्वक विद्यालयको नेतृत्व प्रदान गरेको कारण विद्यालयको स्तर उन्नती भएको, शिक्षक विद्यार्थी अभिभावकबीच समन्वय र नियन्त्रण कायम गर्न सफल भएको र विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई योग्य कुशल शिक्षकमध्येबाट प्रधानाध्यापक तथा निमित्त प्रधानाध्यपक नियमावलीको निश्चित प्रक्रिया पूरा गरी नियुक्त गर्ने अधिकार भएअनुरूप शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९३(१२) मा व्यवस्थित वैकल्पिक व्यवस्था अनुरूप ९३(१६) मा व्यवस्थित (छैठौं संशोधन २०६७) कानूनी प्रावधानअनुरूप मिति २०६९/५/४ तथा मिति २०६९/५/१० को निर्णयबाट पुनः वरिष्ठतम शिक्षक लेखनाथ सुवेदीलाई निमित्त प्रधानाध्यापकमा नियुक्त गरिएको हो । नियुक्ति गर्दा कानूनको बाध्यात्मकरूपमा पालना नगरिएको भनी लिइएको निर्णयाधार मिलेको छैन । शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९३(१२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको प्रावधानले वरिष्ठतम अस्थायी शिक्षक पनि निमित्त प्रधानाध्यापक हुन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । विद्यालय क्षेत्र सुधार योजनाको पारित नीति SSPR को पृष्ठ ८२ मा पनि विद्यालयको प्रधानाध्यापक हुनका लागि तोकिएको न्यूनतम योग्यता पुगेका सबै शिक्षक र कार्यरत प्रधानाध्यात्मक सहभागी हुन पाउने भन्ने व्यवस्थालाई बेवास्ता गरी निर्णय भएको छ । पुनरावेदक नि.प्र.अ. लेखनाथ सुवेदी उक्त विद्यालयको अस्थायी भए पनि वरिष्ठतम शिक्षक हो । शिक्षा नियमावलीले प्रधानाध्यापकको पदावधि ५ वर्षको हुने र निज पुनः सो पदमा नियुक्त हुन सक्ने व्यवस्था छ । निजले निर्वाह गरेको भूमिका र जनभावनाअनुरूप प्रोत्साहन स्वरूप कानूनबमोजिम नियुक्ति गरिएको हुँदा सोतर्फ दृष्टि नपुर्चाई गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला

त्रुटिपूर्ण रहेको र उक्त विद्यालय व्यवस्थापन समितिको निर्णयले रिट निवेदकको हक अधिकारमा कुनै असर पर्ने अवस्था नभएकोले रिट जारी हुने गरी भएको आदेश बदर गरी पुनरावेदन जिकिरबमोजिम विपक्षीको रिट निवेदन खारेज हुने गरी हक इन्साफ पाउँ भन्ने यस अदालतमा दायर पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरियो ।

यसमा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९३ को उपनियम (१२) विपरीत विद्यालयमा वरिष्ठतम शिक्षक हुँदाहुँदै कनिष्ठ अस्थायी शिक्षक विपक्षी लेखनाथ सुवेदीलाई विद्यालयको निमित्त प्रधानाध्यापक पदमा कामकाज गर्न दिएकोसमेतको विपक्षी विद्यालय व्यवस्थापन समितिका निर्णयहरू र सोबमोजिमका काम कारवाहीसमेत विधिसम्म नभएकाले बदर गरी म रिट निवेदकलाई प्रधानाध्यापकको स्थायी पदपूर्ति नभएसम्मको लागि निमित्त प्रधानाध्यापकको जिम्मेवारी दिई कानूनबमोजिमको कामकाज गर्न दिनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन र निज विपक्षीमध्येका लेखनाथ सुवेदीलाई निमित्त प्रधानाध्यापकको रूपमा रिट निवेदकले २०५४ सालदेखि नै स्वीकार गरेको तथा प्रधानाध्यापक छनौट हुन बाँकी रहेको अवस्थामा रिट जारी हुनुपर्ने हैन भन्ने विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, झापाको तथा यस विद्यालयको व्यवस्थापन समितिले हालसम्म आवश्यकता महसुस गरी प्रधानाध्यापकको लागि शिक्षा नियमावलीबमोजिम दरखास्त आह्वान गरेको छैन । विपक्षीले प्रधानाध्यापकको लागि दरखास्त लगाएको समेत देखिँदैन । निवेदकले प्राचार्य पदमा नियुक्ति पाउँ भनी विद्यालय व्यवस्थापन समितिसमक्ष दिएको निवेदनमा हाल नि.प्र.अ. बाट नै काम चलाउने, विद्यालयको विभिन्न कारणले प्राचार्य नियुक्ति नगर्ने भनी गरेको निर्णयलाई अन्यथा अनुमान गर्न मिल्ने होइन ।

हाल व्यवस्थापन समितिले प्रधानाध्यापकको नियुक्ति प्रक्रिया अगाडि नबढाएको मात्र हुँदा आवश्यकता महसुस गरेका बखत सो प्रक्रिया अवलम्बन हुने नै हुँदा विद्यालय व्यवस्थापन समितिले गरेको मिति २०६९/५/४ र २०६९/५/१० को निर्णयले विपक्षीलाई केही असर नपरेको र विद्यालय व्यवस्थापन समितिले नयाँ प्रधानाध्यापकको आवश्यकता महसुस गरी दरखास्त आह्वान गरेका बखत विपक्षी रिट निवेदकको हक सुरक्षित नै रहने हुँदा उक्त निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन। निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, निमित्त प्रधानाध्यापक (प्राचार्य) को संयुक्त लिखित जवाफ रहेको प्रस्तुत निवेदनउपर सुनुवाई हुँदा निवेदन मागबमोजिम विद्यालय व्यवस्थापन समितिको मिति २०६९/५/४ को निर्णय नं.१ तथा मिति २०६९/५/१० को नि.नं. १ उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने भनी शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९३(१२) अनुसार प्रधानाध्यापकको पदपूर्ति नभएसम्मका लागि योग्यता पुगेकालाई निमित्त प्रधानाध्यापकको पदमा कामकाज गर्न दिनु भनी परमादेश जारी हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, इलामबाट भएको आदेशउपर चित्त नबुझी विपक्षीहरूको यस अदालतमा संयुक्त पुनरावेदन पत्र दायर हुन आएको देखियो। तत्सन्दर्भमा पुनरावेदन अदालत, इलामबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन? पुनरावेदक विपक्षीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने, नपुग्ने के हो? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विद्यालयमा वरिष्ठतम र स्थायी शिक्षक हुँदा हुँदै कनिष्ठ र अस्थायी हाल निमित्त प्रधानाध्यापक पदमा कार्यरत शिक्षक लेखनाथ सुवेदीलाई नै निरन्तरता दिने गरी भएको विद्यालय व्यवस्थापन समितिको मिति २०६९/५/४ र मिति २०६९/५/१० को निर्णय बदर गरी स्थायी पदमा कार्यरत रिट निवेदकलाई सो पदमा जिम्मेवारी दिनका लागि परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने नै मुख्य

निवेदन जिकिर रहेको देखियो। शिक्षा नियमावली, २०५९ बमोजिम योग्यता पुगेको व्यक्तिलाई नियुक्ति नगरी योग्यता नै नभएको अस्थायी शिक्षकलाई प्रधानाध्यापक नियुक्ति गरिएको भनी उल्लिखित आदेश जारी हुनुपर्ने भनी विवादको मुख्य विषय रहेको देखिन्छ।

३. तत् सन्दर्भमा विद्यमान कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा शिक्षा नियमावली, २०५९ को परिच्छेद १७ को नियम ९३ को उपनियम (१) देखि (१६) सम्म प्रधानाध्यापकसम्बन्धी व्यवस्थाको उल्लेख रहेको देखियो। उक्त नियमको उपनियम (१) मा "विद्यालयको प्राज्ञिक तथा प्रशासकीय प्रमुखको रूपमा काम गर्न प्रत्येक विद्यालयमा एक जना प्रधानाध्यापक रहने" उपनियम (२) देखि (७) सम्म व्यवस्थापन समितिले सामुदायिक विद्यालयमा रिक्त प्रधानाध्यापक पदमा नियुक्तिको लागि निश्चित शैक्षिक योग्यता किटान गरी सम्बन्धित विद्यालयको सम्बन्धित तहमा कार्यरत स्थायी शिक्षकहरू मध्येबाट दरखास्त आह्वान गर्नेछ भनी नियुक्तिको प्रक्रियासमेत निर्धारण गरी व्यवस्था गरिदिएको पाइयो। त्यसका अतिरिक्त उक्त नियमको उपनियम (८) मा "प्रधानाध्यापकको पदावधि ५(पाँच) वर्षको हुनेछ र निज पुनः सो पदमा नियुक्त हुनेछ" भन्ने व्यवस्थासमेत गरेको देखियो।

४. प्रस्तुत विवादमा निवेदक तारानाथ रिजाल माध्यमिक विद्यालय दरबन्दीको स्थायी शिक्षक रहेका र विपक्षीमध्येका निमित्त प्रधानाध्यापक लेखनाथ सुवेदी सोही विद्यालयका अस्थायी शिक्षक रहेको कुरामा विवाद देखिएन। अस्थायी शिक्षक भएपनि निज निवेदक सरूवा भई यस विद्यालयमा आउँदा नै आफू निमित्त प्रधानाध्यापक पदमा कार्यरत रहिरहेको, विद्यालय व्यवस्थापन समितिले आफूलाई नै जिम्मेवारी दिई निमित्त प्रधानाध्यापकमा निरन्तरता दिइरहेको तथा प्रधानाध्यापकको पदपूर्ति प्रक्रिया नै सुरु नभएकोले निवेदन मागबमोजिम गर्नुपर्ने होइन

भनेतापनि उक्त प्रधानाध्यापक पदमा रहन आफ्नो योग्यता पुगेको वा स्थायी शिक्षक हुँ भनी भन्न सकेको देखिँदैन । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा प्रधानाध्यापक पदमा नियुक्तिका लागि स्थायी शिक्षक पदमा कार्यरत रहनुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको भने देखिन्छ ।

५. सोही नियमको उपनियम (१२) मा "सामुदायिक विद्यालयमा प्रधानाध्यापक अनुपस्थिति भएमा वा कुनै कारणले प्रधानाध्यापकको पद रिक्त भएमा प्रधानाध्यापक उपस्थित नभएसम्म वा प्रधानाध्यापकको पद पूर्ति नभएसम्मका लागि सो विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकहरू मध्ये वरिष्ठतम स्थायी शिक्षकले निमित्त प्रधानाध्यापक भई काम गर्नेछ" भन्ने उल्लेख छ । यो व्यवस्थाले स्पष्टरूपमा कुनै कारणबाट प्रधानाध्यापकको पद रिक्त भएमा तत्काल काम चलाउनका लागि निमित्त प्रधानाध्यापक तोकिएको कार्य सुचारु गर्नुपर्ने कुरालाई निर्देशित गरेको देखिन्छ । यसको अर्थ प्रधानाध्यापक पदको नियुक्ति प्रक्रिया नै रोकी निमित्त प्रधानाध्यापकबाट अनन्त कालसम्म काम चलाउन सकिन्छ भन्ने होइन । नियुक्त हुन योग्यता पुग्ने शिक्षकहरूको वृत्ति विकासलाई नै अवरुद्ध हुने गरी लामो अवधिसम्म पद रिक्त राखी अस्थायी शिक्षकलाई निमित्त दिई कार्य सञ्चालन गरी रहनु वाञ्छनीय हुँदैन । कानूनको परिपालना नगरी कानूनले दिएको छुट वा सुविधालाई निश्चित स्वार्थ पूर्तिको लागि प्रयोग गर्नु भनेको कानूनकै उल्लङ्घन गर्नु हो । कानूनले दिएको सुविधा उपयोगको अवस्था कानूनको पूर्ण पालनाबाट मात्र स्वीकार्य हुन्छ ।

६. प्रस्तुत विवादमा उक्त विद्यालयको प्रधानाध्यापकको पद मिति २०५४/११/१८ देखि नै रिक्त रहिरहेको भन्ने विपक्षी पुनरावेदकको सुरुको लिखित जवाफबाट नै खुलिरहेको देखिन्छ । रिक्त रहेको प्रधानाध्यापक जस्तो जिम्मेवारपूर्ण र पदावधि तोकिएको पद लामो समयसम्म रिक्त राखी सो पदमा

निमित्त प्रधानाध्यापक तोकिएको काम गराउनु र त्यस्तो पदमा कार्यरत रहेको भनी निवेदकले समेत नेतृत्व स्वीकार गरेको कुरा उठाई बिबन्धन वा समर्पणको सिद्धान्त लगाई निरन्तरता पाउनुपर्छ भन्नु उपयुक्त हुँदैन । रिट निवेदकले आफू सो पदका लागि योग्य भएको कुराको जिकिर लिइरहेको अवस्थामा पुनरावेदक विपक्षीमध्येका लेखनाथ सुवेदीले भने कानूनले तोकिएको योग्यता आफूसँग रहेको अवस्था पुष्ट्याई गर्नसक्नु भएको देखिँदैन । व्यवस्थापन समितिले प्रत्यर्थी अस्थायी शिक्षक लेखनाथ सुवेदीलाई मिति २०६९/५/४ र मिति २०६९/५/१० मा निमित्त प्रधानाध्यापक पदमा निरन्तरता दिने गरी निर्णय गरेको देखियो । प्रत्यर्थी रिट निवेदक सो विद्यालयका स्थायी शिक्षक भएको भन्ने देखिन्छ । स्थायी शिक्षक भइरहेको अवस्थामा अस्थायी शिक्षकलाई विद्यालयको प्रधानाध्यापक जस्तो महत्त्वपूर्ण पदमा कार्य गरिरहन दिनु शिक्षा नियमावलीको उल्लिखित व्यवस्था र प्रधानाध्यापकको काम, कर्तव्य र अधिकारलाई अनदेखा गरेको हुन्छ । रिट निवेदक निज अस्थायी शिक्षक लेखनाथ सुवेदी भन्दा वरिष्ठ र स्थायी पदमा नियुक्ति भइरहेको भन्ने देखिन्छ । लामो समयसम्म अस्थायी शिक्षकलाई महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी दिन सक्ने स्वविवेकीय अधिकार व्यवस्थापन समितिलाई शिक्षा नियमावलीले दिएको पाइँदैन ।

७. तसर्थ, माथि उल्लिखित तथ्य, विवेचित आधार र कारणबाट शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९३(१२) अनुसार वरिष्ठतम शिक्षक निमित्त प्रधानाध्यापक हुने कानूनी व्यवस्था भएकोमा सो कानूनी व्यवस्थाविपरीत अस्थायी कनिष्ठ शिक्षकलाई सो पदमा कार्य गर्न निरन्तरता दिने भनी प्रत्यर्थी विपक्षी विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाट मिति २०६९/५/४ को निर्णय नं. १ तथा मिति २०६९/५/१० को निर्णय नं. १ उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सोही नियमावलीको नियम ९३(१२) अनुसार प्रधानाध्यापकको पदपूर्ति

नभएसम्मका लागि योग्यता पुगेकालाई निमित्त प्रधानाध्यापक पदमा कामकाज गर्न दिनु भनी विपक्षी विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा सोको अध्यक्ष एवं विपक्षी विद्यालयको नाममा समेत परमादेशको आदेश जारी गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, इलामबाट मिति २०६९/११/९ मा भएको आदेश मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक विपक्षीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।
न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत: नगेन्द्रकेशरी पोखरेल
इति संवत् २०७३ साल चैत १५ गते रोज ३ शुभम्।



निर्णय नं. १८१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश डा. आनन्दमोहन भट्टराई
आदेश मिति : २०७४।०१।१७
०७३-WO-०५५४

मुद्दा : - उत्प्रेषण।

निवेदक : भक्तपुर जिल्ला, मध्यपुर ठिमी नगरपालिका
वडा नं. ४ को हाल ऐ.ऐ. वडा नं. १६ लोकन्थली
बस्ने शिवभक्त प्रधानाङ्ग

विरुद्ध

विपक्षी : भक्तपुर जिल्ला, मध्यपुर ठिमी नगरपालिका
वडा नं. ४ को हाल ऐ. ऐ. वडा नं. १६
लोकन्थली बस्ने शिवेन्द्रभक्त प्रधानाङ्गसमेत

- अंशबन्डाको ३२ नं. बमोजिम वादीले तारेख गुजारे पनि अंश मुद्दा डिसमिस गर्न नमिल्नेसम्मकै कारणबाट वादीले तारेख गुजारी बसेको अवस्थामा पनि सुरु तहका अदालतले मुद्दामा कारवाही र किनारा गर्नुपर्दछ भन्न मिल्दैन। अंशबन्डाका महलको २२ नं. लाई पनि हेरिनु पर्दछ र सामञ्जस्य पूर्णरूपमा व्याख्या गरिनु पर्दछ। यसरी हेर्दा तामेलीमा रहेको अंशमुद्दा तामेलीबाट जगाई बाँकी कारवाही र किनारा गर्नका लागि वादी पक्षले अदालतमा उपस्थित भई तामेलीबाट मुद्दा जगाई सुनुवाई गर्न अनुरोध गर्नु आवश्यक देखिन्छ। प्रतिवादी पक्ष उपस्थित हुँदा अंश मुद्दालाई तामेलीबाट जगाउने प्रयोजन पूरा नहुने।

(प्रकरण नं. २)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता डा. विश्वदीप
अधिकारी

विपक्षीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको २२, ३२
नं.

आदेश

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : नेपालको
संविधान धारा १३३ को (२) (३) नं. बमोजिम परेको

प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छः-

विपक्षीमध्येका शिवेन्द्रभक्त र शैलेन्द्रभक्त नाताबाट मेरो छोरा हुन् । मेरी श्रीमती परलोक भई सकेको र मैले अर्को विवाह नगरेकोले अंशियारमा हामी ३ जना मात्र छौं । हामी एकसाथमा बसी मेरै आर्जन र पुख्र्यौली सम्पत्तिबाट विपक्षीहरूलाई पालन तालन गरिआएको थिए । तर विडम्बना, अरूको बहकाउमा लागि निजहरूले मेरोउपर अंश, लिखत बदर, जालसाजी मुद्दाको भार बोकायो । जालसाजी र लिखत बदर नहुने ठहरी फैसला भएको, अंश मुद्दामा तारेख छोडेकोले मिति २०७१।१।१६ मा भक्तपुर जिल्ला अदालतमा तामेलीमा राख्ने आदेश भएको थियो । म ७३ वर्ष नाघि सकेको वृद्ध व्यक्ति हुँ । मेरो कमाउने अवस्था समाप्त भइसकेको छ । आफ्नो भएको आयस्ताबाट मेरो जिविका चलाउने एवं धर्म कर्म गर्न पाउने मेरो व्यक्तिगत एवं नैसर्गिक अधिकार हो । भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट उक्त मुद्दा मिति २०७१।१।१६ मा तामेली राखी दिएको र सो तामेली राख्न मिल्दैन, मुद्दा किनारा लगाई पाउँ भनी मैले निवेदन दिएकोमा भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७२।१०।१५ मा प्रतिवादीबाट दिएको निवेदनको आधारमा तामेलीबाट जगाउन मिलेन भन्ने आदेश भयो । सो आदेशउपर अ.बं.१७ नं. बमोजिम निवेदन दिँदा उक्त आदेश बेरित नदेखिँदा परिवर्तन गर्न परेन भनी तत्कालीन श्री पुनरावेदन अदालत, पाटन, ललितपुरबाट मिति ०७३।१।३१ मा आदेश भयो । जुन उद्देश्यले भविष्यको लागि केही जगेर्ना गरेको हो, त्यो उद्देश्य एवं मानिस भई बाँच्न पाउने अधिकार समाप्त हुने गरी आदेश गरेको र प्राकृतिक न्यायको विपरीत भएको आदेश बदरको लागि अरू विकल्प नभएको हुनाले सम्मानित अदालतसमक्ष यो निवेदन प्रस्तुत गर्न आएको छु ।

अतः साबिक पुनरावेदन अदालत, पाटन हाल उच्च अदालत पाटनको मिति २०७३।१।३१

को आदेश र भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०७२।१०।१५ को आदेश नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) मा वर्णित गरेअनुसार उत्प्रेषणलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी गरी हक प्रचलन गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? आदेश जारी हुन नपर्ने कानूनबमोजिमको आधार र कारण भए प्रमाणसहित यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटोको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी सूचना म्याद जारी र तामेल गरी म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघे पछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७३।१।१४ मा यस अदालतबाट भएको आदेश ।

निवेदक र निजका छोराहरूका बीच चलेको अन्य मुद्दामा वारेस नियुक्त गरी पठाई उक्त मुद्दाहरू निरन्तर कारवाहीमा रहेको, अंश मुद्दामा वारेस नियुक्त गरी पठाइएको नदेखिएको र वादीले तारेख नै छोडी दिएको देखिन्छ । वादीबाट अंशको फाटवारी लिने, कोर्ट फी नपुग हुनेमा सो लिनेसमेतका प्रक्रिया पुरा हुन सक्ने देखिएन । तसर्थ मुद्दामा बाँकी कारवाही गरी किनार गर्न भनि माग गरी वादीले दरखास्त दिन आएका बखत जगाई कारवाही किनारा गर्ने गरी हाललाई प्रस्तुत मुद्दा तामेलीमा राखिदिएको छ भनी मिति २०७१।१।१६ मा तामेली आदेश भएको हो । उक्त आदेशउपर यी निवेदक प्रतिवादीले तामेलीबाट जगाई कारवाही गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकोमा प्रतिवादीको निवेदनबाट तामेली जगाई कारवाही गर्न मिलेन भनी त्यस अदालतबाट मिति २०७२।१०।१५ मा भएको आदेश बेरित नदेखिँदा परिवर्तन गरिरहन परेन भन्ने व्यहोराको मिति २०७३।१।३१ को पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट आदेश भएको छ ।

विपक्षी निवेदकको निवेदन मागअनुसार उत्प्रेषण, परमादेशसमेतको आदेश जारी गरिरहनु नपर्ने भई खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी भक्तपुर जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

निवेदकले प्रश्न उठाएको अंश मुद्दा तामेली भएको र बाँकी कारवाही र किनारा गर्न माग गरी वादीले दरखास्त दिन आएको बखत बाँकी कारवाही किनार गर्ने गरी तामेलीमा राख्ने गरी भएको आदेशउपर अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा प्रतिवादीको निवेदनबाट तामेली जगाई कारवाही गर्न मिलेन, आदेश बेरितको नदेखिँदा बदर गरिरहनु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०७३।१।३१ मा आदेश भएको कुरा यस अदालतमा रहेको प्रतिवेदन रजिष्टरबाट देखिन्छ । उक्त आदेश कानूनसम्मत भएकोले निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने होइन। खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी उच्च अदालत पाटनको लिखित जवाफ ।

भक्तपुर जिल्ला अदालतको आदेशउपर तत्कालीन पुनरावेदन अदालतमा अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन परेको र उक्त आदेश बदर नभएको अवस्थामा रिट क्षेत्रबाट अदालत प्रवेश गरेको हुँदा उक्त रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका शिवेन्द्रभक्त प्रधानाङ्गसमेतको लिखित जवाफ ।

नियमानुसार आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत विवादमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता डा. विश्वदीप अधिकारीले अंश जस्तो नैसर्गिक हकमा वादीले बदमासी गरेको कारणले मुद्दाको कारवाही अनन्तकालसम्म रोकी राख्न मिल्दैन । अनन्तकालसम्म अंश मुद्दा तामेलीमा राखी राख्ने हो भने त्यसले प्रतिवादीलाई असर पर्न जान्छ । अंशबन्डाको महलको ३२ नं. ले समेत वादीले तारेख गुजारे पनि मुद्दा डिसमिस नगरी ठहरेबमोजिम

फैसला गर्नुपर्छ भन्ने उल्लेख छ । तसर्थ तामेली मुद्दाको कारवाही अगाडि बढाउन दिएको निवेदनको मागबमोजिम आदेश नगरेको जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश त्रुटिपूर्ण छ भनी बहस गर्नुभयो ।

अब यसमा निवेदकको मागबमोजिम तामेलीमा रहेको अंश मुद्दा जगाई कारवाही किनार गर्नु भनी आदेश जारी हुने हो, होइन? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकले उल्लेख गरेको अंश मुद्दाका वादी शिवेन्द्रभक्त प्रधानाङ्गसमेत र प्रतिवादी शिवभक्त प्रधानाङ्ग भएको कुरामा विवाद देखिँदैन । उक्त अंश मुद्दामा तायदाती फाँटवारी लिने, नपुग कोर्ट फी असुल गर्नेलगायतका प्रक्रिया सम्पन्न नहुँदै वादीले तारेख गुजारेको देखिन्छ । यी प्रक्रिया पूरा गर्न वादी पक्षको अदालतमा उपस्थिति वा सुनुवाई प्रक्रियामा सहभागिता आवश्यक हुन्छ । न्यायको खोजीमा अदालतमा प्रवेश गर्नेलाई नै अदालतले न्याय प्रदान गर्ने हो । वादी पक्ष स्वयम् मुद्दामा पैरवी गर्न छाडी तारेख नै गुजारेर बसेको अवस्थामा अदालतले त्यस्ता पक्षलाई मद्दत गर्ने अवस्था सीमित बन्न पुग्दछ । यसैले मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको २२ नं. मा मुद्दा तामेलीमा राख्न सकिने प्रावधान व्यवस्थित भएको देखिन्छ । वादीले तारेख गुजारी बसेको र मुद्दामा पुरा गर्नुपर्ने प्रक्रिया बाँकी नै रहेको स्थितिमा अंशबन्डाको महलको २२ नं. बमोजिम मुद्दा तामेलीमा राख्ने न्यायिक प्रचलन पनि रही आएको छ । वादी पक्ष अनुपस्थित रहेको कारणबाट मुद्दा तामेली रहने हुँदा स्वभावतः त्यस प्रकारको तामेली जगाउन पनि वादी पक्षकै उपस्थिति आवश्यक र अनिवार्य बन्दछ । प्रतिवादी उपस्थित भएको कारणबाट नै वादी उपस्थिति हुनु पर्ने कुराको प्रयोजन पुरा हुँदैन । उही एउटै मुद्दाको वादीको स्थान प्रतिवादीले ग्रहण गर्न सक्दैन । मुद्दामा वादी र प्रतिवादी दुवैको भूमिका,

जिम्मेवारी वा दायित्व फरक फरक हुन्छन् । समग्रमा भन्नुपर्दा मुद्दामा वादीको दाबी कायम हुने वा हक प्रचलन गराइने हो । अंशबन्डाको ३२ नं. बमोजिम वादीले तारेख गुजारे पनि अंश मुद्दा डिसमिस गर्न नमिल्नेसम्मकै कारणबाट वादीले तारेख गुजारी बसेको अवस्थामा पनि सुरु तहका अदालतले मुद्दामा कारवाही र किनारा गर्नुपर्दछ भन्न मिल्दैन । अंशबन्डाका महलको २२ नं. लाई पनि हेरिनु पर्दछ र सामञ्जस्य पूर्णरूपमा व्याख्या गरिनु पर्दछ । यसरी हेर्दा तामेलीमा रहेको अंशमुद्दा तामेलीबाट जगाई बाँकी कारवाही र किनारा गर्नका लागि वादी पक्षले अदालतमा उपस्थित भई तामेलीबाट मुद्दा जगाई सुनुवाई गर्न अनुरोध गर्नु आवश्यक देखिन्छ । प्रतिवादी पक्ष उपस्थित हुँदैन अंश मुद्दालाई तामेलीबाट जगाउने प्रयोजन पूरा हुँदैन ।

३. मुद्दा तामेलीबाट जगाउन इन्कार गरिएको कारणबाट आफू अंश प्राप्त गर्नबाट वञ्चित हुन पुगेको र नैसर्गिक हकमा असर परेको भन्नेसमेत रिट निवेदकको जिकिर रहेको पाइयो । रिट निवेदक शिवभक्त प्रधानाङ्गले छोराहरुबाट आफ्नो अंश भाग छुट्याई अलग बस्न चाहेको अवस्थामा निज स्वयम् वादी भई अदालतमा प्रवेश गर्न सक्ने नै देखिन्छ । निवेदक शिवभक्तको छोरा शिवेन्द्रभक्तसमेतले दायर गरेको अंश मुद्दा तामेलीबाट नजगाएको कारणबाट शिवभक्तले अंश प्राप्त गर्ने मार्ग नै बन्द हुने अवस्था देखिँदैन । तसर्थ विवादित तामेली नजगाएको कारणबाट रिट निवेदकको कुनै प्रकारको मौलिक हक वा कानूनी हकमा असर परेको वा पर्ने अवस्था देखिन आएन ।

४. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट निवेदनमा दाबी लिइएको भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०७२।१०।१५ र पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७३।१।३१ को आदेश कानून अनुकूल देखिन आएको र सो आदेशको कारणबाट निवेदकको कुनै प्रकारको हक अधिकारमा असर परेको अवस्था नदेखिएको हुँदा उक्त आदेश उत्प्रेषणको

आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन औचित्यपूर्ण देखिएन । निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई

इजलास अधिकृत: टेकनाथ गौतम

इति संवत् २०७४ साल वैशाख १७ गते रोज १ शुभम् ।



निर्णय नं. ९८१७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
फैसला मिति : २०७३।१।२४
२०६६-CR-००५०

मुद्दा:- भ्रष्टाचार (नक्कली प्रमाण पत्र)

पुनरावेदक / प्रतिवादी : अख्तियार दुरुपयोग
अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धान अधिकृत
नेत्रप्रसाद सुवेदीको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : प्रयागराज आचार्यको नाति
जयहरि आचार्यको छोरा, जुम्ला जिल्ला विराट
गा.वि.स. वडा नं.७ सिंजा घर भई जिल्ला
प्रशासन कार्यालय, रामेछापमा सहायक प्रमुख
जिल्ला अधिकारी (शा.अ.) पदमा कार्यरत
जयनारायण आचार्य

- विवादित प्रमाण पत्र पेस गरेको कुरालाई प्रतिवादीले अनुसन्धान एवं अदालतसमक्ष स्वीकारी बयान गरेको अवस्थामा सो प्रमाण पत्र झुठ्ठा देखिएपछि प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको होइन भनी भन्न मिलेन। मुद्दाको जरियामा उठेको विवादको निरूपण सोही बिन्दुमा समाप्त हुने गरी अदालतले निर्णय दिनुपर्ने।

(प्रकरण नं. ८)

- लोक सेवा आयोगको दरखास्त फाराममा आफूले तल्लो तहको शैक्षिक योग्यता उल्लेख गर्नुपर्ने महलमा झुठ्ठा प्रमाण पत्र नै उल्लेख गरिरहेका प्रतिवादीले उक्त ओहदा वा पद प्राप्त गर्नका लागि पेस गरेका हैनन्, थिएनन् भनी मान्नु र सो प्रमाण पत्रको आधारमा नोकरीमा प्रवेश गरेको होइनन् थिएनन् भन्नु मनासिब नदेखिने।

(प्रकरण नं. ८)

- प्रतिवादीले पेस गरेको विवादित शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र लोक सेवा आयोगको परीक्षामा सामेल हुन भरिने दरखास्त फाराममा उल्लेख गरेको अवस्था परिस्थितिबाट निजले सो सरहकै वा सो भन्दा माथिल्लो अन्य शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेका छन् भन्ने आधारमा सो प्रमाण पत्र प्रयोगहीन छ भन्ने मानी भइसकेको र गरिसकेको कसुरबाट छुटकारा दिन नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ८)

पुनरावेदक वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
कुलप्रसाद पाण्डे

प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ताद्वय शम्भु थापा, हरिहर दाहाल तथा

विद्वान् अधिवक्ता भीमार्जुन आचार्य

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६८, अंक १०, नि.नं.८६९७

सम्बद्ध कानून :

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१)

सुरू फैसला गर्ने:-

अध्यक्ष मा.न्यायाधीश श्री गौरीबहादुर कार्की
सदस्य मा.न्यायाधीश श्री भोलाप्रसाद खरेल
सदस्य मा.न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र

फैसला

न्या. आनन्दमोहन भट्टराई : विशेष अदालत
ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम यस अदालतमा
दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं
ठहर यसप्रकार छ:-

लोक सेवा आयोगबाट लिइएको शाखा
अधिकृतको खुल्ला प्रतियोगितामा शाखा अधिकृत
पदमा उत्तीर्ण भएका जयनारायण आचार्यले
इन्टरमिडियट परीक्षाको प्रमाण पत्र भारतबाट ल्याएको
हुँदा कारवाही गरिपाउँ भनी पवन कुमार न्यौपानेले
अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा मिति
२०६०।७।७ मा उजुरी (निवेदन) दर्ता गराएको
देखियो।

सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट निजको
प्रमाण पत्र मगाउँदा निजले शाखा अधिकृत पदमा सुरू
नियुक्ती हुन पेस गरेको सन् १९९५ मा अनुक्रमाङ्क
७१५६२७ बाट इन्टरमिडियट परीक्षा, माध्यमिक
शिक्षा परिषद, उत्तरप्रदेश भारतबाट उत्तीर्ण गरेको
शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्रसमेत प्राप्त भएकोले सो
प्रमाण पत्र उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमी
भक्तपुरमार्फत प्रमाणीकरणको लागि लेखी पठाउँदा

माध्यमिक शिक्षा परिषद्, क्षेत्रीय कार्यालय, बाराणासी भारतको सत्यापन २१७ दिनाङ्क १२।०३।२००४ को पत्र साथ प्राप्त प्रमाणीकरण विवरणको क्र.सं.१० मा परीक्षा: इन्टरमिडियट, वर्ष १९९५, अनुक्रमांक: ७१५६२७, अनू."अनुदानित नही है" भनी लेखी आएको विवरण उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमी भक्तपुरको मिति २०६०।१२।२३ को पत्रसाथ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा प्राप्त भएको देखियो।

म लोक सेवा आयोगको सिफारिसमा मिति २०५९।११।१६ देखि शाखा अधिकृत पदमा नियुक्ति भई कार्यरत छु। मैले प्रमाण पत्र तह जे.जे.के.उ.मा. बि.वहाराईचबाट उत्तीर्ण गरेको छु। मैले उक्त प्रमाण पत्र त्रि.वि.वि.मा पढ्न र लोक सेवा आयोगमा अधिकृत स्तरको परीक्षा हुँदा पेस गरेको थिएँ। मेरो प्रमाण पत्रको विषयमा लेखी आएको प्रमाणीकरण विवरण हेरेँ, उक्त विवरणमा मेरो सि.नं. अनुदानित नही है भनी लेखी आएको रहेछ। सो प्रमाणीकरण विवरणमा समेत सनाखत गरी दिएँ। उक्त प्रमाणीकरण विवरणअनुसार मेरो प्रमाण पत्र गलत देखिए पनि मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा दर्ता गरी पढेको हुँदा मउपर सजाय हुनुपर्ने होइन भनी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान।

तथ्य र प्रमाणका विवेचनाबाट प्रतिवादी जयनारायण आचार्यले साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२, २९ एवं प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) को कसुर गरेको देखिन आएकोले निजलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२, २९ एवं प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको आरोप पत्र।

मैले २०४९ सालमा एस.एल.सी, जुम्लाबाट, २०५२ सालमा माध्यमिक शिक्षा परिषद, उत्तर प्रदेश भारतबाट इन्टरमिडिएट र त्रिभुवन विश्व विद्यालयबाट

२०५७ मा प्रमाण पत्र तह, २०५७ सालमा स्नातक तह, २०५९ सालमा स्नातकोत्तर तहको परीक्षा पास गरेको छु। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट लगाइएको आरोप झुठ्ठा हो। शाखा अधिकृत पद इन्टरमिडिएटको प्रमाण पत्रको आधारमा प्रतिस्पर्धा गर्न पाउँदैन त्यो त स्नातक तहको प्रमाण पत्रको आधारमा हो। मैले भारतको इन्टरमिडिएटको प्रमाण पत्र प्राप्त गर्नुको साथै नेपालबाटै प्रमाण पत्र तहसमेत उत्तीर्ण गरी प्रमाण पत्र प्राप्त गरी सकेको छु। मैले भारतबाट प्राप्त गरेको प्रमाण पत्र सेवा प्रवेशको प्रयोजनार्थ पेस गरेको होइन र सो प्रमाण पत्र म आफैँले परीक्षा दिई उत्तीर्ण भएको हुँदा आरोप पत्र दाबीबाट सफाई पाउनु पर्दछ भनी प्रतिवादी जय नारायण आचार्यले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादी जय नारायण आचार्यको सन् १९९५ मा भारतबाट उत्तीर्ण गरेको भनिएको इन्टरमिडिएटको प्रमाण पत्र "अनुदानित नही है" भनी सम्बन्धित निकायबाट लेखी आएको परिप्रेक्ष्यमा पछि बुझ्दै जादा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७ को (घ) र (च) बमोजिम निज प्रतिवादीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा राखेको रु.२३,२५०।- लाई नै प्रस्तुत मुद्दाको लागि धरौत कायम गरी दिएको छ भन्ने व्यहोराको विशेष अदालतको मिति २०६१।७।२० को आदेश।

प्रतिवादीको प्रमाण पत्रको सम्बन्धमा आरोप पत्र साथ संलग्न माध्यमिक शिक्षा परिषद, क्षे.का. बाराणासीको मिति १२।०३।२००४ प्रमाणीकरण पत्रमा अनुदानित नही है भनी व्यहोरा उल्लेख भएको देखिएको तर प्रतिवादीले २०६२।१।९ को निवेदन साथ पेस गरेको उक्त परिषदको दिनाङ्क १५।०३।२००५ को पत्रमा द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण भनी व्यहोरा उल्लेख भएको सत्यापन सूचीबाट देखिएको हुँदा ती दुई मितिका प्रमाणीकरण विवरणमध्ये कुन चाहिँ व्यहोरा सत्य हो

जो जे बुझ्नु पर्ने हो बुझी जवाफ पठाई दिनु भनी दुवै पत्रको प्रतिलिपि साथै राखी उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषदमा पत्राचार गरी जवाफ आएपछि नियमानुसार पेस गर्नुभन्ने विशेष अदालतको मिति २०६३।१।९ को आदेश।

जय नारायण आचार्यको शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्रको सम्बन्धमा माध्यमिक शिक्षा परिषद्, क्षे.का. वाराणसीबाट द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण भनी दिनाङ्क २८/९/२००५ को पत्र साथ लेखी आएको प्रमाणीकरण विवरण उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् सानो ठिमी भक्तपुरबाट सक्कल प्रतिसहित मिति २०६३।३।२६ को पत्रद्वारा विशेष अदालतमा प्राप्त भएको।

यसमा प्रतिवादी जयनारायण आचार्यले माध्यमिक शिक्षा परिषद्, वाराणसीले मिति २८-९-२००५ मा उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमी भक्तपुरलाई लेखेको पत्रको प्रतिलिपि निवेदनसाथ पेस गरेको देखिँदा उक्त पत्र त्यस कार्यालयमा प्राप्त भएको छ वा छैन ? पत्र प्राप्त भएको भए उक्त पत्रको सक्कलै प्रति यस अदालतमा पठाई दिनु भनी उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानो ठिमीलाई निवेदन संलग्न पत्रको प्रतिलिपि साथै राखी लेखी पठाई पत्र प्राप्त भएपछि वा जवाफ प्राप्त भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६३।०२।२९ को आदेश।

यसमा प्रतिवादीको प्रमाण पत्रको सम्बन्धमा माध्यमिक शिक्षा परिषद् क्षेत्रीय कार्यालय, वाराणसीले मिति १२-३-२००४ को उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्लाई लेखेको पत्र साथ संलग्न सत्यापन विवरणको कैफियत महलमा वर्ष १९९५, ७१५६२७ अनुक्रमाङ्क अनुदानित नहिँ है भनी लेखी आएकोमा प्रतिवादीले पेस गरेको प्रतिलिपि तथा उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमी भक्तपुरको मिति २०६३।३।२६ च.नं १८०९ को पत्र साथ संलग्न

माध्यमिक शिक्षा परिषद् क्षेत्रीय कार्यालय, वाराणसीले उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमी भक्तपुरलाई लेखेको मिति २८-९-२००५ को पत्रसाथ संलग्न सत्यापनमा निज प्रतिवादीले इन्टरमेडियट तह द्वितीय श्रेणीमा पास गरेको पुष्टि हुन्छ भन्ने व्यहोराको पत्र लेखी आएको देखिँदा एउटै विषयमा के कसरी दुई भिन्दाभिन्दा व्यहोरा उल्लेख भई आएको हो ? सो दुई फरक व्यहोरामध्ये कुन व्यहोरा आधिकारिक हो ? जो जे जहाँ बुझ्नुपर्छ बुझी यकिन जवाफ पठाई दिनु भनी मिसिल संलग्न मिति २८-९-२००५ को सत्यापन पत्रको प्रतिलिपि साथै राखी उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमी भक्तपुरलाई लेखी पठाई जवाफ प्राप्त भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६३।०५।०२ को आदेश।

त्यस सम्मानित अदालतको मिति २०६३।१।१२ च.नं १८५३ पत्रबाट श्री जयनारायण आचार्यको प्रमाण पत्रसम्बन्धी माग गरिएबमोजिम माध्यमिक शिक्षा परिषद् उत्तर प्रदेश, क्षेत्रीय कार्यालय, वाराणसी प्रमाणीकरण गर्न गएको टोलीमार्फत आएको पत्रमा "इन्टर परिक्षा वर्ष १९९५ मे अनुदानित नहिँ है" भनी दिनाङ्क २५-४-२००७ र पत्राङ्क ४५८ मा उल्लेख भएको व्यहोरा लेखी पठाउने निर्णय भएबमोजिम पत्रको प्रमाणित प्रतिलिपि यसै साथ निर्णयानुसार पठाइएको व्यहोरा अनुरोध छ भन्ने उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषदको प.सं.२०६३।६४ च.नं २१२० मिति २०६४।२।२६ को विशेष अदालत, काठमाडौंलाई लेखेको पत्र।

निवेदक / प्रतिवादी जयनारायण आचार्यले विशेष अदालत, काठमाडौंमा चढाएको मिति २०६४।३।२० को निवेदन पत्र।

यसमा प्रतिवादीको प्रमाण पत्रमा माध्यमिक शिक्षा परिषद्, उत्तर प्रदेश इलाहाबाद लेखिएको तर उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानो ठिमीको मिति २०६४।२।२६ को पत्रसाथ प्राप्त सत्यापन पत्रको

प्रतिलिपिमा माध्यमिक शिक्षा परिषद, वाराणसी भनी उल्लेख भएको हुँदा प्रमाण पत्र दिने निकाय र सत्यापन गर्ने निकाय एउटै हो, होइन ? उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद, सानोठिमीसँग सोधी जवाफ आएपछि नियमबमोजिम गरी पेस गर्नु भन्ने विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६४।०३।२९ को आदेश।

यसमा मिति २०६४।३।२९ को आदेशानुसार उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद, सानोठिमीबाट प्राप्त च.नं. १०८ मिति २०६४।४।९ को मिसिल संलग्न जवाफ पत्र उक्त कार्यालयले सम्बन्धित निकायमा नबुझी आफ्नै कार्यालयको तर्फबाट जवाफ पठाएको देखिँदा मिति २०६४।३।२९ को आदेशानुसार सम्बन्धित निकायबाटै बुझी सो सम्बन्धमा यकिन जवाफ पठाइ दिनु भनी उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद, सानोठिमी भक्तपुरलाई पत्र लेखी जवाफ प्राप्त भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६५।०१।२६ को आदेश।

यसमा सम्मानित अदालतको मिति २०६५।१।२९ च.नं. १८२४ को पत्रबाट श्री जयनारायण आचार्यको प्रमाण पत्रका सम्बन्धमा जवाफ पठाइदिने व्यहोराको पत्रका सम्बन्धमा निजले पेस गरेका सम्पूर्ण प्रमाण पत्रमा माध्यमिक शिक्षा परिषद, वाराणसी नै लेखिएको र परिषदले २०६४।२।६ मा पठाएको पत्रसाथ संलग्न प्रमाणीकरण पत्रमा पनि वाराणसी नै लेखिएको हुँदा सोही व्यहोरा अनुरोध छ। साथै निजले पेस गरेको प्रमाणीकरणको पत्र र परिषदले पठाएको पत्रको प्रमाणित प्रतिलिपि पुनः यसैसाथ संलग्न गरी पठाउने निर्णय भएबमोजिमको व्यहोरा अनुरोध छ भन्ने उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद, सानोठिमी, भक्तपुरको च.नं. २२८१ मिति २०६५।०२।२७ को विशेष अदालत, काठमाडौंलाई लेखेको पत्र।

यसमा "सम्मानित विशेष अदालतको मिति २०६५।१।२ च.नं. ८२७ को पत्रबाट श्री जयनारायण आचार्यको प्रमाण पत्रका सम्बन्धमा माग भएबमोजिम

यस परिषदले मिति 23 Jan 2009 को पत्रसाथ एक टोली पुनः प्रमाणीकरणको लागि माध्यमिक शिक्षा परिषद, उत्तर प्रदेश, क्षेत्रीय कार्यालय वाराणसी गएकोमा सो परिषदको अभिलेखअनुसार निज जयनारायण आचार्यले पेस गरेका प्रमाण पत्रका सम्बन्धमा छानबिन गर्दा "क्रम 01 परीक्षा Intermediate वर्ष 1995 अनुक्रमाङ्क 715627 क्षेत्रीय कार्यालय, वाराणसीद्वारा ये अनुक्रमाङ्क अनुदानित नहि है" भनी उल्लेख गरी प्रमाण पत्र प्रमाणीकरण गरी उपलब्ध गराएको व्यहोरा उल्लेख गरी सम्मानित विशेष अदालतमा पठाउने निर्णय गरिएअनुसार सोही व्यहोरा अनुरोध छ भन्ने उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद, सानोठिमी, भक्तपुरको च.नं. १४९८ मिति २०६५।१।१९ को पत्र।

यस अदालतबाट भएका अन्य आदेश, प्रतिवादीले पेस गरेको प्रमाण कागज तथा उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद सानोठिमीले पठाएको पत्रहरू मिसिल सामेल रहेको।

यसमा प्रतिवादीले इन्टरमिडियट परीक्षाको विवादित प्रमाण पत्रको आधारमा नभई त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट बी.एड. परीक्षा उत्तीर्ण गरेको कारणले मात्र परीक्षामा समावेश भई सफल भएको देखिन्छ। यसरी दाबीअनुसार विवादित इन्टरमिडियट परीक्षाको प्रमाण पत्रको आधारमा नोकरीमा प्रवेश गरेको नभई बी.एड. उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्रको आधारमा लोक सेवा आयोगबाट लिइएको शाखा अधिकृत पदको खुल्ला प्रतियोगितामा सहभागी भई सो परीक्षा उत्तीर्ण गरेको देखिन आयो। कुनै ओहोदा वा पद पाउन वा बढुवा प्रयोजनको लागि नक्कली प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको अवस्था देखिन नआई नेपालबाट सञ्चालित एस.एल.सी र त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट लिइएको प्रमाण पत्र तह, बी.एड, एम.एड. र एल.एल. वि. परीक्षासमेत उत्तीर्ण गरेको अवस्था रहे भएको देखिँदा निजलाई अभियोग दाबीबमोजिम कसुरदार ठहर गर्न न्यायोचित र कानूनसम्मत नभएकोले

प्रतिवादीले न्यायको रोहमा आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६६।२।१७ को फैसला ।

विशेष अदालत, काठमाडौंको फैसलामा चित्त बुझेन । प्रतिवादी जयनारायण आचार्य - लोक सेवा आयोगको विज्ञापन नं. ९९६।०५८।०५९ को शाखा अधिकृत परीक्षा उत्तीर्ण गरी सो पदमा बहाल रहेका र निजले उक्त विज्ञापन नं. को दरखास्त साथ पेस गरेको माध्यमिक शिक्षा परिषद्, उत्तर प्रदेश, भारतअन्तर्गतको जे.जे.जे.के एच.एस. विद्यालयबाट इन्टरमिडियट परीक्षा सन् १९९५ मा उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमी भक्तपुरमार्फत परीक्षण भई आउँदा प्रमाणीकरण हुन नसकेकाले निजले झुट्टा शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र पेस गरी शाखा अधिकृतको परीक्षा उत्तीर्ण भई सो पदमा बहाल रहेको कसुर प्रमाणित भएकोले सजायको मागदाबी लिई मुद्दा दायर भएको हो । उक्त इन्टरमिडियट परीक्षा उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र झुट्टा रहेको तथ्यमा प्रस्तुत फैसलामा विमति रहेको देखिँदैन । निजले स्वयम् विवरण उल्लेख गरी पेस गरेको दरखास्त फाराम र सोही आधारमा निजले उक्त परीक्षा उत्तीर्ण गरी सार्वजनिक पद धारण गरेको देखिन्छ । शाखा अधिकृत पदका लागि न्यूनतम शैक्षिक योग्यता स्नातक तह उत्तीर्ण रहेको कारण सोभन्दा तलका शैक्षिक योग्यताहरूलाई प्रयोजनहीन मान्न मिल्ने अवस्था हुँदैन । प्रतिवादीले शाखा अधिकृत पद पाउने उद्देश्यले पेस गरेको इन्टरमिडियट परीक्षा उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र झुट्टा देखिएको, उक्त प्रमाण पत्र झुट्टा रहेको भन्ने प्रमाणीकरण भई आएको, उक्त प्रमाण पत्र आफूले दरखास्त फाराम साथै पेस गरेको भन्ने प्रतिवादीको स्वीकारोक्तीसमेत रहेको अवस्थामा उक्त प्रमाण पत्रबाट लाभ नलिएको भन्ने गलत व्याख्या गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूसमेतको अवलम्बन नगरी

भएको विशेष अदालत, काठमाडौंको फैसला न्यायका मान्य परम्पराविपरीत हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजायसमेत गरिपाउँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादी जयनारायण आचार्यले माध्यमिक शिक्षा परिषद् उत्तर प्रदेश भारतबाट इन्टरमिडियट पास गरेको भन्ने आधारमा नेपालको त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट २०५७ सालमा बि.एड. र २०५७ सालमै प्रमाण पत्र उत्तीर्ण गरेको पाइन्छ । निजले शाखा अधिकृत पदको सेवा प्रवेशको निमित्त उल्लिखित सबै प्रमाण पत्रहरू पेस गरेको मिसिल संलग्न दरखास्त फारामको प्रमाणित प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । प्रतिवादीले पेस गरेको उल्लिखित इन्टरमिडियट प्रमाण पत्रको परीक्षण गर्न उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् सानोठिमीमार्फत पठाउँदा माध्यमिक शिक्षा परिषद् उत्तर प्रदेश क्षेत्रीय कार्यालय, बाराणसीबाट ई.सं.१९९५ मा ७१५६२७ नं. को रोल नं. उत्तीर्ण नभएको भन्ने जवाफ प्राप्त भएको र उक्त झुट्टा प्रमाण पत्र सेवा प्रवेश गर्दा पेस गरेको हुँदा ने.का.प.२०६५, अंक ६, नि.नं.७९७४ पृष्ठ ६८७ (तारा राज भण्डारी वि.नेपाल सरकार) को मुद्दामा भएको व्याख्यासमेतका आधारमा विशेष अदालतबाट मिति २०६६।२।१७ मा भएको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६७।५।२० मा भएको आदेश ।

यसमा निवेदकले (प्रतिवादी) ले शाखा अधिकृत पदको लागि लोक सेवा आयोगको परीक्षामा प्रतिस्पर्धा गर्न भरेको दरखास्त फाराम सक्कलै सामान्य प्रशासन मन्त्रालय वा जहाँ छ त्यहाँबाट झिकाई आएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।०३।०५ को आदेश ।

सामान्य प्रशासन मन्त्रालय (कर्मचारी प्रशासन

शाखा 'क') प.सं.क.प्र.क. (१५-१) २०६८।६९ च.सं.७४७ मिति २०६९।०३।२६ को "सक्कलै फाराम पठाइएको बारे" को पत्र मिसिल सामेल रहेको।

यसमा तारा राजभण्डारी (कार्की) विरुद्ध नेपाल सरकारको २०६५ सालको फौ.पु.इ.नं.०६५-CF-००२४ मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तका आधारमा अ.बं.२०२ नं. अनुसार विपक्षी झिकाउने आदेश भएको र बहसको क्रममा प्रत्यर्थी प्रतिवादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताले उक्त मुद्दामा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त छुट्टै तथ्यको रोह र प्रयोजन भएकोले यस मुद्दासँग सान्दर्भिकको सक्कल मिसिल यसै साथ राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।११।२७ को आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल कागजातको अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री कुलप्रसाद पाण्डेले विवादित शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र प्रतिवादीले शाखा अधिकृतको विज्ञापनमा आवेदन गर्दा पेस गरेको, निजले प्राप्त गरेको स्नातक (बी.एड.) तहको अध्ययन सोही प्रमाण पत्रका आधारमा गरेका हुन्। सोही स्नातक तहको शैक्षिक योग्यताका आधारमा निजले सेवा प्रवेशका लागि आवेदन गरेको देखिन्छ। न्यूनतम शैक्षिक योग्यता स्नातक भएपनि सोको जराधार पनि सही हुनुपर्नेमा सो नै नक्कली भएपछि अभियोग दाबीबमोजिम कसुर कायम हुनुपर्नेमा तथ्य, प्रमाण र कानूनी व्यवस्थाविपरीत विशेष अदालत, काठमाडौँबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग माग दाबीबमोजिम होस भनी र प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री शम्भू थापा, श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री भीमार्जुन आचार्यले लोक सेवा आयोगको दरखास्त फाराम भर्नेमा हैसियत प्राप्त हुने हैन। दरखास्तमा Profile maintain का लागि मात्र

सो प्रमाण पत्र पेस गरेको देखिन्छ। उक्त विवादित प्रमाण पत्र पेस नगरेको भएपनि मेरो पक्षको योग्यता पुगेको अवस्था छ। सम्बद्ध त्रिभुवन विश्वविद्यालयले यस विषयमा प्रश्न उठाएको छैन। अन्य प्राप्त शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्रबाट नै मेरो पक्ष उक्त पदमा सेवा गर्न योग्य भएकाले अयोग्यतासम्बन्धी प्रश्न उठ्दैन। सुरु अदालतको फैसलामा समेत यो व्यहोरालाई उल्लेख गरिएको अवस्था छ। उक्त विवादित प्रमाण पत्रका आधारमा सेवा प्रवेश नै नगरेको र सोही समानको अर्को शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र रितपूर्वक प्राप्त गरिसकेको हुँदा मेरो पक्षको हकमा उक्त प्रमाण पत्र प्रयोजनहिन अवस्थामा छ। आफूउपर शंका लागेको कुरामा शुद्धता प्राप्त गरिसकेको अवस्थामा त्यो कुरालाई मान्नुपर्ने हुन्छ। न्यूनतमभन्दा बढी र विवादित तहको अर्को शैक्षिक योग्यतासमेत हासिल गरी पटक पटक खुल्ला प्रतियोगिताबाट परीक्षा उत्तीर्ण गरी सेवामा कार्यरत मेरा पक्षको सो विवादित प्रमाण पत्र कुनै पनि तरहले मुल्याङ्कन भई लाभ लिने वा लिनसक्ने सम्भावना पनि नभएकोले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने गरी भएको विशेष अदालत, काठमाडौँको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो। साथै दुवै पक्षहरूको लिखित बहस नोटसमेत पेस भई मिसिल सामेल रहेछ।

यसमा लोक सेवा आयोगबाट लिइएको शाखा अधिकृतको खुल्ला प्रतियोगितामा शाखा अधिकृत पदमा उत्तीर्ण भएका जयनारायण आचार्यले इन्टरमिडियट परीक्षाको प्रमाण पत्र भारतबाट ल्याएको हुँदा कारवाही गरिपाउँ भन्ने उजुरी परेको आधारमा निजको प्रमाण पत्र मगाउँदा निजले शाखा अधिकृत पदमा सुरु नियुक्ति हुन पेस गरेको सन् १९९५ मा अनुक्रमाङ्क ७१५६२७ बाट इन्टरमिडियट परीक्षा, माध्यमिक शिक्षा परिषद उत्तरप्रदेश भारतबाट उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्रसमेत प्राप्त भएकोले सो प्रमाण पत्र उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद, सानोठिमी

भक्तपुरमार्फत प्रमाणीकरणको लागि लेखी पठाउँदा माध्यमिक शिक्षा परिषद, क्षेत्रीय कार्यालय, वराणसी भारतको सत्यापन २१७ दिनाङ्क १२।०३।२००४ को पत्रसाथ प्राप्त प्रमाणीकरण विवरणको क्र.सं.१० मा परीक्षा: इन्टिमिडियट, वर्ष: १९९५, अनुक्रमाङ्क: ७१५६२७, अनू."अनुदानित नहिँ है" भनी लेखी आएको विवरण उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् सानोठिमी भक्तपुरको मिति २०६०।१२।२३ को पत्रसाथ प्राप्त भएको देखियो । उक्त कार्य साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२, २९ एवं प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) को कसुर देखिन आएकोले निजलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२, २९ एवं प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको आरोप पत्र पेस भएकोमा प्रतिवादीको इन्टरमिडियट परीक्षाको शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र झुठा देखिन आएपनि उक्त शैक्षिक योग्यता पछि पनि प्रतिवादीले त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपालबाट प्रमाण पत्र तह तथा बी.एड.परीक्षा उत्तीर्ण गरी बी.एड.को प्रमाण पत्रको आधारमा लोक सेवा आयोगबाट लिइएको शाखा अधिकृतको खुल्ला प्रतियोगितामा सहभागी भई सफल भई कामकाज गरेको देखियो । इन्टिमिडियट परीक्षाको विवादित प्रमाण पत्रको आधारमा नभई त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट बी.एड.परीक्षा उत्तीर्ण गरेको कारणले मात्र परीक्षामा समावेश भई सफल भएको देखिँदा कुनै ओहोदा वा पद पाउन वा बढुवा प्रयोजनको लागि नक्कली प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको अवस्था देखिन नआई नेपालबाट सञ्चालित एस.एल.सी. र त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट लिइएको प्रमाण पत्र तह, बी.एड., एम.एड र एल.एल.वी. परीक्षासमेत उत्तीर्ण गरेको अवस्था रहे भएको देखिँदा निजलाई अभियोग दाबीबमोजिम कसुरदार ठहर गर्न न्यायोचित र कानूनसम्मत नभएकोले कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्नाई विशेष अदालत, काठमाडौँबाट भएको

फैसलामा चित्त नबुझी वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा पुनरावेदन पत्र दायर हुन आएको रहेछ । तत् सम्बन्धमा सुरु विशेष अदालत, काठमाडौँको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने नपुग्ने के हो ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यसमा प्रतिवादी जयनारायण आचार्यले इन्टरमिडियट परीक्षाको प्रमाण पत्र भारतबाट ल्याई लोक सेवा आयोगबाट लिइएको शाखा अधिकृतको खुल्ला प्रतियोगितामा उत्तीर्णसमेत भएको भन्ने आधारमा परेको उजुरीबाट प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको रहेछ ।

३. निज प्रतिवादी जयनारायण आचार्यले अनुसन्धानका क्रममा र विशेष अदालतसमक्ष बयान गर्दासमेत विवादित माध्यमिक शिक्षा परिषद् उत्तर प्रदेश भारतबाट सन् १९९५ मा उत्तीर्ण गरेको भनिएको इन्टरमिडियट परीक्षाको अनुक्रमाङ्क ७१५६२७ को शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र लोक सेवा आयोगबाट लिइएको शाखा अधिकृतको विज्ञापनको दरखास्तको फाराम साथ पेस गरेको, शाखा अधिकृत पदका लागी न्युनतम शैक्षिक योग्यता स्नातक उत्तीर्ण गरेको, साथै नेपालबाटै प्रमाण पत्र तहसमेत उत्तीर्ण गरी प्रमाण पत्र प्राप्त गरिसकेको छु । मैले भारतबाट प्राप्त गरेको प्रमाण पत्र सेवा प्रवेशको प्रयोजनार्थ पेस गरेको होइन र सो प्रमाण पत्र म आफैँले परीक्षा दिई उत्तीर्ण भएको हुँदा आरोप पत्र दाबीबाट सफाई पाउनुपर्छ भनी एकै मिलान व्यहोराको बयान गरिदिएको देखिन्छ ।

४. प्रतिवादी जयनारायण आचार्यले माध्यमिक शिक्षा परिषद् उत्तर प्रदेश भारतबाट इन्टरमेडियट परीक्षा सन् १९९५ मा उत्तीर्ण गरेको अनुक्रमाङ्क ७१५६२७ को शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र निजले आफैँ प्राप्त गरी शाखा अधिकृत परीक्षामा समावेश हुन पेस गरेको कुरामा विवाद देखिएन । सो कुरालाई शाखा अधिकृतको लागि प्रारम्भिक परीक्षामा

समावेश हुन वि.सं. २०५७ सालमा निजले पेस गरेको मिसिल संलग्न लोक सेवा आयोगको दरखास्त फाराममा उल्लिखित विवरणबाट समेत पुष्ट्याई भइरहेको अवस्था छ ।

५. निज प्रतिवादी जय नारायण आचार्यको सन् १९९५ मा भारतबाट उत्तीर्ण गरेको भनिएको उल्लिखित इन्टरमिडियट प्रमाण पत्रको सन्दर्भमा आरोप पत्र साथ संलग्न माध्यमिक शिक्षा परिषद्, क्षेत्रीय कार्यालय, वाराणसीको १२।०३।२००४ को प्रमाणीकरण पत्रमा "अनुदानित नही है" भनी व्यहोरा उल्लेख भएको देखिएको तर प्रतिवादीले २०६२।१।९ को निवेदन साथ पेस गरेको उक्त परिषद्को दिनाङ्क १५।०३।२००५ को पत्रमा द्वितिय श्रेणीमा उत्तीर्ण भनी व्यहोरा उल्लेख भएको सन्दर्भमा पछिल्लो पटक मिति २०६४।२।६ को पत्रसाथ उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमीमार्फत प्राप्त माध्यमिक शिक्षा परिषद् उत्तर प्रदेश क्षेत्रीय कार्यालय, वाराणसीको २५।०४।२००७ को पत्रसमेतबाट १९९५ ई.सं. मा ७१५६२७ नम्बरको रोल नम्बर "अनुदानित नही है" भन्ने व्यहोरा लेखी आएको देखियो । सोही व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी पुनः प्राप्त उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमी भक्तपुरको च.नं. १४९८ मिति २०६५।१।११ को पत्रबाट समेत देखिइरहेको अवस्था छ । पटकपटक फरकफरक विवरण प्राप्त भएपनि आधिकारिक निकाय उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमी, भक्तपुरको प्राप्त विवरणमा निजको इन्टरमिडियट परीक्षाको प्रमाण पत्र नक्कली हो भन्ने भनाइमा एकरूपता देखिएको छ । आधिकारिक निकायको प्राप्त प्रमाणलाई अन्यथा नभएसम्म प्रमाणमा लिनु नै पर्ने हुन्छ । यसरी वादी नेपाल सरकारले अनुसन्धानका क्रममा र पछि अदालतका आदेशले बुझ्दासमेत आधिकारिक निकायबाट प्राप्त विवरणले निज प्रतिवादीको उक्त इन्टरमिडियट परीक्षा उत्तीर्ण

गरेको उल्लिखित प्रमाण पत्र झुठ्ठा भएको तथ्य स्थापित हुन आएको छ ।

६. यी प्रतिवादी जय नारायण आचार्यले शाखा अधिकृत पदका लागि चाहिने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता स्नातक नेपालबाटै पास गरेको र अन्य उच्च शिक्षासमेत प्राप्त गरेको अन्य विषयमा प्रमाणित प्रमाण पत्र तहसमेत नेपालबाटै पास गरेको भनी शैक्षिक योग्यताका प्रमाण पत्रहरूसमेत पेस गरी उक्त प्रमाण पत्रको प्रयोग नै नगरेको हुँदा अभियोग दाबीबमोजिम हुनुपर्ने हैन भनी सफाईको मागदाबीसहितको मुख्य जिकिर लिएको देखियो ।

७. प्रतिवादीले २०४९ सालमा एस.एल.सी. र २०५२ साल (१९९५) मा भारतबाट इन्टरमिडियट परीक्षा उत्तीर्ण गरेको भन्ने झुठ्ठा प्रमाण पत्रका आधारमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट २०५७ सालमा माथिल्लो शैक्षिक योग्यता बि.एड. हासिल गरी उक्त झुठ्ठा शैक्षिक योग्यतालाई आधार बनाई प्राप्त शैक्षिक योग्यताका आधारमा २०५९ सालमा राष्ट्रसेवकको रूपमा सेवाप्रवेश गरेको भन्ने कुरा अभियोग पत्रमा उल्लेख भइरहेको देखिन्छ । सो व्यहोरालाई प्रतिवादीले इन्कार गर्न सक्ने देखिँदैन । निजले अन्य समान र उच्च तहका शैक्षिक योग्यताका प्रमाण पत्रहरू पेस गरी आफ्नो योग्यता र क्षमताको उल्लेख गरिरहेको अवस्था छ । मिसिल सामेल रहेको लोक सेवा आयोगको शाखा अधिकृत तहको निम्ति प्रारम्भिक परीक्षाको दरखास्त फाराम भर्दा शैक्षिक योग्यता उल्लेख गर्नुपर्ने खण्डको क्रम संख्या ३ मा "मा.वि.शि.परिषद् उ.प्र. जे.जे.जे.उ.मा.विद्यालय २०५२" भन्ने उल्लेख गरेको देखियो । यसबाट विवादित प्रमाण पत्रको उल्लेख गरेको र सोही आधारमा २०५८ मा शाखा अधिकृतको प्रारम्भिक परिक्षामा सामेल भई २०५८।१।१० मा उत्तीर्ण प्रमाण पत्र लिएको र २०५९ सालमा मूल परीक्षामा सामेल भई शाखा अधिकृत पदमा उत्तीर्ण

गरेको अवस्था देखिन्छ। विवादित शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र झुठा भएको भन्ने आधिकारिक निकायबाट पटकपटक लेखी आएको तथ्यलाई समेत विचार गर्दा जुन विवादमा निर्णयका लागि पेस भएको हो सोही विवादमा केन्द्रित भई निर्णय दिनु अदालतको समेत कानूनी दायित्व हो।

८. शाखा अधिकृत परीक्षाका लागि दरखास्त फाराममा संलग्न उल्लिखित शैक्षिक योग्यताका प्रमाण पत्र सोही प्रयोजनका लागि पेस भएका हुन् भन्ने मान्नुपर्ने हुन्छ। प्रतिवादीले दरखास्त फाराममा उल्लिखित प्रमाण पत्र झुट्टा ठहर भएका अवस्थामा अन्य कारण देखाई सो योग्यताको प्रमाण पत्र अनावश्यक थियो भनी भन्नु र सो अयोग्यतालाई स्थापित गरी कसुर देखिएको काम कारवाहीलाई ढाक छोप गर्ने गरी निर्णय गर्नु न्यायसङ्गत हुँदैन। विवादित प्रमाण पत्र पेस गरेको कुरालाई प्रतिवादीले अनुसन्धान एवं अदालतसमक्ष स्वीकारी बयान गरेको अवस्थामा सो प्रमाण पत्र झुट्टा देखिएपछि प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको होइन भनी भन्न मिलेन। मुद्दाको जरियामा उठेको विवादको निरूपण सोही बिन्दुमा समाप्त हुने गरी अदालतले निर्णय दिनुपर्ने हुन्छ। सुरु विशेष अदालतबाट प्रस्तुत विवादित शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र झुट्टा देखिन आएको कुरालाई स्वीकार गरेको अवस्था छ। तल्लो तहको शैक्षिक योग्यता नै झुट्टा प्रमाणित भइरहेको अवस्थामा माथिल्लो तहको शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेको छ भन्ने आधारमा पहिले गरे भएको कसुर अपराधबाट छुटकारा पाउने अवस्था रहँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा शाखा अधिकृत परीक्षामा सामेल हुन चाहिने न्यूनतम स्नातक तहको शैक्षिक योग्यता सोही विवादित इन्टरमिडियट तहको शैक्षिक योग्यताका आधारमा लिएको वादी पक्षको जिकिरलाई प्रतिवादीले खण्डन गर्न सकेको अवस्था देखिँदैन। निजले २०५७ सालमा बि.एड. र सोही साल आई.ए.पास गरेको बाट बि.एड. तहमा

भर्ना हुने आधार नेपालबाट २०५७ मा पास गरेको आई.ए. नभई भारतकै २०५२ सालको आइ.एससी. को प्रमाण पत्र रहेछ भन्ने बुझ्नु पर्ने हुन आयो। साथै लोक सेवा आयोगको दरखास्त फाराममा आफूले तल्लो तहको शैक्षिक योग्यता उल्लेख गर्नुपर्ने महलमा सोही झुट्टा प्रमाण पत्र नै उल्लेख गरिरहेका प्रतिवादीले उक्त ओहदा वा पद प्राप्त गर्नका लागि पेस गरेका हैनन्, थिएनन् भनी मान्नु र सो प्रमाण पत्रको आधारमा नोकरीमा प्रवेश गरेको होइनन् थिएनन् भन्नु मनासिब देखिएन। प्रतिवादी जयनारायण आचार्यले लोक सेवा आयोगबाट लिइने शाखा अधिकृतको प्रारम्भिक परीक्षामा सामेल हुन प्राप्त शैक्षिक योग्यताको महलमा उक्त विवादित शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्रको उल्लेख गरेको कुरा स्थापित भइरहेको अवस्था छ। "नक्कली प्रमाण पत्र पेस गरी त्यसबाट फाइदा वा सुविधा लिने व्यक्तिले सो फाइदा वा सुविधा लिइरहेसम्म र त्यस्ता फाइदा वा सुविधा नलिए पनि पेस गरेको सो नक्कली प्रमाण पत्रको अस्तित्व रहेसम्म नक्कली शैक्षिक प्रमाण पत्रसँग सम्बन्धित कसुर वारदातको निरन्तरता रही रहन्छ" भनी प्रमिला राई (श्रेष्ठ) वि. नेपाल सरकार भएको भ्रष्टाचार (न.शै.प्र.प) मुद्दामा सिद्धान्त (नेकाप २०६८, भाग ५३, अंक १०, नि.नं. ८६९७) समेत प्रतिपादित भइरहेको देखिन्छ। यसरी प्रतिवादीले पेस गरेको विवादित शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र लोक सेवा आयोगको परीक्षामा सामेल हुन भरिने दरखास्त फाराममा उल्लेख गरेको अवस्था परिस्थितिबाट निजले सो सरहकै वा सोभन्दा माथिल्लो अन्य शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेका छन् भन्ने आधारमा सो प्रमाण पत्र प्रयोग हीन छ भन्ने मानी भइसकेको र गरिसकेको कसुरबाट छुटकारा दिन मिल्ने देखिएन। त्यसकारण उक्त विवादित शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र आवश्यक छैन भन्ने आधारमा अभियोग दाबीबाट सफाई पाउनु पर्छ भनी प्रतिवादीका तर्फबाट प्रस्तुत बहस जिकिर

मनासिब देखिएन।

९. तत्सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था तथा माग दाबीतर्फ हेर्दा, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ मा "कुनै व्यक्तिले राष्ट्रसेवकको ओहदा पाउने वा सो ओहदामा बहाल रहने उद्देश्यले शिक्षासम्बन्धी कुनै योग्यता, नाम, तिनपुस्ते, उमेर, जात, थर, वतन नागरिकता वा अयोग्यता ढाँटेमा निजलाई कसुरको मात्राअनुसार २ वर्षदेखि ६ वर्षसम्म कैद वा जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ" भन्ने व्यवस्था गरेको पाइयो। सोही ऐनलाई खारेज गर्ने गरी बनेको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) मा "कुनै व्यक्तिले राष्ट्रसेवकको ओहोदा पाउने वा सो ओहोदामा बहाल रहने वा कुनै हैसियत, लाभ वा सुविधा पाउने उद्देश्यले शैक्षिक योग्यता, नाम तीनपुस्ते उमेर, जात, थर, ठेगाना, नागरिकता वा योग्यता वा अन्य कुनै कुराको झुठ्ठा विवरण दिएमा वा सोसम्बन्धी झुठ्ठा प्रमाण पत्र पेस गरेमा निजलाई कसुरको मात्राअनुसार ६ महिनादेखि एक वर्षसम्म कैद र दस हजार रुपैयाँदेखि बीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो।

१०. प्रस्तुत मुद्दामा निज प्रतिवादी जयनारायण आचार्यले विवादित शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र २०५७ सालको लोक सेवा आयोगको शाखा अधिकृतको प्रारम्भिक परीक्षामा सामेल हुन पेस गरी परीक्षामा सामेल भई उत्तीर्णसमेत भई सेवा प्रवेश गरेको देखियो। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाले योग्यता वा आयोग्यता ढाँटेने कार्यलाई अपराधिक कार्य भनी परिभाषित गरी सजायसमेतको व्यवस्था गरेको हुँदा दफा १२ अनुसारको अपराध हुन योग्यता वा अयोग्यता ढाँटेकोमा त्यसबाट लाभ लिई सकेको वा लिन नपाएको वा नलिएको भन्ने कुरा सान्दर्भिकता हुँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले मौकामा उक्त नक्कली झुठ्ठा प्रमाण पत्र पेस गरी परीक्षामा सामेल भएको र सोही परीक्षामा

उत्तीर्ण भएका आधारमा हालको उच्च तह हासिल गरेकोसमेत देखिँदा उक्त विवादित शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र पेस गरी लाभ नलिएको भन्ने कुरामा सहमत हुन सकििएन।

११. निज प्रतिवादीले २०५७ सालमा नै आफ्नै शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्रमा उल्लिखित विवादित प्रमाण पत्रको उल्लेख गरेको र त्यसपछि सो प्रमाण पत्र लुकाई अन्य शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्रहरू प्रयोग गर्ने गरेको मिसिल संलग्न निजामती किताबखानाको रेकर्डबाट सो प्रमाण पत्र हटाइएको कुराबाट देखिएको छ। प्रतिवादीको उल्लिखित कार्य तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गत कै कसुर देखिन आयो। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ मा योग्यता वा अयोग्यता ढाँटे पनि त्यसको लाभ लिइसकेको भएमात्र अपराध ठहरिने भनिएको पनि छैन। तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४, नेपालको अन्तरिम संविधान, ०६३ को धारा २४(४) र वर्तमान नेपालको संविधान, २०७२ को धारा २० मा फौजदारी न्यायसम्बन्धी हकको व्यवस्थाका साथै उपधारा (४) मा "तत्काल प्रचलित कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरेबापत कुनै व्यक्ति सजायको भागी हुने छैन र कुनै पनि व्यक्तिलाई कसुर गर्दाको अवस्थामा प्रचलित कानूनमा तोकिएभन्दा बढी सजाय दिइने छैन" भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

१२. निज प्रतिवादीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ र सो ऐनलाई प्रतिस्थापन गरी आएको नयाँ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ दुवै ऐनको कसुर अभियोगमा सजाय माग दाबी गरेको देखिन्छ। नयाँ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ मिति २०५९।३।५ देखि लागू भएको र साबिक ऐनमा योग्यता लुकाउने वा अयोग्यता ढाँटेने कार्यलाई अपराधिक कार्य मानी सजायको व्यवस्था भइरहेको पाइन्छ। निज प्रतिवादीले

आफ्नो अयोग्यतासम्बन्धी विवरण २०५९।३।५ भन्दा अगाडि नै पेस गरेको सन्दर्भमा फरक सजायको व्यवस्था भएपनि निजको कार्यमा तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ नै लागू हुने देखियो। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ र २०५९ मध्ये कुन ऐन लागू हुने हो भन्ने सम्बन्धमा पुनरावेदक / प्रतिवादी तारा राजभण्डारी विरुद्ध नेपाल सरकार भएको ०६५-CF-००२४ को भ्रष्टाचार (न.प्र.प.) मुद्दामा विस्तृत व्याख्या र विश्लेषण भइरहेको देखिँदा सो सम्बन्धमा थप विवेचना गरिरहन परेन।

१३. तसर्थ, माथि उल्लिखित तथ्य कानूनी व्यवस्था, आधार कारणबाट प्रतिवादी जयनारायण आचार्यलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने गरी मिति २०६६।२।१७ मा विशेष अदालत, काठमाडौँबाट भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई निज प्रतिवादीले आफूसँग नभएको झुट्टा शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र दरखास्त फाराममा उल्लेख गरी सेवा प्रवेश गरेको कार्य तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ बमोजिमको कसुर गरेको देखिँदा निजलाई सोही ऐनको दफा २९ बमोजिम रु.५००।- (पाँच सय) जरिवानासमेत हुने ठहर्छ। अरु तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम सुरु विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०६६।२।१७ मा सफाई पाउने ठहर्नु भएको फैसला उल्टी भई निज प्रतिवादी जयनारायण आचार्यलाई कसुरदार ठहर गरी रु.५००।- जरिवाना हुने फैसला भएकोले सोहीबमोजिम निज प्रतिवादी जय नारायण आचार्यको जरिवानाको लगत राख्नु भनी सुरु विशेष अदालत र सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु १ प्रस्तुत मुद्दाको फैसलाको प्रतिलिपि साथै राखी फैसला भएको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई दिनु ... २

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु..... ३

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत : नगेन्द्र केशरी पोखरेल
इति संवत् २०७३ साल फागुन २४ गते रोज ३ शुभम्।



निर्णय नं. १८१८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
फैसला मिति : २०७३।१२।०९
२०६६-CI-०३८४

मुद्दा: अंश

पुनरावेदक / प्रतिवादी : कास्की जिल्ला पोखरा
उप.म.न.पा.वडा नं. १५ बस्ने धनबहादुर
भण्डारीसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : कास्की जिल्ला, पोखरा उप.म.न.पा.
वडा नं. १५ ढुङ्गेसाँगु तल्लो सिमलबोट घर
भएकी विष्णु भण्डारी भनी वादीको पुनरावेदन
पत्र र पुनरावेदन अदालत पोखराको फैसलामा

लेखिएको भए तापनि सो नभई कास्की जिल्ला, भरतपोखरी गा.वि.स. वडा नं. ७ डाँडागाउँ घर भई हाल ऐ.ऐ. पोखरा उप म.न.पा.वडा नं. १० रामबजार डेरा गरी बस्ने विष्णुकुमारी पराजुली

- नागरिकताको प्रमाण पत्र भनेको राज्यले नागरिक भएको आधारमा दिइने पहिचानको दस्तावेज हो । नागरिकताले राज्य र नागरिकको सम्बन्धलाई जोडने कार्य गरी त्यस्तो सम्बन्धको प्रमाणित गर्ने हुँदा केवल नागरिकताको प्रमाण नाता कायम गर्ने दस्तावेज हुन सक्तैन । नागरिकतामा कसैको बाबुको नाम मात्र उल्लेख भएको आधारमा कसैलाई विवाहित वा अविवाहित भनी छुट्याउने आधार हुन नसक्ने ।
- वादी विष्णुकुमारीको नागरिकता निकाल्ने क्रममा सोको लागि भर्नुपर्ने फारम निज आफैँले भरिदिएको भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको देखिएको छ । निजले तत्पश्चात वादीको नाममा नागरिकता निकाल्न इन्कार गरेको अवस्थामा वादीले राज्यबाट प्राप्त हुने सुविधा र लाभका लागि पनि नागरिकता आवश्यक हुने अवस्थामा आफ्नो पिताको सहयोगमा नागरिकता लिने कुरा स्वभाविक नै हुन जान्छ । त्यसका अतिरिक्त बाबुको नामबाट नागरिकता लिएकै आधारमा कुनै महिला विवाहित वा अविवाहित छुट्याउने आधार हुन नसक्ने र उक्त नागरिकतामा विवाहित भनी उल्लेख नभएकै आधारमा कुनै महिला अविवाहित रहेको भनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक/प्रतिवादीको तर्फबाट: विद्वान् अधिवक्ताहरू शारंगा सुवेदी र शान्तीसिंह भण्डारी, विद्वान् अधिवक्ताहरू ईश्वरीप्रसाद भट्टराई, नवराज थपलिया र ममता बास्कोटा भट्टराई प्रत्यर्थी / वादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू शेरबहादुर के.सी., भिमार्जुन आचार्य, रामचन्द्र पौडेल र सुधा खतिवडा

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०३७, नि.नं.१३४१

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१ को २३(४)

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री वीरेन्द्रकुमार बटाजु

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा.न्यायाधीश श्री खेमराज शर्मा

मा.न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

फैसला

न्या. सपना प्रधान मल्ल : पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६३/४/२२ को फैसलाउपर प्रतिवादीका तर्फबाट तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :

ससुरा जगतबहादुर भण्डारीका २ श्रीमतीमा जेठी सरस्वती भण्डारी-१ कान्छी कलावती भण्डारी-१ समेत २ जना भएकोमा जेठी सरस्वतीबाट-२ छोरा दुर्गाबहादुर-१, कृष्णबहादुर-१ तथा कान्छी कलावतीबाट छोरा धनबहादुर भण्डारी-१ छोरी द्रौपति भण्डारी-१ समेत जना २ छोरा छोरीको जायजन्म भएकोमा छोरी द्रौपतीको विवाह दान भई अन्य अंशियारको अंशबन्डासमेत भइसकेको छ । विपक्षी पति धनबहादुर भण्डारी आई.एन.एफ (I.N.F.) को कर्मचारी

भएकोले जागिरका सिलसिलामा निज र मेरोबीच चिनजान परिचय भई हामीबीच प्रेम सम्बन्ध कायम रही आएकोमा मिति २०५०/०९/२६ गतेका दिन विपक्षीले आफ्नै बुढीऔला काटी रगत निकाली मेरो सिउँदोमा सिन्दुर स्वरूप रगत र सिन्दुरसमेत लगाई दिएपछि विपक्षी पतिले मलाई श्रीमतीको रूपमा स्वीकार गरी मलाई कास्की पो. उ. म. न. पा वडा नं. १० रामबजार डेरामा राख्नु भयो। विपक्षी पतिले २०५८ साल मार्ग महिनामा पोखरा ढुङ्गेसाधु तल्लो सिमलबोट स्थित घरमा लानु भयो। घरमा विपक्षी पतिकी अर्की श्रीमती गिता भण्डारी र छोराहरूसमेत रहेभएको जानकारी भयो। विपक्षी पति धनबहादुर की जेठी श्रीमती धना भण्डारीसमेत भएको र निजतर्फ १ छोरा र १ छोरीको जाय जन्म भई छोरीको विवाहदानसमेत भएको जानकारी भयो। केही समय हाम्रो परिवारमा सौहार्दपूर्ण वातावरण श्रृजना भयो। समय बित्दै जाँदा विपक्षी पतिकै सल्लाहले घरमा नबसी फेरी रामबजारमा नै डेरा लिई बसी आएकोमा २०६१/०७/०६ गतेको दिन विपक्षी सौता दिदी डेरामा आई धाक धम्की पूर्ण दुर्व्यवहार गरेकीले मिति २०६१/०७/०८/१ मा शान्ति सुरक्षा गरिपाउँ भनी वडा प्रहरी कार्यालयमा निवेदन दिए, यसरी प्रहरीमा निवेदन दिएपश्चात विपक्षी पतिसमेतले मलाई रेखदेख संरक्षण नदिएको, मलाई कि खान लाउन दिनुहोस नत्र अंश दिनुहोस भनी विपक्षी पतिसँग अनुरोध गर्दा जानेको गर अंशसमेत दिन्न भनेकाले अन्याय परी अदालतको शरणमा आएको छु। हामी जम्मा ६ अंशियार छौं। जेठी सौता दिदी धना भण्डारीले पहिले नै पुनः विवाह गरीसक्नु भएको छ। तसर्थ बन्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण सम्पत्ति विपक्षीहरू जिम्मा नै भएकाले मुलुकी ऐन, अंश बन्डाको २०, २१, २२, २३, २४ नं. बमोजिम विपक्षीहरू बाटै बन्डा गर्नुपर्ने चल अचल श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी मागी विवाह हुन बाँकी छोराहरूको विवाह खर्चसमेत पर सारी फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको

मिति कायम गरी ६ भागको १ भाग अंश दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिराद पत्र।

विपक्षी वादी कास्की जिल्ला भरतपोखरी गा.वि.स. डाँडागाउँ बस्ने डण्डपाणि पराजुलीकी अविवाहिता छोरी हुनुहुन्छ। विपक्षीसँग म धनबहादुर भण्डारीको विवाह भएको होइन। अंश पाउँ भन्ने वादी दाबी झुठ्ठा हो। निजसँग जागिरको सिलसिलामा चिनजान भएको हो। विपक्षी २०५८ साल मार्ग महिनामा पत्नी र सौताको रूपमा हाम्रो घरमा आई बसेको भन्ने वादी दाबीसमेत झुठ्ठा हो। निज त्यस अवस्थामा र हालसम्म पनि पोखरा १०, रामबजारमा निजको दाजु कृष्ण पराजुलीसमेतका परिवारसँगै डेरामा बस्ने गर्नु हुन्छ। विपक्षी वादीले हाम्रो मित्रवत व्यवहारको नाजायज फाइदा उठाउने उद्देश्यबाट हामीसँग अस्वाभाविक चाल चलन गर्न थाल्नु भयो। हामीसँग ऋण सापट भनी पटकपटक पैसा माग्नेसमेतका कार्य विपक्षीबाट भए। विपक्षीले २०६० सालको आखिरीदेखि कहिले फोनबाट ज्यानै लिनेसम्मको डरधाक धम्की दिने कहिले गुण्डा केटाहरू लगाई बाटोमा कुटपिट गर्न लगाउने जस्ता कार्य गरी हामीलाई दुःख हैरानी दिँदै आउनु भएको हो। विपक्षीबाट हाम्रो जिउधनको खतरा भएपछि शान्ति सुरक्षा पाउनका लागि २०६१/०९/०६ मा म प्रतिवादी गिता भण्डारीले द.नं. ७५ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कास्कीमा निवेदन दर्ता गरेको थिएँ। म धनबहादुर भण्डारीले पनि निज विपक्षीका विरुद्धमा २०६१/११/०९ मा दर्ता नं. ९१६७ मा शान्ति सुरक्षा पाउनको लागि निवेदन दर्ता गराएको थिएँ। यसरी विपक्षीले डरधाक धम्की दिने दुःख हैरानी दिने गरेकीमा को कस्को उक्साहटमा लागी सम्मानित अदालतसमक्ष झुठ्ठा व्यहोरा उल्लेख गरी अंश मुद्दा दायर गर्नुभएको रहेछ। जेठी श्रीमती धनमायाले दोस्रो विवाह गरी म धनबहादुरसँग लोम्ने स्वास्नीको नाता सम्बन्ध विच्छेद गरेकी हुन्। जेठी पत्नीको कोखबाट छोरी रचना र छोरा जीवन भण्डारीको जन्म भएका

हो । गिता भण्डारीको कोखबाट छोरा रवी भण्डारी र छोरा आशिष भण्डारीको जन्म भएको छ । २०४४ सालमा बाबु आमासमेत सँग अंश लिई छुट्टि भिन्न भई जिम्मेवारी पूर्ण तवरले घर व्यवहार चलाई बसेको मैले विपक्षीसँग विवाह गर्नुपर्ने कुनै कारण र आवश्यकता नै छैन । वादीको कथन आफैँमा अपत्यारिलो हुँदा झुठ्ठा हो । विपक्षी हामी अंशियार नाताकी व्यक्ति नहुँदा हामीले निजलाई अंश दिनुपर्ने होइन । झुठ्ठा फिराद खारेज गरी विपक्षी वादी लाई मुलुकी ऐन, अंश बन्डाको महलको ३४ नं. बमोजिम सजायसमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको धनबहादुर भण्डारी र गिता भण्डारीको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

वादी विष्णु भण्डारी, मेरो श्रीमान धनबहादुरकी श्रीमती होइनन् । यी वादी अविवाहिता हुन् । यिनी दण्डपाणी पराजुलीको छोरी हुन् । यिनी कहिल्यै पनि मेरो श्रीमानको श्रीमती बनी घरमा आएकी होइनन् । वादीको फिराद तथा बयान सम्पूर्ण झुठ्ठा हो । यी वादी मेरो श्रीमानको श्रीमती नहुदा मसँग सौता दिदीको नाता कायम हुने होइन । हामीसँग अंश पाउने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको गिता भण्डारीले अ.बं. ८० नं. बमोजिम नाता कामयतर्फ गरेको बयान ।

प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले मलाई नोकरी दिने भनी धेरै प्रलोभन देखाई मैले इन्कार गर्दा पनि आफ्नो बुढीऔंला काटी रगतको सिन्दुर मेरो सिउँदोमा लगाई श्रीमती स्वीकार गर्नुभएको थियो । पृथ्वीचोक स्थित ममता होटलमा राखी हामीबीच श्रीमान् श्रीमतीको सम्बन्ध स्थापित भएको थियो । त्यसपछि पटकपटक श्रीमानको इच्छाअनुसार शारीरिक सम्बन्ध स्थापित भयो । केही समय डेरामा राखी २०५८ सालमा मलाई विपक्षीले घरमा लानु भयो । केही समय मिलाएर राख्नु भयो । पछि मलाई खान लगाउन नदिने अश्लील शब्दहरू प्रयोग गर्ने गर्नुभएकोले पछि फेरी मेरो लागि कोठा खोजी रामबजारमा ल्याई राख्नु भएको थियो । मेरो नागरिकता बनाई दिनुहोस

भन्दा नबनाई दिनु भएकोले मैले माइतीबाट नागरिकता बनाएकी हुँ । त्यसैले यी प्रतिवादी धनबहादुरसँग लाग्ने र प्र. गिता भण्डारीसँग सौता दिदीको नाता कायम गरी कानूनबमोजिम अंश पाउँ भन्नेसमेत वादी विष्णु भण्डारीले अ.बं. ८० नं. बमोजिम नाता कायमतर्फ गरेको बयान ।

वादी मेरी श्रीमती होइनन् । वादीले २०६१ सालमा नागरिकता लिँदासमेत मेरो विवाह भएको छैन भनी बाबुको नाम राखी माइती तर्फबाट नागरिकता लिएकी छन् । यी वादी मेरी श्रीमति नहुँदा श्रीमती नाता कायम हुने होइन । यी वादीले मसँग अंश पाउने होइनन् । वादी दाबी एवं बयान सम्पूर्ण झुठ्ठा हो भनी प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले अ.बं. ८० नं. बमोजिम नातामा गरेको बयान ।

वादी प्रतिवादीका साक्षीले गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहको । विष्णु कुमारी पराजुलीले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्कीमा ना.प्र. पत्र बनाउँदा पेस गरेको कागजातको प्रतिलिपि मिसिल संलग्न रहेको ।

प्रयास एवं विश्वासयोग्य प्रमाणको अभावमा एउटी नारीले उनाउ व्यक्तिलाई लाग्ने भन्दैमा लाग्ने स्वास्नीको नाता कायम गर्न नमिल्ने भनी ने.का.प. ०५२ अंक ६ नि.नं. ६०३१ मा समेत सिद्धान्त प्रतिपादित भइरहेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा वादी विष्णु भण्डारीलाई पति धनबहादुर भण्डारीको स्वास्नी कायम गर्न मिलेन । लाग्ने स्वास्नीको नाता कायम नहुने ठहर भएकोले वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउँ भन्ने दाबी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६३/०४/२२ को फैसला ।

सुरु कास्की जिल्ला अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । मेरो वादी दाबीलाई मेरा साक्षीहरू, फोटो र पत्रसमेतले पुष्टि गरी रहेकोमा सो प्रमाणहरूलाई इन्कार गर्दै भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण छ । उनाउ व्यक्तिलाई त्यसै मैले मेरो लाग्ने हो भन्नु पर्ने सम्मको

कारण विपक्षीहरूले देखाउन नसकेको अवस्था, दशौं वर्ष पति पत्नी भई बसेको कुरालाई स्पष्ट गर्दै फिराद गरेको र मेरो दाबीलाई साक्षीहरूले पुष्टि गरेको समेत अवस्थामा उनाउ व्यक्तिउपर मैले कुनै दाबी नगरेको तथ्य मिसिलबाट उजगार भइरहेको अवस्थामा आकर्षित नै नहुने नजिर मेरा विरुद्ध प्रमाण लगाई मलाई हराई गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। अतः मेरो पुनरावेदन जिकिरको मूल्याङ्कन गरी र मिसिल संलग्न प्रमाणको न्यायिक विवेचना गरी सुरु कास्की अदालतको मिति २०६३/०४/२२ को फैसला बदर गरी विपक्षी प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीसँग पुनरावेदीकाको पत्नी नाता कायम गरी विपक्षी प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी लिई मेरो फिराद दाबीबमोजिम ६ भागको १ भाग अंश छुट्याई मलाई दिलाई न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी विष्णु भण्डारीको पुनरावेदन पत्र।

यसमा वादी प्रतिवादीको संयुक्त फोटो पेस भएकोसमेत सन्दर्भमा सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलको लागी प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पोखरा संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४/०२/१६ मा भएको आदेश।

यसमा पुनरावेदक, वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू शारंगा सुवेदी र शान्तीसिंह भण्डारीले गर्नुभएको बहससमेत सुनि विचार गर्दा वादीले पेस गरेको मिति २०५०/१०/०५ को पत्रलाई प्रतिवादीले आफ्नै हस्ताक्षरको हो भनी स्वीकार गरेको देखिएको, सो पत्रको लेख व्यहोराबाट निजहरू बीचको सम्बन्ध लोग्ने स्वास्नीको होइन भन्ने आभाष नभएको, वादीले पेस गरेको फोटोहरू स्वभाविकरूपमा खिचिएका हुन भन्ने प्रतिवादीको स्वीकारोक्ति रहेको, वादीका साक्षीहरूले गरेको

बकपत्रबाट निजहरूले विवाह गरी लोग्ने स्वास्नीको रूपमा रहेको भन्ने देखिएको वादीले नागरिकता लिँदा पतिको नाम लेखाउन नसक्ने कारणहरू दिएकी र अबला नारीको हकमा उक्त कारण अस्वभाविक होइन भन्ने पनि नदेखिएको अतिरिक्त निजले सिन्दुर पोते लगाएको फोटो नागरिकतामा राख्नु पर्ने कारण एवं उनाउ व्यक्तिलाई पति हो भनी आफ्नो चरित्रलाई लाञ्छित गर्नुपर्ने कारण प्रतिवादीले स्पष्टरूपमा दिन खुलाउन नसकेको जस्ता प्रमाणहरूबाट वादीलाई प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले प्रेम विवाह गरी शारीरिक सम्पर्क स्थापित गरी स्वास्नी बनाएको होइन रहेछ भन्ने नदेखिँदा निजहरू बीच लोग्ने स्वास्नीको नाता कायम हुने देखियो।

निजहरू बीच लोग्ने स्वास्नीको नाता कायम हुने अवस्था परिलक्षित भएको हुँदा वादीले प्रतिवादीबाट अंशसमेत पाइसकेको अवस्था नहुँदा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मुलुकी ऐन, अंश बन्डाको २०, २१, २२ र २३ नं. बमोजिम वादी, प्रतिवादीबाट तायदाती फाँटवारी लिई एक अर्कालाई सुनाई नपुग कोर्ट फी कानूनबमोजिम लिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पोखरा संयुक्त इजलासको मिति २०६५/०२/१३ को आदेश।

पुनरावेदन अदालत, पोखराका आदेशानुसार माग भएको तायदाती फाँटवारी पुनरावेदक, वादी विष्णु भण्डारी र प्रत्यर्थी, प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारी र गिता भण्डारीले दाखिला गरी मिसिल संलग्न रहेछ।

यसमा पुनरावेदक वादीले तायदाती फाँटवारी दिँदा सासु कलावती भण्डारी पनि रहेको र निजका नाउँमा सम्पत्ति पनि छ भन्ने हुँदा निजलाई बुझ्नु पर्ने देखिँदा अ.बं. १३९ नं. बमोजिम निजलाई झिकाउन वादीबाट वतन खुलाई ७ दिने म्याद दिई झिकाई आएपछि निजका नाउँमा भएको सम्पत्ति बन्डा हुने नहुने सम्बन्धमा प्रतिक्रिया लिई बन्डा नहुने कारण र प्रमाण

भए सो पेस गराई अन्य अंशियार भएमा निजहरूको नाम वतनसमेत निजबाट खुलाई निजहरूलाई समेत अ.बं. १३९ नं. बमोजिम झिकाई निजहरूका नाउँमा भएको सम्पत्तिको विवरण खुलाई पेस भएका तायदाती एक अर्कालाई सुनाई पुरानो मुद्दा हुँदा चाँडो कार्य सम्पन्न गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पोखरा संयुक्त इजलासको मिति २०६५/०८/०४ को आदेश।

यसमा मिति २०६५/०८/०४ को आदेशानुसार बुझिई आज कागज गर्ने कलावती भण्डारीले आफू २०४४/११/१३ मा अंश बुझेको भरपाई पारित गरी अंश लिई छुट्टिभिन्न भई बसेको, सगोलको बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति आफू जिम्मा नभएको र अरू आफूसँग सगोलका अंशियार नभएको भनी कागज गरेको भए तापनि पुनरावेदक वादी विष्णु भण्डारीले मिति २०६५/०५/२३ मा दिएको तायदातीउपरको उजुरी निवेदनमा यी कागज गर्ने कलावती भण्डारीका नाउँमा बन्डा गर्ने सम्पत्ति छ भनी जिकिर लिएको देखिँदा निजलाई तारेखमा राखी कानूनबमोजिम गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पोखरा संयुक्त इजलासको मिति २०६५/०९/२१ को आदेश।

यसमा कारणीसरह देखिएकी कलावती भण्डारीले कागज गर्दा जिल्ला अदालत कास्कीमा दु.फौ. १०८ को जालसाजी मुद्दासमेत रहेको भनी कागजबाट देखिँदा उक्त मुद्दाहरू सम्बन्धित जिल्ला अदालतबाट झिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पोखरा संयुक्त इजलासको मिति २०६५/१०/२६ को आदेश।

वादी प्रतिवादीबीच २०६५/०२/१३ मा नाता कायम हुने गरी भएको आदेशअनुरूप प्रमाणहरूसमेतको मूल्याङ्कनबाट निज प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारी र वादी विष्णु भण्डारीबीच लग्ने स्वास्नीको नाता कायम हुने ठहर्छ। सो ठहर्नाले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम

गरी निज प्रतिवादीबाट तापादातीमा उल्लिखित पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं. १५ मा पर्ने कि.नं. १५४६ को ०-५-०-० (पाँच आना) जग्गा र सोमा बनेको खुल्ल आएको घरसमेतको ६ भागको १ भाग अंश वादीले प्रतिवादीबाट पाउने ठहर्छ। तायदातीमा देखाइएको ऋणका सम्बन्धमा पेस भएको विवरण अनुसार २०६४/०९/२४ मा मुद्दा परिसकेपछि मात्र ऋण लिएको देखिँदा पछि ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा हाल ऋण वादीलाई बन्डा हुने अवस्था देखिँदैन। यसरी जिल्ला अदालत कास्कीले वादीले अंश नपाउने ठहर्चाई गरेको मिति २०६३/०४/२२ को फैसला उल्टी हुने ठहर्छ। बुझिएकी कलावती भण्डारी अधिनै छुट्टी सकेकी देखिँदा त्यसतर्फ वादीको दाबी पुग्ने देखिँदैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६६/०२/५ को फैसला।

विपक्षी वादी र म प्रतिवादी धन बहादुर भण्डारीबीच लग्ने स्वास्नीको नाता कायम हुने र हामी प्रतिवादीहरूबाट वादीले अंशसमेत पाउने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसलामा चित्त बुझेन। बादीका साक्षी कसैले पनि वादी र प्रतिवादी धनबहादुरबीच विवाह भएको मैले देखेको हो भन्न लेखाउन सक्नु भएको छैन। वादीले आफ्नो फिराद पत्रमा विवाह पछि २०५८ सालमा धनबहादुरको घरमा गई परिवारसँग सौहार्द पूर्णरूपमा बसेको भन्ने उल्लेख गर्नुभएको छ। हामीले प्रतिउत्तर पेस गरेपछि र सत्य तथ्य खुलेको र प्रमाणबाट विवाह भएको घरमा गई बसेको कुरा झुठ्टा देखिएपछि त्यस पछिको बयान र पुनरावेदन पत्रमा समेत आफ्नो कथनलाई फेरेर २०६० सालमा नागरिकता प्रमाण पत्र लिँदासम्म पनि हाम्रो विवाह प्रकाशित भएको थिएन भन्नु भएको देखिन्छ। हामी प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकर र बयानहरूलाई समर्थन हुनेगरी हाम्रा साक्षीहरूले वादी र प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीबीच लग्ने स्वास्नीको नाता सम्बन्ध नभएकोले वादीलाई प्रतिवादीहरूले

अंश दिनुपर्ने होइन भनी बकपत्र गर्नुभएको छ । वादी आफैँले र निजका माइला दाजु कुलप्रसाद पराजुलीले पनि २०६० सालमा वादीले नागरिकता प्रमाण पत्र लिदा वादीको हालसम्म विवाह भएको छैन भनि अविवाहित भएको पति नभएको व्यहोरा उल्लेख गर्नुभएको छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्कीले दिएको नागरिकता प्रमाण पत्रमा पनि पति छैन भन्ने जनाइएको छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ अनुसार कुनै पनि निहु र बहाना देखाएर निजले खण्डन गर्न पाउने होइनन, यसमा विवन्धनको सिद्धान्त लागू हुन्छ । पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट भएको उक्त फैसला नै.का.प. २०५२, अंक ७, नि.नं. ६०४६, पृष्ठ ६४७ मा प्रकाशित सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिवादित “पर्याप्त एवं विश्वास योग्य पक्का प्रमाणको अभावमा एउटी नारीले उनाउ व्यक्तिलाई लोम्ने भन्दैमा लोम्ने स्वास्नीको नाता कायम गर्न न्यायिक दृष्टिले मिलेन देखिँदैन” भन्ने सिद्धान्तको समेत विपरीत भएकोले प्रतिवादीहरूबाट वादीले अंशसमेत पाउने ठहरे गरी भएको श्री पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६६/०२/०५ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी विपक्षी वादीको दाबी नपुग्ने ठहर गरी सुरु कास्की जिल्ला अदालतको फैसला सदर कायम राखी न्याय इन्साफ पाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीसमेतको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादीको मिति २०६१/०२/१५ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्कीबाट नेपाली नागरिकताको प्रमाण पत्र लिँदा पिताको नाउँ दण्डपाणी पराजुली उल्लेख गरेको पतिको नाउँ उल्लेख नभएको, नागरिकताको प्रमाण पत्र पाउन दिएको दरखास्तको पछाडीपट्टी निजको माइला दाजु कुलप्रसाद पराजुली र स्वयम् वादीले सो मिति २०६०/०२/१३ सम्म अविवाहित रहेको भनि उद्घोष गरेकोसमेतका प्रमाण पेस हुँदाहुँदै पनि सोको मूल्याङ्कन नगरी वादी र

प्रतिवादी धनबहादुरबीच लोम्ने स्वास्नीको नाता कायम हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसलामा अ.बं. १८४ क, १८५, १८९, प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ३, ६(ड), ५४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको त्रुटि भएको देखिँदै सो फैसला फरक पर्न सक्ने हुनाले अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति ०६९/०२/३१ को आदेश ।

यसमा वादीले प्रतिवादी आफ्नो पति भएकोले अंश दिलाई पाउँ भनी दाबी गरेकोमा वादी आफ्नो पत्नी नभएको भनि वादीलाई अंश दिन इन्कार गरेको देखिएकोले प्रस्तुत विवादमा नाता सम्बन्धसम्बन्धी विवाद रहेकोले प्रस्तुत विवाद मेलमिलापबाट निरूपण गर्न बढी वाञ्छनीय र उपयुक्त हुने देखिँदा ४५ दिनभित्र मेलमिलाप गराई पठाउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६५ घ बमोजिम दुवै पक्षलाई तारेख तोकी यस अदालतको मेलमिलाप केन्द्रमा पठाई दिनु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०७१/०७/१९ को आदेश ।

पुनरावेदन धनबहादुर भण्डारीसमेत प्रत्यर्थी विष्णुकुमारी पराजुली भएको संवत् २०६६ सालको ०६६-CI-०३८४ को अंश चलनसमेत मुद्दामा मेलमिलाप गराउन मलाई मिति २०७१/०६/२८ मा मेलमिलापकर्ताको रूपमा कार्य गर्न तोकिएअनुसार पक्षहरूसँग छलफल हुँदा पक्षहरूको बिचमा मिलापत्र नहुने गरी टुंगो लागेको हुँदा प्रतिवेदन पेस गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको मेलमिलापकर्ता रामप्रसाद भट्टराईको मिति २०७१/१०/२६ को प्रतिवेदन ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन पत्रसहितका मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदक प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीसमेतको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ताहरू

श्री ईश्वरीप्रसाद भट्टराई, श्री नवराज थपलिया र श्री ममता बास्कोटा भट्टराईले पुनरावेदक प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले सुरु कास्की जिल्ला अदालतमा मुलुकी ऐन, अ.बं. ८० नं. बमोजिम बयान गर्दा उक्त चिठीको हस्ताक्षर मेरो होला जस्तो छ, यदि मेरो भएमा पनि सम्बोधन अरु कसैलाई गरेको हुनुपर्छ वादीलाई लेखेको चिठी होइन भन्नुभएको छ त्यस पत्रमा वादीलाई सम्बोधन गरी लेखिएको पनि छैन। उक्त पत्र लोग्नेले स्वास्नीलाई लेखेको पत्र हो भन्ने आभास दिने खालको छैन। उक्त पत्र पुनरावेदक प्रतिवादीको विरुद्धमा प्रमाण लाग्ने लिखत हुन सक्दैन। पेस भएका फोटोहरू मध्ये वादी विष्णु पराजुली र प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारी स्वभाविकरूपमा साथै बसेर खिचेको फोटो होइन, आधुनिक प्रविधिबाट २ अलगअलग फोटोहरूलाई एकै ठाउँमा राखी फोटोबाट फोटो तयार गरिएको फोटो हो। स्वयम् वादीले २०६० सालमा नागरिकता प्रमाण पत्र लिँदा आफू अविवाहित छु भनी कागज गरेकी र बाबुको नाम राखी माइतीतर्फबाट नागरिकता लिएकी छिन। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ अनुसार निजलाई बिबन्धन को सिद्धान्त लागू हुन्छ। प्रयाप्त एवं विश्वासयोग्य प्रमाणको अभावमा एउटी नारीले उनाउ व्यक्तिलाई लोग्ने भन्दैमा लोग्ने स्वास्नीको नाता कायम गर्न नमिल्ने भनी ने.का.प. २०५२ अंक ६ नि.नं. ६०३१ मा समेत सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको हुँदा पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट मिति २०६६/०२/०५ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी वादी दाबी नपुग्ने ठहर गरेको सुरु कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६३/०४/२२ को फैसला सदर हुनुपर्दछ भनि प्रस्तुत गर्नुभएको बहस जिकिर सुनियो।

प्रत्यर्थी वादी विष्णु भण्डारीको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री शेरबहादुर के.सी., श्री भिमार्जुन आचार्य, श्री रामचन्द्र पौडेल र श्री सुधा खतिवडाले २०५० सालमा कुमार पराजुलीमार्फत प्रतिवादी विष्णु भण्डारी र

धनबहादुर भण्डारीबीच चिनजान भएको हो। तत्पश्चात् प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले यी वादी विष्णु भण्डारीलाई जागिर लगाई दिन्छु भन्ने प्रलोभनमा पारी २०५०/०९/२६ गतेका दिन पोखराको पृथ्वी चोक स्थित ममिता होटलमा बोलाई हाकिम साहेब यहाँ आउनु हुन्छ जागिरको बारेमा कुरा गरौंला भनी बोलाई रोकी राखी सोही होटलको कोठामा आफ्नो बुढी औंला काँटी रगतको सिन्दुर विष्णु पराजुलीको सिउँदोमा लगाई श्रीमती स्वीकार गर्नुभएको हो। बाबुको नाम राखी माइतीतर्फबाट नागरिकता निकाल्दैमा नाता छैन भन्न मिल्दैन। वादीले पेस गरेको मिति २०५०/१०/५ को पत्रलाई प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले आफ्नै हस्ताक्षरको पत्र हो भनि मुलुकी ऐन, अ.बं. ८० नं. बमोजिम नातामा गरेको बयानमा स्वीकार गरेका छन्। वादीले २०५०/०९/२६ मा सिउदोमा रगत हाली स्वास्नी बनाएको हो भनी दाबी लिएको कुरासँग निजले पेस गरेको २०५०/१०/५ को पत्र व्यहोरामा “पौष २६ गतेको विषयले अलि समस्या पारेको” भन्ने कुरा २०५०/०९/२६ को विवाहलाई भनेको हो। वादीले पेस गरेका फोटोहरू स्वभाविकरूपमा खिचिएका फोटोहरू हुन्। यसरी यी वादीलाई प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले प्रेम विवाह गरी स्वास्नी बनाएका हुँदा निज प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारी र वादी विष्णुबीच लोग्ने स्वास्नीको नाता कायम हुने ठहर गरी ६ भागको १ भाग अंश वादीले प्रतिवादीबाट पाउने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो।

अब प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला मिलेको छ, वा छैन? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ, सक्दैन? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षी पति धनबहादुर भण्डारी र मेरोबीच विगत २०५० सालदेखि चिनजान परिचय भई सोही समयबाट हामीबीच प्रेम

सम्बन्ध कायम रही आएकोमा २०५०/०९/२६ गतेका दिन विपक्षी पतिले आफ्नै बुढी औंला काटी रगत निकाली मेरो सिउँदोमा सिन्दुर स्वरूप रगत र सिन्दुरसमेत लगाई दिएपछि विपक्षी पतिले मलाई श्रीमतीको रूपमा स्वीकार गरी विवाह गर्नुभएको हुँदा ६ भागको १ भाग अंश दिलाई पाउँ भन्ने वादीको फिराद दाबी भएकोमा विपक्षी वादीसँग म धनबहादुर भण्डारीको विवाह भएको होइन । अंश पाउँ भन्ने वादी दाबी झुठ्ठा हो भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर भएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दाबी पुन नसक्ने ठहर्याएको सुरु फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, पोखरामा वादीको पुनरावेदन परेकोमा सुरु फैसला उल्टी भई ६ भागको १ भाग अंश वादीले प्रतिवादीबाट पाउने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

३. पुनरावेदक प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले नातामा इन्कार गरे पनि आफ्नो प्रतिउत्तर पत्रमा वादीसँग जागिरको सिलसिलामा चिनजान भएको तथ्य स्वीकार गरेको पाइन्छ । त्यसै गरी यी प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले मुलुकी ऐन, अ.बं. ८० नं. बमोजिमको बयान गर्दा यी वादीले २०६१ सालमा नागरिकता लिँदा मेरो विवाह भएको छैन म अविवाहित हुँ भनी बाबुको नाम राखी माइतीतर्फबाट नागरिकता लिएकी छन् । यसरी नागरिकता र जागिर खाँदा अविवाहित लेखाएपछि हाल आएर विवाहित भनी लिएको दाबीसँग सहमत हुन नसक्ने भनी पुनरावेदक प्रतिवादीले जिकिर लिए तापनि नागरिकताको प्रमाण पत्र भनेको राज्यले नागरिक भएको आधारमा दिइने पहिचानको दस्तावेज हो । नागरिकताले राज्य र नागरिकको सम्बन्धलाई जोड्ने कार्य गरी त्यस्तो सम्बन्धको प्रमाणित गर्ने हुँदा केवल नागरिकताको प्रमाण नाता कायम गर्ने दस्तावेज हुन सक्तैन । नागरिकतामा कसैको बाबुको नाम मात्र उल्लेख भएको आधारमा कसैलाई विवाहित वा अविवाहित भनी छुट्याउने आधार हुन सक्तैन । प्रस्तुत

मुद्दाको सन्दर्भमा प्रतिवादी धनबहादुरले अदालतमा गरेको बयानको स.ज. ३ मा वादी विष्णुकुमारीको नागरिकता निकाल्ने क्रममा सोको लागि भर्नुपर्ने फारम निज आफैँले भरिदिएको भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको देखिएको छ । निजले तत्पश्चात् वादीको नाममा नागरिकता निकाल्न इन्कार गरेको अवस्थामा वादीले राज्यबाट प्राप्त हुने सुविधा र लाभका लागि पनि नागरिकता आवश्यक हुने अवस्थामा आफ्नो पिताको सहयोगमा नागरिकता लिने कुरा स्वभाविक नै हुन जान्छ । त्यसका अतिरिक्त बाबुको नामबाट नागरिकता लिएकै आधारमा कुनै महिला विवाहित वा अविवाहित छुट्याउने आधार हुन नसक्ने र उक्त नागरिकतामा विवाहित भनी उल्लेख नभएकै आधारमा कुनै महिला अविवाहित रहेको भनी मान्न मिल्ने नहुँदा प्रतिवादीको जिकिर न्यायोचित देखिँदैन ।

४. प्रत्यर्थी वादी विष्णु भण्डारीले पुनरावेदक प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले २०५०/०९/२६ मा मेरो सिउँदोमा रगत र सिन्दुर हाली स्वास्नी बनाएको हो भनी दाबी लिई सबुद प्रमाणको रूपमा पेस गरेका फोटोहरू मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ । बहसको क्रममा सक्कल पत्रसमेत पेस भएको देखिन्छ । वादीका साक्षीहरूले विष्णु भण्डारी प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीको स्वास्नी हुन भनी बकि लेखाई दिएको अवस्था छ । निज वादी विष्णु भण्डारीले मुलुकी ऐन, अ.बं. ८० नं. बमोजिमको बयान गर्दा विपक्षी धनबहादुरले मलाई धेरै प्रलोभन देखाई मैले इन्कार गर्दा पनि आफ्नो बुढी औंला काटी रगतको सिन्दुर मेरो सिउँदोमा लगाई श्रीमती स्वीकार गर्नुभएको हो । त्यसपश्चात् निजको इच्छाअनुसार मलाई ठाउँ-ठाउँमा बोलाई इच्छाअनुसार करणी गर्नु हुन्थ्यो भनी आफ्नो व्यहोरा लेखाई दिएको छन् । वादीले बयानको क्रममा पेस गरेको २०५०/१०/०५ को चिठ्ठीको हस्ताक्षरलाई प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले प्रतिउत्तर बयान गर्दा उक्त चिठ्ठीको हस्ताक्षर मेरै होला जस्तो छ भनी तथ्य

स्वीकार गरी बयान गरेको पाइन्छ। उक्त २०५०/१०/५ को पत्रमा पौष २६ गतेको विषयले अलि समस्या पारेको थियो। घरमा मुस्किल साथ सफाई पेस गरे। तसर्थ २/४ दिन अलि सतर्कता अपनाउनु परेको छ भनी उल्लेख भएको उक्त पत्रको बहसको क्रममा पेस गरेको सक्कलबाट देखियो। पत्रको सो व्यहोराबाट पनि यी वादी र प्रतिवादीबीचमा २०५०/९/२६ मा विवाह भएको रहेछ र सोही विवाहलाई सम्बोधन गरेको रहेछ भनी बुझ्नुपर्ने हुन आयो। त्यसै गरी वादीले पेस गरेका फोटोहरू हामी २ जना म र प्रतिवादी धनबहादुर काठमाडौं गई जोमसोम होटलमा बास बस्दा आफैँले क्यामरा लगी दुवै जनाले खिचेको हो। उक्त फोटो म र धनबहादुरको हो भनी बयानमा लेखाई दिएको छन। उक्त फोटोको स्वरूप हेर्दा स्वभाविकरूपमा नै खिचिएका कुनै उपकरणको मद्दतले फोटो जोडिएको भन्ने देखिँदैन। उक्त फोटोहरूलाई प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीले खण्डन गर्न सकेका छैनन्। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(४) अनुसार अदालतले कुनै व्यक्तिको अर्को कुनै व्यक्तिसँग कुनै नाता सम्बन्ध छ वा छैन भन्ने कुरा यकिन गर्नु परेमा त्यस्तो नाता वा सम्बन्धको विशेष जानकारी हुन सक्ने स्थितिमा भएका व्यक्तिको राय प्रमाणमा लिन हुन्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। प्रस्तुत मुद्दामा कुमारप्रसाद पराजुली वादी विष्णु भण्डारी र प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारी दुवै जनालाई राम्रोसँग चिन्ने जान्ने स्थितिमा रहेका व्यक्ति भएका निजले बकपत्र गर्दा वादी विष्णु भण्डारीले दाबीबमोजिम आफ्नो अंश छुट्याई लिन पाउनु पर्छ भनि लेखाई दिएको भन्ने कुराको प्रमाणिक महत्त्व अरु साक्षीहरूको भनाई भन्दा बढी हुन्छ र प्रमाणमा सरोकार हुन्छ। नाता सम्बन्ध कायम गर्ने कुरामा प्रमाण ऐन, २०३१ को २३(४) अनुसार सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई चिन्ने जान्ने स्थितिमा रहेको व्यक्ति भएको प्रमाणमा सरोकार हुने सिद्धान्त

ने.का.प. २०३७ नि.नं. १३४१मा प्रतिपादन भएको छ। एक नारीले बिनाकारण उनाउ व्यक्तिलाई पति हो भनि आफ्नो चरित्र माथि लाञ्छित गर्ने कुरा आउँदैन। यसरी फिराद दाबीलाई अन्य प्रमाणहरू जस्तै वादीका साक्षीहरू, फोटो, पत्रसमेतले पुष्टि गरिरहेको सन्दर्भमा पुनरावेदन जिकिर र पुनरावेदकतर्फका विद्वान् अधिवक्ताहरूको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन। यी वादी विष्णु भण्डारी र प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीबीच लोम्ने स्वास्नीको नाता देखिएकाले वादीले प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारीबाट अंश पाउने नै देखिन आयो।

५. यस अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दामा वादी दाबी नपुग्ने ठहर्याएको सुरु फैसला उल्टी गरी पेस भएको प्रमाणसमेतको मूल्याङ्कनबाट प्रतिवादी धनबहादुर भण्डारी र वादी विष्णु भण्डारीबीच लोम्ने स्वास्नीको नाता कायम हुने ठहर्याई ६ भागको १ भाग अंश वादीले प्रतिवादीबाट पाउने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिलेन।

६. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार प्रमाणसमेतबाट सुरु कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६३/०४/२२ को फैसलालाई उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६६/०२/०५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.डा. आनन्दमोहन भट्टराई

इजलास अधिकृत : विदुरकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७३ साल चैत ९ गते रोज ४ शुभम्।